

Державна архівна служба України
Український інститут національної пам'яті
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
Державний центр збереження документів НАФ

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 4 (298) 2015
липень – серпень

Київ, 2015

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Тетяна БАРАНОВА (головний редактор),
Анджей БЕРНАТ (Республіка Польща), Ігор БОНДАРЧУК,
Валерій ВАСИЛЬЄВ, Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Іван КІСІЛЬ,
Рамоюс КРАУЛІС (Литовська Республіка), Наталія МАКОВСЬКА,
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Георгій ПАПАКІН,
Валентина ПІСКУН, Руслан ПИРІГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Ярослав ФЕДОРУК,
Тарас ЧУХЛІБ, Микола ЩЕРБАК

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

“Архіви України” on-line:

<http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

“Архіви України”, № 4, 2015. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ 18783-7583ПР від 28.03.2012

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 року)

- © Державна архівна служба України, 2015
- © Український інститут національної пам'яті, 2015
- © Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України, 2015
- © Державний центр збереження документів НАФ, 2015

З М І С Т

Статті та повідомлення

<i>Приходько Л. Ф.</i> Теоретичні та прикладні аспекти дослідження архівних аудіовізуальних документів	7
<i>Сельченкова С. В.</i> Нові правила організації діловодства та архівного зберігання документів	44
<i>Калінічева Г. І., Романовський Р. В.</i> Міжнародні стандарти у сфері архівної справи та керування документаційними процесами: проблеми гармонізації в Україні	54
<i>Марканич М. В.</i> Довга дорога до злуки (до 70-річчя возз'єднання Закарпаття з Україною)	74

З історії архівів та архівних зібрань

<i>Безгинська К. М., Лисенко Т. А.</i> 90 років Державному архіву Луганської області	78
<i>Корецька О. А.</i> Архів Одеського обкому Компартії України: документи, роки, люди	90

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Альмес І. І.</i> Латино- і польськомовні стародруки монастирського походження у фондах Державного архіву Тернопільської області	110
<i>Бентя Ю. В.</i> Особовий фонд Бориса Лятошинського у ЦДАМЛМ України (до 120-річчя від дня народження видатного українського композитора, диригента та педагога)	121
<i>Касян Л. Г.</i> Документальна спадщина Богдана Весоловського у аудіовізуальній колекції ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного	136
<i>Нестерчук Д. В.</i> Постать Олександра Олеся в архівних джерелах ЦДАМЛМ України	146
<i>Сміжак А. Р.</i> Дмитро Кагамай – член Бойової управи Українських січових стрільців	157
<i>Якобчук Н. О.</i> Просопографічний портрет Івана Каманіна (1850–1921)	165
Фотодобірка. До 150-річчя від дня народження архієпископа Андрея Шептицького. <i>Упорядник Любарська Л. В.</i>	175

Публікація архівних документів

<i>Ващук Д. П.</i> Архів князів Чорторійських: дипломатичний аналіз початкового протоколу та реєстр документів	183
<i>Тереженко О. В.</i> Дипломатична місія УНР у США в листах Юліана Бачинського	201

Інформація і рецензії

<i>Христова Н. М.</i> Всеукраїнська науково-практична конференція “Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії”	230
<i>Тельвак В. В.</i> Важливий археографічний проект з історії гетьманської держави Павла Скоропадського	236

CONTENTS

Articles and Notices

<i>Prykhodko L. F.</i> The Theoretical and Practical Aspects of Study of Archival Audiovisual Documents	7
<i>Selchenkova S. V.</i> New Rules on Records Keeping and Archiving of Documents	44
<i>Kalinicheva H. I., Romanovskyi R. V.</i> The International Standards in the Field of Archives and Management of Documentation Processes: the Problems of Harmonization in Ukraine	54
<i>Markanych M. V.</i> The Long Road to the Union (to the 70th Anniversary of the Reunification of the Transcarpathian Ukraine with Ukraine)	74

From the History of Archives and Archival Collections

<i>Bezhyńska K. N., Lysenko T. A.</i> To the 90 Anniversary of the State Archives of Luhansk Region	78
<i>Koretska O. A.</i> The History of Archives of Odessa Regional Committee of the Communist Party of Ukraine	90

Sources Reviews and Documentary Essays

<i>Almes I. I.</i> The Latin and Polish Old Printed Books of Monastery Origin in the Collections of the State Archives of Ternopil Region	110
<i>Bentya Y. B.</i> The Personal Fond of Borys Lyatoshynsky in the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine (to the 120th Anniversary of the Birth Date of Famous Ukrainian Composer, Conductor and Pedagogue)	121
<i>Kasyan L. H.</i> The Bohdan Vesolovskyi Documental Heritage in the Audiovisual Collection of the Central State Archives of Audio and Visual Documents named after H. S. Pshenychni	136
<i>Nesterchuk D. V.</i> The Person of Oleksandr Oles in the Archival Sources of the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine	146
<i>Smizhak A. R.</i> Dmytro Katamay – the Member of Ukrainian Sich Riflemen Combat Council	157
<i>Yakobchuk N. O.</i> The Prosopographical Portrait of Ivan Mykhailovych Kamanin (1850–1921)	165
Photocollection. To the 150th Anniversary of the Birth Date of Archbishop Andrey Sheptytsky. Compiler <i>Lyubarska L. V.</i>	175

Publication of archival records

<i>Vashchuk D. P.</i> The Prince Czartoryski Family Archives: the Diplomatic Analysis of Initial Protocol and Registry of Documents	183
<i>Tereshchenko O. V.</i> At the Head of the Diplomatic Mission of Ukrainian People's Republic in the United States (to the 145 Anniversary of Yulian Bachynsky)	201

International Relations

<i>Khrystova N. M.</i> “The Archives – Science – Society: Ways of Cooperation” All-Ukrainian Scientific Conference	230
<i>Telvak V. V.</i> The Important Archeographical Project on the History of Pavlo Skoropadskyi Hetman State	236

УДК 930.25-028.26

Л. Ф. ПРИХОДЬКО*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВНИХ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ

Комплексно проаналізовано аудіовізуальні документи – їх походження, істотні ознаки, властивості, інформаційний потенціал, найважливіші смислові чинники побутування в суспільстві, а також розглянуто проблематику цих документів як об'єктів архівного зберігання.

Ключові слова: аудіовізуальні документи; Національний архівний фонд; аудіовізуальне архівування; аудіовізуальна спадщина; інформаційне суспільство.

Історія свідчить, що для пізнання навколишнього світу і передавання накопиченого досвіду наступним поколінням людство навчилося кодувати інформацію на різних матеріальних носіях. Після винаходу фотографії, звукозапису і кінематографа у XIX ст., знімальної відеокмери й відеомагнітофона у середині XX ст. інформаційний простір існування людства істотно збагатився не тільки новими засобами фіксації та каналами передавання інформації, а й способами її документування і новим технологічним засобом фіксації пам'яті за допомогою реєстрації звуку й рухомих зображень. Рушійною силою винаходу технології аудіовізуального запису слугував науковий інтерес до вивчення мови та людського голосу, що стало потужним імпульсом для винайдення технології звукозапису, аналізу швидких рухів, невловимих для людського ока і сприяло динамічному розвитку кінематографа. Отже, поява нового виду документів – фото-, кіно-, фоно-, відеодокументів, що отримали назву аудіовізуальних (далі – АВД), безпосередньо пов'язана з науковими відкриттями та технічним прогресом у XIX–XX ст., іманентним розвитком комунікаційних технологій.

Ключовою ознакою сучасної “інформаційної епохи” є безпрецедентне підвищення ролі та значущості у соціумі інформаційного потенціалу АВД. Так, за статистичними даними ЮНЕСКО, на початку

* *Приходько Людмила Федорівна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу архівознавства УНДІАСД.

XXI ст. у загальному потоці інформації, що надходила усіма наявними комунікаційними каналами, частка зображувальної, зображувально-звукової і звукової інформації становила майже 80%, і на перспективу її обсяг буде суттєво збільшуватися. Розмірковуючи над подальшою долею аудіовізуальних архівів у світі, Генеральний директор ЮНЕСКО Коїтіро Мацуура у своєму посланні від 27 жовтня 2009 р. з нагоди Всесвітнього дня аудіовізуальної спадщини наголосив, що аудіовізуальні документи визначили багатогранний інформаційний образ XX ст., відкрили для людства нові, небачені раніше можливості культурної самоактуалізації, творення знань та опанування ними. Долаючи мовні й географічні бар'єри, ці документи дають змогу в режимі реального часу здійснювати комунікацію, потенційно доступну для широких верств населення. За його висновками, АД у сенсі джерел унікальної інформації та різноаспектних свідчень про минуле формують основу соціальної пам'яті та національної самобутності, визначають інтелектуальний і духовий розвиток суспільства, а забезпечення їх збереженості є нині відповідальним завданням міжнародної спільноти¹.

“Спадщина – надбання минулого, з яким ми живемо сьогодні і яке маємо передати майбутнім поколінням”, – такі промовисті слова з інформаційного видання ЮНЕСКО про всесвітню спадщину (World Heritage Information Kit, 2008, р. 5) окреслюють фундаментальну проблему сучасної цивілізації, що безпосередньо торкається й аудіовізуальної спадщини. Забезпечивши її надійне наслідування від покоління до покоління, людство зможе уникнути настання т. зв. “темного інформаційного століття”, означеного термінами “цифровий Альцгеймер” або “цифрова амнезія”.

Право на доступ до культури, спадщини, інформації потребує їх збереження. Українські архівісти, як і зарубіжні колеги, проблеми довгострокового збереження стрімко зростаючих обсягів АД і повноцінний доступ до їх інформаційних ресурсів розуміють у сенсі серйозних “викликів часу”. Актуальною є констатація надзвичайної вразливості та недовговічності технічних аспектів цієї категорії документів: старі циліндри стають крихкими і покриваються пліснявою, унікальні грамплатівки руйнуються до стану, що унеможлиблює їх відновлення, період життя магнітної стрічки складає всього декілька десятиліть, оптичні диски, що записують, знаходяться перед страхітливою загрозою зникнення, якщо тільки вони не були зроблені під найсуворішим контролем стандартів якості. А довгострокове збереження оригінальних фотографічних матеріалів потребує дотримання жорстких вимог щодо умов зберігання і поводження з ними².

Отже, нестабільність носіїв інформації, надто обмежені часові терміни (не більше 15 років) для підтримки у робочому стані техні-

ки, здатної відтворювати інформацію аналогових аудіовізуальних документів свідчать про загрози збереженню аудіовізуальної спадщини. Через динамічний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, окрім аналогових аудіовізуальних документів, архівам доводиться зберігати їхні копії, створені шляхом оцифрування, та цифрові АВД³.

Українські архівісти також відчують труднощі під час формування системи джерел комплектування архівів аудіовізуальними документами, зумовлені економічними перетвореннями, появою підприємств, установ, організацій різних форм власності, які займаються багатопрофільною діяльністю щодо створення і використання АВД із правом проведення певних записів і зйомок, ексклюзивних демонстрацій, “прямого” ефіру тощо. Творці АВД, керуючись суто власними інтересами, не відзначаються обов’язковістю виконання вимог чинного законодавства України, а також часом не замислюються над перспективами довготривалого (якщо не постійного) їх збереження, і в зв’язку з цим – про забезпечення їх автентичності, обліку, описування. Негативно впливає на відносини між архівними установами та створювачами АВД неузгодженість окремих нормативних актів (Закони України “Про кінематографію”, “Про авторське право і суміжні права”) з архівним законодавством, суттєві протиріччя між суспільними й індивідуальними комерційними інтересами⁴. Тобто, йдеться про достатньо широкий діапазон проблем, що знаходяться у фокусі повсякденної діяльності українських архівістів і мають безліч аспектів: крім суто архівознавчого, філософський, соціокультурний, управлінський, правовий, економічний, організаційний, методологічний, методичний, технологічний, етичний тощо.

Між тим, суспільна роль і значущість АВД у сучасному українському контексті незмірно зростає, набуває глибинного, відповідального змісту, чим значніші зміни відбуваються у бутті народу, чим нагальнішою стає перебудова складу його історичної пам’яті – підґрунтя національної свідомості та сприйняття власної історії. У широкому розумінні йдеться про творення образу України, адекватного новітнім політичним, економічним і соціокультурним реаліям, презентацію світові її історії, як складової суспільної пам’яті українського та інших народів, сконцентрованої в документах різних епох. Також у контексті зазначеного актуалізується осягнення сучасної історії України (тобто, умовно кажучи, історії після 1991 р.), що стала новою галуззю вітчизняної історіографії. Її суспільна вагомість підтверджується самим фактом існування держави, а право на наукову легітимність – подальшими дослідженнями, підкріпленими відповідною джерельною базою.

Важливою ознакою нинішньої духовно-інтелектуальної ситуації в українському суспільстві є зміни в його потребах щодо ретроспектив-

ної документної інформації, зумовлені зняттям ідеологічних заборон з тематики наукових досліджень, переосмисленням усталених наукових пріоритетів, поширенням ідеалів культурної синергії, моральних імперативів з настановами співпраці, взаємодії та толерантності. На сучасному етапі значно зростає суспільний інтерес до надбань національної історії та культури, інтенсивно заповнюються “білі плями” в українській гуманітаристиці, долаються догми та стереотипи пояснювати/описувати минуле крізь його людський вимір, нав’язані тоталітарним режимом⁵.

Вирішення цих проблем значною мірою залежить від використання потужного наукового потенціалу сукупної архівної спадщини України – Національного архівного фонду (далі – НАФ) – одного з найбільших історико-культурних і духовних багатств українського народу, невід’ємною складовою якого є АВД. Утім, архівні документи – це тільки “будівельні блоки”, що формують фундамент для реконструкції й аналізу минулого. Саме факт наукового опрацювання дослідником інформації архівного документа, котре може здійснюватися за різними напрямками, публічне інформування через канали соціальної комунікації про його результати і таким чином внесення цього документа до сукупності, що утворює так зване джерельне поле проблеми (теми), є одним із найсуттєвіших чинників, що фіксує стан досліджуваного документа як історичного джерела⁶.

Отже, зміна історичної парадигми, підвищення вимог до параметрів цінності документів, котрі підлягають архівному зберіганню, та можливостей інтелектуального доступу до інформації про конкретний архівний документ через архівні інформаційні системи підтверджують актуальність обраної для публікації теми. У ній ми зробимо спробу розглянути АВД як соціокультурний феномен: їх походження, істотні ознаки, властивості, інформаційний потенціал, найважливіші смислові чинники побутування в суспільстві, а також торкнемося проблематики дослідження цих документів в архівній фазі їх життєвого циклу.

Вивчення історіографії проблеми у цілому засвідчує, що архівознавство аудіовізуальних документів – ще молода галузь наукових знань, проте в його інтелектуальному просторі спостерігається становлення наукових форм і використання сучасних пізнавальних стратегій шляхом опрацювання нових теорій, дослідницьких методів, технологій, акумуляції надбань інших наук. Ця тенденція виразно відбилася у зарубіжному архівознавстві, працях європейських, американських і на пострадянському просторі авторів. Зростаючий за експонентою масив публікацій із проблематики АВД активізувався в останню чверть ХХ ст. – на початку ХХІ ст. У широкій багатоплановості тематичних ліній і сюжетів, проблемному діапазоні монографій, посібників, дисертацій, статей, а

також у документах ЮНЕСКО, різноманітних базах даних тощо розглянуто різні аспекти історії, теорії, практичної роботи з АД в архівних установах. Публікації надають уявлення про те, як змінювалися наукові пріоритети, аксіологічні орієнтири, когнітивні виміри та методологічний канон досліджень, стиль мислення, в яких напрямках велися пошуки нових дослідницьких методів, технологій, методики архівних процесів у відповідь на “виклики часу” – формування інформаційного суспільства, глобалізацію світового простору, зміну наукової парадигми і самої архівної парадигми, вплив провідних інтелектуальних течій зарубіжної гуманітарної науки, зокрема, постмодернізму або “ситуації постмодерну”. Увага вчених і архівістів-практиків, попри відмінності підходів і думок, незмінно прикута до ключових міждисциплінарних проблем діяльності аудіовізуальних архівів, розроблення філософії аудіовізуального архівування, котре охоплює аспекти пошуку, виявлення, опрацювання, управління, забезпечення збереженості аудіовізуальної спадщини, осмислення на законодавчому, теоретичному і науково-методичному рівнях змісту архівних робіт і технологій, пов’язаних з експертизою цінності, обліком, описуванням, зберіганням АД, доступом й повноцінним використанням їх багатоаспектного інформаційного потенціалу, а також окреслення моделі спеціальної підготовки аудіовізуальних архівістів. Доробок зарубіжних архівістів презентований перспективними напрацюваннями теоретичного і прикладного характеру, цікавим практичним досвідом інновацій в архівній справі, безпосередньою участю в організації наукових дискусій, престижних міжнародних форумів і проектів, широкими міжнародними зв’язками. Публікації суттєво розширюють перспективи подальших наукових студій і, зокрема, свідчать, що методологічні принципи, за якими формувався та спрямовувався дискурс у сучасному зарубіжному архівознавстві щодо АД, особливо впродовж другої половини ХХ ст. – на початку ХХІ ст., органічно впливає із власної інтелектуальної ситуації, проте не без урахування контекстуальних зв’язків, засвоєння і переосмислення теоретичних побудов класичного архівознавства⁷.

В українській архівній науці, починаючи з середини 1990-х років ХХ ст., чітко окреслено орієнтацію на з’ясування власних епістемологічних можливостей, істотне розширення простору “знань і пізнання”. Свідчення тому – поява термінологічного словника (1998), енциклопедії з архівістики (2008), низки нормативних актів, розлога мозаїка наукових статей, розвідок, збірників, монографій, дисертаційних досліджень. Динаміка тем і сюжетів студій зафіксувала перехід до нового концептуального трактування соціальної функції архівів у загальнолюдському бутті, формуванні національної свідомості та національної пам’яті, вивчення їх генезису, еволюції, видів у контексті поступу

української й зарубіжної архівознавчої думки, осмислення на теоретико-методологічному і методичному рівнях актуальних проблем архівного будівництва, визначення пріоритетних напрямів розвитку архівної справи на перспективу. Особливо слід відзначити розбудову правової бази архівної справи України, розроблення низки законодавчих актів і нормативно-методичних документів надзвичайно важливих для АВД. Це, зокрема, закони України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” (1999, із змінами), “Про доступ до публічної інформації” (2011, із змінами), “Про інформацію” (1992, із змінами), “Про культуру” (2011, із змінами), базовий закон української архівістики – “Про Національний архівний фонд і архівні установи” (1994, із змінами), “Про обов’язковий примірник документів” (1999, із змінами), “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” (2007), “Про охорону культурної спадщини” (2000, із змінами), “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних” (2000, із змінами), “Про телебачення і радіомовлення” (1993, із змінами); Постанови Кабінету Міністрів України: “Положення про Державний реєстр національного культурного надбання” (1992), “Про порядок доставляння обов’язкових примірників документів” (2002, із змінами), “Про проведення експертизи цінності документів” (2007, із змінами) тощо.

Йдеться також про стандарти: ДСТУ 2732:2004 “Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять” (2005), ГСТУ 55.002:2002 “Фотодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду Технічні вимоги” (2002), ГСТУ 55.003:2003 “Кінодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги” (2003), ДСТУ 4447:2005 “Фонодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги” (2005), ДСТУ 7361:2013 “Відеодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги” (2014), СОУ 01.140.20-22892594-002:2014 “Порядок створення страхового фонду документів Національного архівного фонду”; нормативно-методичні документи (правила, порядки, інструкції, рекомендації, пам’ятки): “Відбір на постійне зберігання аудіовізуальних документів. Методичні рекомендації” (2010), “Контроль наявності, стану і руху архівних документів та уточнення облікових документів у державних архівах України. Методичні рекомендації” (2010), “Методичні рекомендації щодо застосування ДСТУ 4331:2004 “Правила описування архівних документів” (2008), “Порядок державного обліку документів Національного архівного фонду” (2013), “Правила роботи архівних установ України” (2013), “Складення архівних описів. Методичні рекомендації” (2012), “Положення про порядок передавання кіно-, відео-, фото-, фонодокументів на постійне зберігання” (2013), “Порядок користування документами Національ-

ного архівного фонду України, що належать державі, територіальним громадам” (2013, із змінами), “Про затвердження Програми здійснення контролю за наявністю станом і рухом документів НАФ на 2009–2019 роки” (2009); методичні посібники: “Експертиза цінності управлінських документів : історія, теорія, методика : науково-методичний посібник” (2011), “Робота з документами особового походження. Методичний посібник” (2009) тощо.

У контексті теми статті на увагу заслуговують розроблені архівними установами України, зокрема, співробітниками Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного) нормативно-методичні документи, що містять цінний досвід практичної роботи з АД, особливо у справі їх оцифрування. Це – “Інструкція про порядок проведення перевіряння наявності фотодокументів” (2008), “Інструкція про порядок проведення перевіряння наявності відеодокументів у ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного” (2011), “Інструкція щодо ведення опису фонодокументів грамофонного запису” (2003), “Методичні рекомендації з підготовки до видання анотованих каталогів кінодокументів” (2007), “Порядок оцифрування кінодокументів” (2012), “Порядок оцифрування фонодокументів” (2012), “Порядок оцифрування фотодокументів” (2011), “Порядок проходження нових надходжень аудіовізуальних документів у ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного” (2012), “Програма здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ на 2010–2014 роки ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного” (2010) тощо, а також узагальнення досвіду в публікаціях⁸.

І все ж, попри прориви та здобутки, в українській архівній науці відчутним є відставання у теоретичному забезпеченні завдань і потреб роботи з аудіовізуальними документами в архівних установах різного рангу й профілю, особливо з урахуванням інформатизації архівної справи, а також фундаментальних трансформацій, що динамічно переживає сучасне інформаційне глобальне суспільство та його сфера культури. Спостерігається дивний парадокс: попри суспільний інтерес і значущість, АД як об’єкт архівознавчих студій залишається на маргінесі наукових досліджень. По суті, чи не єдиним комплексним науковим дослідженням АД, присвяченим актуальним проблемам доступу до їх інформаційного ресурсу та його використання, є цикл статей і дисертація Т. Ємельянової⁹.

Загалом проблематика дослідження АД охоплює значний за обсягом масив емпіричного матеріалу, що відзначається багатогранністю виявів та інтерпретацій. Підвищення суспільного статусу, істотні технічні інновації у виробництві, широке розповсюдження і використання у всіх сферах життєдіяльності людства, врешті, значне збільшення частки у загальному потоці інформації, що надходить усіма наявними

комунікаційними каналами, АВД зазнали впродовж останньої чверті ХХ ст., коли переважна більшість провідних західних країн увійшли в епоху інформаційного глобального суспільства. Всебічне дослідження/пояснення природи, ключових ознак і властивостей АВД на всіх етапах “життя” – від активної фази побутування в діяльності їхнього створювача до статичної – передавання на архівне зберігання і на цій основі формулювання специфіки наукового-методичної роботи з цим видом документів в архівних установах потребує аналізу надзвичайно впливових щодо АВД соціокультурних реалій сучасного історичного контексту – формування інформаційного суспільства, інтелектуальної ситуації у науковому пізнанні.

За висновками дослідників, концепт поняття “інформаційне суспільство” зафіксував становлення якісно нової історичної фази розвитку цивілізації – постіндустріального суспільства або “суспільства знань” (Knowledge society), де базові сфери життєдіяльності людини піддаються інформаційному впливу та змінюють власні істотні характеристики, інформація стає стратегічним ресурсом, універсальним і багатofункціональним інструментом розвитку держави, суспільства, особи, домінуючим об’єктом виробництва і масового споживання.

До його ключових ознак належать такі:

– провідна роль у суспільному розвитку знань та інформації, що позиціонуються як рушійні сили прогресу людства;

– вирішальне значення теоретичних знань для здійснення технологічних інновацій;

– істотне збільшення у валовому внутрішньому продукті держави частки перспективних інформаційних продуктів (різноманітних інформаційних (автоматизованих) систем, телекомунікаційних й електронних мереж, баз даних, програмного забезпечення тощо), послуг, пов’язаних із виробництвом і використанням інформації;

– створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію та широкий доступ людства до світових інформаційних ресурсів, задоволення його соціальних і особистих потреб в інформаційних продуктах і послугах;

– істотне підвищення рівня освіти завдяки розширенню можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному, регіональному рівнях і, відповідно, ролі кваліфікації, професіоналізму, здібностей до творчості, інноваційний тип мислення, креативний характер праці¹⁰.

Означені реалії окреслюють фундаментальні зрушення у науковому пізнанні сучасного стану людства, появу нових знань, їх нових філософських засад, нової парадигми науки. Йдеться також про внесення коректив у наукову картину світу, наукові пріоритети й стратегії, ідеали та норми дослідної діяльності, зміни у стилі мислення, підвищення

ролі міждисциплінарних і проблемно-орієнтованих досліджень, наукових комплексних програм, розроблення ідей синергетики, формування етики науки на основі гуманістичних цінностей¹¹.

Важливим аспектом розуміння сутності інформаційного суспільства є проблема його соціальної морфології, тобто структури¹². Серед розмаїття ідей, визначень і підходів однією з провідних у науковому світі є концепція “мережевого суспільства” американського вченого, професора соціології та соціального планування Каліфорнійського університету М. Кастельса (Manuel Castells, *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol. I–III, 1996–1998). Концепція “мережевого суспільства” ґрунтується на розумінні інформації як основи соціальної організації. Ідеї, роздуми інтелектуала включені у широкий контекст технологічної революції та теорій інформаційного суспільства. За його висновком, найвпливовішими чинниками сучасної “інформаційної епохи” є знання й інформація, надзвичайно широкий діапазон можливостей її масового споживання, а також домінування і всеохоплюючий характер глобальних мережевих структур, що невпинно витісняють традиційні форми взаємовідносин. Як свідчить багатовіковий досвід людства, інформація та знання відігравали споконвіку важливе значення в його історичному поступі, навіть у часи “темних віків” у Європі, а мережеві відносини, мережева організація в суспільстві існували завжди, але складалися зі спонтанних людських контактів. Утім, саме в “інформаційну епоху”, відзначив учений, є підстави назвати її соціальною структурою “мережевим суспільством” (Network society), сформованим “мережами виробництва, влади та досвіду” в умовах поширення впливу “мережевої логіки” на базові сфери життя і діяльності людства, пріоритету інформаційних потоків, динамічного розповсюдження у світі інформаційно-комунікаційних технологій, котрі генерують, обробляють та розповсюджують інформацію. Кастельс детермінує “мережеве суспільство” у сенсі соціально-технологічної структури, надзвичайно диверсифікованої та різноманітної, де функціонують та споживаються принципово нові обсяги інформації. Мережеві структури, приведені у дію інформаційно-комунікаційними технологіями, за його міркуванням, стають засобом і результатом глобалізації суспільства – найістотнішого та ключового мережевого ефекту¹³.

Таким чином, однією з основоположних характеристик “інформаційної епохи” є її глобальний характер, що відображає об’єктивний процес інтеграції людства в єдине ціле на основі безперервно зростаючої ролі знань, інформаційних потоків, засобів і форм комунікації у політичному, економічному, соціально-культурному контекстах. Ідеться про появу багатовимірної мозаїки взаємодії, особливого типу взаємозв’язків поміж різними регіонами світу, соціальними спільнотами, що відзначаються динамічністю, відкритістю до інновацій, вплива-

ють на систему колективних та індивідуальних дій, державний устрій і діяльність державних інститутів, інституціональну і політичну структуру суспільства, його цінності, стандарти і моделі поведінки, свідомість, мораль. Глобальний характер інформаційно-комунікативних процесів простежується у розвитку високорентабельної індустрії комунікаційних технологій, загальнодоступності інноваційних пристроїв, каналів зв'язку й особливо медіакомунікацій, а також в інтенсивності інформаційних обмінів, розвитку глобального полілога* культур у медіапросторі. Зокрема, всесвітня мережа Інтернет стала глобальним комунікаційним дзеркалом-екраном життєдіяльності всієї планети. Цифровий спосіб записування, оброблення та передавання звуків, зображень, текстів уможливив динамічне переміщення великих обсягів інформації у світі на значні відстані, при цьому – в первісній формі. Зростання обсягів інформації, вдосконалення інформаційних технологій та формування єдиного інформаційного простору створюють якісно нові умови для культурного обміну, взаємодії, освіти, бізнесу, міжособистісного спілкування, успішно долаючи просторові, соціальні, мовні та інші бар'єри. Саме поняття інформації еволюціонує – розширюється, диференціюється, доповнюється новими смисловими аспектами. Слід підкреслити, що сучасний етап розвитку інформаційного суспільства відзначається ще й тим, що змінюється сама природа поширення інформації, оскільки комунікація з вербальної стає візуальною, де основним є візуальний символ.

Новітні комунікаційні системи радикально трансформують простір і час, фундаментальні виміри людського життя, слугують підґрунтям для розвитку галузі культури інформаційного глобального суспільства – екранної або аудіовізуальної культури, яку цілком справедливо дослідники називають феноменом ХХ ст. Екран, концентруючи аудіовізуально-образні можливості кінематографа, телебачення та відео, доповнює й трансформує їх і, по суті, стає носієм дійсно нового типу культури в її інформаційній, художній, науковій формах. Уся сучасна культура ґрунтується на пріоритеті аудіовізуальних комунікацій, екран постав як базовий модус її існування та один із її ключових репрезентантів¹⁴, ефективний носій інформації в її різновидах – художньої, вербальної, візуальної та звукової.

Генезис екранної культури пов'язаний з винаходом і розвитком кінематографа, а її подальший розвиток – з телебаченням (середина ХХ ст.), широким розповсюдженням комп'ютерних і цифрових технологій (остання чверть ХХ ст. – початок ХХІ ст.). Біля витоків су-

* Полілог (грец. polys – багатоголосся, logos – слово) – форма міжособистісної комунікації численних співрозмовників, де кожний її учасник презентує нові смисли, значення та відбувається їх широкий обмін.

часної екранної культури була все ж таки фотографія. З'явившись на світ у 1839 р. – офіційна дата винайдення дагеротипу, фотографія активувала людський зір, відтворивши навколишній світ таким, яким його раніше людство не знало, вразила новизною сприйняття і відчуттям безмежних можливостей. Так сталося, що на перших порах розвитку фотографії її найважливіші якості, пов'язані зі здатністю документально точно фіксувати картини навколишнього світу, не були належним чином оцінені ні теоретиками, ні, що дивно, навіть самими фотографами. Більше того, вважалося, що фотографія нібито потіснила поважне мистецтво живопису. Критерії її художньої виразності ще були не визначені, а зв'язок із науково-технічним прогресом опинився в епіцентрі гострих дискусій та спричинив поляризацію поглядів. Відомо, що, наприклад, Ш. Бодлер називав фотографію “смертельним ворогом” живопису. Але згодом учасники суперечок дійшли перемир'я, і фотографія була врешті визнана високим мистецтвом, яке має власну неповторну мову й унікальні можливості для створення художніх образів навколишнього життя. На думку американської письменниці, авторитетного театрального і кінокритика С. Зонтаг, сила фотографії у тому, що вона дає змогу уважно розглянути мить, “яка негайно змивається потоками часу”. Це специфічне фіксування реалій життя звільняє від звичних уявлень, формує абсолютно нове бачення світу в естетичному досвіді, набагато ширші канони краси. Властива фотографії документальність сприяє тому, щоб сучасність і майбутнє не втратили зв'язків з минулим¹⁵. Деякі дослідники вважали, що фотографія виникла для того, щоб втілити романтичну мрію про безпосереднє перетворення реальності у мистецтво. Тим не менше, з появою кінематографа, котрому належить прерогатива створення візуального сприймання/пізнавання як абсолютно нової форми “бачити та чути”, ці надії отримали перспективну основу для втілення. Серед традиційних видів мистецтва кінематограф, як відомо, не мав попередників і порівняно з іншими екранними видами мистецтв, що виникали у процесі його розвитку та самоідентифікації, постав як своєрідна першооснова і базова модель. Предмет кіномистецтва виявився націленим на різноманітні форми реальної дійсності (суспільство, людина, повсякденне життя), втім, її переосмислення і художня образність відзначаються оригінальними рисами. Нове мистецтво збагатило обшири реалізації людської мрії та призвичаїло глядача до світу вигаданого, попри його документальний потенціал. Як слушно відзначила О. Пашкова, кінематограф, виокремлюючи певні фрагменти навколишнього життя і поєднуючи їх, створює цілісний ілюзорний відбиток – реалістичний прообраз віртуальної реальності, ступінь іконічності якого максимальна. Сучасні засоби аудіовізуальної комунікації інтенсифікують розвиток і сприяють підвищенню ролі документального, науково-популярного, навчального кінематографа. Нові технічні

можливості спричинили ренесанс цих майже певний час забутих видів кіномистецтва, вони виразно стають ще більш видовищними, популярними і затребуваними серед аудиторії глядачів різних вікових груп.

Поширення телебачення відбулося у другій половині ХХ ст., коли остаточно окреслилися атрибутивні ознаки кіномистецтва. На перший погляд, спостерігається видова близькість кіно і телебачення, зумовлена суто формальними ознаками. Йдеться про присутність екрана, який є площиною-посередником між митцем і глядачем, де безпосередньо виникає фотографічне аудіовізуальне зображення, а також про родову подібність виражальних засобів (монтаж, ракурс, масштабність), що використовуються ними. Але ключовою особливістю телебачення, що істотно відрізняє його від кіно, є використання фізичних електронних процесів для фіксації зображень, їхнього шифрування для передачі на відстань і дешифрування, тобто відновлення у близькому до початкового і зручного для сприйняття вигляді. Поєднавши можливості індивідуального перегляду телепередачі або фільму, активне включення глядача у процес, що відбувається на екрані, передавання інформації у режимі реального часу та комфортні умови її отримання, репортажність (документальність), телебачення значно розширило аудиторію екрана до конкретного споживача.

З удосконаленням технічних можливостей екран еволюціонував до дисплея комп'ютера і мультимедійних систем, що забезпечують можливість створення, зберігання та відтворення різноманітної інформації (текст, графіка, мовлення, музика, відеофрагменти, анімація тощо). Комп'ютерні технології, суттєво вплинувши на розвиток кінематографу, телебачення й відео, поглиблення їхньої взаємодії, зумовили динамічні трансформації у сфері екранної культури і, насамперед, зміну візуальної перцепції, пов'язаної з появою нових типів зображення. Вони посилили тенденцію стирання меж між реальним емпіричним й ілюзорним світами та, зрештою, формування особливого типу реальності – віртуальної.

Отже, в умовах нової медіареальності сучасної "інформаційної епохи" екранна культура – це складне багатогранне соціокультурне явище, що містить не тільки кіномистецтво, фотографію, різні форми телебачення – ефірне, кабельне, супутникове, цифрове та відео, а й персональні комп'ютери, Інтернет, анімацію, відеоінсталяції тощо. Сфера екранної культури акумулює потужне поле психологічного, соціального й естетичного впливів на людину, широкодоступні засоби отримання інформації та способи маніпуляції суспільною свідомістю. У просторі екранної культури фотографія, кінематограф, телебачення, відео функціонують окремо й самостійно і, водночас, базуючись на сучасних технологіях, знаходяться у неминучій взаємодії власних елементів, засобів, прийомів тощо. У вужчому сенсі екранна культура відображає

особисту культуру людини, пов'язану безпосередньо з сприйняттям, опрацюванням і передаванням візуальної та звукової інформації¹⁶.

Пріоритетність екранної культури загальноновизнана у сучасному світі. Адже кіномистецтво, фотографія, телебачення, комп'ютерні технології, Інтернет набули у швидкоплинному сьогоденні статусу найпоширеніших і найдоступніших масових джерел інформації та засобів комунікації, що залучають мільйони людей у мережевий інформаційний простір, мікро- й мегасвіти віртуальної реальності. Їхню присутність сучасна людина відчуває кожну мить, поруч і навкруги, у себе вдома, за кордоном, в інших культурах та інших мовах. Суттєве підвищення ролі аудіовізуальних засобів комунікації у всіх галузях сучасної культури і на різних рівнях – індивідуальному, етнокультурному, міжнаціональному, загальносвітовому, її візуалізація зумовили переорієнтацію у традиційних для соціуму пріоритетах: книга поступово поступається місцем аудіовізуальному тексту, історичний досвід і духовне життя, досягнення людства, які раніше були відображені переважно у писемних текстах, у наш час набувають аудіовізуальної форми вираження. Для сучасної людини, вихованої “постгутенбергською культурою”, “екран” став провідним і надзвичайно впливовим засобом освоєння навколишнього світу в його соціальних, інтелектуальних, моральних, психологічних і художніх вимірах.

Генезис, еволюцію, досягнення екранної культури зафіксували значні за обсягами масиви АВД. У цих документах виразно відбилася матриця діяльності людини з перекодування реальних подій, явищ, процесів у форматі засобів масової комунікації та джерела суспільної пам'яті людства. АВД як продукт екранної культури, з огляду на істотне збільшення кількості їхніх творців, безпрецедентну експансію цифрових технологій, динамічне нарощування обсягів кінофотофонівідеоментування відзначаються у комунікаційному аспекті глобальними масштабами поширення впливу на базові сфери життєдіяльності людства. Сприйняття війни, лиха, страждань тими, хто не мав цього досвіду в історичній реальності, виявляється приреченим на забуття, тоді як спогад є етичним актом, а пам'ять зв'язує людину з екзистенціальним виміром її існування, відзначила С. Зонтаг. У контексті цього висновку важко переоцінити роль і значущість АВД. Дослідники їх цілком справедливо називають “медіа сучасності” і вважають одним із безперечних лідерів серед засобів соціокультурної комунікації: адже без них людству важко було б повноцінно й адекватно досягнути та переосмислити події минулого століття. Варто підкреслити, що справжній розквіт окремих галузей наукових знань, зокрема, лінгвістики, етномузикознавства, антропології у ХХ ст. відбувся саме завдяки АВД, здатних образно (у кольорі, звуці, русі) відображати цікаві явища культури: мову, музику, танці, ритуали, артефакти тощо. АВД різняться між собою специфічними властивостями (ознаками) та постійно удо-

сконуються і розвиваються у часі й просторі під впливом широкого впровадження у галузях кінематографії, телебачення, фотографії, звукозапису високотехнологічних інновацій.

З публікацій зарубіжних авторів стає відомо, що генезис аудіовізуального архівування був спричинений накопиченням значних за обсягами масивів специфічних документів і потребою забезпечення їх збереженості та доступу. Його розвиток розпочався на зламі ХІХ ст. і ХХ ст. у Європі й на американському континенті під егідою наукових, науково-дослідних, творчих, бізнесових та інших установ, унаслідок їхньої діяльності, котра ускладнювалася і розширювалася паралельно (хоча і з певним відставанням) зростанню популярності та доступності аудіовізуальних носіїв. Зокрема, були створені наукові архіви звукозаписів у Відні (1899, Phonogrammarchiv, працює досі), Парижі та Берліні (1900), Національний кіноархів у Нідерландах (1917). Британський музей у Лондоні приступив до формування колекцій рухомих зображень, а Бібліотека Конгресу у Вашингтоні – до концентрації паперових відбитків перших кіноплівок, призначених для реєстрації авторських прав. У 20–30-х роках ХХ ст. відбулося заснування самостійних архівів аудіозаписів – Discoteca di Stato в Італії (1928, з 1939 р. – Національний) та National Phonothèque у Франції, архівів кінодокументів у Великобританії, Нідерландах, Німеччині, СРСР і Франції, архівів радіозаписів та індустрії розваг. До державних архівів і бібліотек почали надходити на зберігання кіно- і фонодокументи. Слід підкреслити, що зарубіжним архівістам довелося долати байдужість і навіть пряму опозицію з боку продюсерів кіно, телебачення, звукозапису, стурбованих питаннями авторського права і необхідністю передавання аудіовізуальних продуктів власної діяльності на постійне зберігання до архівів. Адже аудіовізуальні твори ставали в кінцевому рахунку вагомим джерелом збагачення для самих виробників. Це особливо виразно проявилось, коли телевізійні мережі, а пізніше – аудіо і відео дистриб'ютори почали отримувати значні прибутки від функціонування у власних установах кіно- та звукових архівів і усвідомлювати економічну вигоду збереження АД. На перших порах кіно-, фоно-, радіоархіви залишалися в інституційному аспекті відокремленими один від одного, відображаючи відмінності носіїв і особливості відповідних галузей промисловості, де безпосередньо вироблялися, а також специфіку індустрії аудіовізуальних мистецтв. У 1930-х роках зарубіжні аудіовізуальні архіви заснували свої національні професійні спілки, а після Другої світової війни – міжнародні професійні організації та були визнані міжнародними організаціями архівів, бібліотек і музеїв¹⁷.

У сучасному світі значну увагу приділено збереженню аудіовізуальної спадщини. Зокрема, після ухвалення Генеральною конференцією ЮНЕСКО 27 жовтня 1980 р. «Рекомендації про охорону і збережен-

ня рухомих зображень” твори кіномистецтва, телебачення, відео, аудіо записи національного виробництва було офіційно визнано складовою “спадщини рухомих зображень”. Зібрана й оприлюднена ЮНЕСКО статистика відносно стану аудіовізуальної спадщини засвідчила, що за відсутності системних заходів і забезпечення відповідних умов збереження у наступні 20 років людство може її втратити. Це – головний виклик для національних і місцевих архівів, музеїв, бібліотек, університетів, власників приватних колекцій. Тому діяльність ЮНЕСКО у співпраці з міжнародними організаціями та архівною спільнотою спрямована на максимальне збереження аудіовізуальної спадщини, унікальності аудіовізуальних архівів, їхньої історично сформованої організації та цілісності не тільки шляхом ухвалення відповідних документів, а й через сприяння розвитку архівної аудіовізуальної інфраструктури, розроблення і реалізацію навчальних програм, підготовку публікацій з актуальної тематики. Так, 1997 року завдяки зусиллям ЮНЕСКО та за участі провідних і авторитетних фахівців було надруковано збірник статей з назвою “Аудіовізуальний архів: практичний посібник” (“Audiovisual archives: A practical reader”), що до сьогодні не втратив актуальності. Книга складається зі вступу, 13 секцій (розділів), де розглянуто широкий спектр теоретичних, практичних і освітніх питань щодо роботи з АД в архівних установах, зокрема:

- нова архівна парадигма і загальні принципи архівування АД у контексті реалій сучасного інформаційного суспільства, визначення специфіки аудіовізуальних архівів та їх типології, архівне законодавство, проблеми авторського права щодо АД;
- професійна етика і нові інформаційні технології;
- історія й організація архівів рухомих зображень, підходи до створення аудіоархівів на національному рівні, документування в аудіоархівах, посібники для створення та підтримки архівів телевізійних програм тощо;
- експертиза цінності рухомих зображень, політика відбору і стандарти відбору для телевізійних архівів, рекомендовані стандарти та процедури відбору для матеріалів телевізійних програм тощо;
- проблеми каталогізації рухомих зображень в архівах, описування АД, інтелектуальний контроль, чинні стандарти для АД;
- застосування комп’ютерних технологій при каталогізації;
- забезпечення збереженості (основні поняття, стратегії та технології довготривалого збереження), створення оптимальних умов зберігання АД, фінансування;
- рекомендації щодо застосування нових інформаційних технологій, довгострокові стратегії для електронних документів;
- забезпечення збереженості документів під час надзвичайних ситуацій, програми збереження АД колекцій;

– освіта та навчання (організація професійної підготовки аудіовізуальних архівістів, рекомендовані стандарти навчання)¹⁸.

Праця свідчить про те, що зарубіжні архівісти, вочевидь, не вибудували навколо “традицій” міцні захисні фортеці проти “новацій” і разом з тим не винищували безжально “традиції” ще до того, як вони будуть засвоєні та актуалізовані.

У 2001 р. ЮНЕСКО опублікувала багатомовний (англійською, французькою, німецькою та іспанською мовами) словник термінів, що стосуються АД, – “Glossary of Terms Related to the Archiving of Audiovisual Materials”. У 2003 р. за ініціативи ЮНЕСКО було проведено обстеження аудіоносіїв. У 2004 р. за сприяння ЮНЕСКО побачила світ праця голови програми “Пам’ять світу” в азійсько-тихоокеанському регіоні Р. Едмондсона “Аудіовізуальне архівування: філософія та принципи” (Ray Edmondson. *Audiovisual Archiving: Philosophy and Principles*), що відображає становлення нового напрямку в зарубіжній архівній науці – архівознавства аудіовізуальних документів.

Слід також відзначити плідні заходи Ради Європи у питаннях розроблення та реалізації різноаспектних проектів, декларацій, резолюцій, рекомендацій, стандартів, спрямованих на забезпечення збереженості аудіовізуальної спадщини. Зокрема, спільні дії держав-членів Євросоюзу щодо виробництва та збереження рухомої спадщини визначаються Конвенцією про спільне кіновиробництво (Convention on Cinematographic Co-Production, 1992) Європейською конвенцією про захист аудіовізуальної спадщини (European Convention for the Protection of the Audiovisual Heritage, ЕАНС, підготовлена 2001 р., вступила в силу 2008 р.) і додатком до неї – Протоколом про захист телевізійної продукції (Protocol on the protection of television productions, 2001). Європейська конвенція про захист аудіовізуальної спадщини і Протокол до неї – обов’язкові для виконання міжнародні документи у справі збереження аудіовізуальної спадщини, що передбачають три ключових аспекти: систематичне збереження кінематографічних творів, створення фонду обов’язкових примірників, сприяння широкому співробітництву між кіноархівами Європи.

Однією з важливих проблем дослідження АД є поняттєва. В архівознавстві, документознавстві, джерелознавстві, науках гуманітарного комплексу існує група поняттєвих визначень АД, спільних для цих дисциплін. Це поняття “аудіовізуальний”, котре набуло категоріального статусу і як лексична одиниця застосовується у широкому діапазоні національних і міжнародних актів, нормативно-методичних документах, довідкових і енциклопедичних виданнях, зарубіжних і вітчизняних наукових публікаціях. Ним найчастіше позначають сферу феноменів усього “видимого й чутного”, винайдених або вироблених людиною, котрі впливають на органи зору і слуху. У словникових виданнях його найуживаніше трактування вказує на одночасне сприйняття зобра-

ження і звуку (звуковий кінофільм, відеодиск, комп'ютерні технології тощо) зором і слухом, ідентифікує записи звуку, руху, можливості кадру, а також застосовується для визначення колекцій аудіо-, рухомих і нерухомих зображень, мікрофільмів, фотографій тощо¹⁹.

Ці домінуючі характеристики поняття “аудіовізуальний” з доповненням щодо специфічних ознак архівних аудіовізуальних документів презентовано у термінологічному словнику Товариства американських архівістів: 1) властивості передавання звуку й зображення, особливо коли вони комбінуються; 2) процеси та матеріали, що застосовують для виявлення, запису, передачі або відтворення звуку чи зображення; 3) для архівів – відмінність нетекстових матеріалів від писемних документів²⁰. У статуті Асоціації аудіовізуальних архівів регіонів Тихого океану та Південно-Східної Азії (SEAPAVAA, The South East Asia-Pacific Audio Visual Archive Association) поняття “аудіовізуальний” тлумачиться як рухомі зображення і/або звукозаписи, зафіксовані на плівці, магнітній стрічці, диску чи іншому носії, вже відомому чи який буде ще винайдений²¹. Отже, ключовими ознаками досліджуваного базового поняття розуміються штучно створені об'єкти, в яких осмислено об'єднані звук і зображення, та обов'язковим є використання технологій для їх фіксування, відтворення, трансляції, використання. Свідченням широкого розповсюдження поняття “аудіовізуальний” слугує значний обсяг “аудіовізуальних” словосполучень (аудіовізуальна апаратура, аудіовізуальна інформація, аудіовізуальна культура, аудіовізуальне мистецтво, аудіовізуальний бізнес тощо) у різних галузях економіки, науки, техніки, культури, мистецтва, освіти. Його також використовують у назвах музеїв, архівів, професійних установ і об'єднань.

У різних науках упродовж ХХ ст. сформувалися специфічні підходи до розуміння поняття “аудіовізуальний документ”. Нині його тлумачать у кількох значеннях – не тільки як суто аудіовізуальний документ, а й технотронний документ, твір мистецтва, продукт виробничо-творчої діяльності, історичне джерело і джерело інформації, об'єкт архівного зберігання. Такий підхід є цілком логічним і зрозумілим, адже у певній науковій дисципліні сутність АД, їхні властивості визначено з урахуванням предмета цієї науки, на основі узагальнення наукових уявлень щодо формування в її інтелектуальному просторі поняттєвого апарату, термінології, наукової лексики. Втім, зазначимо, що презентовані формулювання об'єднують розуміння сутності аудіовізуального документа у сенсі важливого суспільного явища, що піддається впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників, визначення закономірностей його виникнення/походження, специфічних засобів і способів відображення у ньому фактів, подій, процесів навколишнього світу, окреслення істотних властивостей (атрибутивність, типологічна структура, поліфункціональність)²².

У документознавстві поняття “аудіовізуальний документ” (лат. audio – слухаю і візуальний) трактують як: 1) документ, зміст котрого подано у вигляді запису, зображення і звуку, для фіксування та відтворення яких застосовують відповідну апаратуру; документ з одночасним записом і сприйняттям звуку й зображення, що містить зображувально-звукову інформацію, яку відтворюють за допомогою технічних засобів. До аудіовізуальних документів належать відеоплівки, кінострічки, відео- та оптичні диски тощо; 2) узагальнене поняття до відеокінофотофонодокументів²³.

Термінологічне унормування цього поняття здійснено також за допомогою низки міжнародних, державних і галузевих стандартів з інформатики, документознавства та архівістики. Зокрема, у міждержавному стандарті ГОСТ 7.69–95 (ИСО 5127-11-83) “Аудиовизуальные документы. Основные термины и определения” “аудіовізуальний документ” – це документ, що містить зображувальну і/або звукову інформацію, відтворення якої потребує застосування відповідного обладнання. Як зазначено у примітці до терміна, аудіовізуальний документ може містити текстову інформацію²⁴. Подібний підхід окреслився і в міжнародному стандарті ISO 5127:2001 “Інформація та документація. Словник” (Information and documentation. Vocabulary). Йдеться про “документ (англ. audiovisual document), який має послідовний рядок відповідних зображень із звуковим супроводом або без звукового супроводу, що вимагає відповідного устаткування для того, щоб його зміст можна було розглянути чи послухати”²⁵. З вищезначеними тлумаченнями збігаються дефініції у державних стандартах України – ДСТУ 2732:2004 “Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять” і ДСТУ 4419:2005 “Інформація і документація. Документи аудіовізуальні. Терміни та визначення понять”. У першому стандарті встановлено, що аудіовізуальним документом є “документ, зміст якого представлено у вигляді зображення і (або) запису звуку, для фіксування і (або) відтворювання яких застосовують відповідну апаратуру”²⁶. У другому аудіовізуальний документ визначено як “документ, що містить зображувальну і (або) звукову інформацію, яку фіксують і відтворюють технічними засобами”²⁷. Цей стандарт також містить низку термінів, що достатньо широко використовуються в архівістиці.

Аудіовізуальний документ, створений у діяльності юридичної особи, тлумачиться як складовий компонент підгрупи службових документів. Це службовий аудіовізуальний документ, зміст якого подано у вигляді зображення і (або) запису звуку, для фіксування і (або) відтворення яких застосовують відповідну апаратуру²⁸. На відміну від уніфікованих систем, наприклад, управлінських документів, кіно-, фото-, фонодокументи і текстова супровідна документація до них не підлягають жорсткій регламентації з точки зору формуляра. Будучи у своїй основі документами творчо-виробничого характеру, вони створюються

установами різного статусу, профілю і підлеглості та окремими особами. Це зумовлює в їхньому оформленні багатоаспектні за інформацією реквізити. Наприклад, у титрах до кінодокументів подають: позначення авторства, дату й місце створення документа; його назву й короткий опис; характеристику носія інформації; час і місце виготовлення, технічні та інші параметри.

Високотехнологічні інновації у галузях кінематографії, телебачення, фотографії, звукозапису дають змогу дослідникам позначити АД як різновид технотронних документів, що виокремлюються “технічним походженням” за способом реєстрації інформації. Їхній розвиток і функціонування у сучасному інформаційному суспільстві ґрунтуються на широкому застосуванні новітніх мультимедійних технологій, засобів електронно-обчислюваної техніки і зв’язку. Етимологія поняття “технотронний документ” сягає давньогрецької мови та у своїй кореневій і суфіксальній частинах означає “наука”, “мистецтво”, “ремесло”, “інструмент”, “знаряддя”, “пристосування”²⁹.

АД створюються у галузях аудіовізуального мистецтва. Акумулюючи власний ареал, а також галузей культури – літератури, театру, живопису, музики, вони є творами складних синтетичних мистецтв, різноманітних за видами, жанрами, стилістикою. Це, зокрема, кінофільми, телефільми, аудіофільми, діафільми, слайд-фільми, що можуть бути ігровими, анімаційними (мультиплікаційними), неігровими тощо. Їхня унікальна структура акумулює можливості трьох ключових складових у взаємодії: 1) певного виду мистецтва на основі поступового художнього освоювання аудіовізуальної специфіки; 2) інформаційно-комунікаційних технологій і цифрових форматів; 3) особистості митця – автора мистецького твору та результати його креативної діяльності щодо створення художнього образу в синтезі індивідуального авторського світобачення, психологічних особливостей, художнього смаку, духовних цінностей і пріоритетів, професійної майстерності.

Кожен аудіовізуальний твір як матеріальний продукт художньої творчості та свідомої діяльності людини має певну естетичну цінність із притаманними специфічними технічними засобами, прийомами, художніми ідеями, відображає мистецькі набутки їхніх творців. В умовах взаємодії техногенних і художньо-естетичних чинників феномен “аудіовізуального” втрачає свій традиційний смисл та розуміється як техногенно-художня форма існування мистецтва³⁰. Варто підкреслити, що специфічна природа аудіовізуальних творів мистецтва проявляється у схильності до міфологізації, втілення й презентації міфологічних змістовно-образних моделей життя суспільства та окремої людини. Загалом міф створює у культурі та соціумі стандарти поведінки, формує емоційні переживання, описує навколишній світ і продукує певні цінності й настанови.

Художньо-мистецький процес створення АВД має подвійну природу, зумовлену тісним зв'язком творчості і виробництва. Адже АВД фіксуються на певному матеріальному носії (кіноплівці, магнітній плівці, магнітному диску, компакт-диску тощо) у вигляді серії послідовних кадрів (зображень) чи аналогових або дискретних сигналів, які відображають (кодують) рухомі зображення (як із звуковим супроводом, так і без нього) і сприймаються винятково за допомогою того чи іншого виду екрана (кіноекрана, телевізійного екрана тощо), на якому рухомі зображення візуально відображаються на основі застосування певних технічних засобів, апаратури, обладнання³¹.

Упродовж ХХ ст. у зарубіжних країнах відбулося становлення структурної організації індустрії аудіовізуальних мистецтв, що охоплює:

- мовні й розповсюджувальні компанії: телевізійні, радіостанції, мережі мовлення (телеграфні агентства, супутникові мовні канали та їх різновиди);

- продюсерські компанії: виробники ігрових і документальних фільмів, звукозаписів, радіо і телевізійної продукції;

- компанії, що займаються звукозаписом, і відеокомпанії: виробники й розповсюджувачі ліцензійних CD, DVD і відео;

- дистриб'юторів: компанії “посередники”, зайняті у маркетингу, продажу й прокату фільмів, звуко-, теле- і відеозаписів;

- демонстраторів: кінотеатри;

- провайдерів Інтернет-послуг;

- роздрібних продавців: музичні, відеомагазини, прокат;

- виробників устаткування і потрібних матеріалів;

- промисловість, включаючи спеціалізовані великі й малі підприємства;

- інфраструктуру забезпечення: величезний діапазон підприємств різних галузей промисловості та сфери послуг (лабораторії з обробки плівки, виробництво комп'ютерів, обладнання для кінотеатрів, кіноафіш тощо);

- урядові агентства: органи підтримки, фінансування, сприяння; цензури і нагляду; агентства з навчання;

- асоціації та форуми: професійні гільдії, об'єднання, лобістські групи;

- “аматорську” індустрію: нефахові виробники кіно і відео, програмісти, кіноклуби;

- журнали, фестивалі.

Індустрія також може бути представлена у напрямках діяльності:

- творча діяльність (художники, письменники);

- програмна (редакційна політика);

- маркетинг, продаж, бренди;

- технічні послуги (інжиніринг, операції);

- менеджмент (продукція, планування, політика);
- служби забезпечення (адміністрування, фінанси)³².

Дослідники звертають увагу на тенденцію змін у складі творців АВД та їх хранителів. Так, у “доінтернетівську” епоху основними створювачами АВД переважно були державні та приватні структури – теле-, радіо- і кіностудії, а зберігання їхньої продукції здійснювали: спеціалізовані архіви; аудіо- і відеовидавництва; студії звукозапису; теле-, радіо- і кіностудії; бібліотеки, музеї; наукові установи; навчальні заклади; театральні та концертні організації. З розповсюдженням цифрових технологій та Інтернету до виробників і хранителів аудіовізуального контенту додалися нові інституціональні структури (контент-провайдери, електронні видавництва, електронні ЗМІ, продавці електронного контенту, державні й приватні установи, громадські організації) та приватні особи. Таким чином, кількість створювачів АВД набагато збільшилася і навіть важко піддається контролю. Паралельно з ускладненням інформаційних об’єктів, необмеженим збільшенням їх виробників і хранителів (орієнтованих винятково на короткострокове зберігання) змін зазнав і сам процес комунікації. Його результатом є вже не один інформаційний об’єкт (текст, аудіозапис, відеозапис тощо), а комплекс взаємозв’язаних інформаційних продуктів, котрі з часом зазнають змістовних змін. Наприклад, ще наприкінці ХХ ст. радіопередача, після її озвучення в ефірі, передавалася на зберігання до спеціалізованого архіву установи радіомовлення, тобто один конкретний інформаційний об’єкт підлягав зберіганню у певному “інституті пам’яті”. Нині радіопередача супроводжується аудіо і/або відеозаписом, який паралельно транслюється в Інтернеті. Там може також з’явитися ще й її текстова розшифровка, дотичні до радіопередачі фотографії, додаткова інформація і коментарі користувачів тощо. Ця інформація з часом змінюється: з’являються або зникають (віддаляються автором чи модератором) коментарі, додаються нові посилання, тобто у процесі комунікації виникає вже комплекс інформаційних об’єктів не тільки різного походження, а й з різними життєвими циклами.

Отже, АВД можна трактувати певною мірою як продукцію промислового характеру, що створюється творчим колективом або окремою особою на основі складних технологій і технологічних процесів у співпраці часом із широким колом організацій, установ, підприємств, державних і приватних, які представляють різні галузі економіки, промисловості, науки, художньої культури, мистецтва тощо і професійно займаються творчою, виробничою, науково-дослідною, технічною, освітньою діяльністю. Проте цей процес не можна зводити до суто промислового конвеєрного виробництва. Адже на відміну від хронікальних сюжетів телебачення або спеціально записаних документальних зйомок, основу художнього твору, наприклад, у кіно-, фотомистецтві

становить унікальна, неповторна специфіка “території творчості митця”, що відображає реалізацію художнього замислу в єдності особистого і творчого аспектів, взаємодії соціокультурних, мистецтвознавчих, аксіологічних компонентів, багатовимірному і багатозначному переплетінні з соціумом і різноманітних контекстів історичної доби. Інша справа, коли йдеться про масове тиражування (існування аудіовізуального твору у численних ідентичних копіях) АВД, тоді першочергового значення набуває саме виробничий, тобто промисловий аспект їх створення, який обов’язково треба враховувати під час всебічного аналізу й опрацювання цих документів як об’єктів архівного зберігання.

Складний виробничий процес створення АВД, що відбувається у певній галузі аудіовізуального мистецтва та його індустрії, потребує значних витрат, вкладання коштів, а для їхніх авторів – отримання прибутку. Тому аудіовізуальні твори є водночас товаром. За допомогою потужних каналів широкої реклами вони просуваються та фігурують на ринку, демонструються для масового глядача в прокатній мережі, телебаченням, продаються на відеокасетах і DVD. Історично склався умовний, але, підкреслимо, суттєвий поділ творів аудіовізуального мистецтва на дві категорії: перша – твори елітарного мистецтва, спрямовані на інтелектуальне, духовне й естетичне збагачення людства, друга – твори комерційні, що мають розважати публіку, задовольняти її запити (часом навіть невибагливі) й принести прибуток. Утім, цей поділ є дійсно умовним, оскільки історія світового мистецтва знає переконливі приклади, коли твори високого художнього рівня були звернені до широких верств глядачів або слухачів і користувалися серед них значним успіхом.

Між діяльністю художника-творця і сферою споживання результатів його творчості здавна знаходилася посередницька сфера, але ніколи раніше вона не була такою розвиненою, динамічною і надзвичайно впливовою, як нині. АВД у сенсі творів мистецтва і товару знаходяться в епіцентрі інтересів дослідників, винахідників, інженерів, техніків, бізнес-структур, митців, мистецтвознавців тощо. Вони активно циркулюють у професійних колах завдяки розгалуженій та інтенсивно діючій мережі наукових і творчих форумів, фестивалів, імпрез, системи галузевих мистецьких ринків. У сучасному світі, де монопольне використання й експлуатація авторських прав є вагомим капіталом, аудіовізуальні архівісти переймаються досягненням рівноваги між законними правами суб’єктів авторського права і виконавців, які своєю творчою працею створили аудіовізуальний твір, і загальним правом громадян на доступ до аудіовізуальної спадщини, її інформаційного ресурсу. Варто додати, що сучасна технологічна домінанта АВД не може сприйматися лише як прогресивний цивілізаційний проект. Комп’ютерні та цифрові технології дійсно підняли на якісно вищий рівень технічний процес

створення й споживання АВД. Але водночас створили й нові комерційні можливості для зображень і звуків, відповідно зросли масштаби безконтрольного тиражування кінопродукції, аудіо- та відеопіратства, виразно втрачають сенс етичні межі для творів екранної культури.

Невпинне збільшення кількості створювачів АВД і нарощування обсягів кінофотофоновідеодокументування у базових сферах життєдіяльності людства, ґрунтовні дослідження специфіки цих документів українськими і зарубіжними вченими дозволили їх виокремити у корпус історичних джерел. На перший погляд, спостерігається певна схожість АВД з писемними джерелами. Передусім, ідеться про те, що АВД є результатом діяльності юридичної особи чи життя й діяльності фізичної особи, а також слугують інструментом фіксування фактів, явищ, процесів світової та вітчизняної історій. Як і документи з паперовим носієм, АВД відображають з певною мірою повноти й об'єктивності реальії навколишнього світу, з іншого – позначені суб'єктивним характером творчої діяльності їхнього створювача. Крім того, для них також характерна фрагментарність і обмеженість відображення дійсності.

Утім, АВД мають специфічні ознаки, істотно відмінні від писемних та інших історичних джерел, установлені на підставі наукової класифікації, – одного з найефективніших засобів систематизації знань про досліджувані об'єкти та способів організації пізнавальної діяльності. Сучасне джерелознавство розглядає класифікацію як поділ документів на групи за певною суттєвою спільною ознакою, характерною для кожної групи. Така систематизація допомагає виявити у джерелах найхарактерніші їхні ознаки, повторюваність, встановити певні закономірності й специфіку утворення джерел і на цій основі обґрунтувати алгоритм їхнього наукового опрацювання та особливості використання. Класифікувати АВД означає провести багатоступінчастий, ієрархічний і дихотомічний розподіл їх на типи, види, підвиди, різновиди. Важливим аспектом поділу АВД є питання про критерії, що повинні мати універсальний характер, сприяти пізнанню сутності документів і розумінню їхніх організаційних взаємозв'язків.

Вищим класифікаційним розрядом (категорією) щодо АВД є їх три основні типи: 1) кіно- та відеодокументи, створені за допомогою технічних засобів – кіно- і відеокамери та представлені кінофільмами й відеозаписами; 2) фотодокументи, створені за допомогою фотоапарату і презентовані фотографіями; 3) фонові документи, що містять записи музики, пісенних творів, записи усної мови та супроводжуються музикою чи іншим звуковим оформленням. Кінодокументи належать до зображальних документів (німе кіно) і зображально-звукових (звукове кіно, відеозвукозапис), фотодокументи – до зображальних, фонові документи – звукових або аудіальних. Основними критеріями для типології АВД є спосіб кодування інформації, принципи зберігання та

їхні специфічні риси як історичних джерел. Другий рівень структуризації АВД з урахуванням процесів документування і документостворення передбачає їх поділ на роди, тобто на документальні, наукові, ігрові (художні). Створення цих документів пов'язано з усталеною практикою зйомки або запису певних подій, популяризацією наукових і науково-технічних досягнень, із використанням акторської гри та відповідних художніх засобів. Наступний поділ АВД – за формою організації знятого чи записаного матеріалу дає змогу виокремити види АВД: офіційні: кіно-, телехроніку і спеціальні кіно-, телевізійні (кінодокументи), зйомки подій (фотодокументи), інформаційне радіомовлення (фонодокументи); творчі: кінопубліцистика у вигляді фільмів, окремих кіносюжетів (кінодокументів) або цілих зібрань, фотонариси, портрети, пейзажі (фотодокументи) та радіопередачі (фонодокументи); особового походження, створені або зібрані кіно- чи фотолюбителями, колекціонерами тощо.

Подальша класифікація АВД, зокрема, за цільовим призначенням і жанрово-тематичними ознаками слугує підставою для розподілу кіно- і відеодокументів на документальні та науково-популярні (історико-документальні, кіно- і відеодокументи, що фіксують події загальнодержавного рівня, присвячені персоналіям – біографічні); фотодокументи – на хронікальні, фотонариси, портрети, пейзажі; фонодокументи – на документи, що містять записи подій, творів літератури, мистецтва тощо. Також на практиці для АВД застосовують їх класифікацію за генетичною, тематичною, структурною ознаками. Генетична ознака слугує основою для розмежування документів за хронологією, об'єктом і місцем зйомки чи запису, авторством, виконавцями. Тематичний підхід сприяє отриманню інформації про склад і зміст АВД, що досліджуються. Структурна ознака дає змогу виокремити жанрові різновиди АВД, осмислити рівень інтерпретації подій, явищ і фактів за допомогою кіновідеофотофонодокументування, а також методологічного інструментарію мистецтвознавства. Розрізняють також оригінали та копії АВД. Оригіналами АВД є документи, створені у результаті авторського знімання та первинного запису зображувальної і звукової інформації, яку фіксують і відтворюють відповідними технічними засобами. Копії АВД – документи, виготовлені в результаті копіювання оригіналу і призначені для відтворення інформації та копіювання документів³³. Означена вище класифікація, безперечно, не є вичерпною, але слугує підґрунтям для виявлення найбільш важливих категорій АВД та їх характеристики. У ній виразно відбився акцент на походженні, технічних і формальних ознаках, особливостях використання спеціальних методів документування явищ і процесів, притаманних категорії зображальних, зображально-звукових, звукових історичних документів, що дають змогу встановити відмінності між кіно-, відео-, фото-, фонодокументами,

розмежувати їх. Варто підкреслити, що її застосування є корисним в окремих архівних процесах, наприклад, в експертизі цінності АВД, оскільки суттєво розширює уявлення про їхню типо-видову структуру, зовнішні особливості, фіксує специфічні умови документування.

Серед істориків, джерелознавців і архівознавців поширена думка розглядати АВД як єдиний корпус історичних джерел. Така точка зору також ґрунтується на кількох вагомих чинниках. Зокрема, йдеться про генетичний зв'язок цих джерел, зумовлений спочатку винайденням оптико-фотографічної системи запису інформації, а згодом – розробленням і широким розповсюдженням системи електромагнітного запису інформації. Саме з зародженням фотокінодокументування вперше в історії людство отримало реальну можливість фіксувати історичні факти та події не тільки на папері, а й на плівкових та інших носіях. Хоча кожний із означених типів АВД, безперечно, має специфічні особливості та виконує функції самостійного історичного джерела, тим не менше, їх виразно зближує певна схожість у таких аспектах:

– науково-технічні особливості винаходу (поява пов'язана з науковими відкриттями у хімії, механіці, оптиці) і технологічні процеси створення (на кінематографі ґрунтується телебачення, відео, DVD);

– носії інформації (найбільш розповсюджений матеріал для виготовлення – світлочутлива, магнітна плівка);

– застосування під час кінофотофонодокументування у більшості випадків фотографічного, оптичного способів фіксування (кодування) інформації;

– організація їх зберігання і використання³⁴.

Ці аспекти відображають одну з найсуттєвіших ознак АВД – технічні засоби фіксування і відтворення аудіовізуальної інформації як основоположного компонента їх створення. Також АВД зближують ключові чинники їх документостворення, а саме: 1) усвідомленість процесу створення; 2) передавання зафіксованої інформації у часі й просторі; 3) обов'язкова ідентифікація зображення або звукозапису з письмовим супроводом³⁵. Останній чинник свідчить про органічний взаємозв'язок АВД із письмовою супровідною документацією, котра пояснює й доповнює процеси їх створення, зміст, технічні параметри зафіксованої в них інформації та потребує особливої уваги під час виконання робіт і технологій, пов'язаних з організацією архівного зберігання АВД.

Слід підкреслити ще одну загальну особливість АВД у сенсі єдиного корпусу історичних джерел – їхній надзвичайно цінний інформаційний потенціал для вивчення світової й вітчизняної історії, матеріального і духовного життя суспільства, його політичного, соціально-економічного, культурного розвитку в історичному минулому і сьогоденні. АВД також мають важливе значення для реконструкції історії повсякденності – епохи, верстви, середовища, життя конкретної людини, її внутріш-

нього світу (здатність проникати у глибини людської психіки). Адже об'єктив фотографа чи кінооператора фіксує деталі та нюанси, події й явища повсякденного життя людини, які навряд чи можна знайти в інших джерелах.

АВД як джерела інформації мають унікальні можливості достатньо повно передавати та відтворювати зображувальну, звукову, зображувально-звукову сторони певних подій, процесів, фактів, фіксувати їх у той момент, коли вони відбуваються, і концентрувати в образній, емоційно насиченій формі відображення дійсності, створювати вражаючий ефект присутності для людини, яка її сприймає. Істотно збагачує палітру пізнання минулого властива їм інформаційна ємність, специфічні засоби увічнення того, що відбувалось (мова, колір, жест, пластика, звук, здатність асоціювати ідеї та образи, переконливість почуттів, динаміка, масштаб охоплення подій), широта трансляції. АВД можуть охоплювати й відтворювати події, явища і факти реальності, що взагалі до їх появи не піддавалися адекватному фіксуванню. Інформація АВД дає змогу досліднику з'ясувати достовірність опису певної події у писемних джерелах, виявити невідомі раніше за іншими документами факти і важливі дані для уточнення вже відомих. Презентований у багатоаспектній інформації АВД соціокультурний розвиток людства має потужний інтеграційний потенціал для наукового і художнього осмислення навколишнього світу, забезпечення спадкоємності історичного досвіду і традицій, формування соціальної пам'яті людства.

Тим не менше, за висновками дослідників, окрім загальних ознак аудіовізуальні та аудіальні документи як джерела інформації відзначаються і специфічними рисами. Так, фотодокументи здатні зафіксувати на склі, плівковому чи цифровому носії ту єдину мить об'єкта, що спеціально обрана або організована для фотографування, найдрібніші його деталі, із притаманним ритмом "реального життя" та віддзеркалювати враження від сприйняття. Фотомитець втілює власне ставлення до зображуваного ним на знімку факту чи процесу, застосовуючи такі засоби, як: ракурс зйомки, розподіл світла, світлотінь, а своєрідність і неповторність природи – завдяки правильному вибору миті самої зйомки тощо. Технічні можливості фотодокументування дають змогу образно презентувати подію чи явище, при цьому в естетичному вимірі та доступно, а також враховуючи специфіку передавання руху в фотографії, її композиційну й просторово-часову цілісність і різні прийоми зйомки, створити змістовні передумови для їх осмислення.

Кінодокументи відображають навколишній світ наочно (як у фотографії), але динамічно, у часі й просторі, відтворюючи його зоровий і звуковий бік, безпосередньо чи імітовано (зіграну перед камерою) за допомогою технологічного інструментарію моделювання безпосеред-

нього середовища дії (інсценізація) та зображення (обробка кадру, монтаж, ефекти). Ілюзія реальності в кіно абсолютна, звідси походить одна з його первинних назв – “ілюзіон”³⁶. Слід підкреслити, що в об’єктивні кінокамери часом потрапляють такі унікальні фрагменти життя, що найменше контролюються, і в найбільш неусвідомлених суспільством або особою моментах, доступних для відображення лише їй, тобто відбувається фіксування інформації, відсутньої в інших джерелах. При цьому кадр, як “будівельний блок” монтажу, сприяє не лише передачі почуттів і думок від споглядання дійсності на екрані, але й виявленню певних аспектів її глибинного сенсу. Під час зйомки кінематографіст, на відміну від фотографа, має у своєму арсеналі значно ширший діапазон виражальних засобів, зокрема, такі унікальні, як: монтаж і звуковий супровід, котрі значно підвищують цінність інформації кінодокументів серед інших АВД для вивчення історичного минулого.³⁷

Фонодокументи є продуктом аудіальної культури – органічного компонента сучасної аудіовізуальної культури. Аудіальна культура суспільства у широкому сенсі являє сукупність матеріальних і духовних цінностей, пов’язаних із сприйняттям, переробкою і передаванням звукової інформації. В епоху інформатизації та глобалізації її специфіка проявляється у динамічному розвитку, що ґрунтується на сучасних технічних засобах запису й передачі звуку (кіно, телебачення, відео, мультимедійні системи) в органічному поєднанні з творчістю, у складній, багатогранній взаємодії традицій і новацій. Нині дослідники констатують справжній “аудіальний поворот” у соціумі: адже такого безпрецедентного проникнення й поширення звуку, такої агресивної аудіальної експансії ще не відбувалося – фонове звучання повсюди супроводжує сучасну людину – в житті, праці, побуті й спілкуванні. У наш час звук розуміється і постає не тільки як основоположний елемент музичного мистецтва, а й органічний та універсальний інструмент індустрії дозвілля, промислового менеджменту, маркетинговий бренд, механізм прямого ідеологічного впливу і маніпуляції людською свідомістю тощо³⁸.

Інформація у фонодокументах передається винятково у формі звукової інформації, отриманої шляхом механічної, фотографічної, магнітної або цифрової систем запису звуку. Завдяки поєднанню в їх структурі трьох компонентів – мови, музики, шумів і четвертого, що забезпечує паузу в контексті певних акустичних обставин, ці документи мають багатоаспектний за характером і змістом інформаційний ресурс для історичного пізнання. Зафіксована у фонодокументах акустична атмосфера (в усьому різноманітті її елементів) посилює їхню інформаційну цінність, змістовну та емоційну глибину, естетичні та художні якості, значущість³⁹ і глибоко впливає на слухача. Впровадження звукозапису як засобу фіксації реальності у найрізноманітніших її ситуаційних

проявах робить пізнавальну складову фонодокумента універсальною і всеосяжною, кардинально розширює його інформативність.

Отже, АВД належать до поліфункціональних документів, що виконують широкий діапазон взаємопов'язаних функцій: комунікаційну, інформаційну, соціальну, кумулятивну, пізнавальну, або когнітивну, управлінську, правову, культурну, естетичну, гедонічну, меморіальну тощо. Головна функція АВД – це збереження і передавання (поширення) інформації у часі та просторі. На увагу заслуговує і суто технічна функція АВД⁴⁰, котра акумулює їхню здатність відображати у специфічній формі зображувальні, зображувально-звукові та звукові аспекти подій і явищ, сприяти вирішенню завдань наукового і художнього пізнання навколишнього світу, слугувати унікальним засобом його осмислення й освоєння.

Ареал кінофотофоновідеодокументування у ХХІ ст. став майже неосяжним. Нині навіть важко назвати галузь політики, економіки, науки, техніки, культури, мистецтва, освіти, де б не створювалися або не функціонували АВД. Це також ще й мода, дизайн, реклама. Поряд із суто традиційними напрямками використання цих документів у засобах масової інформації, діяльності різноманітних об'єднань громадян (політичних, профспілкових, наукових, патріотичних, ветеранських, культурно-освітніх, спортивних, молодіжних тощо) і професійних творчих спілок, їхній динамічний рух спостерігається практично у всіх базових сферах життєдіяльності суспільства та державного будівництва. Небувале поширення АВД, безперечно, пов'язано з можливостями нових інформаційно-комунікаційних технологій, але не тільки, і спричинено ще одним вагомим чинником. Незалежно від того, хто є творцем АВД – органи державної влади, місцевого самоврядування, установи, організації або підприємства різного юридичного статусу, профілю, підпорядкування, форми власності, ці документи об'єднує властивість перебувати у кількох статусах, надзвичайно важливих для суспільства, держави чи окремої особи, зокрема, як засіб соціокультурної комунікації, масової інформації, пропаганди, освіти, твір мистецтва, історичне джерело. АВД є хранителями у просторі та часі безцінних свідчень світової та вітчизняної історії. У своїх кращих зразках вони сприяють міжкультурному діалогу на засадах гуманістичного мислення, за допомогою якого відбувається поєднання різних смислів (ідей, понять, символів), обмін пізнавальними та мистецькими здобутками, формується орієнтація на взаєморозуміння, взаємодію, взаємозбагачення культурних надбань, усвідомлення альтернативних підходів і толерантне ставлення до них.

Статус і функції аудіовізуального документа змінюються, коли він припиняє виконувати функцію, задля якої був створений, але зберігається або підлягає зберіганню з огляду на його цінність для особи, суспільства чи держави, а також для власника, у тому числі й як рухоме

майно⁴¹, тобто коли набуває статусу архівного документа. У зарубіжному архівознавстві концепт поняття “аудіовізуальний документ” тлумачиться у значенні продукту, що містить відтворювані зображення і/або звуки на носіях. Також зазначено, що їх запис, передавання, сприйняття і розуміння зазвичай потребують технічних пристроїв, візуальний і/або звуковий зміст має лінійну тривалість, а цілі спрямовані саме на забезпечення взаємозв’язку цього змісту. Термін “продукт” у такому формулюванні означає об’єкт-результат спеціальної інтелектуальної дії та структурно охоплює аудіо- і відеозаписи, рухомі зображення (озвучені чи німі), радіомовні програми, представлені у всіх форматах. Поняття “аудіовізуальний документ” також розуміється і як органічна, невід’ємна складова ще одного базового поняття зарубіжної архівної науки – “аудіовізуальна спадщина”. Її склад становлять:

– записи аудіо-, радіо-, кіно-, теле-, відео- чи іншої продукції, що містить рухомі зображення і/або звуки, призначені або не призначені для поширення у суспільстві;

– об’єкти, матеріали, роботи, у тому числі й нематеріальні, дотичні до АВД із технічної, індустріальної, культурної, історичної або іншої точки зору, а також матеріали індустрії кіно, трансляції та звукозаписи, сценарії, рекламні матеріали, рукописи; реквізит (декорацій і костюмів);

– концепції збереження традиційних навичок і умов щодо відтворення і відображення носіїв;

– нелітературні або графічні матеріали, зокрема, фотографії, карти, рукописи, слайди тощо, певним чином відібрані⁴².

Як бачимо, у вищезначених формулюваннях поняття “носій”, “матеріал” або “документ” мають тенденцію до взаємозамінності. При цьому поняття “матеріал” співвідноситься з поняттям носій, а поняття “документ” використовується у значенні “носія” і спеціально створеної інформації.

В українській архівістиці поняття “аудіовізуальний документ” є базовим і фіксує документ, що містить зображувальну та звукову інформацію. В його структурі виокремлено кіно-, фото- і фонодокументи⁴³.

Як об’єкт архівного зберігання, АВД відзначаються особливостями, властивими певною мірою історичним джерелам, зокрема:

– документування подій і явищ навколишнього світу за допомогою спеціальних технічних засобів і обладнання (широке використання оптико-фотографічного, електромагнітного та інших засобів фіксування інформації);

– зображувальна, звукова і зображувально-звукова форми відображення дійсності на плівкових та інших носіях інформації;

– схожість носіїв інформації (плівка целулоїдна, магнітна тощо);

– спільні мета й завдання щодо призначення і використання АВД;

– процеси документування ґрунтуються на системі творчих засобів і підходів щодо створення АВД як творів аудіовізуального мистецтва;

– схожість щодо організації зберігання і забезпечення збереженості документів на плівкових та інших носіях⁴⁴.

Архівні АД являють самостійну документальну систему, що містить кілька структурних компонентів: масиви кіно-, відео- і фото-, фонодокументів та письмову супровідну документацію, безпосередньо пов'язану з їх створенням і функціонуванням. Об'єднання АД у документальну систему базується на єдності їх походження, технічних і технологічних аспектах створення та властивій цим документам поліфункціональності. З іншого боку, тлумачення АД як єдиної документальної системи не виключає, а, навпаки, передбачає виокремлення в її межах цілком самостійних документальних підсистем: кіно-, відео-, фото-, фонодокументів, що різняться між собою специфічними ознаками.

Отже, поняття “аудіовізуальний документ” в архівознавстві є загальноючим поняттям для кіно-, відео-, фото-, фонодокументів, що містять зображувальну, звукову і зображувально-звукову інформацію. Втім, кіно-, відео-, фото-, фонодокументи відзначаються складною специфікою щодо їх експертизи цінності, організації у межах архіву, архівного фонду або нефондового комплексу, обліку, забезпечення збереженості, описування та створення довідкового апарату. Тому дослідження АД потребує системного підходу до аналізу сутності їх феномену і має базуватися на таких ключових чинниках:

- концепції НАФ у сенсі сукупної архівної спадщини України;
- розуміння АД як невід'ємної складової НАФ;
- взаємодії архівної науки та архівної практики;
- методологічному інструментарії дослідження АД – загальнонаукових принципах, загальнонаукових і спеціальнонаукових методах, базових принципах і методах архівознавства та інших наук гуманітарного комплексу;
- встановлених нормами чинного законодавства України базових принципах, методах, порядку, вимогах щодо функціонування АД в архівній установі.

Ідеться про вивчення цих документів як самостійної системи та складової НАФ, їх типо-видової структури, походження, специфічних властивостей (ознак), зовнішньої форми, матеріального носія, змісту, інформації, функцій, історичного, соціокультурного і загальнонаукового контекстів створення й функціонування тощо. Одним із ключових аспектів є комплексне дослідження АД як історичного джерела та об'єкта архівного зберігання⁴⁵. Такий підхід дає змогу здійснити різнопланові дослідження – від опрацювання поняттєвого апарату, залучення теоретико-методологічного інструментарію не тільки документознавства, джерелознавства, архівознавства, а й інших наук гуманітарного комплексу – до розгляду методики широкого спектра архівних робіт з

АВД, роз'яснення їх змісту, взаємозв'язку та взаємодії. Він убачається перспективним для розвитку безпосередньо архівознавства аудіовізуальних документів, відкриває істотно нові можливості щодо подальших теоретичних і прикладних дослідів АВД як носіїв оперативної та ретроспективної інформації у міждисциплінарній площині, вирішення проблем формування й використання аудіовізуальної спадщини як складової культурної спадщини України й НАФ та забезпечення інтелектуального доступу до її багатоаспектного інформаційного потенціалу.

У проблемному полі архівознавчих досліджень АВД серед актуальних напрямів слід назвати такі:

– архівознавство, як і кожна наука, є явищем інтернаціональним, а за умови динамічного розповсюдження комунікаційних технологій у глобальному інформаційному суспільстві – “поза кордонами”, що спонукає науковців і фахівців-практиків вивчати та використовувати напрацювання, здійснені архівістами у різних країнах світу. Сучасний стан вивчення проблематики кіно-, фото-, фоно-, відеодокументів в українській архівістиці визначає нагальність комплексного дослідження зарубіжної, у першу чергу, іншомовної історіографії, позитивного досвіду розроблення теоретичних засад, традиційних і новаторських наукових підходів, методології, методики у сучасному зарубіжному архівознавстві щодо АВД;

– з огляду на природу АВД як багатовимірного соціокультурного феномену, ці документи мають стати предметом міждисциплінарних досліджень у кількох рівноправних іпостасях – окрім як суто аудіовізуального документа, об'єкта архівного зберігання та його специфіки, історичного джерела. Також і як мистецького твору, продукта творчовиробничої діяльності з залученням здобутків широкого спектру наук гуманітарного профілю: філософії, правознавства, соціології, історичної науки, джерелознавства, зарубіжної та вітчизняної історії науки та техніки, культурології, візуальної антропології, мистецтвознавства, документознавства, інформатики;

– одним із визначальних показників теоретичної та дисциплінарно-організаційної зрілості науки є ступінь розроблення її поняттєво-термінологічного апарату. Його теоретична значущість, гнучкість, багатофункціональність у процесі використання, здатність до конструктивної взаємодії на міждисциплінарному рівні відображає значною мірою розвиток науки, її місце та роль в тезаурусі наук, просторі професійного спілкування. Істотні зміни, яких зазнала архівна справа України за останні десять років, пришвидшення темпів її інформатизації, ухвалення низки нових законодавчих актів, розроблення нормативно-методичних документів, стандартів, публікації наукового характеру вказують на потребу здійснення аналізу поняттєво-термінологічного апарату

АВД в українському архівознавстві з метою встановлення його відповідності сучасним тенденціям у зарубіжній архівній науці, забезпечення подальшого розвитку з урахуванням широкого застосування нових інформаційних технологій;

– актуалізується комплексне дослідження структури та складу АВД як складової НАФ з метою окреслення загальної картини стану вітчизняної аудіовізуальної спадщини, перспектив її оптимального формування і збереженості, а також шляхів використання для наукових досліджень та в інших цілях. Адже уявлення про розвиток цивілізації не можуть і не повинні ґрунтуватися лише на одному масиві історичних джерел, навіть на такому великому за обсягом і впливовому, як писемні;

– архіви є невід’ємною складовою “мережевого суспільства” як результат дії процесів інформатизації та глобалізації. У контексті зазначеного актуалізується комплекс проблем щодо розроблення концепції інформатизації архівної справи України, спрямованої на вдосконалення управління архівними установами, забезпечення раціональної системи формування і збереженості документів НАФ, інтелектуального доступу до багатоаспектного інформаційного потенціалу архівних ресурсів та їх захист. З урахуванням світового досвіду, серед її основних завдань – здійснення науково-дослідних робіт з розроблення на єдиних методологічних і методичних засадах нормативних, науково-методичних документів, стандартів і форматів роботи з АВД, створення страхових фондів і фондів користування на основі застосування цифрових технологій, визначення стандартних вимог до обладнання і пріоритетів щодо документів з цифровим носієм;

– динаміка технологічних трансформацій у сучасному інформаційному суспільстві, широке застосування в діяльності архівних установ інформаційних технологій зумовлюють необхідність аналізу взаємозв’язку між чинними нормативно-методичними документами та історично сформованою методикою комплектування, організації, обліку, забезпечення збереженості АВД і доступу до їхньої інформації в архівних установах України різного рангу і профілю. Набутий вітчизняними архівістами досвід практичної роботи щодо оцифрування АВД потребує переосмислення традиційної методики архівних процесів і технологій, розроблення інноваційних підходів до науково-методичного супроводу їх обліку (розроблення спеціальних форм), описування, зберігання;

– винятково актуальними сьогодні є проблеми формування НАФ аудіовізуальними документами. Необхідно зусиллями правників, архівознавців, архівістів-практиків подолати існуючу неузгодженість норм окремих правових актів України, які ускладнюють взаємовідносини між архівами та безпосередніми творцями АВД для забезпечення систематичного надходження до архівних установ цих документів.

Йдеться також про ґрунтовне вивчення архівними установами у зоні їх комплектування складу юридичних і фізичних осіб – джерел формування НАФ аудіовізуальними документами, постійний контроль щодо можливої ліквідації або реорганізації установ, уважне виявлення потенційних створювачів АД державної та приватної форми власності, які плідно презентують галузі вітчизняної екранної культури;

– серед першочергових завдань – професійна підготовка аудіовізуальних архівістів, яка попри серйозну потребу, відсутня в Україні. Нині у країнах Західної Європи розроблено навчальні програми спеціалізації “аудіовізуальне архівування”, що ґрунтуються передусім на досвіді роботи аудіовізуальних архівів. Їх зміст сфокусований на освоєння майбутніми фахівцями не тільки історії, теоретичних основ аудіовізуальної архівістики, новітніх архівних методик та технологій роботи з АД, а й різних аспектів, дотичних до цієї професії знань (історія аудіовізуальних носіїв, високотехнологічні процеси їх створення, реєстрації та збереження, основи фізики, хімії, оптики, філософія, всесвітня історія, бібліотечна справа, музезнавство тощо)⁴⁶. У науково-теоретичному й методичному обрамленні цей досвід може бути запозичений для вирішення питань кадрового забезпечення вітчизняної аудіовізуальної архівістики.

Загалом пріоритетними є наукові дослідження, що відповідають сучасним пізнавальним стратегіям, орієнтовані на розроблення перспективних науково-дослідних програм і проектів щодо роботи з АД в архівних установах, а також сприяють формуванню в архівістів систематизованого розуміння генезису, тенденцій розвитку аудіовізуальної архівістики у світі, її проблем у повсякденній архівній роботі й на перспективу.

Автор усвідомлює, що розглянутий у статті матеріал – безперечно, тільки невелика частина значного за обсягом діапазону архівознавчої проблематики АД теоретичного і практичного характеру. Ці питання повинні стати предметом обговорення та дискусій за участі науковців і архівістів-практиків для розроблення дійсно зрілої концепції АД у сенсі невід’ємної складової НАФ, дієвого засобу формування й розвитку інтелекту людини, суспільства, нації, надзвичайно важливого джерела історичної пам’яті.

¹ Послание г-на Коитиро Мацууры, Генерального директора ЮНЕСКО по случаю Всемирного дня аудиовизуального наследия “Исчезающее наследие – мы можем его спасти!” 27 октября 2009 г. [Электронный ресурс]. – Электрон. данные. – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001848/184897g.pdf>. – Загл. с экрана.

² Шюллер Д. Специфические проблемы сохранения аудиовизуальных документов посредством оцифровки // Сохранение электронной информации в информационном обществе. Сборник материалов Междунар. конф. (Москва, 3–5 окт. 2011 г.). – М., 2012. – С. 295.

³ *Ємельянова Т.* Проблемы архивного хранения оцифрованных аудиовизуальных документов // *Електронний документ: актуальні завдання та практичні впровадження (життєвий цикл електронного документа) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р., м. Київ / Держ. архів. служба України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства, Центр. держ. електрон. архів України, Нац. Академія держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2012. – С. 44–48.*

⁴ *Ємельянова Т. О.* Аудіовізуальні документи в державних архівах України: організація доступу та використання інформації, що міститься в них (1930–2007 рр.) : автореф дис. ... канд. іст. наук : 27.00.02. – Київ, 2010. – 18 с.

⁵ *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 566 с.

⁶ *Кулешов С.* Ще раз про “доджерело” // *Студії з архів. справи та документознавства.* – Київ, 2002. – Т. 8. – С. 135–139.

⁷ *Асфандиярова И. Г.* Аудиовизуальные архивы : учеб.-метод. пособие. – Уфа : Уфимская тип. № 1, 2013. – 98 с.; *Аудиовизуальные архивы на рубеже XX–XXI веков (отечественный и зарубежный опыт) / сост. В. М. Магидов, Е. Л. Иванова ; под. ред. В. М. Магидова. – М. : Изд-во Ипполитова, 2003. – 414 с.; Магидов В. М.* Визуальная антропология как социокультурное явление в ретроспективе и перспективе современного исторического знания [Электронный ресурс]. – Электрон. данные. – Режим доступа: www.mdn.ru/cntnt/blocksleft/.../v_m_magido.html. – Загл. с экрана; *Магидов В. М.* Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2005. – 394 с., 48 с. ил.; *Магидов В. М.* Технотронные архивы и документы в терминологическом ракурсе [Электронный ресурс]. – Электрон. данные. – Режим доступа: <http://ftad.ru/library/ftad10/19.shtml>. – Назв. с экрана. – Язык рус.; *Формирование и сохранение культурного наследия в информационном обществе (Издание ЮНЕСКО для Всемирного саммита по информационному обществу).* – СПб., 2004. – 112 с.; *Эдмондсон Р.* Аудиовизуальное архивирование: философия и принципы [Электронный ресурс] / неофиц. пер. с англ. В. В. Михайловского. – Париж, 2004. – 90 с. – Электрон. данные. – Режим доступа: www.unesco.kz/publications/ci/moscow/audiovisual-archives.pdf. – Загл. с экрана. – Язык рус.; *Audiovisual archives: a practical reader / edited and compiled by Helen P. Harrison [for the] General Information Programme and UNISIST. – Paris: UNESCO, 1997. – 429 p. ; Safeguarding the Documentary Heritage: A Guide to Standards, Recommended Practices and Reference Literature Related to the Preservation of Documents of All Kinds / UNESCO; Boston, George (Ed.). – Paris, 1998. – Mode of access: <http://www.unesco.org/webworld/mdm/administ/en/guide/guidetoc.htm>. – Title from screen. Extended CD-ROM version UNESCO, Paris 2000 (available from a.abid@uneso.org); *Kofler B.* Legal questions facing audiovisual archives / General Information Programme and UNISIST – Paris : UNESCO, 1991. – 71 p.*

⁸ *Казімірова І., Ємельянова Т.* З досвіду оцифрування кінодокументів у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного / Ірина Казімірова, Тетяна Ємельянова // *Архіви України.* – 2010. – № 3–4. – С. 87–92; *Слончак Н. М.* Відеодокументалістика – як історичне джерело // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики (Чис. 5).* Історіографічні дослідження в Україні (Вип. 10). Об'єднаний випуск збірки наукових праць на пошану академіка В. А. Смоля (з нагоди 25-річчя наукової діяльності та до 50-річчя від дня народження: У 2 ч. – К., 2000. – Ч. 1. – С. 322–325; *Слончак Н. Н.* Формирование архивного фонда Украины фонодокументами, организация их хранения и обеспечения

сохранности в ЦДКФФА Украины имени Г. С. Пшеничного: Сообщ. на первом Всерос. науч.-практ. семинаре по аудиокультурологии, аудиоархивистике и новым технология (Москва, 22-25 мая 2001 г.). – К.: ЦДКФФА Украины им. Г. С. Пшеничного, 2001. – 5 с.; Шелест А. О. Організація зберігання і забезпечення збереженості кіновідеофотофодокументів у ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного / Антоніна. Шелест // Студії з архівної справи та документознавства. – 2000. – Т. 6. – С. 55-57.

⁹ *Смельянова Т.* Аудіовізуальні документи в державних архівах України: організація доступу та використання інформації, що міститься в них (1930–2007 рр.): автореф дис. канд. істор. наук: 27.00.02. – Київ, 2010. – 18 с.; *Її ж.* Використання архівної інформації кінодокументів періоду Другої світової війни у ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного // Студії з архів. справи та документознавства. – Київ, 2004. – Т. 11. – С. 71–74; *Її ж.* Деякі аспекти документознавчого аналізу архівних кінодокументів періоду Другої світової війни (на прикладі Центрального державного кінофотоархіву України ім. Г. С. Пшеничного) // Студії з архів. справи та документознавства. – Київ, 2004. – Т. 12 – С. 39–41; *Її ж.* Кінофотодокументи ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного про українсько-польські наукові та культурні зв'язки // Архіви України. – 2005. – № 4. – С. 227–236; *Її ж.* Організація використання інформації аудіовізуальних документів у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного // Студії з архів. справи та документознавства. – Київ, 2007. – Т. 15. – С. 5–8.

¹⁰ *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. – М.: Наука, 1999. – 221 с.; *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества / пер. с англ. М. Арапова, Н. В. Малыхиной; под ред. Е. Л. Варгановой. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.

¹¹ *Микешина Л. А.* Философия науки: учеб. пособие. – М., 2005. – С. 209–220; *Степин В. С.* Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция. – М., 1999. – С. 331–392.

¹² *Назарчук А. В.* Сетевое общество и его философское осмысление // Вопросы философии. – 2008. – № 7. – С. 61–75; *Его же.* Социальное время и социальное пространство в концепции сетевого общества // Вопросы философии. – 2012. – № 9. – С. 56–66.

¹³ *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., 2000. – С. 167, 252–354.

¹⁴ *Новые аудиовизуальные технологии* / отв. ред. К. Э. Разлогов. – М., 2005. – С. 11–24, 42–70, 121–129, 451.

¹⁵ *Сонntag С.* О фотографии. – М., 2013. – С. 150–160, 217.

¹⁶ *Кириллова Н. Б.* Медиакультура: от модерна к постмодерну; 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Академический проект, 2006. – 448 с.; *Пащикова О.* Конвергенція і дивергенція екранних медіа // Стратегії дослідження екранних медіа / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2013, – С. 137–200.

¹⁷ *Шюллер Д.* Специфические проблемы сохранения аудиовизуальных документов посредством оцифровки // Сохранение электронной информации в информационном обществе: сб. материалов Междунар. конф. (Москва, 3–5 окт. 2011 г.). – М., 2012. – С. 293–295.

¹⁸ *Audiovisual archives: a practical reader* / edited and compiled by Helen P. Harrison [for the] General Information Programme and UNISIST. – Paris: UNESCO, 1997. – 429 p.

¹⁹ *Сучасний словник іншомовних слів. Близько 20 тисяч слів і словосполучень* / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; уклали: О. І. Скоп-

ненко, Т. В. Цимбалюк. – Київ, 2006. – С. 83; Glossary of Terms Related to the Archiving of Audiovisual Materials. – UNESCO, 2001. – P. 19.

²⁰ A Glossary of Archival and Records Terminology / Richard Pearce-Moses, Advisors: Mark Greene, Rob Spindler, Diane Vogt-O'Connor, Editorial Advisor Laurie Baty. – Chicago, 2005. – P. 40. – (Archival fundamentals series. II)

²¹ *Эдмондсон Р.* Аудиовизуальное архивирование: философия и принципы [Электронный ресурс] / неофициальный перевод с английского В. В. Михайловского. – Париж, 2004. – С. 29. – Электронные данные. – Режим доступа: www.unesco.kz/publications/ci/moscow/audiovisual-archives.pdf. – Заглавие с экрана. – Язык русский.

²² *Магидов В. М.* Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания. – М., 2005. – С. 7.

²³ *Швецова-Водка Г. М.* Документоведение : словарь-справочник терминов и понятий : учебное пособие. – 2-е издание, стереотипное. – Киев, 2012. – С. 20.

²⁴ Аудиовизуальные документы. Основные термины и определения. (System of standards on information, librarianship and publishing. Audiovisual documents. Basic terms and definitions) : ГОСТ 7.69–95 (ИСО 5127-11-83). – С. 3.

²⁵ Інформація і документація. Словник термінів (ISO 5127:2001, IDT) : ДСТУ ISO 5127:2007. – Київ, 2010. – С. 15. – (Національний стандарт України).

²⁶ Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2732:2004 / Розробники: О. Загорецька, Л. Драгомірова, Л. Кузнецова, С. Кулешов (кер. розробки), С. Лозова, А. Маньковський, Н. Христова, А. Шурубуря. – [Чинний від 2005-07-01]. – Київ : Держспоживстандарт України, 2005. – С. 5.

²⁷ Інформація і документація. Документи аудіовізуальні. Терміни та визначення понять : ДСТУ 4419-2005 / УкрІНТЕІ. Розробники: А. Гончаренко (кер. розробки), Р. Савченко, Н. Слончак, Л. Шрамко, О. Пархоменко. – Київ, 2006. – С. 2.

²⁸ *Кулешов С.* Загальне документоведення : навч. посіб. – Київ, 2012. – С. 45.

²⁹ *Магидов В. М.* Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания. – М., 2005. – С. 11; *Плешкевич Е. А.* Понятие технотронного документа: постановка проблемы // Научно-техническая информация, – 2008. – № 12. – С. 1–6. – Серия 1. Организация и методика информационной работы; *Швецова-Водка Г. М.* Документоведение : словарь-справочник терминов и понятий : навч. посіб. – Київ, 2012. – С. 199–200.

³⁰ *Разлогов К. Э.* Новые аудиовизуальные технологии. – М., 2005. – С. 48.

³¹ Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – Київ, 2007. – С. 43.

³² *Эдмондсон Р.* Аудиовизуальное архивирование: философия и принципы [Электронный ресурс] / неофициальный перевод с английского В. В. Михайловского. – Париж, 2004. – С. 16–17. – Электронные данные. – Режим доступа: www.unesco.kz/publications/ci/moscow/audiovisual-archives.pdf. – Заглавие с экрана. – Язык русский.

³³ *Асфандиярова И. Г.* Аудиовизуальные архивы : учеб.-метод. пособие. – Уфа : Уфимская типография № 1, 2013. – С. 33–38; *Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко [та ін.].* – Київ, 2002. – С. 99–101; *Историчне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура (кер. авт. кол.), І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін.* – Київ, 2002. – С. 101, 243–246, 276–281, 467; *Магидов В. М.* Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания. – М., 2005. – С. 192, 219–230.

³⁴ *Магидов В. М.* Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания. – М., 2005. – С. 220.

³⁵ *Митяев К. Г.* Документоведение, его задачи и перспективы развития // Вопросы архивоведения. – 1964. – № 2. – С. 27–37.

³⁶ *Брюховецька Л.* Кіномистецтво : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. – Київ, 2011. – С. 10–11.

³⁷ *Магидов В. М.* Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания / В. М. Магидов. – М., 2005. – С. 223; *Маркітан Л.* Інформаційний потенціал кінофотовідеодокументів як історичного джерела / Л. П. Маркітан // Укр. історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 34–49; Вона ж. Кінофотоодокументи як історичне джерело (Теоретичний аспект) / Людмила Маркітан // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць та спогадів / Інститут історії України НАН України. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 171–184.

³⁸ *Баранова И. А.* Аудиальная культура, или “звучащий социум” как предмет философского анализа // Вестник СамГУ. – 2011. – № 7(88). – С. 5–8; *Казакова С. В.* Аудиальная культура: сущность, структура, функции // Известия Уральского государственного университета. – 2010. – № 4 (81). – С. 43–54; *Маркітан Л.* Фонодокументи: джерелознавчий аспект // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. пр. та спогадів / Ін-т історії України НАН України. – Київ, 1998. – Вип. 2. – С. 119–128.

³⁹ *Магидов В. М.* Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания. – М., 2005. – С. 224–225.

⁴⁰ Там же. – С. 50–51.

⁴¹ Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2732:2004 / Розробники: О. Загорецька, Л. Драгомірова, Л. Кузнецова, С. Кулешов (кер. розробки), С. Лозова, А. Маньковський, Н. Христова, А. Шурубуря [Чинний від 2005-07-01]. – Київ, 2005. – С. 10.

⁴² *Эдмондсон Р.* Аудиовизуальное архивирование: философия и принципы [Электронный ресурс] / неофиц. пер. с англ. В. В. Михайловского. – Париж, 2004. – С. 20–26. – Электрон. данные. – Режим доступа: www.unesco.kz/publications/ci/moscow/audiovisual-archives.pdf. – Загл. с экрана. – Язык рус.

⁴³ Архівістика : термінолог. словник / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, УДНДІАСД ; авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський (кер. авт. кол.), К. Т. Селіверстова (заст. кер.), Н. І. Гончарова [та ін.]. – Київ, 1998. – С. 17, 37, 66–67.

⁴⁴ *Магидов В. М.* Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания. – М., 2005. – С. 42.

⁴⁵ Там же. – С. 12.

⁴⁶ *Эдмондсон Р.* Аудиовизуальное архивирование: философия и принципы [Электронный ресурс] / неофиц. пер. с англ. В. В. Михайловского. – Париж, 2004. – С. 6–18. – Электрон. данные. – Режим доступа: www.unesco.kz/publications/ci/moscow/audiovisual-archives.pdf. – Загл. с экрана. – Язык рус.

The author gives complex analysis of audiovisual documents – the origin, main attributes, properties, information potential, the most important meaning factors of existing in society, and considers the problems of storage of such official papers.

Key words: the audiovisual documents; the National Archive Holding; the audiovisual archiving; the audiovisual heritage; the information society.

УДК 35.077.1 + 930.25

С. В. СЕЛЬЧЕНКОВА*

НОВІ ПРАВИЛА ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЛОВОДСТВА ТА АРХІВНОГО ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТІВ

Проаналізовано зміст нових Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях – їх новації, практичне значення для забезпечення формування та зберігання документів Національного архівного фонду.

Ключові слова: документування управлінської діяльності; організація діловодства; організація архівного зберігання; Національний архівний фонд; номенклатура справ; формування справ; облік документів; експертиза цінності документів; використання документів; знищення документів; передання документів в архів.

Наказом Міністерства юстиції України від 18 червня 2015 р. № 1000/5, зареєстрованим у Мін'юсті 22 червня 2015 р. за № 736/27181, затверджено надзвичайно важливий нормативно-правовий акт – загальнодержавні Правила організації діловодства та архівного зберігання документів (далі – Правила), що встановлюють єдині вимоги щодо створення управлінських документів і роботи зі службовими документами, а також порядок їх архівного зберігання в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності (далі – установа).

Правила регламентують процеси роботи з традиційними управлінськими документами з паперовими носіями інформації і є обов'язковими для виконання всіма установами.

Уперше в нормативно-правовому акті комплексно висвітлено питання як архівної справи, так і кожного з етапів документообігу – від створення документів до передавання їх в архів. Дотепер діловодні процеси були унормовані лише для органів виконавчої влади, зокрема чинною на сьогодні Типовою інструкцією з діловодства у центральних органах виконавчої влади,

Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада

* Сельченкова Світлана Вікторівна – кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України, директор департаменту діловодства, формування, зберігання та обліку документів Національного архівного фонду Державної архівної служби України.

2011 р. № 1242, та чинною до 2011 року Примірною інструкцією з діловодства у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 1997 р. № 1153.

Правила зобов'язують установи оформлювати реквізити службових документів відповідно до ДСТУ 4163-2003 “Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів” (далі – ДСТУ 4163-2003).

Відповідно до архівного законодавства Національний архівний фонд (далі – НАФ) формується з архівних документів установ усіх форм власності. Таким чином, документування управлінської діяльності й робота з документами (реєстрація, облік, зберігання, використання) в установах мають здійснюватися за єдиними нормами.

Відбір документів до складу НАФ здійснюється за результатами експертизи цінності документів, яку проводять на стадії діловодства. Високий рівень експертизи – важлива умова формування НАФ документами, що відбивають сучасну історію України. Крім того, тільки на підставі експертизи цінності здійснюється відбір для тривалого зберігання документів, що використовуються для підтвердження законних прав та інтересів громадян. Саме експертизі цінності документів та порядку оформлення її результатів приділено щонайпильнішу увагу у Правилах.

Окрім цього, багато новацій у питаннях організації архівного зберігання документів, обліку документів в архіві, довідкового апарату до документів, користування ними.

Ці загальні для всіх установ правила сприятимуть належному формуванню НАФ, а також збереженості документів, пов'язаних із забезпеченням соціального захисту громадян.

Правила умовно поділяються на дві частини, перша з яких стосується питань організації діловодства, друга – організації зберігання документів в архіві установи, і містять 15 розділів, що поділяються на глави і пункти, а також 50 додатків.

Розділ 1 “Загальні положення”

У розділі I подано визначення термінів, що вживаються в Правилах, а також означено коло питань, котрі ними регулюються, і питань, регламентованих іншими нормативно-правовими актами. Наприклад, вимоги Правил не стосуються питань електронного документообігу, а також діловодства зі службовими документами, що містять інформацію з обмеженим доступом, за зверненнями громадян, щодо запитів на публічну інформацію.

Визначено правовий статус служб діловодства та архівних підрозділів в установах, зокрема:

організація діловодства покладається на самостійні структурні підрозділи з діловодства (документаційного забезпечення), загальні відділи, канцелярії тощо або особу, відповідальну за діловодство, – секретаря, діловода;

архів є самостійним структурним підрозділом або входить до складу служби діловодства (у невеликих установах призначають особу, відповідальну за ведення архіву).

Важливою є норма, що встановлює відповідальність керівника установи за збереженість документів та інформації, яку вони містять, функціонування системи захисту документаційного фонду від незаконного доступу, втрату і несанкціоноване знищення документів, порушення правил користування документами. За зміст, якість підготовки та оформлення на належному рівні документів, а також організацію діловодства та зберігання документів у структурних підрозділах відповідають їх керівники.

Унормовано порядок вилучення документів: вилучення (виїмка) оригіналів службових документів із документаційного та архівного фонду установи має бути тимчасовим(ою) і здійснюється лише у передбачених законом випадках. У разі вилучення (виїмки) оригіналів документів за письмовою вказівкою керівника в установі обов'язково мають залишитися належним чином засвідчені копії цих документів та протокол вилучення (виїмки). Документи НАФ, вилучені відповідно до закону за вмотивованим рішенням слідчого, судді, суду, підлягають обов'язковому поверненню установі не пізніше ніж через один рік після провадження у справі.

Розділ II “Документування управлінської інформації”

У розділі II викладено загальні вимоги до створення управлінських документів. Зокрема, встановлено, що створювані управлінські документи мають відповідати правовому статусу установи, а право на створення, підписання, погодження, затвердження документів визначається актами законодавства, положеннями (статутами) установи, положеннями про структурні підрозділи і посадовими інструкціями. Право на видання розпорядчих документів певного виду (постанов, рішень, наказів, розпоряджень) закріплюється у положенні (статуті) установи та зумовлюється її правовим статусом і порядком прийняття управлінських рішень (на підставі єдиноначальності або колегіальності).

Значну практичну цінність становлять положення щодо доведення до відома установ і структурних підрозділів розпорядчих та інших документів, вимоги до здійснення службового листування.

В окремих главах розділу II унормовано ключові етапи роботи з документами, зокрема: створення і використання бланків; датування; погодження; затвердження; підписання; засвідчення копій та витягів; застосування печаток і штампів.

Оформлення реквізитів службових документів у Правилах не розглядається. Натомість Правила містять норму, згідно з якою оформлення та порядок розміщення реквізитів організаційно-розпорядчих документів мають відповідати ДСТУ 4163-2003.

У заключній частині розділу II викладено загальні вимоги до тексту управлінських документів та висвітлено особливості підготовки й оформлення розпорядчих документів, що сприятиме інформативності та уніфікації текстів документів, підвищенню їх якості.

Розділ III “Організація документообігу та виконання документів”

Розділ III присвячено питанням організації, раціоналізації та визначення обсягу документообігу.

В окремих главах розділу докладно висвітлено кожен з етапів документообігу й крок за кроком регламентовано відповідні діловодні процеси, з-поміж яких: приймання, первинне опрацювання та попередній розгляд документів; їх реєстрація; передавання та виконання документів; організація контролю за виконанням документів; інформаційно-довідкова робота з документами; опрацювання та надсилання вихідних документів.

Дотримання правил організації документообігу сприятиме його оптимізації та скороченню обсягів, що позитивно вплине на процеси управління, зокрема створить підґрунтя для своєчасного прийняття управлінських рішень в установах.

Розділ IV “Систематизація та зберігання документів у діловодстві”

Провідна тема розділу IV – організація документів у діловодстві. У главах розділу регламентовано: складання номенклатур справ; формування справ; зберігання документів у діловодстві.

Установлено вимоги до оформлення номенклатур справ (зведеної, структурних підрозділів).

Чітко визначено порядок:

подання зведених номенклатур справ на розгляд експертних комісій із проведення експертизи цінності документів;

схвалення / погодження, затвердження номенклатур справ (для установ – джерел формування НАФ і установ, у діяльності яких документи НАФ не створюються);

формування справ згідно з номенклатурою;

групування у справи документів різних видів (наказів (розпоряджень) з основної діяльності, наказів (розпоряджень) з кадрових питань (особового складу), доручень, протоколів, листування, звернень громадян тощо).

Розділ V “Експертиза цінності документів”

У розділі V визначено нормативно-методичні засади та порядок проведення експертизи цінності документів, зокрема, окреслено завдання експертних комісій (ЕК) установ, що належать і не належать до джерел формування НАФ. Визначено й розмежовано порядок і завдання експертизи цінності на різних етапах, а саме:

у поточному діловодстві – під час складення номенклатур справ, формування документів у справи і перевіряння правильності віднесення документів до відповідних справ, підготовки справ до передавання на архівне зберігання;

в архіві установи – у процесі приймання справ до архіву та підготовки справ на постійне зберігання.

Установлено, що експертиза цінності документів в архіві установи здійснюється під методичним керівництвом державних архівних установ, архівних відділів міських рад, у зоні комплектування яких перебуває установа.

Важливою новацією у Правилах є регламентація процедури вилучення документів з НАФ та виявлення унікальних документів НАФ. Наприклад, дублетні документи, документи тимчасового строку зберігання, котрі внесено до НАФ помилково, документи з незадовільним фізичним станом, через який втрачено документну інформацію, вилучають із НАФ на підставі відповідного акта, погодженого у встановленому порядку.

Виявивши документи НАФ, що можуть бути віднесені до унікальних, в архіві установи складають проекти анотованих переліків унікальних документів НАФ. Виявлення унікальних документів НАФ в архіві установи та їх описування в анотованому переліку здійснюють на підставі Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, затвердженої наказом Державного комітету архівів України від 19.02.2008 № 34.

У главі 3 розділу V наведено детальний порядок складання актів про вилучення для знищення документів, не внесених до НАФ, їх подання на розгляд експертних комісій і безпосередньо знищення документів.

Відтепер, у разі включення до акта про вилучення для знищення документів, не внесених до НАФ, первинної фінансової та бухгалтерської документації, до зазначеного акта слід додавати довідку про проведення перевірки або ревізії, підписану керівником установи та бухгалте-

ром. Акт разом із довідкою подають на розгляд експертно-перевірної комісії (ЕПК) державної архівної установи, ЕК архівного відділу міської ради, у зоні комплектування яких перебуває установа.

Значну практичну цінність становить регламентований порядок знищення документів, у т. ч. із грифом “Для службового користування” та іншими грифами обмеженого доступу.

Розділ VI “Комплектування архіву”

У розділі VI висвітлено регламентований порядок передавання документів в архів установи. Визначено склад документів, які має зберігати архів.

Усталені вимоги до оформлення справ, що підлягають архівному зберіганню, залишено без змін. Так, оформлення справ постійного та тривалого (понад 10 років) зберігання передбачає: систематизацію документів у справі; нумерацію аркушів справи; складання внутрішнього опису документів справи (за необхідності); оформлення засвідчувального напису справи про кількість аркушів, особливості фізичного стану та формування справи; підшивання або оправлення справи; оформлення обкладинки (титульного аркуша) справи.

Окрему главу присвячено порядку складання та оформлення описів справ структурних підрозділів. Запроваджено нову норму, згідно з якою структурні підрозділи зобов'язані описувати документи через один рік після завершення справ у діловодстві, а не через два роки, як передбачалося чинними дотепер архівними правилами.

Уточнено порядок передавання справ до архіву установи. Зокрема, справи тимчасового (до 10 років включно) строку зберігання можуть передаватися на архівне зберігання за рішенням керівника за умови наявності в архіві вільних площ. Справи передаються на архівне зберігання за номенклатурою справ або, на розсуд установи, за здавальними описами довільної форми.

Для певних видів установ конкретизовано граничні строки тимчасового зберігання документів в архіві установи.

Дозволено продовжувати строки зберігання документів НАФ в архіві установи у таких випадках: за потреби користуватися цими документами зі службовою метою; якщо прийняття документів на зберігання до державної архівної установи, архівного відділу міської ради є неможливим.

Розділ VII “Складення архівних описів справ”

У розділі VII регламентовано порядок складання зведених і закінчених архівних описів в архіві установи та довідкового апарату до них. Наведено приклади підсумкового запису та засвідчувального напису.

Уточнено порядок складення описів з кадрових питань (особового складу), зокрема, деталізовано принципи систематизації документів в описі за їх номінальною ознакою. Встановлено, що особові справи, залежно від обсягу, дозволяється вносити до опису як окремі одиниці зберігання або групувати за алфавітом в окремі справи-наряди, кожен з яких включають до опису під самостійним номером.

Відтепер передмова є обов'язковим елементом довідкового апарату всіх зведених описів і складається з двох частин:

- перша – історія установи-фондоутворювача;
- друга – історія фонду.

Інші елементи довідкового апарату до річного розділу зведеного опису справ (титульний аркуш, зміст, список скорочень, покажчик) складають за потреби. Необхідність складання довідкового апарату до зведених описів справ постійного зберігання визначають за погодженням із державною архівною установою (архівним відділом міської ради), у зоні комплектування якої перебуває установа.

Описи справ тривалого (понад 10 років) зберігання можуть подаватися на розгляд ЕПК (ЕК) державної архівної установи, ЕК архівного відділу міської ради, у зоні комплектування якої перебуває установа, за рішенням цих комісій.

В окремих, сьомій, главі розділу VII унормовано порядок нумерації зведених архівних описів.

Розділ VIII “Забезпечення збереженості архівних документів”

У розділі VIII визначено чинники безпечного й раціонального зберігання архівних документів:

- установлено нормативні вимоги до приміщень архіву;
- наведено параметри режимів зберігання документів – протипожежного, температурно-вологісного, світлового, санітарно-гігієнічного;
- окреслено вимоги до обладнання архіву;
- регламентовано порядок розміщення справ в архівосховищах та топографування.

Удосконалено порядок видавання справ з архівосховищ. Зокрема, встановлено, що з архівосховища не видають:

- оригінали документів у разі наявності копій фонду користування;
- оригінали унікальних документів (можуть бути видані лише працівникам державної архівної установи (архівного відділу міської ради) або представникам спеціалізованих закладів для проведення реставраційних робіт чи спеціальних досліджень носіїв інформації та зовнішніх ознак документів);

документи з незадовільним фізичним станом (підлягають видаванню винятково для проведення невідкладних реставраційно-ремонтних робіт);

документи, що не пройшли науково-технічного опрацювання;
документи на етапі перевірки наявності та стану; переміщення;
реставрації та інших видів опрацювання; ремонту в архівосховищі; у
разі настання надзвичайної ситуації природного або техногенного ха-
рактеру.

Згідно з нормами розділу VIII видавання документів з архіву фік-
сується в окремих реєстраційних книгах:

- видавання справ у робочі приміщення працівникам установи;
- видавання справ у тимчасове користування іншим установам;
- видавання справ у читальний зал.

Справи постійного зберігання видаються для тимчасового користу-
вання на строк, що не перевищує один місяць.

У Правилах детально викладено процедуру перевіряння наявності
та стану справ. Важливими аспектами зазначеної процедури є складан-
ня таких документів: акта про перевіряння наявності та стану справ
(документів); акта про невивірні пошкодження справ (документів) (на
документи НАФ при цьому вимагається висновок реставраторів); акта
про невиявлення справ (документів), шляхи розшуку яких вичерпано
(при цьому складається довідка про заходи з їх розшуку). Визначено
порядок розгляду та затвердження зазначених актів.

У заключній главі розділу VIII регламентовано порядок створення
страхового фонду на документи НАФ та фонду користування ними.

Розділ IX “Організація документів в архіві”

У розділі IX розкрито поняття “документаційний фонд” і “архівний
фонд”, розглянуто види архівних фондів та колекцій, а також установ-
лено вимоги до визначення фондової належності архівних документів
і створення архівного фонду. Окреслено перелік чинників, що вплива-
ють на визначення фондової належності документів:

- зміна конституційного ладу держави;
- зміна адміністративно-територіального поділу;
- зміна форми власності фондоутворювача;
- припинення фондоутворювача.

Надано рекомендації щодо встановлення хронологічних меж фонду
та організації документів у межах архівного фонду. Розглянуто на при-
кладах схеми систематизації документів в описі справ фонду.

Розділ X “Облік документів в архіві”

Загальні вимоги до обліку документів, викладені в розділі X Пра-
вил, переважно збігаються з усталеними архівними вимогами. Втім, не
обійшлося й без окремих змін, що, безсумнівно, заслуговують уваги.
Розширено склад основних облікових документів архіву, до яких дода-
но реєстри описів та анотовані переліки унікальних документів НАФ.

Визначено порядок ведення основних облікових документів. Деталізовано порядок заповнення паспорта архіву установи, що подається для централізованого державного обліку документів.

Розділ XI “Довідковий апарат до документів архіву”

У розділі XI викладено уточнений порядок створення системи довідкового апарату архіву, зокрема архівних каталогів та картотек, покажчиків, оглядів та історичної довідки до фонду.

Наведено вимоги до оформлення та структури історичної довідки, що повинна містити три частини: історія фондоутворювача; історія фонду; характеристики документів фонду.

Обов’язкова складова історичної довідки – посилання на джерела опублікування нормативно-правових актів та на архівні документи (із зазначенням номерів фонду, опису, справи, аркушів).

Розділ XII “Користування документами архіву установи”

У розділі XII регламентовано порядок доступу до документів архіву. Встановлена вимога – архів установи не має права обмежувати або визначати умови використання отриманої користувачем інформації, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Визначено форми використання відомостей, що містяться в архівних документах.

Детально висвітлено питання виконання запитів громадян та установ, а також порядок складання та оформлення архівних довідок і витягів з архівних документів. Зокрема, передбачено, що виконання запитів соціально-правового характеру здійснюється з моменту реєстрації звернення:

за документами архіву – до 30 днів включно;

з використанням тільки довідкового апарату архіву – до 15 днів включно.

Регламентовано порядок видачі архівних документів: для роботи в читальному залі; для тимчасового користування поза архівом; для підготовки інформаційних заходів, використання у засобах масової інформації і видавничій діяльності.

Розділ XIII “Організація роботи архіву”

Розділ XIII присвячено питанням планування роботи архіву та звітування про її виконання.

Новація розділу – глава “Здійснення контролю за станом архівної справи”. Відповідно до нових норм архів спільно зі службою діловодства контролюють: стан архівів та організацію документів у діловодстві в підвідомчих установах; стан формування та оформлення справ у

структурних підрозділах; підготовку документів і справ до передавання на архівне зберігання.

Розділ XIV “Передавання справ на постійне зберігання”

У розділі XIV відтворено усталену процедуру передавання справ на постійне зберігання. Проте додатково визначено умови передавання документів згідно із законодавством, а саме: державні й комунальні установи, у діяльності яких створюються документи НАФ, зобов’язані передавати їх на постійне зберігання до державних архівних установ, архівних відділів міських рад після закінчення граничних строків зберігання в архіві установи. Юридичні особи, засновані на приватній формі власності, а також об’єднання громадян, релігійні організації, документи яких віднесено до НАФ, можуть передавати їх до державних та інших архівних установ на підставі договору.

Перед передаванням справ на постійне зберігання архів установи спільно з представником державної архівної установи (архівного відділу міської ради) перевіряє наявність, фізичний і санітарно-гігієнічний стан документів. Виявлені порушення усуває архів установи.

Надходження документів на постійне зберігання оформлюють актом приймання – передавання, який складають у двох примірниках.

Розділ XV “Порядок приймання – передавання документів (справ) під час зміни керівника установи, керівника архіву, припинення установи”

У розділі XV уточнено і приведено у відповідність до законодавства порядок передавання документів у разі припинення діяльності установи шляхом ліквідації або злиття, приєднання, поділу, перетворення. Важлива норма Правил: документи ліквідованих установ, не віднесені до НАФ, передаються органу вищого рівня, а за його відсутності – до трудових або приватних архівів.

Значну практичну цінність Правил становлять додатки. Форму додатків удосконалено, уніфіковано та приведено у відповідність до Правил роботи архівних установ України, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 квітня 2013 № 656/5.

There is analyzed the content of the new Rules on recordsa keeping and archiving of documents in government agencies, local governments, enterprises, institutions and organizations – their innovations, practical importance for the formation and preservation of documents of the National Archival Holdings of Ukraine.

Key words: the documenting of management activities; the organization of record keeping; the organization of archival storage; the National Archival Holdings of Ukraine; the nomenclature of files; the forming of files; the accounting of documents; the appraisal of documents; the use of documents; the destruction of documents; the transfer of documents to the archives.

УДК 006.3:[930.25+35.077.1]

Г. І. КАЛІНІЧЕВА, Р. В. РОМАНОВСЬКИЙ*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА КЕРУВАННЯ ДОКУМЕНТАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ: ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Досліджено розвиток міжнародної стандартизації у сфері архівної справи та керування документаційними процесами, здійснено аналіз проблем та запропоновано напрями гармонізації міжнародних стандартів в Україні.

Ключові слова: стандартизація; міжнародні стандарти; гармонізація; архівна справа; керування документаційними процесами.

Процеси глобалізації, інтернаціоналізації суспільно-політичних явищ, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їхнє впровадження в усі сфери діяльності соціуму детермінували процес розроблення й імплементації міжнародних стандартів у сфері архівної справи та керування документаційними процесами. Актуальним і важливим завданням, що зумовлює перехід України до формування єдиного архівного інформаційного простору, є гармонізація міжнародних стандартів у сфері архівної справи та керування документаційними процесами, яка відбувається в нашій країні досить повільно.

Проблеми розвитку стандартизації у сфері архівної справи та керування документаційними процесами є предметом аналізу багатьох учених як близького¹, так і далекого зарубіжжя², а також вітчизняних дослідників³. У публікаціях українських науковців І. Антоненко, В. Бездрабко, Г. Беспяньської, Л. Грінберг, В. Добровольської, Л. Драгомірової, О. Загорецької, Л. Кисельової, С. Литвинської, П. Марченка, І. Матяш, О. Тур, С. Харченко, Н. Христової, А. Шурубурі та ін. порушено широке коло проблем, пов'язаних із створенням та функціонуванням стандартів у цій сфері⁴.

Метою статті є аналіз розвитку міжнародної стандартизації у сфері архівної справи і керування документаційними процесами та з'ясування проблем гармонізації міжнародних стандартів у цій сфері в Україні.

У статті спираємося на понятійно-категоріальний апарат, що використовується у Законі України “Про стандартизацію”⁵. Під *гармоні-*

* *Калінічева Галина Іванівна* – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності УНДІАСД.

Романовський Ростислав Володимирович – завідувач сектору науково-технічної інформації відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності УНДІАСД.

зацією розуміємо приведення змісту стандарту у відповідність з іншим стандартом для взаємного розуміння інформації, що міститься в цих документах. *Гармонізований стандарт* – це національний стандарт, що відповідає стандарту, розробленому міжнародною або регіональною організацією зі стандартизації. Гармонізовані (еквівалентні) стандарти можуть містити деякі відмінності: за формою, у пояснювальних примітках, в окремих спеціальних вказівках тощо, – саме тому фахівцями використовуються терміни *ідентичні стандарти* (гармонізовані стандарти, повністю ідентичні за змістом і за формою) та *уніфіковані стандарти* (гармонізовані стандарти, що за змістом ідентичні, але відрізняються за формою подання).

Стандарти в галузі архівної справи та керування документаційними процесами розробляються Міжнародною радою архівів (МРА) та Міжнародною організацією зі стандартизації (International Organization for Standardization – ISO) – всесвітнім об'єднанням національних органів зі стандартизації (організацій-членів ISO). Розроблення стандартів із керування документаційними процесами здійснюють також національні комітети зі стандартизації.

Розроблення міжнародних стандартів здійснюється технічними комітетами ISO. Так, у галузі бібліотечної, видавничої, інформаційної та архівної справи цей процес здійснює технічний комітет ISO/TC 46 “Інформація та документація”. Станом на червень 2015 р. цим технічним комітетом було розроблено й опубліковано 112 стандартів. Стандартизацію в сфері архівної справи та керування документаційними процесами здійснює підкомітет ISO/TC 46/SC 11 “Архіви/керування документаційними процесами”, що підготував 17 стандартів. Україну в ISO/TC 46 представляє Технічний комітет 144 “Інформація і документація”, котрий має статус спостерігача.

Підготовку стандартів у сфері керування документаційними процесами здійснюють також інші технічні комітети ISO: ISO/TC 154 “Документи та інформація в торгівлі, промисловості та управлінні”; ISO/TC 176 “Управління якістю та забезпечення якості”. Зокрема, технічним комітетом ISO/TC 171 “Прикладні системи створення та зберігання документів” розроблено низку стандартів, що стосуються мікрографії, мікрофільмування, технічних аспектів зберігання електронних документів.

У 1994 р. було затверджено перший міжнародний стандарт архівного описування – International Standard for Archival Description (General) (ISAD (G) – *Загальний міжнародний стандарт описування архівних документів*), що став базовим міжнародним стандартом описування архівних документів. У 1999 р. вийшло друге видання цього стандарту та було перекладено багатьма мовами світу, зокрема у 2001 р. й українською мовою. У 2005 р. було опубліковано Національний стандарт

України, підготовлений на основі ISAD (G):1999 “Правила описування архівних документів (ISAD (G): 1999, NEQ): ДСТУ 4331:2004”⁶. Зауважимо, що національний стандарт описування архівних документів має статус “нееквівалентний”: він не суперечить зарубіжному аналогу, але має певні відмінності. Його розробники мали на меті гармонізувати стандарт із дотриманням вимог національних нормативних актів і конкретних норм, які склалися і стали традиційними в теорії і практиці архівного описування архівних документів в Україні, що відкрило шлях як до удосконалення наявних, так і для створення нових технологій описування⁷.

У 1996 р. було оприлюднено першу версію, а у 2004 р. – другу дескриптивного стандарту – International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families (ISAAR(CPF) *Міжнародний стандарт архівних авторитетних (нормативних) записів для інституцій, приватних осіб та родин (фондоутворювачів)*).

Дескриптивні стандарти МРА – *Міжнародний стандарт архівного описування (загальний) ISAD(G)* та *Міжнародний стандарт архівних авторитетних записів для інституцій, приватних осіб та родин (фондоутворювачів) ISAAR(CPF)* мали на меті: 1) сприяти синхронізації практичних методик в архівних установах і тим самим значно полегшити для користувача ведення досліджень, що потребували міжархівного пошуку в умовах наявного розмаїття систем описування; 2) розглядалися вже як необхідний інструмент робочих процесів для електронних мереж, у яких інформація є спільним ресурсом чи об’єктом обміну між розподіленими комп’ютерами чи різними робочими місцями.

В подальшому робота МРА в галузі стандартизації була спрямована на розроблення стандартів, що доповнювали базовий стандарт ISAD(G) та стосувались окремих аспектів архівного описування. Так, уже у 2007 р. було опубліковано ISDF (International Standard for Describing Functions – *Міжнародний стандарт описування ділових функцій і адміністративної діяльності фондоутворювачів*), а у 2008 р. – ISDIAN (International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings – *Міжнародний стандарт описування установ, що зберігають архівні фонди (фондоутримувачів)*).

Міжнародна рада архівів рекомендує також як міжнародні стандарти кодованого описування архівних інформаційних ресурсів два стандарти метаданих: 1) стандарт кодованого архівного описання – EAD (Encoded Archival Description, 2010 р. – *Кодоване архівне описання*), заснований на синтаксисі XML, для уніфікації структурованого опису в електронному форматі архівних документів (оновлена версія опублікована 2013 р.) та 2) стандарт кодованого архівного контексту – EAC (Encoded Archival Context, 2010 р. – *Кодований архівний контекст*), призначений для уніфікації представлення в електронному вигляді ін-

формації про фондоутворювачів, а також про умови (загальноісторичні, політичні, економічні та ін.), у яких був створений описаний документ.

На сьогодні в архівному середовищі широко обговорюється питання перегляду дескриптивних стандартів МРА, що передбачає уніфікацію термінології стандартів, галузей управління та роз'яснення, яким чином стандарти співвідносяться між собою та можуть бути використані в адміністративній структурі.

Нині існує репрезентативна кількість стандартів у сфері збереження архівних документів: ISO 11799:2003⁸; ISO 14416:2003⁹; ISO 11108:1996¹⁰; ISO 11798:1999¹¹; ISO 16245:2009¹² та інші, що встановлюють певні вимоги до зберігання документів та визначають характеристики для паперу, палітурок книг, коробок та конвертів для документів, які використовуватимуться для тривалого зберігання документів на папері або пергаменті. Зокрема, стандарт ISO 9706:1994 "Information and documentation – Paper for documents – Requirements for permanence" (*Інформація та документація. Папір для документів. Вимоги до довговічності*), гармонізований в Україні, встановлює вимоги щодо стійкості до зношування, хімічної стабільності та вологостійкості паперу¹³.

Стандартизацію у сфері збереження аудіовізуальних документів здійснює ISO/TC 42 "Фотографія", колективом якого розроблено вісім стандартів, присвячених різним аспектам збереження фотографічних плівок, платівок, магнітних стрічок, оптичних дисків тощо¹⁴. Маємо зауважити, що в Україні гармонізовано п'ять із восьми міжнародних стандартів у сфері збереження аудіовізуальних документів.

Отже, на підставі огляду лише окремих міжнародних стандартів у сфері описування та збереження архівних документів можна констатувати значний обсяг проведеної роботи зарубіжними архівістами у цій царині. На часі – гармонізація міжнародних стандартів в Україні.

Нині у світі спостерігається посилена увага до нормативного, методичного та наукового забезпечення керування документаційними процесами. Першими міжнародними стандартами, що містили вимоги до ведення документації, були стандарти серії ISO 9000 з управління якістю продукції та послуг. Уперше в історії міжнародної стандартизації діловодство та документообіг були визнані важливими складовими діяльності організації, установи. Тексти стандартів цієї серії (ISO 9000, ISO 9001, ISO 9004) містили окремі розділи, присвячені керуванню документацією та визначенню ролі документації для ефективної діяльності організації. Водночас у цих стандартах підкреслювалось, що оптимізація документування та документообігу має бути засобом підвищення ефективності функціонування компанії, а не її самоціллю. В стандартах ISO серії 1400 з управління якістю довкілля також містилися розділи, що охоплювали питання керування документаційними

процесами. Отже, згідно з рекомендаціями вищезазначених стандартів, підприємства (установи, організації) мають створити правила роботи із документами, що регламентували б питання захисту інформації, пошуку, встановлення термінів зберігання та контрольованого знищення ділових паперів, у яких закінчився термін зберігання.

Аналізуючи процес стандартизації в галузі керування документальними процесами, варто вказати, по-перше, на планомірну й послідовну роботу ISO, по-друге – на зміни підходів авторитетної міжнародної організації до цієї проблематики. Якщо до 2000 р. ISO розробляли стандарти з окремих аспектів керування документацією, то з 2001 р., з моменту оприлюднення ISO 15489 – системного, основоположного, комплексного стандарту щодо керування документальними процесами, спостерігаємо розроблення нових стандартів, які, з одного боку, розвивають та деталізують положення ISO 15489, з другого – стандартизують нові аспекти діяльності в цій галузі, але в межах ідеології та з детальними посиланнями на нього. Період 2001–2010 рр. можна охарактеризувати як стабільний, оскільки в цей час у міжнародному середовищі діяли стандарти ISO з керування документальними процесами, які взаємодоповнювали один одного. Водночас саме ці стандарти слугували поштовхом до розуміння їх важливості, значущості та посилення уваги до сфери керування документацією.

2010 р. можна вважати початком нового етапу у діяльності ISO/TC 46 з характерним для нього комплексним підходом до стандартизації процесів керування документацією через розроблення серії стандартів, присвячених певній тематиці. Серед них – ISO серії 30300 “Інформація та документація. Системи керування документами” та стандарти ISO серії 1675 “Інформація та документація. Принципи функціональних вимог до документів у електронному офісному середовищі” тощо. З моменту розроблення стандартів ISO серії 30300 ситуація змінюється упродовж 2010–2011 рр. та набуває оформленого нового підходу із 2012 р.

Упродовж кількох років підкомітетом ISO/TC 46/SC 11 “Архіви/керування документальними процесами” було розроблено термінологічний стандарт ISO 5127:2001 “Information and documentation. Vocabulary” (*Інформація та документація. Словник*), у якому подано понад 1000 термінів у галузі науково-технічної інформації та бібліотечної справи. На його основі 2007 р. був прийнятий ідентичний Національний стандарт України “Інформація та документація. Словник термінів (ISO 5127:2001, IDT) : ДСТУ ISO 5127:2007”¹⁵. Нині ведеться робота щодо оновлення міжнародного стандарту ISO 5127:2001: у 2014 р. робоча група “Термінологія в галузі інформації та документації” ISO/TC 46 представила для публічного обговорення проект його нової редакції.

Суттєвим вкладом у процес стандартизації в галузі керування документальними процесами стало розроблення базових міжнародних

стандартів: ISO 15489-1:2001 “Information and documentation. Records management. Part 1: General” (*Інформація та документація – Керування документаційними процесами. Частина 1: Основні положення*) та ISO/TR 15489-2:2001 “Information and documentation. Records management. Part 2: Guidelines” (*Інформація та документація – Керування документаційними процесами. Частина 2: Настанови*).

Поява ISO 15489 стала знаковою подією у процесі практичної роботи з документами у суспільстві, оскільки стандарт уперше визначив роботу із діловими паперами як важливу галузь людської діяльності і закріпив основні, загальні вимоги й положення, що сприяли б забезпеченню надійного документування діяльності будь-якої установи та забезпечили належну організацію документообігу. Стандарт ISO 15489-1:2001 надає рекомендації стосовно визначення обов’язків організацій щодо службових документів і політики в сфері документування та пов’язаних із ним процедур, систем і процесів; визначає нормативні вимоги до керування документаційними процесами у межах системи керування якістю відповідно до ISO 9001 та ISO 1400.

Визнанням доцільності удосконалення ділових процесів з урахуванням рекомендацій ISO 15489 стала його модифікована українська версія ДСТУ 4423:2005 “Інформація та документація. Керування документаційними процесами”¹⁶. Зауважимо, що розробники національного стандарту відмовляються від терміна “керування документацією”, пропонуючи термін “керування документаційними процесами”, який тлумачать як “галузь керування, що відповідає за ефективний та систематичний контроль за створенням, прийманням, зберіганням, використанням, передаванням до архіву та вилученням для знищення службових документів, охоплюючи процеси відбирання та зберігання в документальній формі свідчень, інформації про ділову діяльність”¹⁷. До вітчизняного стандарту внесено окремі зміни, зумовлені нормативно-правовими вимогами до організації діловодства й архівної справи в Україні.

Важливе значення для стандартизації в сфері діловодства має стандарт ISO 22310:2006 “Information and documentation – Guidelines for standards drafters for stating records management requirements in standards” (*Інформація та документація. Керівництво для розробників стандартів*), що встановлюють вимоги до керування документацією. Стандарт об’єднує вимоги, пропоновані до документів у стандартах ISO 15489-1, ISO/TR 15489-2 та ISO 23081-1 для включення їх в усі ділові папери, що регламентують процеси створення та зберігання документів. Він призначений для використання усіма організаціями ISO, які беруть участь у розробленні стандартів щодо проблем керування документами або вимог до документації в стандартах та містить типові вимоги, встановлені в інших стандартах відповідно до ISO 15489.

Комплекс стандартів ISO 23081: ISO 23081-1:2006¹⁸; ISO 23081-2:2009¹⁹; ISO/TR 23081-3:2011²⁰, присвячений діловим метаданим в

управлінській діяльності, їх типам, функціям щодо забезпечення управлінських та ділових процесів, а також управління метаданими.

Від 2010 р. ISO розпочала створення єдиної системи стандартів у сфері керування документаційними процесами ISO серії 30300 (5 взаємопов'язаних стандартів, основою для яких був стандарт ISO 15489). Розроблені раніше стандарти (ISO 15489:2001, ISO 23081 та ін. увійшли в оновлену систему як складові частини). Щоправда, після широкого обговорення долі стандарту ISO 15489:2001 після виходу всіх стандартів серії ISO 30300 (відмінити чи суттєво доопрацювати) було ухвалено рішення про підготовку нової редакції ISO 15489:2001. Зауважимо, що нині відбувається перегляд міжнародного стандарту ISO 15489-1.

Міжнародні стандарти ISO серії 30300 було розроблено з метою надання допомоги організаціям усіх форм власності та всіх організаційно-правових форм для створення, використання й модернізації (підвищення ефективності діяльності систем керування документаційними процесами).

У стандарті ISO 30300:2011 “Information and documentation – Management systems for records. – Fundamentals and vocabulary” (*Інформація та документація. Системи керування документами. Основні положення та словник*) подано терміни та визначення, що застосовуються у стандартах системи керування документами, визначено мету використання та основні принципи самих систем керування ними, описано процесуальний підхід та встановлено ролі, які мають виконувати представники топ-менеджменту організації. Стандарт ISO 30301:2011 “Information and documentation – Management systems for records – Requirements” (*Інформація та документація. Системи керування документами. Вимоги*) присвячений питанням встановлення уніфікованої термінології в сфері керування документами та визначенню вимог до самих систем керування ними та може впроваджуватися спільно зі стандартами інших систем менеджменту.

Від 2012 р. ISO розробляє стандарт ISO 30302 “Information and documentation – Management systems for records – Guidelines for implementation” (*Інформація та документація. Системи керування документами. Керівні вказівки з впровадження*), що визначає вимоги до проектування та впровадження систем керування документами. Два інші стандарти з цієї серії: ISO 30303 “Information and documentation – Management systems for records – Requirements for bodies providing audit and certification” (*Інформація та документація. Системи керування документами. Вимоги до органів, що проводять аудит та сертифікацію*) та ISO 30304 “Information and documentation – Management systems for records – Assessment guide” (*Інформація та документація. Системи керування документами. Керівництво з оцінки*) планується опублікувати 2015 р.

Відзначимо, що стандарти серії ISO 30300 сумісні та доповнюють інші стандарти системи менеджменту, розроблені ISO: ISO 9001 (менеджмент якості), ISO 14001 (екологічний менеджмент) та ISO /MEK 27001 (менеджмент інформаційної безпеки) тощо.

Фактично, стандарти ISO серії 30300 призначені для надання допомоги організаціям усіх типів і видів або групам організацій, що мають намір створити, впровадити, підтримувати та покращувати систему керування документами з метою підтримки своїх ділових процесів. Серія стандартів ISO 30300 пропонує методологію системного підходу до створення документів та керування документаційними процесами, відповідає цілям і стратегії організації. Керування документаційними процесами за допомогою стандарту систем менеджменту забезпечує оптимізацію за витратами таких операцій, як зберігання, вилучення, повторне використання інформації, участь у судових справах і перевірка благонадійності фінансового стану компанії тощо.

Таким чином, можна із впевненістю стверджувати, що стандарти ISO серії 30300 є стандартами нового покоління, в основу яких покладено комплексний підхід до розв'язання проблеми керування документаційними процесами на міжнародному рівні з одного боку, та запровадження у будь-якій країні, у тому числі й в Україні, – з другого. Важливо вказати, що при всій своїй новизні й актуальності, міжнародні стандарти ISO серії 30300 залишають право основоположного документа в галузі керування документаційними процесами за стандартом ISO 15489:2001.

Сьогодні в усіх країнах світу вкрай актуальною проблемою є збереження електронних документів, тому окреме місце в діяльності ISO та МРА посідає підготовка міжнародних стандартів у сфері роботи з електронними документами та електронними архівами.

Найбільш повним переліком вимог до керування електронними діловими паперами можна вважати розроблену Євросоюзом у 2001 р., а прийняту у 2008 р. Специфікацію MoReg “Model requirements for the Management of Electronic Records: MoReg Specification” (“Типові вимоги до автоматизованих систем електронного документообігу”). Найбільш авторитетними за межами Євросоюзу є стандарти вимог до електронного документообігу Міністерства оборони США Dod 5015.2 – STD та “Функціональні вимоги до систем електронного документообігу Національних архівів Австралії, 2006”.

У 2010–2011 рр. Міжнародною радою архівів та Австралоазійською ініціативою з електронного діловодства (Australasian Digital Recordkeeping Initiative, ADRI) було розроблено міжнародні стандарти, пов'язані з принципами та функціональними вимогами щодо документів в електронних офісних середовищах – ISO 16175 “Information and documentation – Principles and functional requirements for records in

electronic office environments” (*Інформація та документація. Принципи та функціональні вимоги до документів в електронних офісних середовищах*). Фактично, ця серія стандартів присвячена розв’язанню окремих аспектів однієї проблеми – визначення функціональних вимог до електронних ділових паперів та навколишнього електронного оточення (до документів в електронному середовищі).

Так, перша частина ISO 16175-1: 2010 “Information and documentation – Principles and functional requirements for records in electronic office environments – Part 1: Overview and statement of principles” (*Інформація та документація – Принципи та функціональні вимоги до документів в електронному офісному середовищі – Частина 1: Основні положення та принципи*) містить термінологію, основні положення та вимоги до документів в електронних офісних середовищах.

В другій частині ISO 16175-2:2011 “Information and documentation – Principles and functional requirements for records in electronic office environments – Part 2: Guidelines and functional requirements for digital records management systems” (*Інформація та документація – Принципи та функціональні вимоги до документів в електронному офісному середовищі – Частина 2: Керівні вказівки та функціональні вимоги до документів в електронних офісних системах*) зосереджені основні вимоги до систем керування електронними документами.

Третя частина ISO 16175-3:2010 “Information and documentation – Principles and functional requirements for records in electronic office environments – Part 3: Guidelines and functional requirements for records in business systems” (*Інформація та документація – Принципи та функціональні вимоги, пропонувані до документів в електронному офісному середовищі – Частина 3: Керівні вказівки та функціональні вимоги, пропонувані до документів в ділових системах*) встановлює загальні вимоги та керівні принципи для керування документами і наводить рекомендації щодо відповідної ідентифікації та управління доказів (записів) підприємницької діяльності, здійснені за допомогою бізнес-систем.

Ґрунтовний аналіз розглянутих стандартів ISO 16175 дає підставу говорити про масштабність поставлених завдань, хоча, на думку Л. М. Варламової, в цих стандартах є певна поверховість окремих складових. Серйозним недоліком, на її думку, є неузгодженість термінології цих стандартів з термінологією стандартів ISO 15489-1:2001, ISO 23081-1:2006 та інші огріхи²¹.

Проблеми збереження електронних документів регулюються в стандарті ISO 14641-1:2012 “Electronic archiving – Part 1: Specifications concerning the design and the operation of an information system for electronic information preservation” (*Керування електронними документами – Проектування та експлуатація інформаційних систем для забезпечення тривалого збереження електронних документів. Частина*

I: Специфікації). Стандарт ISO 14641-1:2012, підготовлений на основі французького стандарту NF Z 42, містить технічні вимоги щодо розроблення та функціонування інформаційної системи електронного зберігання інформації, низку технічних особливостей та вимог, реалізація яких забезпечить введення в систему, архівування та доступ до електронних документів.

Стандарт ISO 13008:2012 “Information and documentation – Digital records conversion and migration process” (*Інформація та документація – Процеси конверсії та міграції електронних документів*) містить рекомендації, що стосуються конверсії документів з одного формату в інший та міграції документів з однієї апаратної та / або програмної конфігурації в іншу. Документ підготовлений на основі національного стандарту США ANSI/ARMA 16–2007 “Процес конверсії електронних документів: планування програми, вимоги, процедури”, затвердженого Американським національним інститутом стандартів 2007 р.

Міжнародний стандарт ISO 19005-1:2005 “Document management – Electronic document file format for long-term preservation Part 1: Use of PDF 1.4 (PDF/A-1)” (*Керування документацією. Формат файлу електронного документа для довготривалого збереження. Частина 1. Використання формату PDF 1.4 (PDF/A-1)*) був розроблений ISO спільно з Міжнародною електротехнічною комісією (МЕК) з метою описування принципів та методів використання формату PDF1 для довготривалого збереження документів як в організаціях, так і в архівах, у тому числі й державних. Значення стандарту полягає у тому, що всі комерційні та державні установи й організації, бібліотеки, архіви, фізичні особи у всьому світі використовують формат PDF для презентації важливої інформації у незмінному вигляді. Ці PDF файли мають використовуватись та бути доступними також і наступним поколінням технологій.

Основним стандартом ISO щодо роботи з електронними архівами є стандарт ISO 14721:2012 “Space data and information transfer systems. Open archival information system (OAIS) – Reference model” (*Системи передавання даних та інформації про космічний простір. Відкрита архівна інформаційна система. Еталонна модель (OAIS)*), який був розроблений Консультативним комітетом із систем оброблення космічних даних (Consultative Committee for Space Data Systems, CCSDS) і визначає еталонну модель відкритої архівної інформаційної системи. Його метою є стандартизація системи для архівування інформації, її цифрової та фізичної структури. На цей стандарт спираються всі відомі проекти створення державних електронних архівів, оскільки він містить повний діапазон архівних функцій збереження інформації, включаючи підготовку інформації до архівування, архівування, архівне збереження, управління інформацією, управління доступом і розповсюдження.

Аналізуючи міжнародні стандарти ISO, присвячені проблемам довготривалого збереження електронних документів, варто враховувати,

що йдеться не про звичні для архівістів стандарти, а про стандарти у сфері ІТ-технологій. Розробленням цих стандартів займаються спеціальні технічні комітети, наприклад ISO/TC171 “Прикладні системи створення та збереження документів” спільно з Міжнародною електротехнічною комісією. Більша частина цих документів не є стандартами у прямому значенні цього слова. Вони являють собою технічні звіти, що створюються та використовуються на міжнародному рівні як зразок розв’язання тієї чи іншої проблеми.

Так, технічний звіт ISO/TR 18492:2005 “Long-term preservation of electronic document-based information” (*Забезпечення довготривалого збереження електронних документів*), визнаючи проблему технологічного старіння комп’ютерного обладнання та програмного забезпечення, обмеженого терміну служби цифрових носіїв інформації, містить рекомендації для організацій щодо підтримки аутентичних електронних документів та документованої інформації, яка зберігається для використання у майбутньому, а також із питань забезпечення довготривалого доступу до цих ресурсів. Грунтуючись на засадах основоположних стандартів із керування документаційними процесами – ISO 15489:2001 та ISO 23081-1:2006, цей технічний звіт містить низку принципово важливих для документознавців термінів. Наприклад, “authentic document-based information” (аутентична електронна документована інформація), “document-based information” (неструктурована або слабо структурована документована інформація), “document-based information content” (контент документованої інформації), “document-based information context” (контекст документованої інформації), “document-based information” (структура документованої інформації), “electronic archiving” (електронне архівування, архівація), “long-term preservation” (довготривале збереження) тощо. Очевидною є наступність термінології ISO/TR 18492:2005 та ISO 23081-1:2006 у контексті представлення та описування метаданих. Важливо відзначити, що у цьому технічному звіті наголошується, що для забезпечення збереженості електронної документованої інформації та автентичних електронних документів, а також доступу до них потрібно об’єднувати зусилля ІТ-спеціалістів, фахівців з керування документаційними процесами, з управління інформацією та архівістів.

Технічний звіт ISO/TR 26122:2008 “Information and documentation – Work process analysis for records” (*Інформація та документація. Аналіз процесів роботи з точки зору керування документами*) містить рекомендації щодо застосування на практиці теоретичних положень стандарту ISO 15489-1. Питанням забезпечення юридичної значущості документів присвячено технічний звіт ISO/TR 15801:2009 “Document management – Information stored electronically – Recommendations for trustworthiness and reliability” (*Керування документацією – Інформація, що зберігається в електронному вигляді – Рекомендації по забезпеченню досто-*

вірності та надійності). Технічний звіт ISO/TR 15801:2009 “Document management – Information stored electronically – Recommendations for trustworthiness and reliability” (*Керування документацією – Інформація, що зберігається в електронному вигляді – Рекомендації по забезпеченню достовірності та надійності*) описує порядок впровадження та експлуатації систем управління інформацією та документами, які зберігають електронну інформацію засобами, що заслуговують довіри.

Технічний звіт ISO /TR 13028:2010 “Information and documentation – Implementation guidelines for digitization of records” (*Інформація та документація. Керівництво з організації оцифрування документів*) містить рекомендації щодо створення та підтримки документів винятково в електронному вигляді та призначений для використання всіма організаціями, що здійснюють оцифрування документів згідно з положеннями стандарту ISO 15489-1:2001 та технічного звіту ISO/TR 15801:2009. Технічний звіт ISO/TR 17068:2012 “Information and documentation – Trusted third party repository for digital records” (*Інформація та документація – Сховище електронних документів довіреної третьої сторони*), підготовлений на основі національного стандарту Південної Кореї, описує послуги і процеси, які повинні надаватися довіреним сховищем третьої сторони протягом строку зберігання документів для забезпечення доказової надійності та автентичності довірених йому електронних документів клієнтів. Технічний звіт ISO/TR 18128-2014 “Information and documentation – Risk assessment for records processes and systems” (*Інформація та документація – Визначення та оцінка ризиків для документних систем*) встановлює методи аналізу для ідентифікації ризиків, пов’язаних з документними процесами та системами тощо.

Висвітлюючи стан розвитку міжнародної стандартизації у сфері інформації та документації, маємо констатувати, що цей процес зумовив підвищення уваги до питань інформаційної безпеки.

Ключовий міжнародний стандарт із безпеки інформації ISO/IEC 17799:2000 “Information technology – Code of practice for information security management” (*Інформаційні технології. Практичні правила управління інформаційної безпекою*) був розроблений на основі британського стандарту. Цей міжнародний документ у 2005 р. був замінений оновленою версією ISO/IEC 17799:2005 “Information technology – Security techniques – Code of practice for information security management” (*Інформаційні технології. Методи забезпечення безпеки. Практичні правила управління інформаційної безпекою*), що містила зміни, спрямовані на надання документу більшої універсальності. У міжнародному стандарті ISO/IEC 17799:2005 були враховані вимоги до забезпечення відповідності діяльності організації законодавчій та нормативно-правовій базі, а також досвід, накопичений у процесі роботи з діловими паперами.

В цілому, аналізуючи стан розвитку міжнародної стандартизації у сфері архівної справи та керування документаційними процесами, варто відзначити високий фаховий рівень підготовлених стандартів, затребуваність та практичну значущість проведеної Міжнародною радою архівів та Міжнародною організацією зі стандартизації роботи. Маємо вказати також на актуальність, комплексність і системність у розв'язанні конкретної галузевої проблеми, послідовність розроблення взаємопов'язаних та логічно побудованих стандартів, що регулюють сферу архівної справи та керування документацією.

Попри те, що в Україні ще на початку XXI століття на законодавчому рівні визначено пріоритетність прямого впровадження міжнародних стандартів та дотримання міжнародних і європейських правил і процедур стандартизації, нинішній стан розвитку стандартизації у сфері архівної справи та керування документаційними процесами демонструє очевидне відставання. Тривалий час у нашій країні не приділялося належної уваги проблемі стандартизації в архівній справі, що пояснюється низкою об'єктивних причин: загальним станом розвитку стандартизації в Україні упродовж років незалежності, специфікою науково-технічної політики українського керівництва, залишковим принципом бюджетного фінансування соціогуманітарної та культурної сфер життєдіяльності суспільства, кадровими проблемами в системі архівної справи та діловодства тощо. Результатом такої політики є той факт, що нині в Україні гармонізовано лише п'ять міжнародних стандартів у сфері архівної справи та керування документаційними процесами²² та п'ять – у галузі збереження аудіовізуальних документів²³. Донині залишається відкритим питання щодо визначення ступеня відповідності прийняття міжнародних стандартів: затверджувати як національні стандарти ідентичні переклади стандартів ISO чи адаптувати їх з урахуванням вітчизняного досвіду та традицій. Попри тривалі дискусії щодо ступеня відповідності міжнародних стандартів, на сьогодні актуальною проблемою у процесі гармонізації міжнародних стандартів в Україні є унеможливлення формального підходу. Як правило, проведення роботи із сумісності національних і міжнародних стандартів зводиться до повного та дослівного перекладу змісту, що не враховує національних особливостей мови. Здебільшого, 100% переклад не обов'язково є сумісним, тому варто пристосовувати його до особливостей мови, інакше такий стандарт не буде повноцінним, виникне проблема неузгодженості термінів, різночитаності понять тощо.

На нашу думку, необхідною умовою для розвитку міжнародних комунікацій у галузі архівної інформації, створення інформаційних масивів архівних документів довідкового характеру є впровадження в Україні всього комплексу дескриптивних стандартів МРА, що взаємопов'язані та доповнюють один одного (стандарти ISAAR(CPF), ISDAH, ISDF, ISF,

їх технологічні відповідники ЕАС, ЕАД). У галузі збереження архівних документів, безперечно, необхідно передусім впровадити базовий стандарт ISO 11799:2003 “Information and documentation – Document storage requirements for archive and library materials” (*Інформація та документація. Вимоги до зберігання архівних та бібліотечних матеріалів*), що визначає характеристики сховищ, які використовуються для довготривалого зберігання архівних та бібліотечних фондів, розміщення та конструкцію будівель, а також обладнання, що використовуються для збереження. Зауважимо, що розроблення ДСТУ на основі стандарту ISO було включено до плану національної стандартизації ще у 2007 та 2008 рр., організацією-розробником виступив НДІ мікрографії. Однак інформація про впровадження цього стандарту наразі відсутня.

У сфері керування документаційними процесами, на наш погляд, перш за все доцільно гармонізувати стандарти ISO серії 30300 “Інформація та документація. Система керування документами”, що є основою єдиної системи стандартів у сфері керування документацією. На часі – впровадження чинних стандартів цієї серії (ISO 30300, ISO 30301) та планування гармонізації стандартів, підготовка яких нині відбувається (ISO 30303, ISO 30302, ISO 30304). Актуальною для України є також гармонізація інших взаємопов’язаних міжнародних стандартів та технічних звітів, що стосуються впровадження документних процесів. Йдеться, зокрема, про стандарти ISO 22310:2006, ISO 23081, ISO /TR 13028, ISO /TR 26122, ISO /TR 13008. Варто бути готовими до гармонізації оновленої версії стандарту ISO 15489:2001, підготовка якої нині здійснюється.

Для роботи у сфері керування електронними документами та з метою забезпечення діяльності ЦДЕА України на рівні сучасних вимог інформаційного суспільства в Україні важливо гармонізувати, передусім, стандарти та технічні звіти: ISO 14641-1:2012 “Electronic archiving – Part 1: Specifications concerning the design and the operation of an information system for electronic information preservation” (*Керування електронними документами – Проектування та експлуатація інформаційних систем для забезпечення тривалого збереження електронних документів. Частина 1: Специфікації*); ISO/TR 18492:2005 “Long-term preservation of electronic document-based information” (*Забезпечення тривалого збереження електронних документів*).

Таким чином, аналіз розвитку стандартизації в сфері архівної справи та керування документаційними процесами свідчить про те, що гармонізація та впровадження в Україні міжнародних стандартів у цій галузі є актуальним та важливим завданням, необхідною умовою переходу до формування єдиного архівного інформаційного простору. На часі – розроблення перспективного плану гармонізації та впровадження міжнародних стандартів у сфері архівної справи та керування документаційними процесами, що враховував би потреби галузі.

¹ *Блюджювене Н., Буцкене Л.* Стандартизаційна інтеграція в області інформації та документації в Литві // Бібліотеки національних академій наук: проблеми функціонування, тенденції розвитку. – 2011. – Вип. 9. – С. 187–197; *Варламова Л. Н.* Проекти стандартів та технічних звітів, використовуваних в сфері управління документами, розроблюваних ІСО // Делопроизводство. – 2014. – № 2. – С. 38–42; *Варламова Л. Н.* Стандартизація управління документацією: міжнародний досвід ІСО та його застосування в Росії // Вестник РГГУ. – 2014. – № 1. – С. 46–57; *Дятлова Я. С.* Прийняття міжнародних стандартів ISO в області управління документами в Республіці Білорусь: шляхи, методи, результати // Білоруський археографічний щорічник. – Мінськ, 2009. – Вип. 10. – С. 212–233; *Єремєєв С.* Американський описувальний стандарт EAD: історія, структура, термінологія, можливості застосування // Студії з архів. справи та документознавства. – 2005. – Т. 13. – С. 104–111; *Іртішкова В.* Російські стандарти по управлінню документами, розроблені на основі міжнародних документів: короткий огляд // Делопроизводство та документообіг на підприємстві. – 2013. – № 11. – С. 78–85; № 12. – С. 58–65; *Курцер А. Е.* Інформаційна система обліку Архівного фонду РФ: підходи до реалізації [з використанням зарубіжних напрацювань та адаптації зарубіжних стандартів до умов Росії] // Вестн. архівіста. – 2014. – № 3. – С. 225–234; *Ларин М. В., Рысков О. И.* Управління документами на основі міжнародного стандарту ІСО 15489-2001 : метод. посібник / ВНИИДАД. – М., 2005. – 108 с.; *Максимова Н. М.* Розв'язання актуальних питань управління документами в міжнародних стандартах ISO серії 30300 // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–19 трав. 2011 р. – Київ, 2011. – С. 18–22; *Митченко О. Ю.* Міжнародні стандарти ІСО в сфері інформації та документації, [а також в області забезпечення збереження архівних документів] // Секретарське діло. – 2005. – № 2. – С. 46–49; *Рыбаков А. Е.* Формування системи управління документами в Республіці Білорусь: проблеми впровадження положень міжнародних стандартів в національне законодавство // Документація в інформаційному суспільстві. Міжнародний досвід управління документами : докл. та повідомл. на XVII Міжнародн. наук.-практ. конф., 25–26 листопада 2010 г., м. Москва. – М., 2011. – С. 31–44; *Рысков О. И.* Оцифрування документів: зарубіжні стандарти та практичні рекомендації // Секретарське діло. – 2004. – № 12. – С. 44–47; *Храмцовская Н. А.* Нові міжнародні та національні стандарти в області управління документацією // Секретарь-референт. – 2009. – № 6. – С. 32–37; *Храмцовская Н.* Стандарти ISO в області управління документами // Information Management. – 2013. – № 2. – С. 10–22 та ін.

² *Сібіль К.* Міжнародні описувальні стандарти ISAD(G) та ISAAR(CPF) у формуванні загального інформаційного простору // Студії з архів. справи та документознавства. – 2005. – Т. 13. – С. 88–103; *Acker A.* How cells became records : standardization and infrastructure in tissue culture // Archival Science. – 2015. – Vol. 15, Issue 1. – P. 1–24; Archival arrangement and description / Prom Christopher J. [Hrsg.]. – Chicago, Ill. : Society of American Archivists, 2013. – V, 215 p.; *Baniecki A.* Krajowe adaptacje międzynarodowych standardów archiwalnych // Archeion. – 2011. – Т. 112. – S. 173–190; *Bell A.* Standards and standards culture: understanding the nature and criticisms of standardisation // Comma. – 2011. – № 2. – P. 25–38; *Beyea M.* Introduction ICA and standards //

Comma. – 2011. – № 2. – P. 1–24; *Borghoff U. M.* Standards und Standardisierung im Kontext von Grid/eScience und Langzeitarchivierung / Borghoff, Uwe M. et al. – Frankfurt am Main : Nestor, 2009. – 91 s. – (Nestor-Materialien ; 11); *Brübach N.* Standardisierung im deutschen Archivwesen // *Scrinium*. – 2014. – Bd. 68. – S. 7–22; *Dancy R.* Developing Archival Standards // *Archivaria*. – 2014. – Vol. 78. – P. 171–174; *Davis S. E.* How Twenty-Five people shook the archival world: the case of descriptive standards // *Journal of Archival Organization*. – 2006. – Vol. 4, № 3/4. – S. 43–62; *Fonseca da V.* The ICA description standards: the history of their creation and efforts to disseminate them // *Comma*. – 2011. – № 2. – P. 49–58; *Fröhlich S.* Normen und Standards der digitalen Archivierung // *Scrinium*. – 2014. – Bd. 68. – S. 79–97; *Gillian O.* Implementing international standards: first, know your organization // *Records Management Journal*. – 2007. – Vol. 17, № 2. – P. 82–93; *Kunde N.* Getting it done – collaboration and development of the digital records conversion standard // *The American Archivist*. – 2009. – Vol. 72, № 1. – S. 146–169; *Kunt M.* Mezinárodní archivní standardy a příprava nových základních pravidel pro zpracování archiválií v České Republice // *Slovenská archivistika*. – 2012. – T. 47, № 2. – S. 64–79; *Merzaghi M.* Archivische Normen und Standards in der Schweiz zwischen internationaler Offenheit und nationalen Lösungsansätzen // *Scrinium*. – 2014. – Bd. 68. – S. 23–35; *Moro Cabero M.-M.* ISO 15489 and other standardized management systems : analogies and synergies // *Records Management Journal*. – 2011. – Vol. 21, № 2. – P. 104–121; *Reed B.* The ISO standards process and implications of ISO for ICA standards // *Comma*. – 2011. – № 2. – P. 123–130; *Roth-Lochner B. et al.* Concerning descriptive standards: a partnership between public archives and private collections in Geneva, Switzerland // *Journal of Archival Organization*. – 2005. – Vol. 3, № 2/3. – P. 125–138; *Schmidgall M.* Die standardisierte Erschließung mit ISAD(G)- Auswirkungen, Fragen und Perspektiven // *Scrinium*. – 2014. – Bd. 68. – S. 102–112; *Sipos A.* Adaptation of international archival standards in Hungary // *Scrinium*. – 2014. – Bd. 68. – S. 36–45; *Škoffjanec J.* Prevzem in uporaba arhivskega gradiva v elektronski obliki v skladu s standardom OAIS // *Arhivi*. – 2009. – Vol. 32, № 2. – S. 223–232; *Tögel B.* Schweizerische Richtlinie für die Umsetzung von ISAD(G)-International Standard Archival Description (General) / Tögel, Bettina et al. – Zürich : VSA/AAS, 2009. – 52 s.; *Tomáš D.* Jak překročit vlastní stín? : Zavádění standardů do digitalizace archiválií v České Republice // *Slovenská archivistika*. – 2012. – T. 47, № 1. – S. 49–57; *Wanner M.* Registration Units – Specific Standardization Tool of Czech Archives // *Scrinium*. – 2014. – Bd. 68. – S. 65–78; *Wilhelm P.* An evaluation of MoReq2 in the context of national EDRMS standard developments in the UK and Europe // *Records Management Journal*. – 2009. – Vol. 19, № 2. – S. 117–133; *Žumer V.* Mednarodni standard ISO 15489 in upravljanje dokumentacije v organih javne uprave, gospodarskih družbah, podjetjih in zavodih v Sloveniji // *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*. – 2011. – Vol. 10. – S. 113–132 ta in.

³ *Артамонова С., Одинока Л.* Національні стандарти з архівної та бібліотечної справи як основа уніфікації технологічних процесів у діяльності науково-довідкових бібліотеках архівних установ // *Студії з архів. справи та документознавства*. – 2009. – Т. 17. – С. 49–57; *Бандура М.* Розроблення стандарту Державної архівної служби України “Порядок створення страхового фонду документів Національного архівного фонду України” // *Студії з архів. справи та документознавства*. – 2013. – Т. 21. – С. 66–68; Загальний міжнародний стандарт архівного описання – ISAD (G) 1994 / пер. з англ. В. М. і К. Т. Се-

ліверстових // Студії з архів. справи та документознавства. – 1997. – Т. 2. – С. 128–143; Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD(G) / Держкомархів України, УДНДІАСД ; укр. версія Г. В. Папакіна. – 2-ге вид. – Київ, 2002. – 48 с.; *Новохатська О. М.* Стандартизація і стандарти в документознавстві // Актуальні питання документознавства: історія та сьогодення : матеріали І регіон. наук.-практ. конф. / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2008. – С. 46–51; *Стоян П.* Австралійські дескриптивні стандарти в системі австралійських архівних ресурсів // Студії з архів. справи та документознавства. – 2012. – Т. 20. – С. 36–43 та ін.

⁴ *Антоненко І. Є.* До історії розроблення міжнародного стандарту ISO 15489–2001 “Інформація та документація – Управління документацією” // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 6. – С. 73–83; *Антоненко І. Є.* Національні стандарти у сучасному діловодстві // Довідник секретаря та офіс-менеджера. – 2007. – № 3. – С. 28–36; *Антоненко І. Є.* Стандартизація процесів управління документацією : досвід Австралії // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–26 трав. 2004 р.). – Київ, 2004. – С. 60–62; *Бездрабко В.* ДСТУ 4423:2005 “Інформація та документація. Керування документаційними процесами” : *impressia et reflexia* // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. – Київ, 2010. – Чис. 16. – С. 111–125; *Беснянська Г. В.* Упровадження міжнародного стандарту “Інформація та документація. Керування документаційними процесами” в Україні // Секретарь-референт. – 2008. – № 1. – С. 15–19; № 2. – С. 9–11; *Грінберг Л.* До проблеми стандартизації діловодної термінології // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр. – Київ, 2009. – Вип. 3. – С. 9–12; *Добровольська В. В.* Вітчизняний стандарт як база формування розвитку системи керування документацією в Україні // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2010. – № 1. – С. 18–24; *Драгомірова Л.* Українські дескриптивні стандарти : стратегія і тактика впровадження // Студії з архів. справи та документознавства. – 2005. – Т. 13. – С. 14–87; *Загорецька О. М., Кулешов С. Г., Кузнєцова Л. В.* Стандартизація в галузі справочинства в Україні: невирішені проблеми // Архіви України. – 2001. – № 1/2. – С. 11–20; *Загорецька О. М.* Термінологічні стандарти з діловодства й архівної справи: історичний аспект і сучасний стан // Документознавство та інформаційна діяльність: наука, освіта, практика : матеріали наук. конф., Київ, 18 груд. 2002 р. – Київ, 2003. – С. 55–58; *Кисельова Л.* Визначення європейських стандартів у сфері архівної справи та діловодства // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2012. – Вип. 4. – С. 142–150; *Марченко П.* Стандарти кодованих архівних опису та контексту (проблема впровадження) // Архіви України. – 2009. – № 1/2. – С. 79–85; *Матяш І. Б., Христова Н. Н.* Стандартизація документационних технологій в Україні // Документація в інформаційному обществі: законодавство и стандарти : докл. и сообщ. на XII Междунар. науч.-практ. конф., Москва, 22–23 нояб. 2006 г. – М., 2006. – С. 304–306; Міжнародні дескриптивні стандарти ISAD (G), ISAAR (CPF), ISDIAH, ISDF, EAD, EAC та проблеми їх впровадження в українському архівознавстві : аналіт. огляд / авт.: П. М. Марченко, Н. М. Христова ; Держкомархів України, УНДІАСД. – Київ, 2009. – 57, [3] с.; *Тур О. М.* Міжнародні й зарубіжні стандарти з інформації та документації як чинник розвитку процесу національної стандартизації // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяль-

ність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–19 трав. 2011 р. – Київ, 2011. – С. 15–17; Харченко С. В., Литвинська С. В. Проблемні аспекти функціонування національних стандартів серії “Інформація та Документація” // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2013. – № 1. – С. 8–16; Христова Н. М. Стандартизація в архівній справі: проблеми та перспективи // Студії з архів. справи та документознавства. – 2004. – Т. 12. – С. 75–77; Шурубуря А. Нові українські стандарти з організації зберігання документів Національного архівного фонду України // Студії з архів. справи та документознавства. – 1999. – Т. 4. – С. 52–58 та ін.

⁵ Про стандартизацію [Електронний ресурс] : Закон України від 5 черв. 2014 р. № 1315–VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>. – Назва з екрана.

⁶ Правила описування архівних документів (ISAD (G): 1999, NEQ) : ДСТУ 4331:2004 / розробники: Н. Христова (кер. розробки), Л. Драгомірова, С. Лозова. – Чинний від 01.07.2005. – Київ : Держспоживстандарт України, 2005. – 15 с. – (Національний стандарт України).

⁷ Христова Н. Стандартизація в архівній справі: проблеми та перспективи // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т. 12. – С. 75–77.

⁸ ISO 11799:2003 “Information and documentation – Document storage requirements for archive and library materials” (Інформація та документація. Вимоги до зберігання архівних та бібліотечних матеріалів).

⁹ ISO 14416:2003 “Information and documentation. Requirements for binding of books, periodicals, serials and other paper documents for archive and library use. Methods and materials” (Інформація та документація. Вимоги до палітурки книг, періодичних та серійних видань та інших паперових документів для використання в архівах та бібліотеках. Методи та матеріали).

¹⁰ ISO 11108:1996 “Information and documentation – Archival paper – Requirements for permanence and durability” (Інформація та документація. Папір для архівних документів. Вимоги до експлуатаційної якості та довговічності).

¹¹ ISO 11798:1999 “Information and documentation – Permanence and durability of writing, printing and copying on paper – Requirements and test methods” (Інформація та документація. Стійкість та довготривалість запису, друку та копіювання на папері. Вимоги та методи випробувань).

¹² ISO 16245:2009 “Information and documentation. Boxes, file covers and other enclosures, made from cellulosic materials, for storage of paper and parchment documents” (Інформація та документація. Коробки, конверти для документів та інші оболонки, виготовлені з матеріалів на основі целюлози, для зберігання документів на папері та пергаменті).

¹³ Інформація та документація. Папір для документів. Вимоги до довговічності (EN ISO 9706:1998, IDT) : ДСТУ EN ISO 9706:2008. – Чинний від 2010-01-01. – Київ : Держспоживстандарт України, 2012. – IV, 6 с. – (Національний стандарт України).

¹⁴ ISO 18916:2007 “Imaging materials – Processed imaging materials – Photographic activity test for enclosure materials” (Зображувальні матеріали. Проявлені матеріали. Випробування на фотографічну активність матеріалів для покриття); ISO 18902:2013 “Imaging materials – Processed imaging materials – Albums, framing and storage materials” (Зображувальні матеріали. Оброблені зображувальні матеріали. Альбоми, приналежності для кадрування та зберігання); ISO 18911:2010 “Imaging materials – Processed safety photographic films – Storage practices.” (Зображувальні матеріали. Плівки фотографічні

безпечні оброблені. Правила зберігання); ISO 18918:2000 “Imaging materials – Processed photographic plates – Storage practices” (Зображувальні матеріали. Пластинки фотографічні оброблені. Правила зберігання); ISO 18920:2011 “Imaging materials – Reflection prints – Storage practices. Зображувальні матеріали” (Відбитки фотографічні проявлені. Правила зберігання); ISO 18923:2000 “Imaging materials – Polyester-base magnetic tape – Storage practices” (Зображувальні матеріали. Стрічка магнітна на поліефірній основі. Правила зберігання); ISO 18925:2013 “Imaging materials – Optical disc media – Storage practice” (Зображувальні матеріали. Носій для оптичних дисків. Правила зберігання); ISO 18934:2011 “Imaging materials – Multiple media archives – Storage environment” (Зображувальні матеріали. Мультимедійні архіви. Умови зберігання).

¹⁵ Інформація та документація. Словник термінів (ISO 5127:2001, IDT) : ДСТУ ISO 5127:2007. – Київ : Держспоживстандарт України, 2010. – V, 237 с. – (Національний стандарт України).

¹⁶ Інформація та документація. Керування документаційними процесами. Ч. 1 : Основні положення (ISO 15489-1:2001, MOD) : ДСТУ 4423-1:2005 / УНДІАСД Держкомархіву України ; розробники: І. Антоненко, О. Загорецька, С. Кулешов (кер. розроблення). – Чинний від 01.04.2007. – Київ : Держспоживстандарт України, 2007. – 28 с.; Інформація та документація. Керування документаційними процесами. Ч. 2 : Настанови (ISO/TR 15489-2:2001, MOD) : ДСТУ 4423-2:2005 / УНДІАСД Держкомархіву України ; розробники: І. Антоненко, О. Загорецька, С. Кулешов (кер. розроблення). – Чинний від 01.10.2007. – Київ : Держспоживстандарт України, 2007. – 44 с.

¹⁷ Інформація та документація. Керування документаційними процесами. Ч. 1: Основні положення (ISO 15489-1:2001, MOD): ДСТУ 4423-1:2005. – Київ: Держспоживстандарт України, 2007. – С. 3.

¹⁸ ISO 23081-1:2006 “Information and documentation – Records management processes – Metadata for records – Part 1: Principles” (Інформація та документація – Процеси керування документацією – Метадані для документів – Частина 1: Принципи).

¹⁹ ISO 23081-2:2009 “Information and documentation. Managing metadata for records – Part 2: Conceptual and implementation issues” (Інформація та документація – Керування метаданими документів – Частина 2: Питання концепції та реалізації).

²⁰ ISO/TR 23081-3:2011 “Information and documentation. Managing metadata for records. Part 3: Self-assessment method”. (Інформація та документація. Керування метаданими документів. Частина 3: Метод самооцінки)

²¹ Варламова Л. Н. Новые стандарты ИСО по управлению документами [Электронный ресурс] // Профессиональный форум Инфодокум-2012 “Эффективный документооборот в органах власти и местного самоуправления” 21–23 мая 2012 года, Москва. – 2012. – С. 17. – Режим доступа: http://www.gdm.ru/meropr/20120523_infodocum/varlamova1.pdf. – Загл. с экрана.

²² Правила описування архівних документів (ISAD (G): 1999, NEQ) : ДСТУ 4331:2004 / розробники: Н. Христова (кер. розробки), Л. Драгомірова, С. Лозова. – Чинний від 01.07.2005. – Київ : Держспоживстандарт України, 2005. – 15 с. – (Національний стандарт України); Інформація та документація. Папір для документів. Вимоги до довговічності (EN ISO 9706:1998, IDT) : ДСТУ EN ISO 9706:2008. – Чинний від 2010-01-01. – Київ : Держспоживстандарт України, 2012. – IV, 6 с. – (Національний стандарт України); Інформація та документація. Керування документаційними процесами. Ч. 1 : Осно-

вні положення (ISO 15489-1:2001, MOD) : ДСТУ 4423-1:2005 / розроблено: УНДІАСД Держкомархіву України ; розробники: І. Антоненко, О. Загорецька, С. Кулешов (кер. розроблення). – Чинний від 01.04.2007. – Київ : Держспоживстандарт України, 2007. – 28 с. – (Національний стандарт України); Інформація та документація. Керування документаційними процесами. Ч. 2 : Настанови (ISO/TR 15489-2:2001, MOD) : ДСТУ 4423-2:2005 / розроблено: УНДІАСД Держкомархіву України ; розробники: І. Антоненко, О. Загорецька, С. Кулешов (кер. розроблення). – Чинний від 01.10.2007. – Київ: Держспоживстандарт України, 2007. – 44 с. – (Національний стандарт України); Інформація та документація. Словник термінів (ISO 5127:2001, IDT) : ДСТУ ISO 5127:2007. – Київ : Держспоживстандарт України, 2010. – V, 237 с. – (Національний стандарт України).

²³ Зображувальні матеріали. Плівки, пластинки та папір фотографічні оброблені. Захисні засоби і контейнери для зберігання (ISO 18902:2001, IDT) : ДСТУ ISO 18902:2006. – Чинний від 2007-10-01. – Київ : Держспоживстандарт України, 2015. – IV, 11 с. – (Національний стандарт України); Зображувальні матеріали. Плівки фотографічні безпечні оброблені. Правила зберігання (ISO 18911:2000, IDT) : ДСТУ ISO 18911:2006. – Чинний від 2007-10-01. – Київ : Держспоживстандарт України, 2011. – IV, 22 с. : рис., табл. – (Національний стандарт України); Зображувальні матеріали. Пластинки фотографічні оброблені. Правила зберігання (ISO 18918:2000, IDT) : ДСТУ ISO 18918:2006. – Чинний від 2007-10-01. – Київ : Держспоживстандарт України, 2011. – V, 15 с. : табл. – (Національний стандарт України); Зображувальні матеріали. Відбитки фотографічні проявлені. Правила зберігання (ISO 18920:2000, IDT) : ДСТУ ISO 18920:2005. – Чинний від 2007-01-01. – Київ : Держспоживстандарт України, 2008. – IV, 13 с. – (Національний стандарт України); Зображувальні матеріали. Стрічка магнітна на поліефірній основі. Правила зберігання (ISO 18923:2000, IDT) : ДСТУ ISO 18923:2006. – Чинний від 2007-10-01. – Київ : Держспоживстандарт України, 2011. – IV, 15 с. : рис., табл. – (Національний стандарт України).

There is researched the development of international standartization in the field of archives and records management, analyzed the problems and proposed the ways of harmonization of international standards in Ukraine.

Key words: the standardization; the international standards; the harmonization; the archival affairs; the records management.

УДК 94(477.87)

М. В. МАРКАНИЧ*

**ДОВГА ДОРОГА ДО ЗЛУКИ
(до 70-річчя возз'єднання
Закарпаття з Україною)**

Висвітлено події, які передували возз'єднанню Закарпаття з Україною та підписанню 29 червня 1945 р. договору між СРСР та Чехословаччиною про включення Закарпатської України до складу УРСР.

Ключові слова: Закарпатська Україна; домовленості; договір; возз'єднання; Народна рада.

Всенародний рух населення Закарпаття до злуки з народом України став особливо помітним після завершення Першої світової війни в умовах, коли поневолені народи, що віками перебували у складі імперій та окремих держав, почали добиватись національного самовизначення та створення або ж відновлення своїх державних утворень. Цей потяг закарпатців до єднання з Україною набрав своєї сили особливо тоді, коли у 1918 році було утворено Українську народну республіку (УНР). На Заході існувала Гуцульська республіка (листопад 1918 – червень 1919 рр.), а також видано відповідні постанови окремих місцевих рад Підкарпатської Русі – Ясінянської (листопад 1918 р.), Любовлянської (листопад 1918 р.), Мараморш-Сігетської (грудень 1918 р.), резолюції Всенародних зборів русинів-українців у Хусті (січень 1919 р.). Пізніше організовувались численні маніфестації закарпатців під час проведення в Ужгороді Всепросвітянського з'їзду в жовтні 1937 р. та великі демонстративні збори у жовтні 1938 р. Логічним завершенням цих заходів став конституційний закон, прийнятий на засіданні Сойму (парламенту) Карпатської України 15 березня 1939 р., що проголошував її самостійну державність, визначивши стратегічний напрям до возз'єднання з Україною. Характерним проявом цього руху було також затвердження Соймом Карпатської України свого герба у вигляді тризуба, синьо-жовтого прапора і гімну “Ще не вмерла Україна...”

Під час визволення Закарпаття від нацистських окупантів рух за возз'єднання відновився. Делікатність цього питання полягала в тому, що воно торкалося держави – активного члена антигітлерівської коаліції – Чехословаччини. Угодою, укладеною 8 травня 1944 р. у Лондоні, визначалися відносини між радянським головнокомандувачем

* *Марканич Михайло Васильович* – заступник директора Державного архіву Закарпатської області.

і чехословацькою адміністрацією після вступу радянських військ на територію Чехословаччини. Угоду підписали: від радянської сторони – посол СРСР у Лондоні В. Лебедев, від чехословацької – в. о. міністра закордонних справ, державний міністр Чехословаччини Н. Ріпка. Документом передбачалося покладання верховної влади щодо ведення війни на радянського (союзного) головнокомандувача. На визволеній території мав призначатися чехословацький урядовий уповноважений, який після завершення воєнних операцій отримав право повністю взяти у свої руки управління громадськими справами й надавати всебічну допомогу радянському головнокомандувачу. В липні 1944 р. уряд Чехословаччини призначив своїм уповноваженим на визволеній території Підкарпатської Русі міністра економічної реконструкції, чеха Ф. Немеца, його заступником – члена Державної ради, словака, генерала Р. Вієсту, а політичним радником – закарпатця І. Туряницю, добре відомого своєю довголітньою співпрацею з комуністичним Інтернаціоналом та зв'язками з окремими державними установами СРСР.

Утім, перебування І. Туряниці у складі чехословацького представництва в Закарпатті заради відновлення статусу краю у межах довоєнної Чехословаччини не відповідало ролі, наданій йому радянською стороною. Перед І. Туряницею стояли інші завдання. Насамперед вимагалось створити на території Закарпаття перехідну автономно-державну структуру – Закарпатську Україну, яка б заявила про свою політичну незалежність від Чехословаччини та поставила і реалізувала на основі народного плебісциту питання про возз'єднання краю з Радянською Україною, що в умовах присутності радянських військ і їх “визвольної місії” не складало якихось труднощів. Особливо, якщо пригадати попередньо проведену роботу партизанських загонів та груп, яких лише влітку та в перші півтора місяці 1944 р. десантувалось більше двадцяти, більшість із них зі “спеціальними завданнями”, що стосувались масового залучення місцевого населення та формування безпосередньо у селах численних прихильників майбутньої розбудови Закарпаття у складі радянської держави.

Одразу після визволення Закарпаття командири Червоної армії та представники Політуправління 4-го Українського фронту допомагали формувати перші тимчасові народні комітети, членів яких обирали або ж призначали, враховуючи “думку народу”. Рух за возз'єднання був справді масовим і набув всенародного характеру. На зборах і мітингах схвалювалися постанови, звернення, прохання прийняти Закарпатську Україну “в лоно матері-вітчизни”.

26 листопада 1944 р. з'їзд Народних комітетів у Мукачеві схвалив Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з УРСР і вихід зі складу Чехословаччини, обрав Народну Раду з 17 осіб. Головою став комуніст І. Туряниця, першим заступником – П. Сова, другим

заступником – П. Лінтур. Події розвивалися стрімко. Вже 5 грудня Народна Рада схвалила декрет про припинення зв'язків Народних комітетів Закарпатської України з уповноваженим уряду Чехословаччини й висунула вимогу, щоб він залишив межі краю. Ф. Немец у телеграмі президенту Чехословаччини Е. Бенешу 29 грудня 1944 р. повідомив, що рух за вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини “треба вважати народним і стихійним”. На його думку, було недоцільно діяти “проти волі місцевого населення”. 1 лютого 1945 р. Ф. Немец залишив межі Закарпаття.

Вже у процесі возз'єднання чехословацькі органи та радянська репресивна машина застосували звичні для тоталітарної системи заходи проти “неблагонадійних”. Піддавались арештам учасники Карпатської України 1939 р. (у травні 1945 р. у Празі був заарештований її президент А. Волошин), українські інтелігенти, чиновники угорського окупаційного режиму, зазнали репресій навіть 25 делегатів першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України “за антирадянську і антиколгоспну агітацію”.

Питання про Закарпаття врегульовувалося шляхом листування між Й. Сталіном і Е. Бенешом. 23 січня 1945 р. Й. Сталін писав Е. Бенешу: “Радянський уряд не забороняв і не міг заборонити населенню Закарпатської України висловити свою національну волю... Ви самі мені в Москві говорили про Вашу готовність передати Закарпатську Україну Радянському Союзові”. Бенеш погоджувався на двосторонній договір як форму врегулювання, але тільки після війни при відновленні доміюнхенських кордонів Чехословаччини з Німеччиною і Польщею.

Після переговорів у Москві 29 червня 1945 р. було укладено договір між СРСР та Чехословаччиною про включення Закарпатської України до складу УРСР. Від СРСР його підписав В. Молотов, від Чехословацької Республіки – Зд. Фірлінгер і В. Клементіс.

Тим часом, групи етнічних українців, які мешкали в окремих районах на території сусідніх держав (Мараморош у Румунії, Пряшівщина у Словаччині), також порушували питання про возз'єднання своїх територій з Радянською Україною. Проте Москва поставилася негативно до цих клопотань, як політично недоцільних. Петиції й маніфести населення просто “здали в архів”.

Із цього приводу історик-дослідник повоєнного періоду Закарпаття Олексій Корсун, зокрема, відзначав, що “першочерговим завданням радянських вождів, окрім розширення меж своєї держави, було подальше формування “нової історичної спільності людей – радянського народу” з однією “загальнозрозумілою мовою” – російською, а не відродження цілісності будь-якого окремого народу, особливо українського, з яким єдналась його родова національна закарпатська гілка. Возз'єднання або цілісність того чи іншого народу могло б означати не що інше, як

спроба чимось виокремити такий народ з радянського конгломерату, з того величезного людського котла, де якраз штучно варилася ця “нова історична спільність”. Можливість не загубитись у цій “спільності”, національно відродитись взагалі не були притаманними радянській тоталітарній системі. Цілком імовірно, що саме з цих міркувань, навіть нехтуючи додатковими територіальними надбаннями, радянській владі вигідно було розірвати вікову етнічну єдність народу, що споконвічно проживав у Закарпатті, Пряшівщині та Мараморощині, розпорошити цей народ серед титульних націй сусідніх держав, асимілювати і назавжди позбутись клопоту щодо його національної самобутності.

Інколи спостерігався процес підігрівання ситуації на місцевому рівні. М. Хрущов у своїх мемуарах згадував телефонну розмову з Й. Сталіном, який порадив передати І. Туряниці, щоб той відкликав “свої збройні загони з території Румунського королівства та з території, що відійде до Угорщини”. Так створювалася проблема, якщо в ній виникала потреба, і так само швидко вона зникала після зміни інтересів.

Завершення процесу возз’єднання всіх українських земель у єдиній державі знаменувало закінчення цілої епохи боротьби за єдність українського народу, стало доленосним актом надзвичайної ваги в історії України.

Незважаючи на те, що возз’єднання Закарпатської України з Радянською Україною відбулось у специфічних умовах Другої світової війни і панівного становища Радянського Союзу під час вступу його військ на територію Східної Європи і поєднувалось із розгнужаною радянською пропагандою та переслідуванням провідників Карпатської України, які заклали підвалини цього єднання, мусимо вкотре визнати, що наші попередники вдало використали історичний момент. Недарма наш співвітчизник Михайло Мондич стосовно возз’єднання Закарпаття з Радянською Україною зауважив, що, у разі упущення у 1944–1945 рр. наданої історією можливості, воно могло відбутись хіба що через тисячу років.

There are highlighted the events that preceded the reunification of the Transcarpathian Ukraine with Ukraine and the signing on the 29 June 1945 agreement between the USSR and Czechoslovakia on the inclusion of Transcarpathian Ukraine to the USSR.

Key words: the Transcarpathian Ukraine; the agreement; the reunion; the People's Council.

УДК 930.25(477.61)

К. М. БЕЗГИНСЬКА, Т. А. ЛИСЕНКО*

90 РОКІВ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досліджено історію створення та функціонування Державного архіву Луганської області. Висвітлено найважливіші події із життя установи, наведено відомості про склад та зміст документальної бази архіву.

Ключові слова: Державний архів Луганської області; архівний фонд; архівний документ.

Архіви нашої держави містять безцінні свідоцтва історії України, що є невід'ємною частиною світової інтелектуальної скарбниці. Документальний ресурс обслуговує нагальні потреби наших співгромадян, сприяє процесам державотворення та міжнародної інтеграції країни.

Архівна галузь Луганщини має свою історію і зберігає історію цієї області. Державний архів Луганської області, організований у 1925 році, пройшов непростий шлях становлення, ставши високоавторитетною історико-архівною, науково-дослідною установою.

Літопис Державного архіву Луганської області починається з утворення на Донбасі трьох окружних архівних управлінь (окрархівів) на підставі постанови Ради Народних Комісарів (РНК) УРСР від 10 червня 1925 року.

На території Луганщини утворилось дві такі структури: 10 вересня 1925 року розпочало функціонувати Луганське Окружне Архівне Управління (далі – ЛОАУ), а 30 вересня 1925 року – Старобільське Окружне Архівне Управління (далі – СОАУ), що належали до II категорії державних архівних закладів та мали подвійне підпорядкування – окружний виконавчий комітет ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і Центральне архівне управління УРСР¹.

Першим завідувачем ЛОАУ був призначений Микола Трифонович Стрельцов, а СОАУ – Єфим Димитрович Ячменьов.

* *Безгинська Катерина Миколаївна* – директор Державного архіву Луганської області.

Лисенко Тетяна Анатоліївна – заступник директора – головний зберігач фондів Державного архіву Луганської області.

На ЛОАУ покладались обов'язки забезпечення обліку, зберігання та реставрації архівних документів, нагляду за роботою із впорядкування документів в архівах організацій і установ, видавання довідок.

Ділові папери того часу свідчать про труднощі, що виникали у роботі щодо комплектування архівних документів, оскільки багато з них було знищено в роки жовтневої революції та громадянської війни. Зокрема, лист рудоуправління "Паризька комуна" Державного Кам'яновугільного Тресту "Донвугілля" від 19.02.1926 року до ЛОАУ: "Сообщаем, что архивы за 1917, 1918, 1919, 1920 и 1921 г.г. в период гражданской войны не формировались, а имеющийся делопроизводственный материал в зависимости от перемены власти и отступлений армий, вывозился то одной, то другой стороной или просто расхищался на месте. Так известно, что часть материала была вывезена в Дебальцево, в бытность там ЦПКП, часть в Артемовск /Бахмут/ и где этот материал находится в настоящее время – неизвестно, так что рудоуправление архива за этот период не имеет..."².

Міжвідомча роз'єднаність підприємств, організацій та установ негативно впливала на комплектування архівних документів. Керівники багатьох підприємств недооцінювали значення ділових паперів, не забезпечували їх зберігання.

Після створення ЛОАУ нагальною постала проблема виділення відповідних обладнаних приміщень для надійного збереження зібраних документів.

Так, 3 грудня 1925 року завідувач ЛОАУ М. Т. Стрельцов у листі до Секретаріату президії Луганського окрвиконкому просить виділити додаткове приміщення та аргументує це тим, що виявлені архівні документи установ, підприємств округу, приблизна кількість яких повинна надійти в першій половині 1926 року – 2000 пудів, розміщуватися у діючому приміщенні не зможуть³.

Подібні застереження упродовж перших років роботи ЛОАУ надходили в різні інстанції: до Центрального архівного управління, президії окрвиконкому тощо. У травні 1928 року новий завідувач ЛОАУ Ісаєвський Н. А. доповідає Центральному Архівному Управлінню у місті Харкові: "Ознакомившись с положением окрархива, я поднял перед новым председателем окрисполкома вопрос о немедленном подыскивании другого помещения для архива, т.к. его признала совершенно непригодным специально созданная мною комиссия"⁴.

Тільки у 1928 році ЛОАУ було відведено нове приміщення – будівля колишнього монастиря⁵, який розташований у зоні затоплення ріки Луганки. В архівосховищах було настільки холодно та сиво, що постало питання про їх втрату. Для створення нормальних умов потрібно було здійснити капітальний ремонт будівлі і приміщень. Але після повені, навесні 1929 року, архівні фонди ЛОАУ були своєчасно пере-

везені із будинку колишнього монастиря до приміщень Луганського окрвиконкому та окрміліції.

Невдалий вибір приміщення для архіву спонукав Укрцентрархів порушити це питання перед Луганським окрвиконкомом.

Влітку 1929 року приміщення було знайдено – ЛОАУ розмістилося у будинку клубу “Будівник” за адресою: вул. Леніна, б. 27.

У жовтні 1929 року після закінчення капітального ремонту всі архівні фонди перевезли за новою адресою.

Слід зазначити, що на підприємствах, в установах та організаціях були фактично відсутні особи, які могли б виконувати роботу із впорядкування документів. Тому у 1926–1929 роках сюди долучалися викладачі та студенти навчальних закладів, зокрема, Донецького інституту народної освіти у місті Луганську (нині Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка).

Старобільським архівістам доводилося приймати від підприємств та організацій найчастіше неупорядковані документи та витратити багато часу на самостійну їх систематизацію.

Невтомна праця архівістів того часу мала свої успіхи, про що свідчать документи. Зокрема, у звіті про роботу ЛОАУ за III квартал 1925–1926 рр. завідувач М. Т. Стрельцов наголошує: “Три четверти года архивного строительства усилиями незаметных работников, количество которых тоже незаметное /3 чел./, несмотря на плохие условия бюджета, малое внимание со стороны ОКРИКа и других организаций, все-таки сумело проделать ряд организационных работ по концентрации, упорядочению и созданию в Луганском округе Единого Государственного фонда Украины”⁶.

За цей час до ЛОУА було прийнято на державне зберігання 40 фондів, що складає 50000 од.зб., проведено обстеження архівів 44 установ, підприємств та організацій⁷.

Залучення наукової громадськості дало змогу ширше використовувати документи для популяризації архівної справи. Найбільш вагомий внесок у розвиток архівної справи на Луганщині зробив учений-архівіст Вадим Олексійович Фесенко. Саме він, з метою ґрунтовного вивчення історії виникнення міста Луганська, запропонував порушити клопотання щодо повернення цінних документів Південно-гірничого промислового з’їзду від Харківського університету, наполягав на пере-

дачі історичних ділових паперів музеїв до ЛОАУ⁸.

Упродовж короткого часу він написав декілька статей. Особливу увагу громадськості привернула стаття “До постанови архівної справи на Луганщині”, у якій автор дає детальний аналіз стану архівного будівництва в регіоні, визначає основні напрями діяльності архівістів, характеризує найважливіші комплекси документів. У статті “Про значення архівів” Вадим Олексійович у популярній формі розповідає про документальне багатство архівів та надає поради щодо питань комплектування архівів, первинної обробки документів.

Перебуваючи на посаді завідувача окружного архівного управління з 1929 року, він підняв ЛОАУ на достатній науковий рівень та ініціював створення архівної бібліотеки. Із доповідної записки О. В. Фесенка до Президії Луганського окрвиконкому у 1929 році: “Луганський архів сконцентрував значну кількість (до 1 000 лін. метрів) архівних матеріалів величезної архівної вартості. Тут і матеріали з 1796 року, що освітлюють історію кріпацької промисловості, це знамениті архіви Ливарного заводу, заводів ім. Жовтневої революції, ім. тов. Ворошилова, рудоуправління Брянки, Кадіївки та ін., дають цінний матеріал для вивчення історії промисловості останніх часів царизму та початку соціалістичного будівництва... Наукове розроблення скарбів Луганського окрархіву тільки починається... Необхідно, щоб окрархіви своєчасно підготувалися до задоволення потреб різних наукових організацій. Щоб задовольнити ці потреби, окрархів повинен сам бути науково озброєною, підготовленою організацією. Між тим у Луганського окрархіву нема своєї бібліотеки. Луганський окрархів звертається до Президії ОВК із проханням асигнувати відповідну суму на влаштування бібліотеки”⁹.

З 1929 року ЛОАУ переведено з другої на першу категорію державних архівних управлінь – це результат багатогранної роботи завідувачів ЛОАУ у перші роки його становлення: М. Т. Стрельцова (10.09.1925 р. – вересень 1926 р.), Ж. М. Каїнсона (вересень 1926 р. – 08.05.1928 р.), Н. А. Ісаєвського (08.05.1928 р. – 23.03.1929 р.), В. О. Фесенка (23.02.1929 р. – 03.04.1929 р.), Мальцева П. (03.04.1929 р. – 13.11.1929 р.).

Відповідно до постанови ВУЦВК від 10 листопада 1931 року за № 21/156 окружні архівні управління Луганщини реорганізовувалися у державні історичні архіви¹⁰.

Упродовж 1932 року на Луганщині тривала організація міських і районних архівів. Були створені Луганський, Ворошиловський (нині Алчевський), Кадіївський (нині Стахановський), Краснолуцький міські держархіви та 14 районних держархівів¹¹.

У 1930–1932 роках штат Луганського державного історичного архіву складався з 11 працівників. Структура установи мала такі сектори: агітаційно-технічний, сектор агітації, пропаганди та наукової публікації документів та групи обслуговування. З 1933 року сектори та групу обслуговування було ліквідовано – архів став безструктурним із збільшенням чисельності працівників штату до 19¹².

У складних умовах працювали співробітники Старобільського державного історичного архіву, які упродовж 1931–1935 років чотири рази переміщали документи з одного приміщення до іншого. Всі переміщення проходили насильницьким шляхом. Так, у 1933 році документи перевозились ув'язненими Старобільської тюрми за розпорядженням экс-начальника окружного відділу НКВС І. Дроздова. Як результат, багато архівних документів було навмисно пошкоджено. У 1934 році співробітники архіву категорично відмовились перевозити архівні документи до сирого підвалу, за що були заарештовані за розпорядженням секретаря окружного партійного комітету (ОПК) Тимченка, а ділові папери викинуті через вікно на сніг для перевезення. Тільки у 1935 році Старобільському державному історичному архіву було виділено двоповерхове приміщення¹³.

З червня 1938 року було утворено Ворошиловградську область. На її території організувалося Ворошиловградське обласне архівне управління, а Ворошиловградський державний історичний архів було реорганізовано у Ворошиловградський обласний історичний архів¹⁴. У 1958 році область було перейменовано на Луганську, й так вона проіснувала до 1970 року, коли їй знову було повернено назву Ворошиловградська, а з 1990 року назву знову змінено на Луганську. Відповідно до зміни назви області змінювалася і назва архіву.

Архівісти Луганщини за 1939–1941 роки провели ґрунтовну роботу щодо комплектування архівних документів установ, підприємств та організацій, здійснювали значну наукову, публіцистичну та методичну діяльність. Якщо у 1939 році у Ворошиловградському обласному історичному архіві було на обліку 787 фондів, що складає 215839 од.зб., то до 1941 року їх стало 908 на 301238 од.зб.¹⁵

Разом з усією Україною архів пережив страшні роки Другої світової війни, коли безцінні історичні джерела зазнали непоправних втрат: нищилися, вивозилися за кордон, зникали безслідно.

У серпні 1941 року, у зв'язку із загрозою окупації області німецькими загарбниками, усі цінні документи (секретні, оборонні, оперативно-довідкові, науково-історичні) Ворошиловградського обласного та

Старобільського історичних архівів було евакуйовано до Казахстану (м. Актюбінськ), а з початку 1942 року – до Уралу (м. Золотоуст Челябінської області)¹⁶.

З 908 фондів Ворошиловградського обласного державного архіву було евакуйовано 350 фондів, що складають 130 000 од. зб., а залишено в архіві – 558 (171 238 од. зб.). Відповідно, з 816 фондів Старобільського історичного архіву було евакуйовано 216 (40 331 од. зб.), а залишено в архіві – 600 (100 000 од. зб.).

Німецькі окупанти одну половину першого поверху будинку обл-архіву у м. Ворошиловграді зробили конюшнею, а у другій організували казарму для італійських солдат. На другому поверсі розмістилася жерстяна майстерня. З 558 фондів (171 238 од. зб.), що знаходилися в архіві після звільнення від окупантів міста, частково зберігся тільки 31 фонд, що складав 157 од.зб. Архівні справи були виявлені на підлозі у піску із сміттям. Інші архівні документи були знищені одночасно із устаткуванням та майном архіву¹⁷.

Повністю було знищено та пограбовано архівні документи, устаткування та майно Старобільського історичного архіву, міських і районних архівів.

Усього за час німецько-фашистської окупації було знищено та вивезено 4151 архівний фонд на 1 019 948 од. зб., що знаходились на державному зберіганні в архівних установах області.

Під час звільнення території від окупантів відновлювалась робота архівних установ області: 12 лютого 1943 року – у Старобільському історичному архіві, 15 березня 1943 року – у відділі державних архівів Управління НКВС УРСР у Ворошиловградській області та Ворошиловградській обласний державний архів (далі – облдержархів), 1 січня 1944 року – у 36 міських та районних архівів, що функціонували до окупації області.

У жовтні 1943 року Старобільський історичний архів припинив свою діяльність. У березні 1945 року були реєвакуйовані архівні документи, розміщені в архівосховищах облдержархіву, з міст Актюбінськ та Златоуст.

У 1943 році основну увагу архівістів було сконцентровано на виконанні наказу НКВС УРСР від 13 серпня 1943 року № 006 щодо збору документів оперативно-чекістського і народно-господарського значення закладів від організацій та підприємств, що діяли під час окупації області, їх концентрації та науково-технічної обробки в облдержархіві. На основі зібраних документів архівісти підготували два збірники: “Окупаційний режим німецько-фашистських загарбників на Україні у 1943–1944 р.р.” та “Україна у Великій Вітчизняній Війні”¹⁸. Упродовж року працівники архівних установ області здійснювали збір спогадів репатрійованих громадян, які повернулися з німецької неволі.

Також були зібрані записи спогадів мешканців області та твори учнів про час окупації цього регіону. Таких спогадів було зібрано 4646, всі вони надійшли на зберігання до облдержархіву.

Всього у 1943 році було зібрано та передано на державне зберігання 182 фонди (1593 од. зб.). На облік були прийняті газети, листівки, фотографії, що відображають події на Луганщині у період окупації¹⁹.

У 1944 році в облдержархіві створено 6 структурних підрозділів із штатною чисельністю 13 працівників: відділ дореволюційних фондів, відділ фондів Жовтневої соціалістичної революції та соціалістичного будівництва, відділ секретних фондів, відділ науково-довідкової літератури, канцелярія та господарча частина²⁰.

Поступово штат архіву збільшувався. Так, у 1956 р. налічувалося 17,5 працівників архіву, у 1965 – 1976 роках – 19 осіб, у 1977–1978 роках – 21, що дало змогу приділити більше уваги науковій діяльності.

Науково-публіцистична робота колективу архіву в п'ятдесяті роки була спрямована на підготовку хронологічного довідника про німецьку окупацію населених пунктів області та їх звільнення²¹.

Архівісти проводили ґрунтовну роботу щодо оприлюднення архівних документів у архівознавчих журналах і місцевій пресі, зокрема за 1959–1964 роки було опубліковано 75 статей та інформацій з використанням архівних документів.

Архівісти проводили ґрунтовну роботу щодо оприлюднення архівних документів у архівознавчих журналах і місцевій пресі, зокрема за 1959–1964 роки було опубліковано 75 статей та інформацій з використанням архівних документів.

У шістдесяті роки колектив облдержархіву брав участь у підготовці низки збірників документів за різними тематиками: інтернаціональні зв'язки трудящих Донбасу з робітниками зарубіжних країн, історія Луганського паровозобудівного заводу²².

Для багатотомного видання «Історія міст і сіл Української РСР» архівісти підготували нариси про міста Луганськ, Щастя і Лутугине. Також працівниками архіву було проведено роботу з виявлення документів у центральних та обласних державних архівах, що стали історичною базою для написання нарисів з історії міст Старобільська, Алчевська, Лисичанська, Біловодська²³.

З 1962 року за ініціативою співробітників облдержархіву Луганське радіо запровадило спеціальну передачу “Знай свій край”. Так, за 1962–1966 роки було проведено 36 радіопередач, у тому числі серійних, один раз на квартал, у яких розповідалося про маловідомі сторінки з історії Луганщини.

70-і роки ознаменувалися важливою подією для архівістів облдержархіву. У 1975 році було розпочато будівництво нової будівлі обласного архіву, розрахованого на збереження 2 млн. архівних справ, за адресою – вул. Советська, 85. Також було розпочато роботу над Довідником найважливіших змін щодо адміністративно-територіального поділу Луганської області за 1920–1970 роки.

Співробітниками облдержархіву у 1970 році була завершена робота з виявлення документів для видання книги з Історії міст та сіл Луганської області. За час її проведення було переглянуто 25840 од.зб., 120 комплектів газет та 220 комплектів журналів.

Активну участь у написанні нарисів та історичних довідок взяли співробітники облдержархіву: М. Ф. Єременко – автор нарису про місто Лутугине, Л. А. Русакова – співавтор нарису про місто Антрацит, В. В. Крутіков – автор нарису про місто Щастя.

У кінці 1976 року облдержархів розпочав приймання на державне зберігання від обласного телерадіокомітету фотодокументів.

Нова віха в історії облдержархіву розпочалася у 80-ті роки. Було здійснено переміщення архівних документів у нову будівлю, за адресою – вул. Советська, 85, будівництво якої тривало 10 років. Розпочато перевірку наявності та стану переміщених справ. Значно збільшилася кількість дослідників у читальному залі облдержархіву. Якщо у 70-х роках вона не перевищувала 80 осіб за рік, то наприкінці 80-х збільшилася до 264.

Напружена та відповідальна робота луганських архівістів не залишилася непомітною. За багаторічну плідну працю на теренах архівної справи у 1988 році знаком “Відмінник архівної справи СРСР” були нагороджені співробітники облдержархіву: старший архівіст С. Г. Шапошнікова, археограф II категорії Г. Г. Плетньова.

У кінці 80-х – на початку 90-х розпочалася динамічна трансформація політичного та економічного життя нашого суспільства. За роки незалежності України відбулася глобальна демократизація архівної галузі.

Співробітниками облдержархіву упродовж наступних п’яти років було розсекречено близько 5 тисяч справ.

У 1993–1994 роках від Управління Служби Безпеки України в Луганській області облдержархів прийняв на державне зберігання 59566 фільтраційних справ репатрійованих з Німеччини громадян та 13675 архівно-слідчих справ на громадян, репресованих у 20–50-х рр. ХХ ст.

Цей документальний масив вводиться до наукового обігу, використовується під час виконання запитів громадян соціально-правового характеру і містить цінний маловивчений матеріал про долю луганчан у роки Другої світової війни.

На ці роки припадає значне збільшення кількості звернень громадян за довідками та дослідників у читальних залах облдержархіву. За 2,5 роки (1993 – червень 1995) було підготовлено 24876 довідок соціально-правового характеру та прийнято у читальних залах близько 650 науковців.

Прийняті від Управління Служби Безпеки України в Луганській області документи дають змогу більш детально встановити причини та масштаб масового терору, прослідкувати інтенсивність політичних репресій у конкретні історичні періоди та їх спрямованість проти окремих соціальних, етнічних, політичних і конфесійних груп населення. Тому відбулася активізація зусиль науковців до проведення широкомасштабної роботи з відновлення соціальної справедливості щодо жертв політичного терору. Розпочалася підготовка та видання місцевих науково-документальних збірок “Реабілітовані історією”. У 2004 році надруковано першу книгу “Реабілітовані історією. Луганська область”, у 2005, 2008 та 2013 роках – наступні: друга, третя та четверта книги. У розділах книг “Мовою документів”, що зберігаються в Державному архіві Луганської області, ідеться про те, як здійснювалися репресії в регіоні, якими були масштаби та як вони позначалися на економіці, розвитку науки і культури, формуванні соціальної сфери, на моральному стані населення²⁴.

На виконання Указу Президії Верховної Ради України від 27 серпня 1991 року “Про передачу архівів Компартії України до підпорядкування Державним архівам України при Кабінеті Міністрів України” та розпорядження № 340 від 19 вересня 1991 року виконкому Луганської обласної ради було ліквідовано архів Луганського обкому Компартії України. До Державного архіву Луганської області було передано будівлю за адресою – вул. В. В. Шевченка, 12, архівні документи в кількості 121 фонд (672 553 од. зб.), технічне устаткування та майно.

У 1993 році архівісти, виконуючи свій громадянський та професійний обов’язок, відкрили найтрагічнішу сторінку історії України – Голодомор 1932–1933 років. Виявлено 37 архівних документів, що були представлені на виставках. Проведено цикл радіопередач на обласному радіо та телебаченні, опубліковано низку статей в обласних газетах з використанням архівних документів.

На виконання Указу Президента України “Про заходи у зв’язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні” упродовж 2007–2008 років луганські архівісти брали активну участь у дослідженні Голодомору в Україні. Було опрацьовано 281 книгу записів

цивільного стану (смерть), за якими складено поіменний список на 30187 померлих, котрі увійшли до “Національної книги пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Луганська область”²⁵.

Вийшло у світ науково-документальне видання “Голодомор на Луганщині 1932–1933 років”. На його сторінках вміщено документи викривального характеру, що впродовж десятиліть становили державну таємницю, відводили руку покарання від справжніх винуватців геноциду українського народу. Цей збірник – данина світлій пам’яті тисяч невинних жертв Голодомору.

З початку 2000-х років в архіві тривала робота з укладання Довідника по фондах Державного архіву Луганської області, який дав змогу розширити і полегшити роботу з використання документів архіву, допомогти зорієнтуватися в їх складі. Станом на 01.01.2000 року в Державному архіві Луганської області зберігається 5954 фонди, що складає 1322876 одиниці зберігання справ Національного архівного фонду.

За вагомий внесок у розвиток архівної справи та плідну діяльність у формуванні, збереженні та популяризації історико-культурного надбання українського народу колектив Державного архіву Луганської області у серпні 2007 року був нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

Нині Державний архів Луганської області є найбільшою скарбницею документів з історії Луганщини. Документальний фонд його складає 1654424 од.зб., з них 1642102 од.зб. управлінської документації та 1108 документів особового походження. Джерелами комплектування Державного архіву Луганської області є 208 підприємств, установ та організацій²⁶.

У 2014 році вперше за останні 70 років перед архівними установами нашої області виникла загроза масштабного знищення Національного архівного фонду. Місто Луганськ і частина області опинилися під контролем представників незаконних військових формувань, якими здійснюються численні терористичні акти, а також дії, пов’язані з блокуванням і захопленням будівель державних і громадських підприємств, організацій і установ.

З 119 архівних установ Луганської області на окупованих територіях опинилися 73, а саме: 5 архівних відділів і секторів райдержадмі-

ністрацій, 11 архівних відділів міських рад, 57 трудових архівів. Загальна чисельність документів, які зберігаються в архівних установах, що перебувають у зоні АТО, становить 1635094 од. зб. НАФ.

Державний архів Луганської області опинився в епіцентрі проведення антитерористичної операції. В результаті бойових дій завдано значної шкоди двом будівлям Держархіву.

Незважаючи на обставини, що склалися, архівні установи області, підконтрольні українській владі, продовжують виконувати свої функції.

Відповідно до розпоряджень Луганської облдержадміністрації та наказів директора Держархіву упродовж серпня–вересня 2014 року Держархів двічі змінював місцезнаходження. З першого серпня 2014 року тимчасовим “притулком” Державного архіву Луганської області визнано адміністративну будівлю Сватівської районної ради за адресою: м. Сватове, вул. Радянська, 25, а з 19 вересня 2014 року Державний архів Луганської області має нову адресу: м. Сєвєродонецьк, Радянський проспект, 59. Співробітники Держархіву були переведені на роботу за новим місцем знаходження.

Глибоко усвідомлюючи свій професійний і громадянський обов’язок, враховуючи виклики сьогодення, працівники Державного архіву Луганської області докладають максимум зусиль для збереження документів НАФ. Незламною є віра в повернення до Луганська Державного архіву та його документів – до частини свого життя.

¹ Державний архів Луганської області (далі – Держархів Луганської обл.), ф. Р-702, оп. 1, спр. 3, арк. 4.

² Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 3, арк. 41.

³ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 5, арк. 31.

⁴ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 36, арк. 9.

⁵ Будівля монастиря будувалася двома афонськими монахами на пожертви місцевих мешканців. Назва монастиря невідома.

⁶ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 4, арк. 26.

⁷ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 4, арк. 12.

⁸ Архівна справа, № 4, Харків, 1927 р., ст. 89.

⁹ Держархів Луганської обл., ф. Р-702, оп. 1, спр. 58, арк. 3.

¹⁰ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 117, арк. 20.

¹¹ Державний архів Донецької області (далі – Держархів Донецької обл.), ф. Р-1136, оп. 1, спр. 6, арк. 23.

¹² Держархів Луганської обл., ф. Р-702, оп. 1, спр. 29, арк. 34; оп. 1, спр. 116, арк. 2

¹³ Так само, ф. Р-1191, оп. 1, спр. 127, арк. 14.

¹⁴ Так само, ф. Р-1046, оп. 1, спр. 1, арк. 23.

¹⁵ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 142, арк. 6.

¹⁶ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 114, арк. 5–67.

¹⁷ Так само, ф. Р-1046, оп. 3, спр. 197, арк. 149.

¹⁸ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 146, арк. 24.

¹⁹ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 197, арк. 1–49.

²⁰ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 148, арк. 2.

²¹ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 190-а.

²² Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 209, арк. 45.

²³ Так само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 165, арк. 23.

²⁴ Книга “Реабілітовані історією. Луганська область”.

²⁵ Національна книга пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Луганська область.

²⁶ Річний звіт про виконання плану розвитку архівної справи архівними установами Луганської області за 2014 рік.

There is studied the history and functioning of the State Archives of Luhansk Region. The article deals with the most important events in the life of institution, provides information on the structure and content of the documentary base of archives is given.

Key words: the State Archives of Luhansk Region; the archival fond; the archival document.

УДК 930.25(477.74)

О. А. КОРЕЦЬКА*

**АРХІВ ОДЕСЬКОГО ОБКОМУ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ:
ДОКУМЕНТИ, РОКИ, ЛЮДИ**

Розглянуто важливі етапи історії створення та діяльності архіву Одеського обкому Компартії України, припинення його існування; виявлено повний склад працівників архіву за весь період його функціонування.

Ключові слова: партійна організація; архівна справа; Істпарт; партархів; Компартія України; архівний фонд; реорганізація.

У березні 2015 року Державний архів Одеської області відзначив свій 95-річний ювілей. Найменш дослідженими його документами є фонди колишнього архіву Одеського обкому Компартії України, що складаються з 666432 справ. У Радянському Союзі ці архіви мали свою систему обліку документів та користування ними, оскільки функціонували окремо від Державного архівного фонду і керувалися положеннями та інструкціями про Архівний фонд КПРС. Доступ до партійних документів був обмежений – тільки члени партії з відповідними допусками. Ознайомитися з діяльністю архіву можна було на виставках документів, лекторіях, через публікації документів тощо. Лише з переданням партійних архівів у підпорядкування Головному архівному управлінню при Кабінеті Міністрів України у 1991 році з'явилася можливість проводити такі дослідження. Потреба в цьому очевидна, оскільки партійні фонди є частиною історії нашої держави, багатьох організацій і містять інформацію соціально-правового характеру.

Останнім часом значна кількість дослідників приділяє увагу вивченню документів партійних архівів. У публікації Н. В. Леннікова і В. М. Дем'янова “Проблеми перероблення описів та переведення на єдині форми обліку фондів Компартії України” розглянуто важливі завдання, пов'язані з обліком партійних документів та діяльністю Державного архіву Луганської області щодо їх дослідження. Стаття Н. М. Кутузової “Заснування та перші роки діяльності партархіву Херсонського обкому КП(б)У (1945–1950 рр.)” знайомить з основними етапами діяльності зазначеного архіву.¹ Вище згадані праці дають поштовх іншим архівам приділити більше уваги документам колишніх партійних архівів.

Історія створення архіву Одеського обкому Компартії України та його діяльність почали досліджуватися з написанням реєстру партій-

* *Корецька Олена Анатоліївна* – головний спеціаліст відділу зберігання та обліку документів Державного архіву Одеської області, бібліотекар архіву.

них фондів, який готували співробітники Державного архіву до друку упродовж минулого року.

Дослідження історії партійних архівів неможливе без вивчення діяльності Істпартів, оскільки спочатку партархіви існували в їх складі. Організація партійної архівної справи на державному рівні на території Одеської губернії розпочалася у квітні 1922 року, коли при Одеському губернському комітеті КП(б)У було створено Комісію зі збирання і вивчення матеріалів з історії Жовтневої революції та історії Комуністичної партії (Істпарт). До цього на території губернії два роки працювали три комісії зі збирання і систематизації матеріалів на тему революційного руху: при Губернському відділі юстиції, при Губернському відділі народної освіти і при Губернській раді профспілок².

Першим завідувачем Істпарту став Ісаак Абрамович Хмельницький, секретарем – Віра Аполікарпівна Петрашкевич³. Також при Істпарті існували такі посади: заступник завідувача і зберігач архіву та музею (С. І. Мартиновський), науковий співробітник (Г.М. Боданський, А. Л. Меєрович, В. В. Страттен, О. О. Рябінін, С. А. Семенов), консультант (Н. М. Осипович), лектор музею (А. Б. Фукс), завідувач бібліотеки і машиністка (Є. Й. Марморштейн), завгосп (С. В. Муратова), агент для доручень (М. І. Шмідт), двірник (О. О. Бондарчук)⁴. Організація розташовувалась за адресою – вул. Ласточкина, 6⁵. Станом на 1 вересня 1923 року в архіві Істпарту нараховувалась 21781 справа⁶.

З липня 1923 року І. А. Хмельницькому було доручено також завідування губернським архівом, що дуже позитивно вплинуло на роботу відділу⁷.

У 1923 році Центральний Комітет партії затвердив нове положення про Істпарт і його органи на місцях. У положенні про губернські Істпартвідділи зазначалося: “Задачей Истпартотдела губкома является собиране и изучение материалов по истории Октябрьской революции на территории данной губернии и истории данной губернской парторганизации”⁸.

Фасад будівлі колишнього партійного архіву Одеського обкому Компартії України, 2015 р.

У травні 1924 року Одеський Істпартвідділ брав активну участь у підготовці святкування 20-річчя революції 1905 року. Для виявлення матеріалів було залучено членів історико-соціологічного товариства українознавства. Створено виставку “Первая революция 1905 г.”, опубліковано статті в пресі⁹.

У вересні 1924 року при Істпарті з’явилася посада архіваріуса, на яку було призначено Г.Х. Бабаєва¹⁰.

10 травня 1928 року на виконання постанови ЦК ВКП(б) відбулося об’єднання Істпарту ЦК й Інституту Леніна. Новий заклад отримав назву “Інститут Леніна при ЦК ВКП(б)”. Місцеві Істпарту було залишено і підпорядковано відповідним партійним комітетам¹¹.

У 1929 році при Інституті Леніна було створено єдиний партійний архів¹². У постанові ЦК ВКП(б) від 28 червня 1929 року йшлося: “Для концентрации партийного архивного фонда при Институте Ленина создается Центральный партийный архив и филиалы его (местные партийные архивы при местных укрупненных Истпартах)”. До списку 26 Істпартів, при яких утворювалися партійні архіви, з території УРСР потрапили тільки Істпарт ЦК КП(б) Харкова та Київський окружний¹³.

У 1931 році відбулося об’єднання Інституту Леніна з Інститутом Маркса-Енгельса в один інститут – Інститут Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б)¹⁴.

Партійний архів Одеського обласного комітету КП(б)У було створено 15 грудня 1932 року як сектор Істпарту. Так, у 1932 році, у зв’язку зі створенням Одеської області, на засіданні Одеського обкому КП(б)У від 15 грудня прийнято положення про обласну філію Істпарту. В ньому йшлося про те, що обласна філія Інституту історії партії та Жовтневої революції є відділом обкому КП(б)У – Істпартвідділом. Також було вирішено утворити сектори Істпарту: 1) історії КП(б)У; 2) історії пролетарської революції; 3) комуністичного юнацького руху; 4) обласний партійний архів; 5) бібліотеку обласної філії¹⁵.

Першим завідувачем партійного архіву стала К. Г. Смірнова – архіваріус Одеського окружного архівного управління. Народилась Катерина Георгіївна у 1900 році в Тульській губернії. У 1920 році вступила до партії. До цього, кілька років провчившись у приходській школі, з 1913 року працювала хатньою робітницею в багатих сім’ях. Після вступу Катерини Георгіївни в партію повітовий партійний комітет направив її на навчання до Тульського комуністичного університету ім. Леніна. У 1923 році її було призначено на посаду завгоспа-виховательки Балтського дитячого будинку. Потім переїхала до Одеси. З серпня 1924 р. до 1927 р. працювала рубщицею цукру на Одеському цукровому заводі. У 1928 році прийнята на посаду прибиральниці музею Революції при Істпарті. З 1929 року працювала архіваріусом Одеського окружного архівного управління. У 1932 році призначена на посаду завідувача партійним архівом Одеського обкому партії¹⁶.

У 1937 році партійний архів Одеського обкому КП(б)У був розташований у тісному підвальному приміщенні, вологому і непридатному для зберігання документів. Більша частина матеріалів зберігалася на підлозі, секретні ділові папери – у дерев'яних шафах без замків. Через відсутність місця архів кілька років не приймав документів. Тому на бюро Одеського обкому КП(б)У від 17 грудня 1937 року було вирішено розглянути питання про виділення для партархіву приміщення колишнього костелу за адресою – вул. Леніна, 18. А Іспарту було виділено приміщення у житловому будинку за адресою – вул. Жуковського, 26.

Найбільш важкою роботою для співробітників партархіву стала систематизація матеріалів, оскільки у штаті були відсутні професіонали архівної справи. Але, не дивлячись на це, вони все ж знаходили необхідний матеріал для видачі довідок, яких, наприклад, у 1938 році було підготовлено дві з половиною тисячі¹⁷.

Рішенням бюро Одеського обкому КП(б)У від 15 червня 1939 року завідувачу Іспарту А. Г. Свищенку і облпартархіву К. Г. Смірновій було доручено забезпечити проведення систематичної науково-дослідницької роботи, підібрати кадри зі складу викладачів основ марксизму-ленінізму. Також завідувачу партархівом доручено вжити заходів з упорядкування документів, що вже були на зберіганні, та нових, надісланих райкомаами. Для цього рекомендувалося на 5–6 місяців підібрати додаткових працівників¹⁸.

Рішенням ЦК ВКП(б) від 2 грудня 1939 року Іспарти ліквідовувались, а розробка матеріалів з історії місцевих парторганізацій покладалася на партійні архіви, які тепер із секторів Іспарту перетворилися на самостійні установи¹⁹.

До війни співробітниками партійного архіву було проведено роботу з упорядкування архівних матеріалів, складання описів, картотек, підшивки справ²⁰. Але ця робота припинилася, оскільки у 1941 році, перед окупацією міста, партійний архів Одеського обкому КП(б)У було евакуйовано до міст Уральська і Актюбинська (Казахстан)²¹. В Актюбинську документи знаходились у незакритому приміщенні (вул. Орджонікідзе, 30) без охорони, внаслідок чого частина їх зникла. Постановою бюро Актюбинського обкому КП(б) Казахстану від 24 квітня 1944 року “О состоянии партархива Одесского обкома КП(б)У” було вирішено перевезти документи Одеського партархіву до Будинку піонерів і до 30 травня їх впорядкувати²².

У вересні 1944 року завідувачем партархіву було призначено Євтифія Федоровича Зубицького, який закінчив історичний факультет Одеського державного університету²³. К. Г. Смірнова перейшла на посаду зберігача фондів²⁴.

У листопаді – грудні 1944 року документи з Актюбинська й Уральська було повернуто до Одеси. В червні 1945 року привезено документи з Ростова, в грудні – з Житомира. Станом на 20 вересня 1945 року

в Одеському обласному партійному архіві нараховувалось 49 фондів, 103067 од. зб. З них 19 фондів було впорядковано і розміщено на стелажах. Інші знаходились у в'язках та розташовувалися на підлозі. В результаті численних переміщень документів під час евакуації і реєвакуації було пошкоджено половину папок, у яких вони знаходились.

Приміщення архіву взимку не опалювалося, частина вікон не мала скла та затулялася папером. Крім того, навколо архіву розташовувалися житлові квартири, мешканці другого поверху яких періодично заливали його приміщення водою. Будівля партійного архіву не мала озброєної охорони, а тільки сторожа. Завідувачем архіву Євтифієм Федоровичем Зубицьким було придбано 10 кубометрів лісу і побудовано стелажі. Але на них розмістилася тільки половина документів.

Штат архіву складався з двох архівістів, одного наукового співробітника і завідувача сховищем²⁵. До кінця року у штаті з'явилися інструктор, секретар-машиністка (замість другого архівіста), прибиральниця і кур'єр-опалювач²⁶.

Приміщення облпартархіву знаходилось за адресою – вул. Пушкінська, 24²⁷. 29 січня 1946 р. у квартирі одного з мешканців верхнього поверху сталася пожежа, в результаті чого могли бути знищені всі документи партархіву, але, на щастя, вогонь встигли вчасно локалізувати. У зв'язку з цим на засіданні бюро обкому КП(б)У було порушено питання про відселення мешканців із другого поверху і приєднання їх помешкань до архіву²⁸.

Крім впорядкування документів, що вже зберігались в архіві, працівники приймали нові документи. Так, упродовж 1945 року прийнято справи Одеського обкому КП(б)У в складі 100 од. зб. за 1939–1941 рр., Одеського обкому ЛКСМУ – 21, одна справа за 1940–1941 рр., Ананьївського районного комітету КП(б)У – 4 справи за 1941 р., Одеського окружного військового управління – 5 од. зб. за 1941–1942 рр. Також виконувалась науково-довідкова робота. У 1945 році громадянам було видано 258 позитивних довідок і 73 – про відсутність відомостей. У середньому видавалось 3 довідки на день. Співробітники архіву писали статті з історії Великої Вітчизняної війни та брали участь у радіопередачах²⁹. Покращувався облік: у грудні 1945 року архівом було отримано стандартні форми “Книги надходжень” і “Книги фондів” від Українського філіалу Інституту Маркса-Енгельса-Леніна (ІМЕЛ)³⁰.

Станом на 1 січня 1946 року на зберіганні партійного архіву знаходився 51 фонд у складі 103067 справ. Усі невпорядковані документи було розібрано і систематизовано за фондами, крім картотек. На 4 фонди складено нові описи. Також проведено перевірку наявності справ у кількості 77507 одиниць зберігання, складено список фондів³¹.

У червні 1946 р. партархів Одеського обкому КП(б)У перевіряв інструктор Українського філіалу ІМЕЛ А. К. Моляко. У довідці про результати перевірки зазначено, що Одеський облпартархів є одним з

найбільших партархівів України за кількістю одиниць зберігання при штаті всього 6 осіб. Серед недоліків зазначалося, що карток фондів, справ фондів і книги надходжень немає, а приміщення архіву непридатне для зберігання документів³².

Станом на травень 1947 року на зберіганні партійного архіву було 87 фондів. 57 з них мали описи. Приміщення було так само погано пристосоване для потреб архіву³³. Це питання вирішилося в березні 1948 р. Партархіву виділили частину будівлі відділу пропаганди і агітації Одеського обкому КП(б)У (розташована навпроти Одеського оперного театру). Почався ремонт, обладнано архівосховище, робочу кімнату, кабінет наукового співробітника, канцелярію і кабінет завідувача³⁴. Але в результаті партархіву знову віддали тільки підвальне приміщення цієї будівлі³⁵. Станом на 1948 рік обласний партійний архів знаходився за адресою – вул. Пушкінська, 24³⁶.

У другому півріччі 1949 року було закінчено ремонт нового приміщення, але через відсутність стелажного обладнання архів не міг переїхати. Для виготовлення стелажів складено кошторис на суму 156500 крб., але асигнування не надійшли³⁷. У старому приміщенні стелажі розташовувались на маленькій відстані один від одного, що заважало роботі. Вдень будівля охоронялася сторожем, вночі – міліціонером. Але нове приміщення за адресою – пл. Комуни, 2, теж не відповідало всім вимогам, оскільки було вологим³⁸.

Штат архіву на той час складався з 6 працівників: Зубицький Євтифій Федорович – завідувач архіву, Жуйко Іван Костянтинівич – науковий співробітник, Смірнова Катерина Георгіївна – зберігач фондів, Шистер Катерина Павлівна – інструктор, Мицик Віра Іванівна – архіваріус, Гончарова Є. М. – секретар-машиністка. Спеціальної архівної освіти працівники не мали. Зубицький і Жуйко закінчили історичний факультет Одеського державного університету, Смірнова у 1932 і 1940 роках відвідувала курси при ІМЕЛ, Мицик і Гончарова мали середню освіту, Смірнова і Шистер – нижчу³⁹.

У 1950 році нарешті здійснився переїзд до нового приміщення, будівля якого була капітально відремонтована: обладнано кімнати для зберігання секретних матеріалів, для довідкової роботи, для науково-технічного оброблення матеріалів, читальний зал, канцелярію і кабінет завідувача. Придбано 2 шафи з матеріалу, який не горить, 24 столи, 59 стільців. Приміщення мало центральне опалення і цілодобову міліційну охорону. Але стелажів не було, тому документи довелося розташувати на підлозі⁴⁰.

Незважаючи на брак приміщень, кількість фондів партійного архіву невпинно збільшувалася. Так, якщо у 1949 році на зберіганні наховувалося 172 фонди и 125170 справ⁴¹, то станом на 1 січня 1951 року їх кількість збільшилася до 266 фондів та 130892 од. зб. Оброблено було 17 фондів кількістю 914 од. зб.⁴².

Упродовж 1953 року було виготовлено коробки і придбано залізні шафи для зберігання описів. Площа всього архіву становила 531 м², сховища – 355. Але стеля була низькою, вентиляція відсутня, висота вікон – 58 см. Все це не давало приводу радити переїзду. Тому керівництвом архіву було складено кошторис на переобладнання другого поверху для потреб архіву, але його не затвердив ЦК КП України⁴³.

У 1955 році архів мав на обліку 7033 фонди, 320769 од. зб., 9903 описи, 259 справ фондів, 238 алфавітів. До інших архівів було передано 409 фондів, 14926 од. зб. Видано для користування 163 справи, оформлено 949 довідок, з яких 616 позитивних. Загальна площа будівлі складала 531,17 м², сховища – 355,41, робочої кімнати – 175,76. Ступінь завантаженості сховища – 250%⁴⁴.

У 1956 році було виготовлено ще 1200 коробок для картонування справ, придбано картотечну шафу на 300000 карток, прийнято на зберігання 37341 справу. У результаті науково-пошукової роботи виявлено документи 780 учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни, на всіх оформлено особові справи і заповнено анкети. Зібрано 200 спогадів⁴⁵. Читальний зал відвідало 30 дослідників, яким видано з архівосховища 896 справ. Було отримано 1800 запитів від громадян, на які складено 1113 позитивних відповідей. На другу ставку архіваріуса запрошено Ж. І. Ганш⁴⁶.

У 1958 році відбувся черговий переїзд до іншої будівлі. Архівістам допомагали військові і пенсіонери архіву. Для потреб установи було виділено 1-й поверх нової будівлі Одеського обкому партії. Для сховища відведено приміщення розміром 483 м², крім цього ще 4 кімнати для співробітників, але розкидані у різних куточках будівлі, що створювало великі незручності і витрату часу на дорогу до сховища. Крім того, там було відсутнє водопостачання і туалет⁴⁷. Але, незважаючи на це, співробітники продовжували працювати. До архіву прийшов новий архіваріус Г. В. Качурина⁴⁸.

У 1959 році кількісний склад співробітників архіву не змінився. Посаду завідувача продовжував обіймати Є. Ф. Зубицький, зберігача фондів – К. Г. Смірнова. На посаду наукового співробітника з січня 1959 року прийшов Ю. Ф. Клінтух. На посаді інструктора був В. О. Басак, який працював у архіві з 1951 року. Також було два архіваріуси – Т. М. Квасова (з 1957 р.) та Г. В. Качурина (з 1958 р.)⁴⁹.

На початку 1960 року архів зберігав 10922 фонди, 454578 од. зб.⁵⁰ Було проведено роботу з експертизи і відбору документів, які не підлягають зберігання і з закінченим строком зберігання, з метою звільнення приміщень для нових документів. Обкомом партії виділив архіву робочі кімнати поблизу сховища. Відбулися зміни в особовому складі: пішла на пенсію зберігач фондів Катерина Георгіївна Смірнова, яка була першим завідувачем установи і працювала там з моменту її ство-

рення. Замість неї було запрошено Людмилу Олексіївну Ліхачову⁵¹. Також у кінці року архів залишив завідувач Євтифій Федорович Зубицький, що теж став пенсіонером. Замість нього з січня 1961 року було запрошено Романа Даниловича Чайчука⁵². Роман Данилович народився в 1912 році, у 1940-му вступив до партії⁵³. У вересні 1941 року став викладачем, а трохи пізніше і директором Ставропольського педагогічного училища, де працював до жовтня 1943 року. З листопада 1943 року до квітня 1944 був заступником завідувача Нікопольського обласного відділу народної освіти. З квітня 1944 до травня 1946 року обіймав посаду завідувача Херсонського міського відділу народної освіти⁵⁴. В Одесі Роман Данилович продовжував педагогічну діяльність. Так, рішенням бюро Одеського міського комітету КП України від 27 лютого 1960 р. він був затверджений на посаді директора середньої школи № 82⁵⁵, але працював там менше року, оскільки 26 січня 1961 року був звільнений у зв'язку з переходом до партійного архіву⁵⁶.

У 1961 році приміщення архіву складало 776 м², сховища – 643. Робочих кімнат – 6, співробітників – 8. Всього фондів – 10452, справ – 437672, з них закартонованих – 65083. Архівістами було складено 13954 описів фондів, отримано 870 запитів, архів відвідало 47 дослідників, яким видано 2089 справ. Вкрито лінолеумом 230 м², виготовлено 350 метрів стелажів, сховище обладнано протипожежним інвентарем. Штат поповнився двома посадами: з'явився новий науковий співробітник Петро Олексійович Кундаров і прибиральниця А.С. Притула⁵⁷. 14 квітня утилізовано 8160 одиниць зберігання⁵⁸.

27 травня 1961 року партійним архівом Одеського обкому партії було передано до партійного архіву Миколаївського обкому партії матеріали партійних і комсомольських органів та організацій районів, що відійшли до Миколаївської області – 25 фондів кількістю 12923 од. зб. (акт підписано зберігачем фондів Л. О. Ліхачовою та завідувачем Р. Д. Чайчуком)⁵⁹.

У липні 1963 року Одеський партархів передав 19 підшивок газет бібліотеці ім. Горького. Підшивки мали штампи і шифри бібліотеки (*в акті відсутні пояснення, чому вони знаходились на зберіганні у партархіві.* – Авт.). Серед підшивок – газети “Искра”, “Коммунист”, “Звезда”, “Правда”, “Набат” та інша періодика революційного спрямування⁶⁰.

У листопаді 1964 року в архіві знову змінився завідувач. Ним став І. В. Гречуха. Іван Васильович народився у 1926 році. У 1953 вступив до партії. Рішенням бюро Кагановицького РК КП України від 7 грудня 1956 року він був призначений помічником директора з культурно-виховної роботи Одеського технічного училища № 1⁶¹. 7 лютого 1957 року затверджений на посаді інструктора промислово-транспортного відділу Кагановицького РК КП України⁶². У зв'язку з ліквідацією промислово-транспортного відділу 30 травня 1958 року працював штатним пропагандистом відділу пропаганди і агітації Приморського

РК КП України⁶³. З 27 лютого 1960 року – інструктором організаційного відділу того ж райкому⁶⁴.

Крім завідувача, у 1964 році в архіві нараховувалось ще 8 працівників: 2 архіваріуси (Г. В. Качурина і О. Я. Вербова), науковий співробітник (П. О. Кундаров), зберігач фондів (Л. О. Ліхачова), інструктор (В. О. Бассак), секретар-машиністка (Т. М. Варуєва), підсобний робітник (Д. П. Міхеєв), прибиральниця (Г. С. Притула)⁶⁵.

Станом на 1964 рік архів мав 10801 фонд, 445661 од. зб. Було отримано 1800 коробок, у які закартоновано 27082 справи (всього картонованих – 300000). Переплетено 477 справ. Отримано 1185 запитів, основна маса з яких – про підтвердження трудового стажу і партійної приналежності. Архівістами випущено збірку “Маяки зовут вперед” про роботу колективів і ударників комуністичної праці з 1958 до 1963 рр. Також працівниками підготовлено 11 статей та 4 виступи на радіо і телебаченні⁶⁶.

9 вересня 1966 року до архіву надійшло 103 фонди і 8728 од. зб. від партійного архіву Інституту історії партії при ЦК КП Молдавії. Серед нових надходжень були 63 фонди первинних організацій, 11 фондів політичних відділів МТС, фонд повітової комісії з чистки партії та ін. Справи прийняв завідувач партархіву І. В. Гречуха⁶⁷.

У травні 1967 року Одеський партархів було перевірено старшим науковим співробітником Центрального партійного архіву ІМЕЛ Г. Юдіним. У своїй довідці про обстеження архіву він зазначив, що Одеський обласний партійний архів розташований на першому і в напівпідвальному поверхах будівлі обкому партії. Площа всіх приміщень архіву складає 776 кв. м. Сховища обладнані дерев'яними стелажми, мають центральне опалення та вентиляцію. Температура і вологість – у межах норми. В деяких приміщеннях відсутнє освітлення, немає розеток і пілососа. Архівосховища завантажені документами на 100 %. На обліку знаходяться 11124 фонди кількістю 466370 справ. Колектив складається з 9 осіб: завідувача, наукового співробітника, зберігача фондів, інструктора, трьох архівно-технічних працівників, підсобного робітника і прибиральниці. Упродовж 1966 року на зберігання було прийнято 18145 справ. За 4 місяці 1967 року – 149. Документи всіх фондів повністю закартоновані. Співробітники головну увагу приділяли роботі з відбору документів на постійне зберігання. До цієї справи, крім постійних працівників, залучено 4 позаштатних. У 1966 році було переглянуто 386 тисяч справ. З них для знищення відібрано 22836, зміст яких не відповідав інструкціям щодо відбору документів на постійне зберігання. У 1967 році переглянуто 70 тисяч справ, відібрано з тією ж метою – 17914. Співробітники архіву проводили семінари, групові й індивідуальні консультації, публікували збірки документів, готували телевізійні передачі, працювали з дослідниками (яких у 1966 році

і 4-и місяці 1967 було 189 осіб), відповідали на запити (1667 запитів, 90 % – позитивні відповіді)⁶⁸.

У 1968 р. Управління справами ЦК КП України затвердило на 1969 рік будівництво 4-поверхової споруди спеціально для партійного архіву. Місце було відведено поблизу обкому партії, у центрі міста. Але керівництво архіву звернулося до вищих органів влади з проханням побудувати 5-поверхову будівлю, бо 4-поверхова не забезпечувала б на довгий час місце для нових документів⁶⁹.

На той час штат архіву вже складався з 11 працівників: у 1966 році додалась ставка ще одного наукового співробітника, на яку запросили Леоніда Сазоновича Нагорних; у 1968 році – ставка 3-го архіваріуса, яку обіймала Клара Анатоліївна Пашкевич. Архівістами було прийнято 1513 нових фондів. Усього у сховищі нараховувався 7441 фонд, оскільки 3821 фонд кількістю 78472 справи було утилізовано. На зберіганні залишилось 405522 справи. Упродовж року проставлено шифри у 4198 справах, переплетено – 3676. Отримано 2417 запитів, з яких на 2074 дано позитивну відповідь. Архів відвідало 102 дослідники. Співробітниками написано 10 статей та підготовлено 6 радіо- і телепередач⁷⁰.

У листопаді 1969 року фінансово-господарський відділ обкому партії забрав у партійного архіву 1 кімнату для влаштування кабінету головного бухгалтера. В результаті цього зберігач фондів залишився без кімнати для прийому відвідувачів, а секретар-машиністку довелося перевести у приміщення сховища. Також у 1969 році архів уперше отримав ставку архіваріуса-реставратора. На цю посаду було запрошено Н.Г. Жилко⁷¹.

У 1970 році було закінчено будівництво нульового циклу і розпочато монтаж першого поверху нової будівлі архіву (теперішній корпус № 2 Державного архіву Одеської області, вул. Пироговська, 29)⁷². В основу функціонального рішення закладено проект будівлі партійного архіву Горьківського обкому КПРС, розроблений “Горьковгражданпроектом” у 1966 році і перероблений Одеською філією Українського інституту “Діпроград” з метою покращення його експлуатаційних якостей і архітектурно-композиційної виразності⁷³.

Співробітники архіву постійно створювали облікову документацію для полегшення пошуку даних. Так, станом на 1 січня 1971 року вже існували такі види облікової документації, як: книга надходжень документальних матеріалів, книга фондів, картки фондів (7585), справи фондів (295), описи (11491), книга видачі документальних матеріалів зі сховища⁷⁴.

До кінця 1971 року було завершено монтаж корпусу нової будівлі і розпочалося встановлення стелажів. Співробітники тим часом приділили увагу копіюванню справ Одеського окружкому КП(б)У, що мали аркуші зі згасаючим текстом. Було зроблено 2000 копій аркушів. Під час виявлення згасаючих текстів з’ясувалося, що ремонту і реставрації

підлягає більше 50 тисяч справ. Також упродовж року було складено 2,5 тисячі карток з матеріалів фонду Одеського обкому партії. Разом із краєзнавчим музеєм архівісти організували виставку документів, присвячених героїчній обороні Одеси⁷⁵. Крім того, значну увагу приділено перевірці наявності справ, у якій брали участь усі співробітники архіву, включаючи і завідувача. Кожен працівник присвячував цій роботі 2 дні на тиждень⁷⁶.

У 1972 році було завершено будівництво нової споруди архіву і в грудні вже введено в експлуатацію. Загальна площа нової будівлі складала 2392,2 м². Сховища обладнано металевими стелажми. На першому поверсі розташовувались робочі кімнати, читальний зал, кімната для дезінфекції, прийому документів, книгосховище і мікрофотолабораторія. Було встановлено ліфт. Машинне відділення розташоване у підвальному приміщенні⁷⁷. У реставраційній майстерні встановлено спеціальний реставраційний стіл, бігувальну машину, прес, ніж для різання картону і паперу, свердлильний верстат⁷⁸. Разом з новою будівлею архів отримав нового завідувача, на посаду якого 27 вересня 1972 року було призначено Василя Захаровича Удалова. Також архіву було виділено ще 9 нових ставок. Він вступив до партії у 1943 році⁷⁹. До роботи в архіві працював інструктором відділу агітації і пропаганди Одеського обкому партії. Колишній фронтовик мав орден Вітчизняної війни другого ступеня та кілька медалей. У 1953 році закінчив Одеський педагогічний інститут ім. К.Д.Ушинського.

Переміщення документів тривало 12 робочих днів. Щоденно в процесі було задіяно від 30 до 40 осіб, до складу яких входили співробітники архіву, військові, студенти вчз⁸⁰.

Першого літа після переїзду до нової будівлі виявилось: система кондиювання має багато втрат холоду, через що підвищується вологість у сховищах. Тому було проведено роботи з ізоляції холодильних машин, трубопроводів, баку з водою. В результаті знижено вологість, яка до цього складала 68 %⁸¹.

Після переїзду роботу архіву було поновлено. У 1973 році переплетено й відреставровано 1636 справ (44000 аркушів), зроблено копії 1608 аркушів згасаючого тексту. Почато ро-

Фасад будівлі партійного архіву
Одеського обкому
Компартії України, січень 1976 р.

Машинне відділення партійного архіву.
Січень 1976 р.

боту зі складання алфавітної картотеки фондів (складено 2500 карток)⁸². Упродовж року з'явилося кілька нових працівників: архіваріус Тетяна Миколаївна Короткова, науковий співробітник Василь Михайлович Бахчеван, палітурник-реставратор Зінаїда Василівна Петухова, оператори Анатолій Іванович Василенко й Ольга Борисівна Кустова, сантехнік Петро Степанович Бурдейний, прибиральники Іван Михайлович Марков, Галина Володимирівна Молдаванова, Зінаїда Олексіївна Терефера⁸³.

Упродовж 1974 року, крім звичних видів роботи, співробітники архіву перекартонували справи, оскільки в старій будівлі архіву, у багатьох коробках містилися декілька фондів разом. Було вирішено розкласти всі фонди в окремі коробки. Всього перекартонували 64282 справи. Також закінчили роботу зі складання алфавітної картотеки фондів. Складено 5154 картки. Крім того, розпочато облік мікрофото-документів за 1960–1970 рр.⁸⁴

Значна увага приділялася наданню методичної і практичної допомоги партійним і комсомольським органам. Архівісти обстежили стан зберігання і впорядкування документів 144 партійних і комсомольських організацій. Тривала і видавнича діяльність. У 1974 році видано збірку документів “73 героических дня”, накладом у 50 тисяч екземплярів. 7 вересня завідувач архівом узяв участь в обласній конференції, присвяченій 50-й річниці Татарбунарського повстання. Конференція

Читальний зал партійного архіву.
Січень 1976 р.

відбулася у селищі Татарбунари. Для досвіду співробітники архіву відвідали партійні архіви Ворошилоградського, Львівського, Київського обкомів Компартії України і партійний архів Інституту історії партії ЦК Компартії Молдавії⁸⁵.

Наступного року співробітники архіву продовжували роботу зі збереження фізичного стану справ, у зв'язку з чим було закартоновано 12892 нових справи, переплетено 689 справ, відреставровано 23466 аркушів. Крім того, складено 82 описи справ. Алфавітна картотека поповнилась 6061 карткою⁸⁶. Співробітники В. З. Удалов та В. Ф. Ревякін брали участь у роботі курсів при обкомі партії, на яких провели 9 занять з партійними і комсомольськими працівниками стосовно правил оформлення документації і підготовки для здавання до архіву⁸⁷. Технічний персонал партархіву поповнився новими співробітниками: у 1975 році почали працювати черговий оператор Микола Семенович Колісниченко, прибиральниці Євдокія Іванівна Рожепа і Ольга Леонидівна Можеева, двірник Микола Єфимович Хімченко⁸⁸.

1976 рік відзначився початком нової важкої роботи – переміщення фондів. Через те, що на момент переїзду до нового приміщення 2 сховища ще не були готові для використання, їх площі залишились порожніми. Тому було вирішено перенести частину фондів з 4-го сховища до 5-го⁸⁹.

Співробітники В. З. Удалов та В. Ф. Ревякін взяли участь у зональних семінарах, які проходили в містах Котовськ та Ізмаїл, де ви-

ступили з доповідями стосовно правил комплектування партійних документів. Також було проведено практичні заняття з оформлення справ, складання описів і алфавітних карток⁹⁰. Упродовж року до архіву прийшли працювати зберігач фондів Людмила Іванівна Чорнобровкіна, науковий співробітник Володимир Григорович Бурлаков, електрик Борис Ананійович Кузьмін, прибиральниці Ніна Яківна Піддубна, Олександра Іванівна Бордюжа, Людмила Миколаївна Кулага⁹¹. Інструктор Зоя Олександрівна Швидка та архіваріус Галина Іванівна Шевченко влаштувалися до архіву у 1977 році⁹².

У 1978 році працівниками партійного архіву разом з обласним державним архівом було проведено наукову конференцію, присвячену 60-річчю підписання В. І. Леніним Декрету Ради Народних Комісарів РСФСР “О реорганизации и централизации архивного дела” (1 червня 1918 р.)⁹³. Упродовж року проведено роботу з оброблення підлоги, віконниць і дверей 7% розчином формаліну⁹⁴.

Співробітники партійного архіву не тільки давали інтерв'ю на телебаченні, але й брали участь у зйомках фільмів. Так у 1978 році на всіх центральних каналах було показано документальний фільм “Тайник на Днестре” за участю наукового співробітника архіву Петра Олексійовича Кундарова⁹⁵.

У 1980 році на бланки встановленого зразка було передруковано 270 описів, проведено заміну 1763 обкладинок старих описів, оформлено 179 справ фондів, проставлено позначки на всіх справах і описах, що не дозволено видавати до читального залу⁹⁶.

Під час масової перевірки наявності фондів, що відбулася у 1981 році, було виявлено, що 1005 справ не повернулися після евакуації; 30 справ було вислано різним партійним органам, а місце знаходження 181 справи не встановлено⁹⁷.

1986 рік відзначився змінами у кадровому складі. У зв'язку з виходом на пенсію архів залишив науковий співробітник Петро Олексійович Кундаров, віддавши архівній справі 25 років. Замість нього

Зінаїда Василівна Петухова –
палітурник-реставратор.
Січень 1976 р.

було прийнято Михайла Петровича Сушкова. На посаду інженера з мікрофільмування прийнято Л. О. Гудзовського⁹⁸. 25 грудня 1986 року завідувач архіву В. З. Удалов наказом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР №103 був нагороджений нагрудним знаком “Отличник архивного дела”⁹⁹.

Наприкінці 1987 року на посаду завідувача партійного архіву було призначено Михайла Макаровича Цобенка¹⁰⁰, який став останнім його керівником.

До роботи в архіві служив у лавах Радянської армії, працював на Одеському сталепрокатному заводі ім. Дзержинського, де за успіхи в роботі був двічі нагороджений грамотою Міністра чорної металургії СРСР. Працюючи і навчаючись одночасно, він закінчив вечірнє відділення історичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Був обраний секретарем комітету комсомолу заводу, працював партійним інструктором. Також обіймав посади завідувача відділом Ленінського райкому Компартії України та заступника голови Одеської обласної організації товариства “Знання”¹⁰¹.

Упродовж 1988 року в архіві було проведено ремонтні роботи холодильних машин і установок кондиціонування повітря, систем енергозабезпечення і водопостачання. Повністю замінено пожежну й охоронну сигналізацію. Проведено роботу з монтажу і налагоджування апаратури для мікрофільмування “Старт”, на якій щодня створювалося 1000 кадрів¹⁰².

У зв’язку з 70-річчям архівної справи в СРСР, у 1988 році співробітниками архіву підготовлено виставку документів у Будинку політичної освіти обкому партії, де відбулося урочисте засідання обласної конференції архівних працівників¹⁰³.

У 1989 році архівістами проведено експерименти щодо застосування різних світлових фільтрів для більш результативного мікрофільмування документів зі згасаючим текстом. Лабораторією виготовлено 168170 кадрів. Також було почато роботу зі складання алфавітних книг на персональні справи громадян, репресованих у 1930–1950-тих роках. Виявлено і відправлено до Інституту історії партії копії документів для збірника “Голод 1933 року на Україні: очима істориків, мовою документів”¹⁰⁴.

В останній рік свого існування – 1991-й, партійний архів мав найбільш чисельніший кадровий склад – 34 особи: це Михайло Макарович Цобенко – завідувач архівом; Михайло Петрович Сушков, Володимир Григорович Бурлаков та Таїсія Кононівна Фурман – наукові співробітники; Наталя Іванівна Вальциферова, Олександра Яківна Вербова, Марина Яківна Піддубна – архіваріуси; Зоя Олександрівна Біляєва – зберігач фондів; Світлана Іванівна Сорока, Марія Миколаївна Цокалова – палітурники-реставратори; Ігор Васильович Бережок – оператор

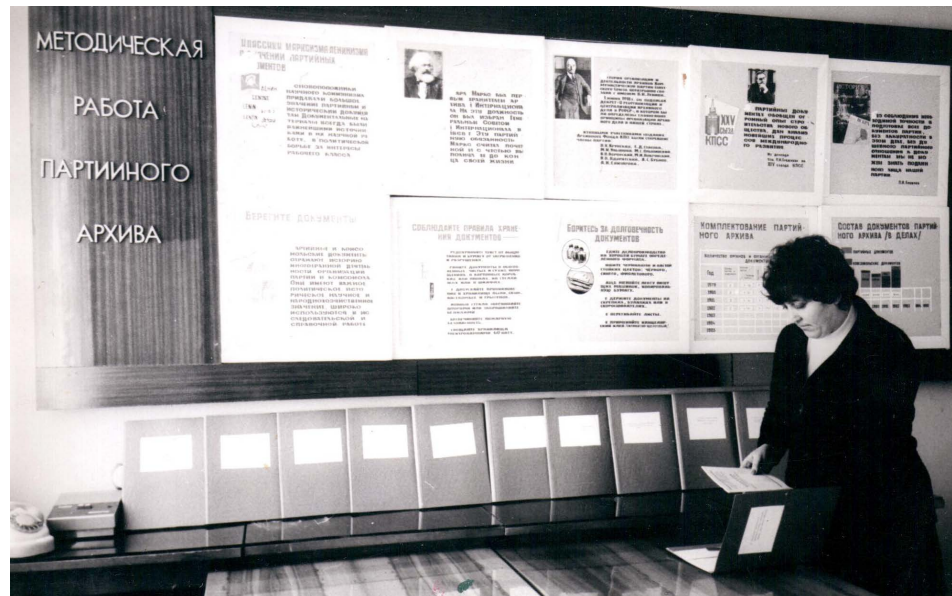
з мікрофільмування; Віктор Васильович Рудаков, Пантелей Васильович Десятник, Олександр Ілліч Дубрянський, Микола Семенович Колесниченко – оператори з кондиціонування; Тамара Миколаївна Варуєва – секретар-машиністка; Дмитро Володимирович Виноградов – завідувач господарською частиною; Леонід Олексійович Гудзовський – інженер; Володимир Віталійович Убрянов – механік з холодильних установок; Георгій Борисович Андросов – технік; Микола Семенович Зайцев, Павло Борисович Кротов – електромонтери; Володимир Ілліч Григораш – слюсар; Валентин Павлович Бичковський, Костянтин Миколайович Василевський, Віктор Володимирович Герцог, Адольф Михайлович Ростоцький, Вадим Ульянович Савицький, Іван Ілліч Шаповалов – охоронці; Надія Дмитрівна Загребельна – двірник; Олена Миколаївна Афанасенко, Марина Олексіївна Говорова, Ніна Яківна Піддубна, Тамара Андріївна Швець – прибиральниці¹⁰⁵.

М. М. Цобенко в червоному кутку
Одеського припортового заводу
під час підбиття підсумків роботи
за I півріччя, 1980 р.

Партійні архіви припинили своє існування на території України у серпні 1991 року. Указом Президії Верховної Ради України від 27 серпня 1991 року партійні архіви було передано Головному архівному управлінню при Кабінеті Міністрів України: “У зв’язку з тим, що документи архівів Компартії України мають велику історичну, наукову та соціально-правову значимість, Президія Верховної Ради України постановляє: 1. Передати документи архівів Компартії України в підпорядкування Головному архівному управлінню при Кабінеті Міністрів України та його установам на місцях разом з приміщеннями, технологічним обладнанням та штатом працівників. 2. Головному архівному управлінню при Кабінеті Міністрів України забезпечити прийом та схоронність документів з поточних архівів комітетів та установ Компартії України”¹⁰⁶.

Рішенням позачергової сесії Одеської обласної ради народних депутатів №251-XXI від 3 вересня 1991 року “Об имуществе партийных комитетов области” було визначено і долю партійного архіву Одеського обкому партії: “Документы архива обкома Компартии Украины вместе с зданием, технологическим оборудованием и штатом работни-

Біляєва (Швидка) Зоя Олександрівна – інструктор партійного архіву, 1983 р.

ков, передати на баланс державного архіву області¹⁰⁷. Було затверджено склад комісії з передачі майна обкому Компартії та в її складі групу з інвентаризації будівлі партійного архіву, до якої увійшли і співробітники Державного архіву Одеської області – директор архіву В. М. Мальченко, старший науковий співробітник А. К. Балінов та архівіст I категорії О. М. Барановська¹⁰⁸.

Таким чином, з вересня 1991 року колишній партійний архів став складовою частиною Державного архіву Одеської області, завдяки чому широкий загал дослідників отримав вільний доступ до його документів.

Вивчення складу партійних фондів дасть можливість дослідникам зробити вагомий внесок у заповнення лакун в історії нашої держави, її організацій, діяльності окремих осіб.

¹ Леннікова Н. В., Дем'янов В. М. Проблеми перероблення описів та введення на єдині форми обліку фондів Компартії України // Архіви України. – 2014. – № 1. – С. 44–52; Кутузова Н. М. Заснування та перші роки діяльності партархіву Херсонського обкому КП(б)У (1945–1959 рр.) // Архіви України. – 2014. – № 1. – С. 103–111.

² Пролетарская революция. Исторический журнал Истпарта. – Москва, 1922. – № 7. – С. 247.

³ Державний архів Одеської області (далі – Держархів Одеської обл.), ф. П-2, оп. 1, спр. 1, арк. 4, 9.

⁴ Держархів Одеської обл., ф. П-2, оп. 1, спр. 1403, арк. 2 зв.–3.

- ⁵ Держархів Одеської обл., ф. П-2, оп. 1, спр. 8, арк. 6.
- ⁶ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 282, арк. 8.
- ⁷ Держархів Одеської обл., ф. П-2, оп. 1, спр. 8, арк. 4.
- ⁸ Пролетарская революция. Исторический журнал Истпарта. – Москва, 1923. – № 8. – С. 274.
- ⁹ Пролетарская революция. Исторический журнал Истпарта. – Москва, 1924. – № 5. – С. 258–259.
- ¹⁰ Держархів Одеської обл., ф. П-2, оп. 1, спр. 1403, арк. 6 зв.
- ¹¹ Пролетарская революция. Исторический журнал Истпарта. – Москва, 1928. – № 10. – С. 220–221.
- ¹² Исторический архив. – Москва, 1955. – № 2. – С. 186.
- ¹³ Постановление ЦК ВКП(б) от 28.06.1929 г. – № 47. – С. 48–49.
- ¹⁴ Исторический архив. – Москва, 1955. – № 2. – С. 186.
- ¹⁵ Держархів Одеської обл., ф. П-11, оп. 1, спр. 155, арк. 104–105.
- ¹⁶ Держархів Одеської обл., ф. П-11, оп. 16, спр. 322, арк. 81–84.
- ¹⁷ Держархів Одеської обл., ф. П-2, оп. 1, спр. 96, арк. 13.
- ¹⁸ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 237, арк. 25–28.
- ¹⁹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 4, арк. 34.
- ²⁰ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 8, арк. 3.
- ²¹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 282, арк. 9.
- ²² Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
- ²³ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 105, арк. 7.
- ²⁴ Держархів Одеської обл., ф. П-11, оп. 16, спр. 322, арк. 81–84.
- ²⁵ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 8, арк. 1–3.
- ²⁶ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 7, арк. 2.
- ²⁷ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 237, арк. 29.
- ²⁸ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 7, арк. 1.
- ²⁹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 7, арк. 3–4.
- ³⁰ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 5, арк. 6.
- ³¹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 7, арк. 2.
- ³² Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 11, арк. 1.
- ³³ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 19, арк. 3–4.
- ³⁴ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 28, арк. 23.
- ³⁵ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 57, арк. 2.
- ³⁶ Одесса. Краткий справочник. – Одесса, 1948. – С. 49.
- ³⁷ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 36, арк. 3.
- ³⁸ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 33, арк. 1.
- ³⁹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 36, арк. 3.
- ⁴⁰ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 42, арк. 2–3, 16.
- ⁴¹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 33, арк. 2.
- ⁴² Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 45, арк. 10.
- ⁴³ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 65, арк. 2–4.
- ⁴⁴ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 78, арк. 1–4.
- ⁴⁵ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 85, арк. 3–5.
- ⁴⁶ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 85, арк. 9–11.
- ⁴⁷ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 99, арк. 2–4.
- ⁴⁸ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 99, арк. 9–7.
- ⁴⁹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 105, арк. 7.
- ⁵⁰ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 109, арк. 15–16.
- ⁵¹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 111, арк. 7–9.

- ⁵² Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 118, арк. 73.
⁵³ Держархів Одеської обл., ф. П-21, оп. 22, спр. 38, арк. 201.
⁵⁴ Держархів Одеської обл., ф. П-21, оп. 28, спр. 4, арк. 19.
⁵⁵ Держархів Одеської обл., ф. П-9, оп. 23, спр. 12, арк. 16.
⁵⁶ Держархів Одеської обл., ф. П-9, оп. 23, спр. 93, арк. 29.
⁵⁷ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 121, арк. 2–3, 5, 9.
⁵⁸ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 122, арк. 121.
⁵⁹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 132, арк. 1–2.
⁶⁰ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 154, арк. 6–7.
⁶¹ Держархів Одеської обл., ф. П-21, оп. 16, спр. 11, арк. 201.
⁶² Держархів Одеської обл., ф. П-21, оп. 18, спр. 7, арк. 153.
⁶³ Держархів Одеської обл., ф. П-21, оп. 20, спр. 8, арк. 333.
⁶⁴ Держархів Одеської обл., ф. П-9, оп. 23, спр. 12, арк. 15.
⁶⁵ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 158, арк. 9.
⁶⁶ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 158, арк. 10–15.
⁶⁷ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 201, арк. 1.
⁶⁸ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 204, арк. 16.
⁶⁹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 217, арк. 8.
⁷⁰ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 217, арк. 9, 13, 16, 18, 23.
⁷¹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 227, арк. 8–9.
⁷² Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 234, арк. 9.
⁷³ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 311, арк. 21.
⁷⁴ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 234, арк. 12–13.
⁷⁵ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 243, арк. 10–12, 14, 19.
⁷⁶ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 247, арк. 15–16.
⁷⁷ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 257, арк. 11.
⁷⁸ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 311, арк. 22.
⁷⁹ Картотека персонального обліку працівників Одеського обкому КП України.
⁸⁰ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 333, арк. 9.
⁸¹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 268, арк. 12.
⁸² Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 268, арк. 12–14.
⁸³ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 268, арк. 27–28.
⁸⁴ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 287, арк. 14–15.
⁸⁵ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 287, арк. 22, 25–27.
⁸⁶ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 309, арк. 13–15.
⁸⁷ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 309, арк. 24.
⁸⁸ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 309, арк. 34.
⁸⁹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 328, арк. 11.
⁹⁰ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 328, арк. 16.
⁹¹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 328, арк. 26–27.
⁹² Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 368, арк. 24.
⁹³ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 366, арк. 34.
⁹⁴ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 368, арк. 11–12.
⁹⁵ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 368, арк. 20–21.
⁹⁶ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 409, арк. 8.
⁹⁷ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 409, арк. 7.
⁹⁸ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 514, арк. 11, 20.
⁹⁹ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 515, арк. 20.

- ¹⁰⁰ Держархів Одеської обл., ф. П-11, оп. 147, спр. 123, арк. 25.
- ¹⁰¹ Біографічний матеріал надано М. М. Цобенком.
- ¹⁰² Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 544, арк. 2–3.
- ¹⁰³ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 544, арк. 6.
- ¹⁰⁴ Держархів Одеської обл., ф. П-13, оп. 1, спр. 556, арк. 3–5.
- ¹⁰⁵ Держархів Одеської обл., ф. П-11, оп. 153, спр. 60, арк. 1–34.
- ¹⁰⁶ Відомості Верховної Ради України. – Київ, 1991. – № 40 (1 жовтня). – С. 1129.
- ¹⁰⁷ Держархів Одеської обл., ф. Р-2000, оп. 9, спр. 3648, арк. 154–155.
- ¹⁰⁸ Держархів Одеської обл., ф. Р-2000, оп. 9, спр. 3648, арк. 159.

The important stages of the history of archives of Odessa Regional Committee of the Communist Party of Ukraine, the termination of its existence are considered; revealed complete personnel of the archive for the entire period of its operation.

Key words: the party organization; the archival affairs; the Istpart; the party archives; The Communist Party of Ukraine; the archival fond; the reorganization.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК [930.25:094.5(477.84)]:271.2-788

І. І. АЛЬМЕС*

ЛАТИНО- І ПОЛЬСЬКОМОВНІ СТАРОДРУКИ МОНАСТИРСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Здійснено історико-книгознавчий аналіз частини латино- і польськомовних стародруків монастирського походження з фондів Державного архіву Тернопільської області. На основі дослідження провенієнцій та маргіналій з'ясовано окремі аспекти історії формування книгозбірень василіанських монастирів у Бучачі та Краснопущі XVIII ст.

Ключові слова: Державний архів Тернопільської області; стародруки; монастирські бібліотеки; Бучацький монастир; Краснопущанський монастир; зуїтський колегіум в Угерске Градіште.

Однією із проблем вивчення історії монастирських книгозбірень ранньомодерного часу є розпорошеність книжкових колекцій або часто небереженість книг із цих монастирів до сьогодні. Книжкові фонди василіанських книгозбірень потрапили до зібрань різних інституцій, парафіяльних церков, приватних власників упродовж кінця XVIII ст. – XX ст. Такі обставини ускладнюють чи навіть унеможливають повноцінне вивчення книжкової культури в чернечих осередках ранньомодерного часу. Дуже важливими джерелами для таких студій є інвентарні описи, що дають змогу комплексно вивчати монастирські книжкові збірки XVI–XVIII ст.¹ Але все ж таки найважливішими є стародруки та рукописні книги, вивчення яких дозволяє більш цілісно студіювати книжкову культуру в монастирях. Тому для комплексного вивчення історії книги в монастирях східного обряду на українських землях ранньомодерного часу потрібна архівна евристика документів (насамперед інвентарних описів), стародруків та рукописних книг.

Окрім документів з історії церковного життя на українських землях ранньомодерного часу у фонді 258 (“Духовний собор Почаївської Успенської лаври”²) Державного архіву Тернопільської області (далі –

* *Альмес Іван Іванович* – науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського.

Держархів Тернопільської обл.), у бібліотеці архіву перебувають на зберіганні стародруки монастирського походження. Загалом тут зберігається понад 40 тис. одиниць друкованої продукції³, з них близько 3 тис. од. зб., датованих до початку ХХ ст.⁴ На прикладі опрацювання 20 латино- і польськомовних стародруків, що належали василіанським монастирям Галичини, розглянуто інформаційний потенціал та перспективи вивчення стародруків бібліотечного фонду Держархіву Тернопільської обл. Найбільше книг походить із типографій німецьких міст Аугсбург (4), Кельн, Вюрцбург. Також є видання чеських типографій (Прага (2), Оломоуц (2)), італійських (Рим, Венеція), швейцарських (Санкт-Галлен), австрійських (Відень), словацьких (Братислава). Очевидно, що є стародруки і з річпосполитських друкарень: Варшава (2), Краків, Сандомир, Вільно. Латино- і польськомовні видання представлені друком львівської єзуїтської друкарні. Переважно йдеться про стародруки першої половини ХVIII ст. (9 книг). Сім томів датуються 50–70-ми роками ХVIII ст. Лише чотири книги із досліджуваних походять із ХVII ст., а найдавніший з них – це аугсбурзьке видання 1604 р.

Стародруки з монастиря у Краснопуці

Монастир Св. Йоана Хрестителя у Краснопуці (нині у Бережанському районі Тернопільської області) було засновано у 1664 р.⁵ У 1724 р. там проживало 12 насельників, тобто обитель була невеликою⁶. Натомість наприкінці ХVIII ст. порівняно з іншими тогочасними обителями Руської провінції ЧСВВ Краснопуцанський монастир належав до числа більших чернечих осередків⁷. У 1809–1814 рр. тут діяли теологічні студії⁸. У Краснопуці була бібліотека. Якщо у 1760-х роках книжкове зібрання налічувало менше сотні томів (52 н. 81 од. зб. станом на 1760 р.⁹), то у 1788 р. – 300 н. 391 од. зб., переважну більшість із яких становили латино-польські видання¹⁰. На початку ХХ ст. у монастирі ще знаходились стародруки та рукописні книги з ХVII ст.¹¹ Сьогодні книгозбірня розпорошена, і відомо про зберігання книг із цієї обители у відділах стародруків та рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України¹². У фондах Держархіву Тернопільської обл. виявлено чотири книги, які походять із Краснопуцанського монастиря.

Насамперед привертає увагу підручник із філософії “*Introductio in universam Aristotelis philosophiam*” (№ 15 – тут і далі див. опис позиції в Додатку) польського єзуїтського професора теології і філософії Адріана Мясковського (1656–1737)¹³. У 1781 р. цю книгу до обители в Краснопуці подарував коад’ютор Львівської римо-католицької дієцезії Криспін Цешковські (Kryspin Cieszkowski, 1730–1792). Про це свідчить запис на книзі: “*Applicat et donat hic liber perpetuu et in aevum Monasterio Krasnopustinen Ord S. Basilij Magni a Crisscino Cieszko*”ski

*episcopus Nyssen. 25 8bris 1781*¹⁴. Владика Цешковський був також титулярним єпархом дієцезії в Ніссах (Каппадокія, Туреччина), а також каноніком Львівської катедрі¹⁵, про що зазначено в дарчому та власницькому записах (“*Crissimi Cieszkowski Can: Cath: Leop regestratu 1765*”)¹⁶. Другий примірник, що походить із Краснопуццанської обители, – це збірник недільних проповідей на цілий рік (№ 18) польського францисканського проповідника *Станіслава Щепановського*. На цій книзі міститься штамп “*Печатъ игуменату Ч.С.В.В. въ Краснопуцци*”. Також із Краснопуццанського монастиря походить примірник з варшавської типографії піярів, а саме перший том із восьми енциклопедії для душпастирів “*Bibliotheca Caelestis Dei T.O.M.*” (№ 20) польського піярського мораліста *Арнольфа Казімежа від Ісусового Серія Желіцького* (1697–1766)¹⁷. На книзі також розміщено вже згадуваний штамп “*Печатъ игуменату Ч.С.В.В. въ Краснопуцци*” (С. 77, 359). Провенієнції цієї обители знаходяться і на малоформатному римському виданні 1761 р. катехизму (№ 3).

Книги із Бучацької обители

Монастир Воздвиження Чесного і Животворчого Хреста Господнього у Бучачі (нині місто, районний центр Тернопільської області) було засновано в 1712 р. з ініціативи Стефана Потоцького. До 1782 р. обитель входила до складу Литовської провінції¹⁸. Станом на 1792 р. у монастирі проживало 9 ченців, і обитель порівняно з іншими тогочасними обителями Руської провінції ЧСВВ належала до числа більших чернечих осередків¹⁹. Монастир був відомим тим, що при ньому діяв з 1754 р. колегіум, публічна школа²⁰. Відповідно, для навчальних потреб існувала необхідність наявності книжкового зібрання. Формування монастирської бібліотеки розпочалось у середині XVIII ст. Уже у 1769 р., за даними інвентарного опису, в обители було 186 н. 214 од. зб. (на 90 % латино-польські видання)²¹. Станом на 1788 р. у монастирі, за підрахунками Марії Підлипчак-Маєрович, налічувалось 280 н. 403 од. зб.²² Наприкінці XIX ст. Бучацька бібліотека нараховувала близько 20 тис. томів²³ і була знаною для тогочасних дослідників²⁴. Упродовж XX ст. книгозбірня була розпорошена, і сьогодні відомо про знаходження книг з Бучацького монастиря у Вроцлавській національній бібліотеці імені Оссолінських²⁵, бібліотеці василіанського монастиря у Варшаві²⁶, відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України²⁷, Львівській центральній провінційній бібліотеці Отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі²⁸. Частина із книжкового зібрання обители потрапила і до бібліотечних фондів Держархіву Тернопільської обл.

Один із досліджуваних примірників з фондів Держархіву Тернопільської обл., як свідчать покрайні записи, знаходився спочатку у

Лаврівському монастирі. Йдеться про видання друкарні львівського єзуїтського колегіуму 1738 р. книги “Obrona religiey graeko-ruskiey” (№ 17). Про зберігання книжки у Лаврівському монастирі Перемишльської єпархії²⁹ свідчать латиномовні маргіналиї на книзі. Подарував кодекс до обителі її настоятель Мартин Семялковський³⁰: “*Benevolam applicationem libri cuj titulus Obrona Religiey Graeco Ruskiey Bibliothecae Communi Lauroviensi ab Adm. Rdo P. Martiniano Siemialkowski Ejusdem Coll. Lauroviensis*”³¹. Від 2 жовтня 1750 р. міститься запис про підтвердження цього вкладу о. Сильвестром Коблянським³²: “*Rectore factam approbo et accepta Die 2da 8bris 1750. Sylvester Koblanski Ord. S VM Prlis Rm*”³³. Зрештою невідомо, коли саме цей примірник потрапив до Бучацького монастиря, про що свідчить наявність штампу “*Бібліотека ОО. Василян в Бучачі*”. На віленському виданні 1773 р. конституції ЧСВВ (“*Constitutiones Examinandae et seligendae in futuris capitulis*”, № 6), окрім екслібрису (“*Monasterii Buczanensi OS. Baslii M. Provin. Lithuanae*”), є запис про ціну книги 5 пол. зол. (“*Cena tey ksiqzki zll. 5 / Prefekt drukarni*”)³⁴.

Із чеських друкарень XVIII ст. у фондах Держархіву Тернопільської обл. знаходиться щонайменше чотири примірники монастирського походження. Зокрема, це два празькі друки колегіуму єзуїтів: 1) видання 1743 р. книги “*Manuale theologiae dogmaticae*” (№ 14), на оправі якої міститься наклейка “*Бібліотека монастиря ОО. Василян в Бучачі. № 806*”; 2) “*Tractatus Speculativo-Dogmaticus*” (№ 1) домініканського професора Празького університету *Готфріда Бека*. Також у фондах цієї установи є два екземпляри із колишньої Бучацької бібліотеки, які походять з типографії чеського друкаря Франца-Антоніа Хірнле (1697–1758)³⁵ в Оломоуці. Це книга із моралістики “*Controversiae canonico-morales*” (№ 11) чеського премонстрантського³⁶ богослова *Самуеля Йоханна Горака* (1696–1742). А також догматико-полемічний трактат 1744 р. видання “*Libella theologico-polemica veritates catholicas*” (№ 12). Знаходилося у Бучачі й екзегетичне видання “*Breviarium scripturistici*” (№ 3), видане у 1736 р. в єзуїтській друкарні колегіуму Братислави.

Цікавим виглядає наявність у Держархіві Тернопільської обл. примірника з друкарні м. Санкт-Галлен (Швейцарія). Йдеться про п’ятий том книги “*Cursus theologicus monasterii S. Galli*” 1670 р. (№ 7). На титульному аркуші цього примірника міститься латиномовний екслібрис “*Bibliothec Collegij S.J. Hradistij 1740*”. Це власницький запис бібліотеки єзуїтського колегіуму в чеському містечку Угерске Градіште (*Uherské Hradiště*)³⁷, закритого у 1774 р. під час касат у Габсбурзькій монархії. Відомо, що книги із цього єзуїтського колегіуму (з таким же екслібрисом за 1740 р.) зберігаються у Моравській земській бібліотеці (Брно, Чехія)³⁸, Науковій бібліотеці в Оломоуці (Чехія)³⁹, бібліотеці францисканського монастиря Каплені в Румунії⁴⁰. На звороті титульної

сторінки вищезгаданої книги міститься штамп “Бібліотека оо. Василян в Бучачі”. Яким чином примірник із книгозбірні чеського монастиря потрапив до Бучацького монастиря, достеменно невідомо. Проте, скоріш за все, хтось із насельників Бучацького монастиря привіз цей екземпляр. Із книгозбірні монастиря в Угерске Градіште походить ще один “бучацький” екземпляр – віденське видання 1637 р. книги “*Diva Virgo Cellensis*” (№ 19) бенедиктинського професора філософії та теології Зальцбурзького університету *Томаса Вайсса* (†1651)⁴¹. На цій книзі є власницький запис “*Collegij Soetis Jesu Hradistij 1656 VS Februar.*”, а на оправі міститься наклейка з написом “*Бібліотека монастиря ОО. Василян в Бучачі. № 203*”.

Сім латиномовних примірників із колишньої Бучацької бібліотеки, що знаходяться в Держархіві Тернопільської обл., походять із німецьких друкарень. Зокрема, привертає увагу наявність видання з типографії у Вюрцбурзі (*Herbipolis* – латиномовна назва міста). А саме малоформатний друк 1710 р. підручника з теології “*Turocinium theologicum*” (№ 8) італійського єзуїтського професора теології та філософії Григоріанського університету в Римі *Бальтазара Франколіні* (1630–1709)⁴². Два німецькомовні видання потрапили до Бучацької бібліотеки з невідомо яких саме приватних книгозбірень. Так, не з’ясовано, з якої книгозбірні (“*Ex libris G. Barsz?*”) походить аугсбурзьке видання 1604 р. латиномовного видання з літургії (№ 13). На цій книзі є штамп “*Ігуменат оо. Василян в Бучачі*” (С. 79). Штамп “*Бібліотека монастиря ОО. Василян в Бучачі*” міститься на аугсбурзькому виданні “*Doctrinae asceticae*” іспанського єзуїта німецького походження *Хуана Евсебіо Неремберга* (1595–1658)⁴³, а саме на першому томі цього трактату (№ 16). Цей примірник також спочатку належав до чиеїсь приватної книгозбірні, про що свідчить запис за 1785 р.: “*Pro R.P. Georgio RP Josephi Ledlen Sebastiano ... 4 Januarij 785*”. З одного із єзуїтських колегіумів (“*Collegij Soc: Jes Cremsizij[?]*”) до Бучацької бібліотеки потрапив примірник кельнського видання 1619 р. полемічного твору “*Disputationum*” (№ 2) відомого італійського єзуїтського автора *Роберто Белларміно* (1532–1621)⁴⁴.

У 1750–1760-х рр. настоятелем Бучацького монастиря був о. Єронім Нерезій, який мав власну книгозбірню з декількох десятків томів, котру він подарував бібліотеці Бучацького колегіуму⁴⁵. Щонайменше дві книги (аугсбурзькі видання) із збірки о. Єроніма (потім Бучацької бібліотеки) нині зберігаються в Держархіві Тернопільської обл. Перше – це “*Jus canonicum*” (№ 10) німецького францисканського професора у Бамберзі *Аполонія Хольцманна* (1681–1749)⁴⁶. На книзі міститься дарчий запис (“*Hic liber, per me Hieronymu Nereziusz OS Basilii M Rectorem Collegii Buczanens comparatus, inseribit Bibliotheca Eiusdem praefati Collegii*”) та екслібрис Бучацького монастиря (“*Collegii Buczanensis OSBMagni*”).

Другий – це третій том догматичного богослов'я “Theologia Universa” (№ 5) італійського капуцина *Томаса де Шарма* (1703–1765)⁴⁷. Окрім латиномовного екслібрису Бучацької обителі, на цьому екземплярі міститься запис про передачу цієї книги до бібліотеки колегіуму: “*Hunc librum emptum applico bibliotheca nva collegii Buczanens H. Neresius O.S.B.M. mnatu abbas Braslavien rector Buczanens*”.

Італійські видання монастирського походження Держархіву Тернопільської обл представлені венеційським друком 1714 р. книги “*Historia ecclesiastica*” (№ 9) французького домініканського автора *Амата де Гравесона* (1670–1733)⁴⁸. Трактат потрапив до Бучацького монастиря від о. Себастьяна Юркевича, про що свідчить екслібрис на титульному аркуші “*Ex libris Sebastiani Jurkiewicz OSBM*”.

Отже, виявлення та історико-книгознавчий аналіз стародруків дає змогу більш комплексно вивчати історію монастирських бібліотек ранньомодерного часу. Із досліджуваної частини латино- і польськомовних стародруків із фондів Держархіву Тернопільської обл, які походять з василіанських монастирів Галичини, вдалося з'ясувати окремі аспекти книжкової культури в чернечих осередках. На основі аналізу провенієнцій стародруків відомо, що до книжкових зібрань Бучацького монастиря книги дарували її ченці-василіани (ігумен Ієронім Нерезій, о. Себастьян Юркевич), римо-католицький єпископ Криспін Цешковський тощо. Частина книг до Бучацької обителі потрапила із єзуїтського колегіуму в чеському містечку Угерске Градіште. Незважаючи на фрагментарність опрацювання фондів стародрукованих видань Держархіву Тернопільської обл., виявлені примірники стародруків доповнюють відомості про історію книги у монастирських бібліотеках Галичини XVIII ст. та показують перспективи студювання стародруків з бібліотечних фондів цієї установи.

Додаток

Таблиця стародруків

№	Шифр	Автор	Назва твору	Видання*	Монастир
1	ст.-11699	Beck Godfrido	Tractatus speculativo-dogmaticus de Deo Uno et Trino	Прага, 1767	Бучач
2	ст.-11718	Bellarmino Roberto	Disputationum Roberti Bellarmini politiani	Кельн, 1619	Бучач
3	ст.-11702	-	Breviarii scripturistici in Dominicalia totius anni	Братислава, 1736	Бучач

* місце і рік видання

Продовження додатка

№	Шифр	Автор	Назва твору	Видання*	Монастир
4	ст.-11706	-	Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos	Рим, 1761	Красно-пуца
5	ст.-11707	Thomas de Charmes	Theologia Universa ad usum Sacrae theologiae candidatorum	Аугсбург, 1760. Ч. 3	Бучач
6	ст.-11709	-	Constitutiones Examinandae et seligendae	Вільно, 1773	Бучач
7	ст.-11713	-	Cursus theologici monasterii S. Galli	Санкт Галлен, 1670. Т. 5	Бучач
8	ст.-11726	Francolini Balthasar	Tyrocinium theologicum	Вюрцбург, 1710	Бучач
9	ст.-11731	Amat de Graveson (Hiacynthe Ignace)	Historia ecclesiastica variis colloquiis digesta	Венеція, 1714	Бучач
10	ст.-11732	Holzmann Apollonius	Jus canonicum	Аугсбург, 1749	Бучач
11	ст.-11711	Horak Samuele Joannes	Controversiae canonico-morales de Restitutione et poenitentia Casibus practicis	Оломоуц, 1737	Бучач
12	ст.-11742	-	Libella theologico-polemica	Оломоуц, 1744	Бучач
13	ст.-11743	-	Liturgiae S. Basilii Magni	Аугсбург, 1604	Бучач
14	ст.-11744	-	Manuale theologiae dogmaticae	Прага, 1743	Бучач
15	ст.-11224	Miaskowski Adrian	Introductio in universam Aristotelis philosophiam	Сандомир, 1720	Красно-пуца
16	ст.-11745	Nieremberg Juan Eusebio	Doctrinae asceticae	Аугсбург, 1756. Т. 1	Бучач
17	ст.-11450	-	Obrona religiey grako-ruskiey	Львів, 1738	Лаврів, Бучач
18	ст.-11418	Szczepanowski Stanisław	Kazania Niedzielne Na Cały Rok	Краків, 1761. Т. 1	Красно-пуца

Продовження додатка

№	Шифр	Автор	Назва твору	Видання*	Монастир
19	ст.-11721	Weiss Thomas	Diva Virgo Cellensis	Відень, 1637	Бучач
20	ст.-11700	Żeglicki Arnolf Kazimierz a Corde Jesu	Bibliotheca Caelestis Dei T.O.M.	Варшава, 1759	Красно- пуща

¹ Про інвентарні описи як джерело до вивчення історії книжкових зібрань ранньомодерного часу див.: *Перетц В.* Описи монастирських бібліотек XVIII в. и спорные вопросы истории древнерусской литературы // *Slavia*. – Praha, 1924. – R. 3. – Z. 2/3. – S. 338–351; *Warda K.* Inwentarze bibliotek klasztornych jako źródło do dziejów książki polskiej w XIX w. // *Studia o Książce*. – Gdańsk; Kraków; Łódź; Warszawa; Wrocław, 1985. – T. 15. – S. 115–124; *Walsby M.* Book Lists and Their Meaning // *Documenting the Early Modern Book World: Inventories and Catalogues in Manuscript and Print* / Ed. by M. Walsby, N. Constantinidou. – Leiden, 2013. – P. 1–24.

² Огляд архівних справ ф. 258 Держархіву Тернопільської обл. здійснено в: *Бойцун Л.* Духовний собор Почаївської Лаври // *Студії з архівної справи та документознавства*. – Київ, 1998. – Т. 3. – С. 115–119; *Pawluczuk U.* Archiwum Ławry Poczaejowskiej w zbiorach Państwowego Okręgowego Archiwum w Tarnopolu // *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. – Białystok, 2010. – Т. II. – S. 275–279.

³ Державний архів Тернопільської області: Путівник. – Тернопіль, 2011. – С. 336.

⁴ Інвентарна книга науково-довідкової бібліотеки Державного архіву Тернопільської області (дорадянський період). – 1981. – Т. 4: 8776-11750. – 119 арк. (Рукопис).

⁵ [Коссак Е.] Короткій поглядь на монастири и на монашество руске, отъ заведеня на Руси вѣри Христовой ажъ по нынѣшное время // *Шематизмъ Провинціи Св. Спасителя Чина св. Василя Великого въ Галиціи, уложеный по капитулѣ отбувшійся въ монастирѣ св. Онуфрейскѣмъ во Львовѣ дня 24 и 25 Липця 1866*. – Львовъ, 1867. – С. 11.

⁶ Там само. – С. 145.

⁷ Станом на 1792 р. у монастирі проживало 8 насельників: Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 684, оп. 1, спр. 1101, арк. 70.

⁸ *Ваерик М.* По василіянських монастирях. – Торонто, 1958. – С. 191.

⁹ ЦДІАЛ України, ф. 684, оп. 1, спр. 2000, арк. 135–136, 139.

¹⁰ *Pidhupczak-Majerowicz M.* Biblioteki klasztorne prowincji koronnej zakonu bazylianów w XVIII wieku // *Z badań nad polskimi księgozbiórami historycznymi. Studia i materiały*. – Warszawa, 1995. – Т. 16. – S. 38–39; *Lorens B.* Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780. – Rzeszów, 2014. – S. 399.

¹¹ *Chwalewik E.* Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. – Krakow; Warszawa, 1926. – Т. 1: А–М. – С. 262.

¹² Наприклад, на львівському виданні 1686 р. Октоїха є власницький запис “*Monasterium O.S.B.M. in Krasnopuszczu*” (арк. 3) та штамп “*Бібліотека монастиря ОО. Василян у Краснопуци*” (арк. 2, 3, 11 зв.): Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ), відділ рідкісної книги, ст. IV 45. Зберігаються примірники з колишньої Краснопуццанської бібліотеки й у відділі рукописів ЛННБ. Наприклад, рукописний збірник 1629 р., на якому міститься штамп “*Печать ігуменату Ч.С.В.В. в Краснопуци*”: ЛННБ, відділ рукописів, ф. 3, од. зб. 420, арк. 2.

¹³ *Encyclopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. – Kraków, 1996. – S. 418.

¹⁴ Держархів Тернопільської обл., ст.-11224, арк. 1 зв. (титульна).

¹⁵ *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J.: powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych*. – Lipsk, 1839. – Т. 3. – S. 132.

¹⁶ Держархів Тернопільської обл., ст.-11224, арк. 1 зв. (титульна).

¹⁷ *Słownik polskich teologów katolickich*. – Warszawa, 1983. – Т. 4: S-Ż. – S. 549–550.

¹⁸ [Коссак Е.] Короткій поглядь на монастири и на монашество руске ... – С. 8.

¹⁹ Станом на 1792 р. в монастирі проживало 9 насельників: ЦДІА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 1101, арк. 70.

²⁰ Діяльність публічної школи у Бучацькому монастирі другої половини XVIII ст. досліджувала: Лоренс Б. “*Diarium actorum Colegij Buczacensis*” як джерело відомостей про діяльність василіанської колегії в Бучачі в другій половині XVIII ст. // *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник*. – Львів, 2013. – Кн. 1. – С. 248–257; Lorens B. *Regulaminy szkolne bazylińskiego kolegium w Buczaczu na tle programów szkolnictwa staropolskiego // Czasy Nowożytnie*. – Warszawa, 2013. – Т. 26. – S. 148–163.

²¹ ЦДІА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 1103, 10 арк.

²² *Pidlypczak-Majerowicz M. Biblioteki klasztorne prowincji koronnej zakonu bazylianów ...* – S. 38–39.

²³ *Barwiński B. Biblioteka Bazylianów w Buczaczu // Kwartalnik historyczny*. – Lwów, 1902. – R. 16. – S. 537.

²⁴ У 1888 р. у Львові на виставці було рукописне т. зв. “Бучацьке Євангеліє” XIII ст.: Каталогъ церковно-словенскихъ рукописей и старопечатанныхъ книгъ кирилловского письма, находящихся на археологическо-библиографической выставкѣ въ Ставропигійскомъ заведеніи / Сост. А. Петрушевичъ. – Львовъ, 1888. – С. 5.

²⁵ За даними Марії Підлипчак-Маєрович у бібліотеці Оссолінських у Вроцлаві зберігається 5 книг бучацького походження: *Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*. – Warszawa, 1986. – S. 232. Також про одну книгу з Бучацького колегіуму зазначено в каталогах стародруків бібліотеки Оссолінських: *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVII*. – Wrocław, 1995. – Т. 7. – S. 22.

²⁶ *Katalog druków cyrylicznych XVI–XVIII wieków w zbiorach biblioteki klasztoru oo. Bazylianów w Warszawie / Opr. R. Lepak*. – Warszawa, 2013. – S. 133.

²⁷ *Кольбух М. Монастирські збірки кириличних рукописних книг у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника // Львівська національна наукова бібліотека*

України імені В. Стефаніка: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції (Львів, 28–30 жовтня 2010 р.) / [відп. ред. М. М. Романюк]. – Львів, 2010. – С. 364.

²⁸ “Сімя слова божія” (Почаїв, 1772), ф. 17.2, № 9 ККС (Кириличні стародруки XVI–початку XIX століть у фондах Львівської центральної провінційної бібліотеки Отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі: Каталог [Уклад. С. А. Волощенко; Заг. ред. О. Р. Ковальської.]. – Львів, 2014. Рукопис).

²⁹ Про Лаврівський монастир, див.: *Стецик Ю.* Василіанські монастирі Перемишльської єпархії (кінець XVII–XVIII ст.): монографія. – Дрогобич, 2014. – С. 155–168.

³⁰ Отець Мартин Семялковський був ігумен Лаврівського монастиря у 1744, 1747 та 1752 рр. (*Стецик Ю.* Василіанські монастирі Перемишльської єпархії ... – С. 86, 353).

³¹ Держархів Тернопільської обл., ст.-11450, арк. 1–1зв.

³² Отець Сильвестр Коблянський був ігуменом Лаврівського монастиря у 1754 р. (*Стецик Ю.* Василіанські монастирі Перемишльської єпархії ... – С. 353).

³³ Держархів Тернопільської обл., ст.-11450, арк. 2.

³⁴ Держархів Тернопільської обл., ст.-11709, арк. 1 (не титульна).

³⁵ *Myšák M.* Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620-1780. 1. Úvodní svazek. Proměny ambicí jednoho města. – Olomouc, 2010. – S. 85–90.

³⁶ Премонстранти (“Орден регулярних каноників-премонстрантів”, лат. “Candidus et Canonicus Ordo Praemonstratensis, Opraem”) – католицький чернечий орден заснований на початку XII ст. св. Норбертом Ксантенським в абатстві Премонстре.

³⁷ Нині місто у *Чехії*.

³⁸ У фондах Моравської земської бібліотеки (Moravská zemská knihovna) знаходиться примірник книги голландського юриста Генріка Зоесія “Commentarius ad Institutionum iuris civilis libros IV” (Кельн, 1671), на якій є екслібрис “Bibliotheca Collegij S.J. Hradistij 1740” (див. електронний каталог бібліотеки: https://www.historickefondy.cz/Record/mzk_raj.001195631).

³⁹ У фондах Наукової бібліотеки в Оломоуці також знаходиться книга з бібліотеки єзуїтського колегіуму Угерске Градіште. Зокрема, “Geographia Sacra Ex Veteri Et Novo Testamento Desumpta” французького картографа Ніколя Сансона (1600–1667), на якій є провенієнція “Bibliothecae Collegii S. J. Hradistij 1740”: <http://aleph.vkol.cz/pub/svk01/00071/63/000716360.htm>.

⁴⁰ Книги з книгозбірні колегіуму Угерске Градіште є і в бібліотеці францисканського монастиря Каплені (Румунія), див.: *Magyar Á.* A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya: katalógus = Altbücherbestand der Bibliothek des Franziskanerklosters in Kaplau: Katalog = Fondul de carte veche al Manastirii Franciscani din Capleni: catalog. – Budapest, 2009. – P. 124–125.

⁴¹ Weiss Thomas // Regesta Ecclesiastica Salisburgensia [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://www.res.icar-us.eu/index.php?title=Weiss,_Thomas_\(-1651\)](http://www.res.icar-us.eu/index.php?title=Weiss,_Thomas_(-1651))

⁴² Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus, ou Notices bibliographiques / par les Augustin et Alois de Backer, Charles Sommervogel (далі – BEJ). – Liège, 1853. – Т. 1. – С. 1. – P. 317.

⁴³ BEJ. – Т. 1. – С. 3. – P. 524.

⁴⁴ *Губер де Жозеф*. Духовность Общества Иисуса. Исторический очерк. – Москва, 2010. – С. 273.

⁴⁵ *Pidlypczak-Majerowicz M.* Bazylianie w Koronie i na Litwie... – S. 165.

⁴⁶ Holzmann Apollonius // Allgemeine Deutsche Biographie. – Leipzig, 1881. – Vol. 13. – S. 31 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn100293549.html?anchor=adb>.

⁴⁷ Thomas de Charmes // VIAF [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://viaf.org/processed/BAV%7CADV11237580>.

⁴⁸ Amat de Graveson // VIAF [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://viaf.org/processed/ICCU%7CVEAV042029>.

There is made the bibliological historical analysis of Latin and Polish old printed books of Monastery origin in the collections of the State Archives of Ternopil Region. Based on research of provenience and marginalia was found some aspects of the history of libraries forming of Basilian Monastery in Buchach and Krasnopushcha in 18 century.

Key words: the State Archives of Ternopil Region, the old printed books; the monastic libraries; Buchach monastery; Krasnopushcha monastery; the Jesuit Collegium; Uherské Hradiště.

УДК 930.253:929Лятошинський

Ю. В. БЕНТЯ*

**ОСОБОВИЙ ФОНД
БОРИСА ЛЯТОШИНСЬКОГО
У ЦДАМЛІМ УКРАЇНИ
(до 120-річчя від дня народження видатного
українського композитора, диригента та педагога)**

В огляді документальної спадщини Бориса Лятошинського проаналізовано численні матеріали з фондів ЦДАМЛІМ України, у т.ч. нові надходження: нотні рукописи, листування, біографічні документи, фотографії, спогади, музикознавчі дослідження тощо. Уточнено дати написання деяких творів та прем'єрних виконань. Виявлено автографи, які раніше вважались втраченими, а також рукописи спогадів, опублікованих із суттєвими купюрами.

Ключові слова: Борис Лятошинський; нотний рукопис; нове надходження.

12 березня 2015 року у конференц-залі Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛІМ України) відбулася урочиста передача на державне зберігання 27 романсів (більшість – автографи 1920-х років) видатного українського композитора Бориса Миколайовича Лятошинського (1895–1968). Ця визначна подія, ініційована хранителями родинного архіву композитора Дмитром та Тетяною Гомон, а також відомим дослідником творчості Б. Лятошинського Ігорем Савчуком¹, стала продовженням багаторічної співпраці нащадків митця та ЦДАМЛІМ України.

Комплектування особового фонду Б. Лятошинського у ЦДАМЛІМ України було розпочате по смерті композитора. Упродовж 1968–

* *Бентя Юлія Валентинівна* – начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

1979 рр. документи, друковані видання та музейні предмети надходили від дружини митця Маргарити Олександрівни та її племінниці Ії Сергіївни Царевич, причому низку цінних автографів у 1970 році Архівом-музеєм було придбано у нащадків Б. Лятошинського за 1000 крб. Нині, без урахування нових надходжень (у 54 документах представлено варіанти 27 романсів), особовий фонд композитора містить три описи документів за 1916–1971 рр. (ЦДАМЛМ України, ф. 181, оп. 1, 35 од. зб. за 1929–1968 рр.; оп. 2, 19 од. зб. за 1916–1971 рр.; оп. 3, 15 од. зб. за 1918–1970 рр.). Крім того, численні документи, пов'язані із життям та творчим шляхом композитора, зберігаються в інших особових фондах ЦДАМЛМ України, а також фондах установ та організацій мистецького профілю. Їх комплексний аналіз дає змогу уточнити чимало біографічних фактів та ввести до наукового обігу нові відомості про етапи написання тих чи інших творів.

Очевидно, що найвагомішу частину документальної спадщини будь-якого композитора складають його нотні автографи та рукописи. Так, у фондах ЦДАМЛМ України зберігаються варіанти клавіру першої опери Б. Лятошинського “Золотий обруч” (ін. назви “Залізний обруч”, “Сталевий обруч”, “Беркути”; тв. 23), написаної на лібрето Я. Мамонтова за повістю І. Франка “Захар Беркут”: неповний автограф 1929 року² та склограф 1931 року³.

Під час вивчення симфонічної творчості Б. Лятошинського⁴ варто зосередитися на двох документальних зібраннях: особовому фонді композитора та фонді видавництва “Музична Україна”. Саме в останньому знаходимо партитуру Першої симфонії (тв. 2, II редакція, рукопис), редакційна робота над якою у 1970 році, ймовірно, була пов'язана із першим її виконанням після смерті автора у Київській державній філармонії та виданням 1971 р.⁵ Відповідно до переліків творів Б. Лятошинського можна припустити, що робота над Другою симфонією (тв. 26) тривала у 1935–1936 роках, а у 1940 році було створено її II редакцію. Водночас єдиний автограф партитури в особовому фонді композитора датовано 13 березня 1936 р., а перший аркуш містить резолюцію “В гравировку” від 18 травня 1944 р. та печатку “Разрешается к набору. Уполн Главлита РСФСР” від 19 травня 1944 р.⁶ Третя симфонія (тв. 50) збереглася у кількох версіях: автограф клавіру (1948, 1954) містить варіанти фіналу I та II редакцій⁷; у вигляді окремих справ описано автограф партитури I редакції (завершено 16 серпня 1951 р.)⁸ та фінал II редакції (недатований автограф партитури)⁹; перекладення Я. Якубця для фортепіано у чотири руки (рукопис з редакторською правкою Є. Станковича, до видання готувалося у 1976 р.)¹⁰. П'ята симфонія “Слов'янська” (тв. 67) у ЦДАМЛМ України збереглася у двох автографах: клавір датовано 1966 роком¹¹, партитуру – 1966–1967 роками¹².

Також у зібранні Архіву-музею знаходимо чимало одночастинних симфонічних композицій та симфонічних сюїт Б. Лятошинського.

Це, зокрема, симфонічна балада “Гражина” за поемою А. Міцкевича (тв. 58, клавір, автограф, 23 липня – 24 серпня 1955 р.)¹³; симфонічна поема за мотивами польських народних пісень “На берегах Вісли” (тв. 59) – автографи клавіру¹⁴ та партитури 1958 року¹⁵; Польська сюїта (тв. 60) – недатований автограф партитури¹⁶ та авторизований рукописний примірник партитури видавництва “Музична Україна” з авторською та редакторською правкою (твір датовано 1961 роком, підготовка до видання – 1963 рік)¹⁷; Слов’янська увертюра (тв. 61) – датовані за ін. джерелами автографи клавіру ([1961])¹⁸ та партитури¹⁹. Присвячена пам’яті Р. Глієра “Лірична поема” для симфонічного оркестру (тв. 66) збереглася у формі партитури (автограф 1964 р.)²⁰, а також під назвою “Поема спогадів” у формі клавіру (автограф того ж року)²¹. До найпізніших симфонічних композицій Б. Лятошинського належать Слов’янська сюїта (тв. 68; автограф клавіру 1967 р.)²² та Урочиста увертюра (тв. 70). Автограф клавіру останньої недатований²³, тоді як автограф партитури містить датування 1968 р.²⁴ Ще один примірник партитури (рукопис з редакторською правкою, 1968 р., до видання готувався у 1969 р.) зберігається у фонді видавництва “Музична Україна”²⁵.

До групи творів для симфонічного оркестру можна зарахувати й Слов’янський концерт для фортепіано з оркестром (тв. 54, 1953), рукописна партитура якого готувалася до публікації видавництвом “Музична Україна” у 1973 р.²⁶ Крім того, в особовому фонді композитора зберігаються партитура та клавір (автографи) Урочистої кантати для хору, солістів та симфонічного оркестру на тексти М. Рильського (тв. 30, 1939)²⁷. Цікаво, що у переліках творів композитора, які подають В. Самохвалов²⁸ та Л. Пархоменко²⁹, помилково вказано, що рукопис Урочистої кантати втрачено, хоча він разом із іншими автографами надійшов до ЦДАМЛМ України від родини композитора.

Із камерно-інструментальних композицій Б. Лятошинського особливий інтерес становлять твори, написані під час Другої світової війни в евакуації. Біловий автограф Другого тріо (1942) містить авторську ремарку “тв. 39”, хоча у кількох списках творів композитора, опублікованих за його життя, воно позначене як тв. 41³⁰. Недатований автограф Четвертого струнного квартету (тв. 43) за тими ж списками можна датувати 1943 роком³¹. Автограф початкового фрагменту із Прелюдії для фортепіано h-moll (тв. 44 № 2) можна знайти у блокноті архітектора В. Заболотного, до якого він був вписаний Б. Лятошинським під час повернення у Київ з евакуації та датований 16 листопада 1943 р.³² Незважаючи на те, що в опублікованому зібранні фортепіанних творів композитора Концертний етюд-рондо датований подвійно (1962 та 1967 рр.)³³, неповний чорновий автограф композиції під назвою “Концертний етюд” містить датування “13 лютого 1961 р.”³⁴ Відтак недатований автограф “Скерцино” (Scherzino) для альту і фортепіано, оче-

видно, є другою частиною з циклу “Дві п’єси для альту 1964 року” (тв. 65)³⁵.

Серед численних оригінальних хорових композицій Б. Лятошинського у ЦДАМЛМ України в автографах зберігаються лише два його хорові цикли: Хори на слова Т. Шевченка 1960 року (1. “За байраком байрак”; 2. “Над Дніпровною сагою”)³⁶ та Чотири вірші А. Фета, тв. 62, 1963 року (1. “У камина”, 2. “В полумраке вечернем”, 3. “Осенняя ночь”, 4. “На рассвете”)³⁷. Інші хори (усі 1964 р.) – два цикли на тексти М. Рильського (тв. 64, 65-А), “Чернеча гора” на слова Є. Фоміна та “Серце Кобзаря” на слова В. Бичка – збереглися у вигляді фото- та ротапринтних копій з автографів та рукописів³⁸.

До передачі у квітні цього року до ЦДАМЛМ України масиву романсів Б. Лятошинського в особовому фонді композитора зберігався лише один твір цього жанру – недатований автограф романсу “Смерть” для баритона або баса з фортепіано на слова І. Буніна (тв. 5 № 2)³⁹. У списках творів він фігурує під назвою “На кладовищі” та датований 1922 роком. Водночас І. Савчук, який готував романс до першої публікації за іншим його автографом (нове надходження ЦДАМЛМ України, до 2015 р. зберігався у Кабінеті-музеї Б.М. Лятошинського), корегує загальноприйняте датування на 6 квітня 1924 р. та підтверджує оригінальну назву “Смерть”⁴⁰.

Ще один романс Б. Лятошинського – “Все мені сниться” для баса з фортепіано на слова Л. Первомайського (тв. 32 № 2) – зберігся в особовому фонді І. Паторжинського у вигляді рукопису й, імовірно, входив до репертуару співака⁴¹. Відповідно, до переліків творів композитора, Два романси на тексти Л. Первомайського (тв. 32: 1. “В райдугу чайка летіла”; 2. “Все мені сниться”) були створені у 1940 році та обидва опубліковані видавництвом “Мистецтво” у 1941 р.⁴² У виданні “Борис Лятошинський. Романси 1920-х” романс “Все мені сниться” відсутній, тоді як романс “В райдугу чайка летіла” опубліковано І. Савчуком поряд з іншими композиціями 1920-х років та позначено як тв. 12 № 4⁴³. Із постаттю співака М. Роменського пов’язане раритетне видання двох романсів Б. Лятошинського для баса або баритона в супроводі фортепіано, тв. 37: “Зоря” на слова М. Рильського та “Найвище щастя” на слова В. Сосюри. Твори були написані у 1942 році і вже наступного року опубліковані (Укрвидав ЦК КП(б)У, 1943). Примірник, що зберігається у бібліотеці ЦДАМЛМ України, містить на обкладинці дарчий напис Б. Лятошинського М. Роменському від лютого 1945 р.⁴⁴

Ще складнішого джерелознавчого аналізу потребують нотні рукописи обробок українських народних пісень, три справи з якими знаходимо у документальному зібранні видавництва “Музична Україна”. Пік роботи Б. Лятошинського у цьому жанрі припадає на 1930-ті – 1940-ві роки, коли були написані “Дума про козака Софрона” та “Про Кар-

мелюка” для мішаного хору в супроводі фортепіано (1932), цикли Дві українські народні пісні в обробці для середнього голосу та фортепіано (1934), Десять обробок українських народних пісень для голосу та фортепіано (тв. 28, 1937), П'ятнадцять українських народних пісень в обробці для голосу та фортепіано (тв. 33, 1941), Двадцять українських народних пісень в обробці для голосу та фортепіано (тв. 34, 1941), П'ять українських народних пісень в обробці для голосу з фортепіано (тв. 35, 1941), П'ятнадцять українських народних пісень в обробці для мішаного хору а саррелла (тв. 36, 1942), а також “Реве та стогне Дніпр широкий” для мішаного хору а саррелла на слова Т. Шевченка (1942).

Усі ці цикли обробок та окремі твори докладно описані у переліках творів Б. Лятошинського, укладених І. Белзою та Н. Запорожець, проте вони лише частково відображають рукописи, які знаходимо у архівному зібранні видавництва “Музична Україна”. Власне, у ЦДАМЛМ України зберігається рукопис пісні “За Сибіром сонце сходить” (у переліках творів значиться під назвою “Про Кармелюка”) у варіанті для мішаного хору без супроводу (у згаданих переліках – з супроводом фортепіано), а також історичної думи “Про козака Софрона” для мішаного хору в супроводі фортепіано. Хоровий диптих містить, очевидно, видавничу назву “Обробки українських народних пісень для хору та хору з фортепіано” (без зазначення опусу)⁴⁵.

Авторський збірник “Обробки українських народних пісень для вокального дуєту з фортепіано”, що готувався до друку “Музичною Україною” у 1974 році, містить рукописні примірники (з редакторською правкою) дев'яти творів. Перші шість з них – 1. “Не топила, не варила”, 2. “Ой да ви, комарики мої”, 3. “Не співайте, півниченьки”, 4. “Ой у полі три доріжки різно”, 5. “Ой коли б я була знала”, 6. “Ой у полі дві топольки” – позначені “тв. 35”, хоча в переліках творів під цим опусом знаходимо інший цикл – П'ять українських народних пісень в обробці для голосу з фортепіано. Крім того, пісні “Ой у полі три доріжки різно” у версії для мішаного хору та “Ой коли б я була знала” у версії для голосу з фортепіано у списках творів знаходимо під іншими опусами: відповідно, тв. 36 № 15, [1942] та тв. 28 № 10, [1937], тоді як інші чотири назви взагалі відсутні у переліках І. Белзи та Н. Запорожець, так само, як і ще три пісні з тієї ж справи, що не позначені опусами, – “Тече річка бережками”, “Усі гори зеленіють” та “Ой на горі льон”⁴⁶. У іншій справі цього ж фонду, документи якої не датовані, зберігаються рукописи ще п'яти обробок Б. Лятошинського під загальним титулом “Обробки українських народних пісень для голосу з фортепіано”: два примірники “Ой не спиться й не лежиться” (за переліками – тв. 28 № 1, 1937); “Ой темная та невидная ніченька” (тв. 33 № 10, 1941); “Ой дівчино, дівчино” (тв. 34, № 7, 1941); “Ой там за Дунаєм” (у переліках відсутня); “Якби мені не тиночки” (тв. 33, № 14, 1941)⁴⁷.

Дослідження музики, створеної Б. Лятошинським для кінофільмів, вимагає зіставлення матеріалів двох зібрань ЦДАМЛМ України – особового фонду композитора та фонду Національної кіностудії художніх фільмів імені О. Довженка. Саме в останньому зберігся рукопис партитури до непоставленого кінофільму О. Довженка “Тарас Бульба” (1941). Це, власне, заключний фрагмент увертюри до однойменної опери М. Лисенка, редагуванням якої Б. Лятошинський займався у 1936–1937 роках. На це вказує як сама партитура, так і запис на першому аркуші рукопису над нотним текстом: “Оп. “Тарас Бульба” “Засвітали козаченькі”. Муз. Лисенко, Лятошинський”⁴⁸.

Лише в особовому фонді композитора зберігся автограф музики до фільму “Тарас Шевченко” І. Савченка, який за іншими джерелами можна орієнтовно датувати 1950–1951 роками (безпосередньо автограф не датований Б. Лятошинським). Справа складається із 26 чернеток окремих номерів, більшість із яких мають робочу назву та нумерацію. Окремі з музичних творів передбачали залучення не лише симфонічного оркестру, а й мішаного хору або солістів-вокалістів⁴⁹. На другу половину 1950-х років припадає робота Б. Лятошинського над ще чотирма фільмами Київської кіностудії, результати якої знаходимо у фонді кіностудії: “Полум’я гніву” (робоча назва “Навіки разом”) Т. Левчука (1955)⁵⁰; “Іван Франко” того ж режисера (1956)⁵¹; “Кривавий світанок” О. Швачка (робоча назва – “Фата Моргана”) за повістю М. Коцюбинського “Фата Моргана” (1956)⁵²; “Тригорій Сковорода” І. Кавалерідзе (1958)⁵³. У 1960 році композитор створив музику до фільму “Летючий корабель” (“Летающий корабль”) за мотивами української народної казки про Котигорошка, поставленого М. Юферовим та А. Войтецьким⁵⁴. Автографи музичних номерів до фільму “Повія” І. Кавалерідзе за мотивами однойменного роману Панаса Мирного (1961) збереглися як в особовому фонді Б. Лятошинського, так і в фонді Київської кіностудії⁵⁵.

Неможливо оминати й редакторську роботу композитора. Так, по смерті у 1956 році свого вчителя Р. Глієра він завершив та оркестрував його Концерт [= Концертне алегро] для скрипки з оркестром (тв. 100)⁵⁶. Крім того, видавництвом “Музична Україна” у 1971 р., уже після смерті Б. Лятошинського, було підготовлено до друку симфонічну картину В. Косенка “Після бою” з незакінченої програмної симфонії “Загибель ескадри” в редакції Б. Лятошинського та Г. Майбороди⁵⁷.

Природно, що документальна спадщина видатного композитора у ЦДАМЛМ України не обмежується нотними рукописами його творів. Б. Лятошинського навряд чи можна назвати активним музичним критиком, проте кілька відгуків на твори колег він все ж залишив. Це, зокрема, рецензія на виставу Київського академічного театру опери і балету за оперою “Перекоп” молодих харківських композиторів Ю. Мейтуса,

В. Рибальченка і М. Тица⁵⁸; відгуки на Симфонію та оперу “Назар Стодоля” К. Данькевича⁵⁹; Тріо № 2 для скрипки, віолончелі та фортепіано П. Глушкова⁶⁰; Симфонію П. Гайдамаки⁶¹. Рукописні зауваження та відгуки Б. Лятошинського на конкурсні роботи містяться у матеріалах бригадного проекту із створення гімну УРСР, яким керував М. Вериківський ([1948])⁶². Крім того, в особовому фонді відомого київського піаніста І. Тамарова знаходимо рекомендацію Б. Лятошинського для присудження звання професора (рукописний та машинописний варіанти від 22 грудня 1947 р.)⁶³. До 80-річчя Р. Глієра (1955) Б. Лятошинський написав спогади про свого вчителя композиції, машинописний примірник яких є у складі особового фонду музикознавця Л. Кауфмана⁶⁴.

Епістолярій – одна з найцінніших складових архівної спадщини будь-якого митця. Враховуючи порівняно невелику кількість листів Б. Лятошинського до його друзів та колег, що збереглася у фондах Архіву-музею, можна бути впевненим, що з часом цей блок буде значно розширено, адже комплектування й описування особових фондів митців ХХ століття й нині триває. Дотепер вдалося виявити листи, листівки та телеграми Б. Лятошинського (частина з них підписана подружжям Лятошинських) до композитора та диригента П. Полякова (3 листи від 23 грудня 1943 р., 15 листопада 1957 р. та один недатований)⁶⁵; першої дружини І. Белзи, улюбленого учня Б. Лятошинського, О. Белзи (Смолич) (6 листів за 1951–1966 рр.)⁶⁶; львівського композитора А. Кос-Анатольського (2 листи від 25 червня та 10 липня 1963 р.)⁶⁷; харківського композитора та педагога В. Борисова (лист від 27 серпня 1966 р.)⁶⁸; уповноваженого Українського відділення ВААПу А. Глузмана (листівка від 5 липня 1942 р.)⁶⁹; музикознавця та редактора О. Андрєєвої (2 листи: від 11 грудня 1967 р. та недатований)⁷⁰; студента з класу композиції Р. Верещагіна (2 листи від 4 січня 1960 р. та 2 січня 1968 р.)⁷¹; композитора та диригента з Харкова П. Гайдамаки (5 листів за 1945–1954 рр.)⁷²; М. Гармсен, дружини Я. Мамонтова (1 лист від 2 вересня 1956 р.)⁷³; П. Тичини (вітальна телеграма від 19 березня 1952 р.)⁷⁴.

Особливу цінність для науковців, які досліджують біографію композитора, становить особова справа Б. Лятошинського з фонду Національної спілки композиторів України⁷⁵. Окрім численних варіантів особового листка з обліку кадрів та автобіографій (1944, 1947, 1953, 1954, 1967, 1968 рр.), вона містить переліки творів (до 1954 р.), офіційні характеристики, матеріали про відзначення ювілеїв, програми авторських концертів, довідки про закордонні відрядження та некрологи.

Чимало документів ЦДАМЛМ України свідчать про активне дослідження та популяризацію творчості Б. Лятошинського після його смерті. Машинописний примірник монографії В. Самохвалова “Симфонизм Б. Н. Лятошинського (основные черты музыкального мышления)”

(1968) поряд із цілком справедливими редакційними правками співробітників видавництва “Музична Україна” містить багато цікавих фрагментів, що з ідеологічних міркувань були вилучені під час публікації⁷⁶. Підготовка інших досліджень, очевидно, була спровокована 80-річчям від дня народження Б. Лятошинського, що відзначалося у 1975 р. Декілька таких статей також збереглися в архіві “Музичної України”: “Поліфонічні принципи хорових обробок Б.М. Лятошинського” А. Лашенка (1974)⁷⁷; “О взаимодействии формы и жанра в симфонических поэмах Б. Н. Лятошинского” Н. Орлової (1974)⁷⁸; “Тембровые экспозиции в симфониях Б. Н. Лятошинского” Ю. Іщенко (1975)⁷⁹; “Четверта симфонія Б. Лятошинського (Деякі особливості тематизму і формотворення)” І. Фрумїної ([1970-ті])⁸⁰; “Про деякі естетико-методологічні передумови аналізу конфлікту в симфонії” М. Копиці (не пізніше 1977 р.)⁸¹; “Фортепианне сонати В. Косенко и Б. Лятошинского” С. Зандрок (1975)⁸².

Багатий інформативний матеріал містить підготовчий машинописний варіант збірника спогадів про Б. Лятошинського, що був із суттєвими купюрами опублікований у 1985 р. видавництвом “Музична Україна”⁸³. Також у вигляді окремих документів збереглися спогади одного з перших учнів композитора Г. Таранова (автографи 1970 та 1972 років та супровідна записка 1976 р.)⁸⁴ та львів’янина А. Кос-Анатольського (“Незакінчена симфонія”, [1969])⁸⁵. Б. Лятошинському присвячено окремий розділ у мемуарах музикознавця С. Павлюченка “Встречи” (автограф 1982–1983 років)⁸⁶, а також його ж спогади “Гуманізм, талантливост, трудолюбие” (авториз. маш., 10 січня 1984 р.)⁸⁷.

Серед інших документів, що доповнюють інформацію про вшанування пам’яті композитора, необхідно відзначити укладену І. Блажковим анотацію на його Третю симфонію (2000)⁸⁸. Нещодавно передані до ЦДАМЛМ України документи видатного українського диригента свідчать про низку важливих виконань ним творів Б. Лятошинського. Відзначимо, зокрема, й нині нечасто виконуваний Полонез №2 М. Лисенка в оркестровці Б. Лятошинського (Київ, 21 лютого 1961 р.)⁸⁹, перше виконання в Ленінграді П’ятої симфонії Б. Лятошинського (8 грудня 1967 р.)⁹⁰; першу посмертну постановку опери “Полководець” (“Щорс”) у співпраці з режисером І. Молостовою (1970)⁹¹; прем’єрне виконання оркестрового варіанту Сюїти на основі українських народних пісень для струнного оркестру (Київ, 7 січня 1984 р.)⁹²; повернення з небуття І редакції Третьої симфонії (Київ, 15 грудня 1991 р.)⁹³.

Важливі документи цього ж характеру зберігаються у складі фонду Національної спілки композиторів України. В останні роки життя Б. Лятошинський тісно співпрацював із хормейстером В. Іконником, що, зрештою, стало приводом для появи Постанови Ради Міністрів Української РСР “Про присвоєння імені Б.М. Лятошинського Київсько-

му камерному хору” від 3 квітня 1981 р.⁹⁴ Спілка композиторів також була одним із ініціаторів відзначення 90-річчя Б. Лятошинського, про що свідчить програма тематичної наукової конференції (12–13 лютого 1985 р.)⁹⁵. 28 січня того ж року у Київському республіканському будинку художника відбувся музичний вечір із циклу “Скарби музичного мистецтва” “Творчість видатного українського композитора Б. Лятошинського”, про що свідчить машинопис сценарію Г. Бураківської⁹⁶.

Чимало фотографій Б. Лятошинського 1910-х – 1960-х років можна знайти як у його особовому фонді⁹⁷, так і в інших фондах ЦДАМЛМ України. Серед цікавих портретних світлин треба відзначити надто “неофіційну” фотографію в особовій справі члена СКУ ([1940-ві])⁹⁸; фотографію з дарчим написом Р. Верещагіну від 21 лютого 1947 р.⁹⁹; один з пізніх знімків з дарчим написом Л. Ревуцькому від 9 січня 1965 р.¹⁰⁰, а також фотографію, зроблену незадовго до смерті у 1968 р.¹⁰¹

Групові фотографії фіксують миттєвості музично-громадської, педагогічної та ін. напрямків роботи Б. Лятошинського. Найбільш рання з них, датована липнем 1936 року, представляє Б. Лятошинського у колі викладачів (Є. Столова, В. Івановський, Л. Ревуцький, Г. Таранов) та студентів (Новикова, Н. Холодна, Ф. Аєрова, Л. Подольська, А. Філіпенко, Л. Хінчин, З. Куневська та ін.) Київської консерваторії¹⁰². Інша фотографія, де Б. Лятошинський стоїть поряд із В. Барвінським та Л. Ревуцьким (1939), свідчить про активізацію творчого спілкування львівських та київських композиторів¹⁰³. 1940-ми роками датована низка офіційних, “пленумних” знімків, на яких Б. Лятошинський присутній поряд із численними колегами – Р. Глієром, К. Данькевичем, П. Козицьким та ін.¹⁰⁴ Інші фотографії фіксують візит Б. Лятошинського до офісу Всесоюзного товариства культурного зв’язку з закордоном (ВОКС) у листопаді 1946 р.¹⁰⁵; його участь у зустрічі із польськими музикознавцями З. Ліссою та Ю. Хомінським (жовтень 1955 р.)¹⁰⁶; присутність у складі української делегації на II з’їзді Спілки композиторів СРСР у Москві (1957)¹⁰⁷; спілкування з Д. Шостаковичем у Київській філармонії (4 березня 1958 р.)¹⁰⁸. На жаль, значно менше фотографій у фондах ЦДАМЛМ України, на яких зафіксовано неформальне, дружнє спілкування колег. Чи не поодиноким винятком – дві світлини 1947 р., на яких Б. Лятошинський зображений поряд із О. Зноско-Боровським, Б. Пономаренком та П. Поляковим¹⁰⁹.

Прискіпливої уваги дослідників потребують афіші та програми виконань творів Б. Лятошинського, адже без них неможливо скласти цілісне уявлення про творчий шлях майстра та його професійну реалізацію. Документи цього роду в особовому фонді композитора особливо цінні тим, що охоплюють значні часові межі (1922–1970 роки) та достатньо об’ємні за географією¹¹⁰.

Особливим джерелом для вивчення київських виконань творів Б. Лятошинського є архів Національної філармонії України (раніше –

Українська державна філармонія, Київська державна філармонія), у якому в повному обсязі збереглися програми концертів 1960–1984 років. Їх аналіз дозволяє створити досить об'єктивну картину виконавських пріоритетів або замовчувань (найчастіше, понад десять разів упродовж цього часу, виконувалися лише хор “Тече вода в синє море” та слова Т. Шевченка та симфонічна балада “Гражина” за поемою А. Міцкевича); назвати імена артистів, які в останні роки життя Б. Лятошинського та в посмертні десятиліття найбільше зробили для популяризації творчості українського класика.

Різноманітність та багатство архівних джерел про життя та творчість фундатора українського симфонізму ХХ століття Б. Лятошинського вказує на перспективні напрямки новітніх досліджень його документальної спадщини і разом з тим – на необхідність подальшого комплектування особового фонду композитора. Поряд із написанням сучасної монографії про класика української музики, потреба у якій давно назріла, зусилля дослідників можуть бути спрямовані й на конкретніші завдання: створення науково вивірених переліків творів, їх виконань та видань; публікацію листів¹¹; вивчення механізмів суспільно-політичних репресій, що відобразилися на творчості Б. Лятошинського 1930-х – 1950-х років, та їх наслідків; публікацію досі не виданих творів; організацію авторських концертів, тематичних зустрічей та документальних експозицій. Зрештою, без детального вивчення документального спадку композитора неможливе створення цілісної картини мистецького життя України ХХ ст.

¹ І. Б. Савчук виступив автором-упорядником видання, що було презентоване під час урочистого заходу у ЦДАМЛМ України: Борис Лятошинський. Романси 1920-х / Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2014. – 287 с.

² ЦДАМЛМ України, ф. 181, оп. 1, од. зб. 1–2.

³ Там само, од. зб. 3–4.

⁴ Див. також: *Копиця М. Д.* Симфонії Б. Лятошинського: епоха, колізії, драматургія: Исследование. – К.: Музична Україна, 1990. – 134 с.; *Копиця М. Д.* Драматургічні колізії симфоній Бориса Лятошинського: Навчально-методичний посібник. – К.: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2007. – 121 с.

⁵ ЦДАМЛМ України, ф. 833, оп. 2, од. зб. 719, арк. 1–161; І редакція твору 1918–1919 рр.

⁶ Там само, ф. 181, оп. 1, од. зб. 7, арк. 1–83; твір опубліковано у 1946 р. (“Музгиз” – “Мистецтво”). Можливо, саме у 1944 р. Б. Лятошинський завершив підготовку автографа до видання.

⁷ Там само, ф. 181, оп. 1, од. зб. 10, арк. 1–46.

⁸ Там само, ф. 181, оп. 1, од. зб. 8, арк. 1–121.

⁹ Там само, ф. 181, оп. 1, од. зб. 9, арк. 1–41.

¹⁰ Там само, ф. 833, оп. 2, од. зб. 720, арк. 1–94.

¹¹ Там само, ф. 181, оп. 1, од. зб. 12, арк. 1–29.

- ¹² Там само, од. зб. 11, арк. 1–88.
- ¹³ Там само, од. зб. 19, арк. 1–18.
- ¹⁴ Там само, од. зб. 21, арк. 1–14.
- ¹⁵ Там само, од. зб. 20, арк. 1–47.
- ¹⁶ Там само, од. зб. 13, арк. 1–62.
- ¹⁷ Там само, ф. 833, оп. 2, од. зб. 722, арк. 1–80.
- ¹⁸ Там само, ф. 181, оп. 1, од. зб. 16, арк. 1–16.
- ¹⁹ Там само, од. зб. 15, арк. 1–34.
- ²⁰ Там само, од. зб. 22, арк. 1–39.
- ²¹ Там само, од. зб. 23, арк. 1–11.
- ²² Там само, од. зб. 14, арк. 1–22.
- ²³ Там само, од. зб. 18, арк. 1–9.
- ²⁴ Там само, од. зб. 17, арк. 1–20. Л. Пархоменко в Українській музичній енциклопедії (К., 2011) подає 1967 р. написання.
- ²⁵ Там само, ф. 833, оп. 2, од. зб. 721, арк. 1–43.
- ²⁶ Там само, од. зб. 723, арк. 1–134.
- ²⁷ Там само, ф. 181, оп. 1, од. зб. 29, арк. 1–99; ф. 181, оп. 1, од. зб. 30, арк. 1–34.
- ²⁸ Див.: *Самохвалов В.* Борис Лятошинський. – К.: Музична Україна, 1972. – С. 37.
- ²⁹ *Пархоменко Л.* Лятошинський Борис Миколайович // Українська музична енциклопедія. – Т. 3 / Ред. колег. Г. Скрипник (голова) та ін.; наук. ред. А. Калениченко, Н. Костюк, О. Немкович. – К.: НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2011. – С. 251.
- ³⁰ ЦДАМЛМ України, ф. 181, оп. 1, од. зб. 25, арк. 1–33; див: *Белза Ігор*, Б.М. Лятошинський. – К.: Мистецтво, 1947; *Запорожець Н. Б. Н.* Лятошинський. – М.: Советский композитор, 1960.
- ³¹ Там само, од. зб. 26, арк. 1–24.
- ³² Там само, ф. 47, оп. 1, од. зб. 61, арк. 1.
- ³³ Див.: *Лятошинський Б.* Сочинения для фортепиано / Сост. и вст. статья И. Бэлзы. – М.: Музыка, 1972. – 132 с.
- ³⁴ ЦДАМЛМ України, ф. 181, оп. 1, од. зб. 28, арк. 1–5
- ³⁵ Там само, од. зб. 27, арк. 1–5; І ч. – “Ноктюрн”. Цикл опублікований видавництвом “Мистецтво” у 1964 р.
- ³⁶ Там само, од. зб. 32, арк. 1–4.
- ³⁷ Там само, од. зб. 31, арк. 1–9. Автограф циклу датований 1963 роком, однак у переліках В. Самохвалова та Л. Пархоменко тв. 62 датовано 1961 роком.
- ³⁸ Там само, оп. 3, од. зб. 1–4.
- ³⁹ Там само, оп. 1, од. зб. 33, арк. 1–2.
- ⁴⁰ Див: *Борис Лятошинський.* Романси 1920-х / Автор-упорядник І. Б. Савчук; Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2014. – 287 с.
- ⁴¹ ЦДАМЛМ України, ф. 1106, оп. 1, од. зб. 18, арк. 42–43.
- ⁴² Див.: *Белза Ігор*, Б.М. Лятошинський. – К.: Мистецтво, 1947; *Запорожець Н. Б.Н.* Лятошинський. – М.: Советский композитор, 1960.
- ⁴³ Доповнюючи Два романси для голосу та фортепіано на слова М. Метерлінка (тв. 12, 1924) двома значно пізнішими романсами, І. Савчук посилається на їх рукописні списки, позначені за згодою композитора як тв. 12 № 2 (“Солнце” на слова М. Лермонтова) та тв. 12 № 3 (“В райдугу чайка летіла”).

Не маючи можливості повністю дотриматися цієї вказівки (адже тв. 12 № 2 – це романс “Когда жених ушел” на текст М. Метерлінка), упорядник видання подає їх відповідно як тв. 12 № 3 та тв. 12 № 4 – і таким чином романси 1940 року потрапляють до опусу 1924 року.

Крім того, у прижиттєвих переліках творів Б. Лятошинського, укладених І. Белзою та Н. Запорожець, романс “Солнце” на слова М. Лермонтова (інша назва “Как солнце зимнее прекрасное”, без опусу) датований 1940 роком та містить посилання на публікацію 1941 року видавництвом “Мистецтво” у збірнику “Романси українських радянських композиторів на слова М. Ю. Лермонтова”. Обидва романси на тексти Л. Первомайського (“В райдугу чайка летіла”, “Все мені сниться”, тв. 32) також публікувалися видавництвом “Мистецтво” у 1941 році.

⁴⁴ Див.: *Лятошинський Б.* Два романси для баса або баритона в супроводі фортепіано, Ор. 37: 1. Зоря / М. Рильський; 2. Найвище щастя (В. Сосюра). – [М.]: Укрвидав ЦК КП(б)У, 1943. – 14 с.

⁴⁵ “За Сибіром сонце сходить” (= “Про Кармелюка”), за списками творів Б. Лятошинського – 1932 р., ЦДАМЛМ України, ф. 833, оп. 2, од. зб. 227, арк. 1–3; “Про козака Софрона”, за списками творів – 1932 р., там само, арк. 4–8.

⁴⁶ Див.: ЦДАМЛМ України, ф. 833, оп. 2, од. зб. 228, арк. 1–23.

⁴⁷ Див.: Там само, од. зб. 229, арк. 1–16.

⁴⁸ Там само, ф. 670, оп. 4, од. зб. 216, арк. 1–10.

⁴⁹ Див.: ЦДАМЛМ України, ф. 181. оп. 1. од. зб. 5, арк. 1–86. Подаємо перелік номерів у порядку їх розташування у справі з авторськими назвами: 1) № 1 *Епизод “Вступление”* [“І мене в сім’ї великій...”]; 2) *Вступление* ([без хору]); 3) *Епизод “Антикварный менюэт”*; 4) *Эп. “Часы”*; 5) № 3 *Епизод “Мысль об Украине”*; 6) *Эп. Вставка № 3*; 7) *Епизод № 4 “Гроза”*; 8) № 5 *“Думи мої”*; 9) *Купальський хоровод*; 10) № 6 *“Шевченко в Києве”*; 11) № 7 *Епизод “У Барабаша”*; 12) *Епизод “У сестры”*; 13) *Епизод “Бегство с Украины”*; 14) *Епизод “В Петербурге”*; 15) *Епизод “Второй приезд на Украину”*; 16) *Епизод “Прощание друзей”*; 17) *Песня Ямщика и Спешинева* [“Вы укройте леса на станишников...”]; 18) № 12 *Епизод “Каторжники идут”*; 19) *[Вступительный] эскиз*; 20) № 13 *Епизод “Мазурка”*; 21) *Епизод “Мазурка № 2”*; 22) № 19 *“Степь № 1”*; 23) *“Вторая степь”*; 24) № 23 *Епизод “Море”*; 25) № 28 *“Крепостной скрипач”*; 26) № 29 *Епизод “Финал”*.

⁵⁰ ЦДАМЛМ України, ф. 670, оп. 4, од. зб. 217, арк. 1–130.

⁵¹ Зброшурована справа містить автографи обох співавторів музики до кінофільму – Б. Лятошинського та М. Колесси. Див.: ЦДАМЛМ України, ф. 670, оп. 4, од. зб. 199, арк. 1–140.

⁵² ЦДАМЛМ України, ф. 670, оп. 4, од. зб. 218, арк. 1–83.

⁵³ Там само, од. зб. 219, арк. 1–92.

⁵⁴ Там само, од. зб. 220, арк. 1–158.

⁵⁵ Подаємо зміст обох справ із збереженням авторського правопису та порядку розташування номерів у справі.

Київська кіностудія (ЦДАМЛМ України, ф. 670, оп. 4. од. зб. 221, арк. 1–58): 1) *Епизод “После сцены в комнате”*; 2) № 7-А *“У Загнибиди”*; 3) *“Арест Христи”*; 4) *Епизод “Дописка к финалу”*; 5) *Епизод “У фонаря”*; 6) *Епизод “Христия на крыльце”*; 7) *Епизод “Импровизация Довбни”*; 8) №№ *“Вступление”, “Веселый Кут”*; 9) *Епизод “Укол в сердце”*; 10) № 6

“Утро после метели”; 11) “Полька”; 12) *Городской сад: Эстрадный танец*; 13) *Импровизация Довбни*.

Особовий фонд Б. Лятошинського (ЦДАМЛМ України, ф. 181, оп. 1, од. зб. 6, арк. 1–26): 1) № 11-б. *Эстрадный танец [Городской сад]*; 2) № 11-а. *Вальс*; 3) № 13. *Гимн*; 4) № 3. *Титры*; 5) № 11-в. *Вставка к танцу*; 6) *Эпизод “Христя уходит в город”*; 7) *Эпизод “Христя и Проценко”*; 8) № 10 “*Христя и Проценко*”; 9) “*Є карії очі*”, “*Од села до села*” [для голосу з фортепіано].

⁵⁶ Див.: ЦДАМЛМ України, ф. 181, оп. 1, од. зб. 24, арк. 1–61. Перше виконання твору на радіо відбулося 20 вересня 1959 р. у Москві. Диригент А. Янсонс, соліст Б. Гольдштейн. Див: Рейнгольд Морицевич Глиэр, Статьи. Воспоминания. Материалы. – Т. 2 / Подготовлены к печати Д. М. Персоном; под ред. В. М. Богданова-Березовского. – Ленинград: Музыка, 1967. – С. 313.

⁵⁷ Див.: В. Косенко. Зібрання творів в 10 томах. Том 6. Твори для симфонічного оркестру. Редакція Б. Лятошинського та Г. Майбороди. Рукопис з редакторською правкою. 1971 р. ЦДАМЛМ України, ф. 833, оп. 2, од. зб. 697, арк. 1–31.

⁵⁸ Б. *Лятошинский*. “Перекоп”. Газ. “Советская Украина”. 20 січня 1938 р. ЦДАМЛМ України, ф. 1122, оп. 1, од. зб. 23, арк. 1.

⁵⁹ Б. *Лятошинский*. “Новая украинская симфония”. Газ. “Правда Украины”. 8 березня 1945 р. ЦДАМЛМ України, ф. 1299, оп. 1, од. зб. 196, арк. 10; Б. *Лятошинский*. Відгук на клавир опери К. Данькевича “Назар Стодоля”. Автограф. [1959]. ЦДАМЛМ України, ф. 1299, оп. 1, од. зб. 141, арк. 1, 1 зв.

⁶⁰ Б. *Лятошинский*. Рецензія на Тріо № 2 для скрипки, віолончелі та фортепіано П. Т. Глушкова. Маш. 4 серпня 1946 р. ЦДАМЛМ України, ф. 189, оп. 1, од. зб. 41, арк. 4.

⁶¹ Б. *Лятошинский*. Рецензія на симфонію П. Гайдамаки. Автограф. 9 січня 1947 р. ЦДАМЛМ України, ф. 299, оп. 1, од. зб. 11, арк. 1.

⁶² Див.: ЦДАМЛМ України, ф. 1250, оп. 1, од. зб. 733, арк. 1–10.

⁶³ Там само, ф. 259, оп. 1, од. зб. 14, арк. 3, 10.

⁶⁴ Там само, ф. 4, оп. 2, од. зб. 630, арк. 5–10.

⁶⁵ Див.: ЦДАМЛМ України, ф. 503, оп. 1, од. зб. 57, арк. 1–4. Крім того, у особовому фонді П. Полякова є перелік дарчих написів Б. Лятошинського з фондів Київського музею Великої Вітчизняної війни. Див.: ЦДАМЛМ України, ф. 503, оп. 1, од. зб. 59, арк. 1. Водночас, кілька видань творів Б. Лятошинського з дарчими написами П. Полякову зберігаються бібліотечному фонді ЦДАМЛМ України. Це, зокрема: 1) *Лятошинский Б.* Третья симфония: Партитура. – М.: Советский композитор, 1958. (“Дорогому Петру Адриановичу Полякову в знак искренней дружбы. Б. Лятошинский. 3 мая 1959 г. Киев”); 2) *Лятошинский Б.* Славянская увертюра для большого симфонического оркестра. Соч. 61: Партитура. – М.: Музыка, 1964 (“Дорогому Петру Адриановичу Полякову на дружескую память. Б. Лятошинский. 7/IV 65”); 3) Б. *Лятошинский*. Славянская сюита для большого симфонического оркестра. Ор. 68: Партитура. – М.: Советский композитор, 1969. (“На память дорогому Петру Адриановичу в знак искренней дружбы и любви 15/XI 1969 г. М. Лятошинская”).

⁶⁶ ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, од. зб. 1305, арк. 3–10.

⁶⁷ Там само, ф. 124, оп. 1, од. зб. 479, арк. 1–4.

⁶⁸ Там само, ф. 277, оп. 3, од. зб. 120, арк. 1.

⁶⁹ Там само, ф. 838, оп. 1, од. зб. 5, арк. 1.

⁷⁰ Там само, ф. 723, оп. 1, од. зб. 41, арк. 1–3.

- ⁷¹ Там само, ф. 1105, оп. 1, од. зб. 30, арк. 1–3.
- ⁷² Там само, ф. 199, оп. 1, од. зб. 31, арк. 1–6.
- ⁷³ Там само, ф. 264, оп. 1, од. зб. 82, арк. 1.
- ⁷⁴ Там само, ф. 464, оп. 1, од. зб. 6764, арк. 1.
- ⁷⁵ Там само, ф. 661, оп. 2, од. зб. 81, арк. 1–67.
- ⁷⁶ Див.: ЦДАМЛМ України, ф. 833, оп. 2, од. зб. 1636, арк. 1–150. Текст рукопису структурований у 10 розділах: 1) Об эволюции творческой мысли (исторический очерк); 2) Интонационное строение тематического материала; 3) Роль вариантности в тематизме; 4) Многообразие форм изложения тем; 5) Структуры экспозиций; 6) Претворение динамических качеств украинской песенности в симфонизации мелодических линий; 7) Полифония разработок и реприз; 8) О выразительности и формообразующей роли гармонических средств; 9) Оркестровые планы. Тембровое развитие; 10) О структурах сонатной формы и симфонического цикла.
- ⁷⁷ ЦДАМЛМ України, ф. 833, оп. 2, од. зб. 1545, арк. 1–14.
- ⁷⁸ Там само, од. зб. 1601, арк. 1–28.
- ⁷⁹ Там само, од. зб. 1499, арк. 1–14.
- ⁸⁰ Там само, од. зб. 1685, арк. 21–57.
- ⁸¹ Там само, од. зб. 1521. Опублікований варіант: *Копиця М.Д.* Про деякі естетико-методологічні засновки аналізу конфлікту в симфонії // Українське музикознавство. – Вип. 12. – К., 1977.
- ⁸² Там само, од. зб. 1483, арк. 13–22.
- ⁸³ Борис Лятошинский. Воспоминания. Письма. Материалы. – Ч. 1. Воспоминания / Сост. Л.Н. Грисенко, Н.И. Матусевич; коммент. Л. Грисенко; вст. ст. проф. И.Ф. Бэлзы. – К.: Музична Україна, 1985. – 216 с.; див. також: ЦДАМЛМ України, ф. 833, оп. 2, од. зб. 1721.
- ⁸⁴ Див. їх варіанти 1970 та 1972 років: ЦДАМЛМ України, ф. 334, оп. 1, од. зб. 6, арк. 1–50, а також супровідну записку до спогадів від 16 серпня 1976 р.: ф. 334, оп. 2, од. зб. 38, арк. 1.
- ⁸⁵ Два варіанти, автограф та авторизований машинопис, див.: ф. 124, оп. 1, од. зб. 920, арк. 1–10.
- ⁸⁶ ЦДАМЛМ України, ф. 244, оп. 1, од. зб. 3, арк. 176–177.
- ⁸⁷ Там само, од. зб. 6, арк. 1–2.
- ⁸⁸ Там само, ф. 1172, оп. 1, од. зб. 1, арк. 4.
- ⁸⁹ Там само, од. зб. 95, арк. 4–5.
- ⁹⁰ Там само, од. зб. 102, арк. 10–13.
- ⁹¹ Див. програму та буклет вистави: там само, од. зб. 142.
- ⁹² Там само, од. зб. 118, арк. 29–30.
- ⁹³ Там само, од. зб. 126, арк. 23.
- ⁹⁴ Там само, ф. 661, оп. 1, од. зб. 1326, арк. 1.
- ⁹⁵ Там само, од. зб. 1423, арк. 1–2. Матеріали цієї конференції опубліковані у виданні: Борис Николаевич Лятошинский: Сборник статей / Сост. М. Д. Копица. – К.: Музична Україна, 1987. – 184 с.
- ⁹⁶ Там само, ф. 635, оп. 3, од. зб. 170, арк. 1–18.
- ⁹⁷ Див: Там само, ф. 181, оп. 1, од. зб. 34; оп. 3, од. зб. 8–14.
- ⁹⁸ Там само, ф. 661, оп. 2, од. зб. 81, арк. 22.
- ⁹⁹ Там само, ф. 1105, оп. 1, од. зб. 50, арк. 2.
- ¹⁰⁰ Цей надзвичайно пронизливий документ, крім портрета дарувальника, містить фотокопію програми концерту 1914 року з творів, написаних учнями

Р. Глієра (Б. Лятошинським, Л. Ревуцьким та ін.). Див.: ЦДАМЛМ України, ф. 198, оп. 2, од. зб. 119, арк. 1–2.

¹⁰¹ ЦДАМЛМ України, ф. 723, оп. 1, од. зб. 126, арк. 1.

¹⁰² Там само, ф. 198, оп. 2, од. зб. 44, арк. 3.

¹⁰³ Там само, од. зб. 47, арк. 1–2.

¹⁰⁴ Див.: Там само, ф. 4, оп. 2, од. зб. 735, арк. 1–2; ф. 486, оп. 1, од. зб. 35, арк. 1–2.

¹⁰⁵ Там само, ф. 359, оп. 1, од. зб. 138, арк. 1.

¹⁰⁶ Там само, од. зб. 142, арк. 1.

¹⁰⁷ Там само, ф. 319, оп. 2, од. зб. 15, арк. 1; ф. 723, оп. 1, од. зб. 95, арк. 1.

¹⁰⁸ Там само, ф. 694, оп. 1, од. зб. 27, арк. 2.

¹⁰⁹ Там само, ф. 503, оп. 1, од. зб. 96, арк. 6–7.

¹¹⁰ Див.: Там само, ф. 181, оп. 2, од. зб. 1–6 (афіші); од. зб. 8–12 (програми та запрошення).

¹¹¹ Першим видатним досягненням у цьому напрямку стало видання: Борис Лятошинський, Епістолярна спадщина у двох томах. – Том 1: Борис Лятошинський – Рейнгольд Глієр. Листи (1914–1956) / гол. наук. консультант Ія Царевич; упор. та автор вст. ст. М. Копиця. – К., 2002.

The review of the documentary heritage of famous Ukrainian composer, conductor and pedagogue Borys Lyatoshynsky (1895–1968) analyzed a variety of materials from the fonds of the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine, including new acquisitions: music manuscripts, correspondence, biographical documents, photographs, memories, musicology research, etc. The author specifies the date of writing of some works and premiere performances. Discovered autographs, previously considered lost, and the manuscript of the memoirs, published with significant cuts.

Key words: Borys Lyatoshynsky; the music manuscripts; the new acquisitions.

УДК 930.253-028.26:[929Весоловський+785]

Л. Г. КАСЯН*

**ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА
БОГДАНА ВЕСОЛОВСЬКОГО В АУДІОВІЗУАЛЬНІЙ
КОЛЕКЦІЇ ЦДКФФА УКРАЇНИ ІМ. Г. С. ПШЕНИЧНОГО**

Розглянуто змістове наповнення документального масиву ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, присвяченого творчості композитора Богдана Весоловського. Проаналізовано інформаційний потенціал аудіовізуальних документів.

Ключові слова: Богдан Весоловський; розважальна музика; музична культура української діаспори; аудіовізуальні документи; фонодокумент; аудіозапис; грамзаписи; документальний фільм.

2015 рік щедрий на ювілейні дати в історії музичної культури України: відзначаємо 155 років від дня народження Порфирія Демущького, 135 – Василя Верховинця, 120-у річницю – Бориса Лятошинського, Григорія Верьовки та 100-річчя – Богдана Весоловського.

З ім'ям Івана-Богдана Весоловського пов'язаний розвиток української розважальної, естрадної музики. У першій третині ХХ ст. поряд із Євгеном Козаком, Степаном Гумініловичем, Анатолем Кос-Анатольським, Леонідом Яблонським, Володимиром Балтаровичем він збагачував новими ритмами, барвами й відтінками українську музичну культуру. Завдяки творчості митця популярні західні жанри танго, фокстрот, вальс, румба “отримали свій український еквівалент на рівні музичної адаптації”¹. Богдан Весоловський як композитор “йшов у авангард тогочасного музичного мистецтва”².

Творча спадщина Богдана Весоловського становить сто тридцять вокальних творів на слова Олександра Олеся, Д. Загула, Т. Осьмачки, П. Тичини, М. Рильського, О. Слісаренка, В. Сосюри, В. Симоненка, С. Чарнецького, Г. Чубач, Д. Муринки, Л. Тяглій та ін., а також самого композитора та понад одинадцять інструментальних п'єс.

В Україні пік популярності творів Весоловського припадає на середину 30-х років ХХ ст., коли “танго та фокстроти молодого композитора співав і танцював увесь україномовний Львів”³. У 50–70-х рр. пісні митця жили переважно в усній, народній традиції, а коли й лунали зі сцени, то автор не вказувався або вважався невідомим. Ім'я композитора було надовго вилучене з континууму української культури.

* *Касян Людмила Григорівна* – провідний науковий співробітник сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Богдан Весоловський розділив долю багатьох українців першої половини ХХ ст. “Його життя ламали жорна трагічних міжвоєнних часів, Другої світової війни, а також періоду “холодної” війни. Ці жорна змусили композитора пройти випробування долею біженця і емігранта, проклавши його життєву дорогу через Україну і Польщу, Чехословаччину і Австрію, Німеччину і Канаду”⁴.

Народився Богдан Весоловський 30 травня 1915 р. у Відні в патріотичній та інтелігентній українській родині. Після Першої світової війни сім’я Весоловських переїздить до міста Стрий на Львівщині. Тут майбутній композитор закінчує тамтешню гімназію та одночасно навчається у філії Вищого музичного інституту ім. Миколи Лисенка, опановує гру на фортепіано, створює свої перші музичні композиції. У 1933 р. вступає на правничий факультет Львівського університету і продовжує навчання у Вищому музичному інституті імені Миколи Лисенка. У цей період Богдан Весоловський входить до складу молодіжного музичного колективу “Капели Яблонського” (“Ябцьо-джазу”), пише вокальну та інструментальну розважальну естрадну музику. Твори молодого композитора набувають надзвичайного поширення та популярності, звучать на сезонних балах, танцювальних забавах, молодіжних, студентських вечорницях, у кафе й навколишніх курортних містечках. Пісні “Усміх”, “Ти і твої чорні очі”, “Прийде ще час” стають справжніми хітами, підтверджуючи конкурентоспроможність української музики у складних умовах польського домінування. Після закінчення навчання в 1938 році правник-композитор їде до Хуста з наміром прислужитися розбудові Карпатської України. Після її поразки, не маючи змоги повернутися до рідного Стрия чи Львова, перебирається до Відня. Тут закінчує Консульську академію та Віденську вищу школу міжнародної торгівлі, де здобуває докторат з адміністрування бізнесу. У Відні Богдан Весоловський одружується з Оленою Залізник, працює на різних посадах. Після кількарічних поневірянь повоєнною Європою та тривалих листовних перемовин й узгоджень з різними інституціями подружжя Весоловських отримує дозвіл на в’їзд до Канади і з двома малолітніми дітьми емігрує за океан. Родина живе в Содбурах, Торонто, Монреалі. Композитор спочатку працює продавцем і касиром у продуктовому та музичному магазинах, службовцем другого класу в Комісії з питань страхування безробіття, потім диктором-продюсером на канадському радіо, головним продюсером, керівником української секції міжнародної служби “Голосу Канади”. З перших місяців еміграції Весоловський бере активну участь у різних музичних заходах, в українському та канадському громадському житті, пише нові композиції в різних жанрах, записує платівки. Його твори виконуються не лише в Канаді, а й в Європі, США, Аргентині, Австралії. До сьогодні Богдан Весоловський залишається одним із найпопулярніших українських композиторів у світі.

З кінця 80-х рр. ХХ ст. починається повільне повернення імені та музичної спадщини митця українському слухачеві. Твори Весоловського починає виконувати музичний гурт “Львівське ретро”, Василь Бокоч, Остап Зорич та ін. Значним внеском у популяризацію творчості композитора стала пошукова й дослідницька робота доцента кафедри теорії музики Львівської державної музичної академії ім. М. Лисенка Олександра Зелінського. За його редакцією вийшли три авторські пісенні збірники Богдана Весоловського: “Прийде ще час”⁵, “Я знов тобі”⁶, “Усе моє життя”⁷.

Різним аспектам творчості митця присвячені розвідки О. Зелінського⁸, І. Кириченко⁹, В. Конончука¹⁰, Ю. Луканова¹¹, Н. Майчик¹², У. Молочко¹³. 2013 року у видавництві “Дуліби” побачила світ книга науковця, громадського діяча, політика, Надзвичайного і Повноважного посла України в Канаді (2006–2011 рр.), дослідника і популяризатора творчості Богдана Весоловського Ігоря Осташа “Бонді або Повернення Богдана Весоловського”¹⁴. Видання є першим ґрунтовним монографічним дослідженням життя і творчості композитора. На основі значного масиву архівних документів науковець дослідив родинне і творче оточення Богдана Весоловського, проаналізував його мистецьку еволюцію, принцип добору текстів до композицій, дослідив авторство окремих із них. Представив історію створення не лише широковідомих творів, а й перших музичних спроб, написаних митцем у Стрию в юнацькі роки. І. Осташ окреслив творчу й часову періодизацію пісенної спадщини композитора.

Окремо слід наголосити на надзвичайній інформаційній цінності поданих у книзі фотодокументів та додатків, які можуть служити вагомим довідковим джерелом. Це – листування Богдана Весоловського з офіційними й приватними особами, автографи й чернетки неопублікованих пісень композитора, дискографія його творів, укладена автором книги, перелік телепередач та відеофільмів про митця, перелік архівних матеріалів, які стосуються життя та творчості композитора, з фондів Центрального державного історичного архіву, м. Львів, архіву Інституту історії церкви Українського католицького університету у Львові, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Мета нашої роботи – зробити огляд документів із зібрання Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, проаналізувати інформаційне наповнення та джерелознавчий потенціал аудіовізуальних документів, пов’язаних з іменем композитора.

У фонотеці ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного творчість Богдана Весоловського представлена тридцятьма дев’ятьма аудіодокументами. За часом запису та способом документування їх можна поділити на дві групи:

1) грамзаписи пісень та інструментальних творів композитора 50–70-х рр. ХХ ст. (28 одиниць обліку);

2) аудіозаписи пісень митця на магнітній плівці 90-х рр. ХХ ст. (11 одиниць обліку).

До першої групи входять такі твори (зазначаємо архівний номер (одиницю обліку та одиницю зберігання) аудіодокумента, автора слів, виконавця та музичний супровід): “Лети, тужлива пісне”, Весоловський І.-Б., Тихнович О., оркестр та хор під керуванням Романова І. (од. зб. Г-4187, од. об. 14460); “В кафе”, Олександр Олесь, Дербіш А., оркестр та хор під керуванням Романова І. (од. зб. Г-4187, од. об. 14467); “Лиш тебе одну”, Весоловський І.-Б., Дербіш А., оркестр та хор під керуванням Романова І. (од. зб. Г-4187, од. об. 14463); “Подай рученьку”, Весоловський І.-Б., Дербіш А., оркестр та хор під керуванням Романова І. (од. зб. Г-4187, од. об. 14465); “Ти моя найкраща пісня”, Олександр Олесь, Дербіш А., оркестр та хор під керуванням Романова І. (од. зб. Г-4187, од. об. 14469); “Чи знаєш ти”, інструментальний варіант пісні, Симфонічний оркестр, диригент Романов І. (од. зб. Г-4187, од. об. 14462); “Гей-га”, Весоловський І.-Б., Тихнович О., оркестр та хор під керуванням Романова І. (од. зб. Г-4187, од. об. 14464); “Море радості”, Симоненко В., Дербіш А. у супроводі оркестру (од. зб. Г-4188, од. об. 14470); “В гаю”, Ігнатенко М., Дербіш А. у супроводі оркестру (од. зб. Г-4188, од. об. 14477); “Жоржина спить”, Сосюра В., Дербіш А. та вокальний квартет “Верховина” у складі: Байрак В., Івашко В., Котиш Є., Глібович О. у супроводі оркестру (од. зб. Г-4188, од. об. 14479); “Матіоли”, Муринка Д., вокальний квартет “Верховина” у складі: Байрак В., Івашко В., Котиш Є., Глібович О. у супроводі оркестру (од. зб. Г-4188, од. об. 14471); “Бродяга”, Костюк Є., Іщук Л. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5015, од. об. 19485); “Чудовий сон”, Весоловський І.-Б., Іщук Л. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5015, од. об. 19486); “Кожен раз”, Весоловський І.-Б., Дербіш А. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5016, од. об. 19488); “Лети, тужлива пісне”, Весоловський І.-Б., Дербіш А. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5016, од. об. 19487); “Чар Карпатських гір”, Весоловський І.-Б., Мота В. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5014, од. об. 19483); “Всі мої мрії”, Весоловський І.-Б., Вербицька М. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5014, од. об. 19484); “Прохання”, Сосюра В., Чорнодольська А. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5014, од. об. 19482); “Чумацький шлях”, Сосюра В., Луців В. у супроводі оркестру, диригент С. Норберт (од. зб. Г-5013, од. об. 19481); “Біжить доріжка”, Масло М., Луців В. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5013, од. об. 19479); “Не дивись на годинник”, Щербань Н., Чорнодольська А. у супроводі гітари (од. зб. Г-5013, од. об. 19480); “Я знов тобі”, Чубач Г., Рената (Р. Андерс) у супроводі оркестру, диригент С. Норберт (од. зб. Г-5013, од. об. 19473); “Було високе чисте

небо”, Тиглій Л., Рената (Р. Андерс) у супроводі оркестру (од. зб. Г-5013, од. об. 19476); “Драма”, Чарнецький С., Дербіш А. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5013, од. об. 19475); “Мрії”, Загул Д., Дербіш А. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5013, од. об. 19472); “Кожний раз”, Весоловський І.-Б., Дербіш А. та тріо “Троянда” у складі: Гарасовської Х., Дербіш Л., Мороз Л. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5013, од. об. 19477); “Любов”, Сосюра В., тріо “Троянда” у складі Гарасовської Х., Дербіш Л., Мороз Л. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5013, од. об. 19474); “Вечірня пісня”, Сосюра В., тріо “Троянда” у складі Гарасовської Х., Дербіш Л., Мороз Л. у супроводі оркестру (од. зб. Г-5013, од. об. 19478).

Зазначені твори містяться на семи грамплатівках, випущених у Канаді компаніями “Arka Records”, “Echo Records”, “Rusalka Records”, “Peap Records”. Чотирьох монографічних (одна платівка містить дві пісні, по одній з кожного боку) на 78 обертів (1953–1956 рр.) та трьох довгограючих на 33 1/3 обертів: “Альбом пісень Богдана Весоловського” (1956 р.), “Зірка” (1967 р.), “Мрії” (1970 р.). На державне зберігання до ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного ці грамзаписи були передані в 2003 та 2009 рр. громадянкою Канади, активною діячкою українського жіночого руху, дружиною останнього президента УНР в екзилі Ярославою Плав’юк.

Ця група аудіодокументів, безперечно, становить цінність перш за все як джерело “музичної інформації” з творчості Богдана Весоловського, але водночас є дослідженням музичної культури української діаспори 50–70-х рр. ХХ ст. Грамзаписи зберігають голоси кількох поколінь виконавців та колективів, котрі вже припинили своє творче існування й стали історією музики. Так, маємо записи творів Богдана Весоловського у виконанні співаків старшого покоління, вихідців з України, які, як і композитор, пройшли тяжкими дорогами вимушеного вигнання, таборів Ді-Пі, еміграції, але змогли вистояти і не випасти з українського культурного контексту, більше того стати його творцями: Антіна Дербіша, Лева Іщука, Володимира Моти, Володимира Луціва, Ірени Яросевич (колишньої солістки “Ябцьо-джазу”, а згодом польської поп-діви Ренати (Ренати Богданської – Ренати Андерс), саме запис двох пісень Весоловського до альбому “Мрії” в 1970 р. став символічним поверненням співачки до української пісні.

Яскравими інтерпретаторами пісенного доробку композитора були представниці молодшого покоління канадських виконавців українського походження, зокрема випускниця Квебекської консерваторії, оперна та камерна співачка, сопрано Анна Чорнодольська ((1946–2012), народилася у Відні, а в чотирирічному віці з батьками емігрувала до Канади) та сопрано Мирослава (Мирося) Вербицька ((1933–2011), народилася в Монреалі у родині вихідців із Західної України, була ученицею відомої канадської співачки *Sarah Fischer*).

Більшість творів композитора на грамзаписах виконуються у супроводі хору та оркестру Івана Романова. Легендарний високопрофесійний музичний колектив активно діяв близько сорока років (припинив виступи в 1983 р.¹⁵), гастролював багатьма країнами світу. Тривалий час представляв на канадському радіо “Сі-Бі-Сі” інтернаціональні програми “Континентальна рапсодія”, “Музика Івана Романова”, “Музика нашого народу”, на “СВС Television” виходив із програмою “Українська рапсодія”. Оркестр записав десять альбомів музики 44 країн світу, але пріоритетними завжди залишалися твори українських композиторів. Маєстро Романов був не лише прекрасним диригентом і виконавцем, а й талановитим композитором, писав музику до телефільмів, створив ряд оригінальних хорових творів, аранжував українські народні пісні, твори Б. Весоловського та інших композиторів.

Ще два цікавих колективи представлені на грамзаписах з архівного фонду. Жіночий вокальний квартет “Верховина”, створений 1952 р. в Торонто, уродженкою Великого Бичкова (Закарпаття), хоровим диригентом, керівником кількох музичних колективів серед яких український хор “Арфа” Оленою Глібович. Мисткиня емігрувала до Канади в кінці 40-х рр. Творча діяльність квартету “Верховина” тривала понад тридцять років. Та тріо “Троянда” (Тріо “Troyanda”), ансамбль існував у 70-х рр. ХХ ст., гастролював містами Канади та США. Тріо утворили студентки Торонтського університету та Торонтської консерваторії: Христя Гарасовська (донька тенора, хорового диригента Степана Гарасовського), Люба Дербіш (донька естрадного виконавця Антіна Дербіша), Люба Мороз (з родини українських хористів).

Аудіодокументи другої групи демонструють особливості вокального та інструментального прочитання творів Богдана Весоловського на українській естраді 1992–1993 рр. ХХ ст., зокрема своєрідність звучання творів композитора в інструментуванні для естрадно-симфонічного оркестру та оркестру народних інструментів. До цієї групи належать такі твори (зазначаємо архівний номер (*одиночку обліку та одиночку зберігання*), автора слів, автора інструментування, виконавця та музичний супровід):

“Як тебе не любити”, Весоловський І.-Б., інструментування Заубер А., н.а. УРСР Бокоч В. у супроводі Естрадно-симфонічного оркестру Укртелерадіокомпанії, диригент – н.а. УРСР Бабич Р. (од. зб. М-15309, од. об. 33895); “Подай рученьку”, Весоловський І.-Б., інструментування Заубер А., н.а. УРСР Бокоч В. у супроводі Естрадно-симфонічного оркестру Укртелерадіокомпанії, диригент – н.а. УРСР Бабич Р. (од. зб. М-15309, од. об. 33896); “Тихо без слів”, Патоля І., інструментування Свиридов О., н.а. УРСР Бокоч В. у супроводі Естрадно-симфонічного оркестру Укртелерадіокомпанії, диригент – н.а. УРСР Бабич Р. (од. зб. М-15309, од. об. 33897); “Прийде ще час”, Весоловський І.-Б., н.а.

УРСР Бокоч В. у супроводі Естрадно-симфонічного оркестру Укртелерадіокомпанії, диригент – н.а. УРСР Бабич Р. (од. зб. М-15219, од. об. 33428); “Чи знаєш ти?”, Весоловський І.-Б., інструментування Заубер А., н.а. УРСР Бокоч В. у супроводі Естрадно-симфонічного оркестру Укртелерадіокомпанії, диригент – н.а. УРСР Бабич Р. (од. зб. М-15219, од. об. 33427); “Бували дні”, Весоловський І.-Б., інструментування Заубер А., н.а. УРСР Бокоч В. у супроводі Естрадно-симфонічного оркестру Укртелерадіокомпанії, диригент – н.а. УРСР Бабич Р. (од. зб. М-15219, од. об. 33424); “Гей-га”, Весоловський І.-Б., інструментування Заубер А., н.а. УРСР Бокоч В. у супроводі Естрадно-симфонічного оркестру Укртелерадіокомпанії, диригент – н.а. УРСР Бабич Р. (од. зб. М-15219, од. об. 33425); “Чар карпатських гір”, Весоловський І.-Б., інструментування Заубер А., н.а. УРСР Бокоч В. у супроводі Естрадно-симфонічного оркестру Укртелерадіокомпанії, диригент – н.а. УРСР Бабич Р. (од. зб. М-15219, од. об. 33426); “Чи справді?”, Весоловський І.-Б., інструментування Заубер А., н.а. УРСР Бокоч В. у супроводі Естрадно-симфонічного оркестру Укртелерадіокомпанії, диригент – н.а. УРСР Бабич Р. (од. зб. М-15219, од. об. 33429); “Лети, тужлива пісне”, Весоловський І.-Б., інструментування Яценко Ю., обробка Лавришин З., н.а. УРСР Бокоч В. у супроводі Оркестру народних інструментів Укртелерадіокомпанії, диригент – н.а. УРСР Варакута В. (од. зб. М-15219, од. об. 33431); “Було не тужити”, Весоловський І.-Б., інструментування Яценко Ю., обробка Лавришин З., н.а. УРСР Бокоч В. у супроводі Оркестру народних інструментів Укртелерадіокомпанії, диригент – н.а. УРСР Варакута В. (од. зб. 15124, од. об. 32869). До ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного ці аудіодокументи були передані Національною радіокомпанією України, одним із головних фондоутворювачів архіву. Співробітниками архіву грамзаписи та магнітозаписи з творами композитора були оцифровані, виготовлені цифрові копії всіх аудіодокументів.

Крім аудіодокументів, у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного зберігається й кінодокумент, присвячений життю та творчості Богдана Весоловського, – документальна стрічка “Бонді або повернення Богдана Весоловського”. Фільм створений 2014 р. творчим об’єднанням “Країна Кіно” за однойменною книгою і сценарієм Ігоря Осташа, режисер Станіслав Литвинов, оператор Василь Григоряк. Стрічка відзначена дипломом XIII Київського міжнародного фестивалю документальних фільмів “Кінолітопис-2014” за “Кінематографічний творчий дизайн”. На зберігання до ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного цей кінодокумент передали автори картини І. Осташ та С. Литвинов у листопаді 2014 р.

Творці фільму через медіатекст прагнуть відкрити для сучасної широкої аудиторії глядачів неординарну, багатогранну особистість –

українсько-канадського композитора, правознавця, дипломата, перекладача Богдана Весоловського. Сюжетною віссю фільму стає біографія композитора. Форма оповіді реалізована у двох варіантах: голос диктора за кадром, який коментує візуальний ряд (численні документи, фотографії, кадри кінохроніки) і постать автора-ведучого в кадрі, який відвідує всі місця (будинки, вулиці, міста, країни), розглядає історичні предмети, пов'язані з долею свого героя, окреслюючи його життєву траєкторію й умовний простір особистого перебування. Такий прийом створює відчуття достовірності, наближає глядача до зображуваного й утримує його увагу. Логіка викладу матеріалу підпорядкована завданню пізнати, розкрити особистість Богдана Весоловського, тобто від показу факту до його розкриття. У цьому процесі подробиці з приватного життя композитора та його найближчого родинного й творчого оточення тісно пов'язані з історичними подіями епохи.

Оповідна, візуальна й музична складові стрічки взаємодоповнюють одна одну, утворюючи естетичну цілісність документального фільму як мистецького явища. Але не варто забувати, що хронікальний і документально-публіцистичний фільм є ще й цінним аудіовізуальним документом, який синтезує інформацію, вбираючи в себе й використовуючи засоби літератури, публіцистики, джерел особового походження (спогади, листи, автобіографії), фотодокументи, відео- та фонозаписи, хронікальні кадри та ін.

Фільм “Бонді або повернення Богдана Весоловського” з одного боку є прямим документальним свідченням про стан розвитку вітчизняного документально-публіцистичного (біографічного) кіно і становить об'єкт дослідження сучасних та майбутніх кінознавців, істориків та теоретиків кіно, а з іншого виявляє форми і рівні рецепції образу та творчості композитора на початку другого десятиліття ХХІ ст. і є одним із джерел вивчення його особистості та творчої спадщини.

Коротко окреслимо документальні елементи екранного простору, які забезпечують джерелознавчий потенціал фільму як аудіовізуального документа і є будівельним матеріалом у створенні документального образу композитора Богдана Весоловського. Перш за все це масив фотодокументів (портретні, подієві, видові знімки): фото Богдана Весоловського різних періодів (від раннього дитинства до останніх років життя), фото батьків, родини, шкільних та університетських друзів, товаришів-музикантів львівського періоду, колег, виконавців творів композитора; фото Львова, Стрия 30-х років ХХ ст., повоєнних міст Європи та Канади. У фотодокументах зафіксована візуальна інформація про митця та його близьких, риси зовнішності, постава, одяг, характерні жести, деталі тогочасного повсякдення та окремі риси мистецького середовища. Представлені також фотокопії різних документів композитора: дипломів, посвідчень, подяк, угод, рукописів, нот, видань-метеликів перших шлягерів.

Особливу цінність становлять використані у фільмі фрагменти інтерв'ю людей, які особисто знали композитора (записи, здійснені Ігорем Осташем): дружини митця Олени Весоловської-Залізняка, сина Остапа Весоловського, племінниці Христини Охримович, дружини близького друга юності й колеги з “Ябцьо-джазу” Анатолія Кос-Анатольського Надії Кос, співачки Володимири Чайки, виконавців творів Весоловського Володимира Луціва, Володимира Моти, автора тексту до танго “Бродяга” Євгена Костюка, колеги Б. Весоловського по українській секції “Сі-Бі-Сі”, журналіста Ореста Павліва, мистецтвознавця, дослідника творчості композитора Олександра Зелінського, а також розповідь оперного співака Тараса Куліша про його тітку, співачку Мирославу Вербицьку та її спогади про творчу співпрацю з композитором. Цікавими є коментарі та роздуми про творчість Богдана Весоловського сучасних виконавців: Вікторії Лук'янець, Олега Скрипки, Ореста Цимбали, Оксани Мухи, Ліліани Раврух, Наталі Колач-Кулініч, Дейдрі Франсуа.

Викликають інтерес не лише у глядачів, але й потенційних дослідників (істориків, краєзнавців) кадри натурної зйомки, які топографічно точно відтворили місця перебування композитора, сфокусували увагу на небагатьох деталях архітектури й ландшафту, що збереглися у повній відповідності до сьогодення і майже столітньої чи півстолітньої давності. На екрані постають Стрий, Львів, Черче, Київ, Канів, Хуст, Відень, Шердінг, Содбури, Торонто, Монреаль; родинний будинок Весоловських і Стрийська гімназія, Музичний інститут ім. М. Лисенка і Консульська академія, студія грамзапису “Віктор” і будівля Канадського радіо.

Музична складова фільму теж може бути окремим матеріалом для вивчення. У картині представлено понад тридцять пісень композитора у часовому діапазоні записів від 50-х рр. ХХ ст. до сьогодення.

Отже, огляд аудіовізуальних документів із зібрання ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного свідчить, що вони мають незаперечний інформаційний потенціал у дослідженні творчості Богдана Весоловського та музичної культури України й української діаспори ХХ століття.

¹ Молочко У. Культурно-освітній потенціал інструментальних творів Богдана Весоловського / Уляна Молочко // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2014. – № 1 (12). – С. 64.

² Кириченко І. О. Розважальна музика Галичини міжвоєнного періоду як передумова появи українського джазу / І. О. Кириченко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. – 2013. – № 1. – С. 82.

³ Вдовиченко Г. Шлягер 30-х років “Прийде ще час” повернувся додому / Галина Вдовиченко // Високий замок. – 2012. – № 210 (4834). – Режим доступу: <http://archive.wz.lviv.ua/articles/484> – Назва з екрана.

⁴ *Осташ І. І.* Бонді або повернення Богдана Весоловського / Ігор Іванович Осташ. – К.: “Дуліби”, 2013. – С. 7.

⁵ *Весоловський Б.* Прийде ще час: Пісні і танцювальні мелодії / Богдан Весоловський [Упорядник і редактор О. Зелінський]. – Львів: “Головна видавнича спілка”, 2001. – Ч. I. – 159 с.

⁶ *Весоловський Б.* Я знов тобі: Пісні і танцювальні мелодії / Богдан Весоловський [Упорядник і редактор О. Зелінський]. – Львів: “Головна видавнича спілка”, 2002. – Ч. II. – 159 с.

⁷ *Весоловський Б.* Усе моє життя: Пісні і танцювальні мелодії / Богдан Весоловський [Упорядник і редактор О. Зелінський]. – Львів: “Головна видавнича спілка”, 2006. – Ч. III. – 111 с.

⁸ *Зелінський О.* Богдан Весоловський, Рената Богданська та Леонід Яблонський – представники української розважальної музики в Галичині (1930-ті роки) / О. Зелінський // Записки наукового товариства імені Шевченка. Праці музикознавчої комісії / [Редактор тому О. Купчинський]. – Львів, 2009. – Т. ССLVIII. – С. 369–388; *Зелінський О.* Загублене крило Ренати Богданської / О. Зелінський. // Дзвін – 2012. – С. 103–113.

⁹ *Кириченко І. О.* Розважальна музика Галичини міжвоєнного періоду як передумова появи українського джазу / І. О. Кириченко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. – 2013. – № 1. – С. 80–84.

¹⁰ *Конончук В.* Богдан Весоловський та його світ танкової музики / Володимир Конончук // Музикознавчі студії / Наукові збірки ЛДМА ім. М. Лисенка. – Львів, 2004. – Вип. 9. – С. 20–30.

¹¹ *Луканов Ю.* Піонер легкого жанру / Юрій Луканов – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/pioner-legkogo-zhanru> – Назва з екрана.

¹² *Майчик Н. Т.* Камерно-вокальна творчість львівських композиторів другої половини ХХ століття: генезис, тенденції розвитку: автореф. дис ... канд. з мистецтвознавства / Наталя Тарасівна Майчик. – Одеса: Одеська державна музична академія ім. А. В. Нежданової, 2012. – 16 с.

¹³ *Молочко У.* Сторінки життя та творчості композитора і диригента Богдана Весоловського / Уляна Молочко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка та Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. Серія: Мистецтвознавство. – Тернопіль–Київ, 2003. – № 2 (11). – С. 9–14; *Молочко У.* Культурно-освітній потенціал інструментальних творів Богдана Весоловського / Уляна Молочко // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2014. – № 1 (12). – С. 59–65.

¹⁴ *Осташ І. І.* Бонді або повернення Богдана Весоловського / Ігор Іванович Осташ. – К.: “Дуліби”, 2013. – 328 с.

¹⁵ *Житкевич А.* Сторінки із життя співачки Лесі Зюбрак / Анатолій Житкевич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://meest-online.com/culture/storinky-iz-zhyttya-spivachky-lesi-zyubrak/> – Назва з екрана.

The article inspects the content composition of documentary array of the Central State Archives of Audio and Visual Documents of Ukraine named after H.S. Pshenychnyi dedicated to the composer Bohdan Vesolovsky and analyzes information potential of audiovisual documents.

Key words: Bohdan Vesolovskiy; the entertainment music; the Ukrainian Diaspora music culture; the audiovisual documents; the phono document; the recordings; the documentary film.

УДК 930.253:929Олесь

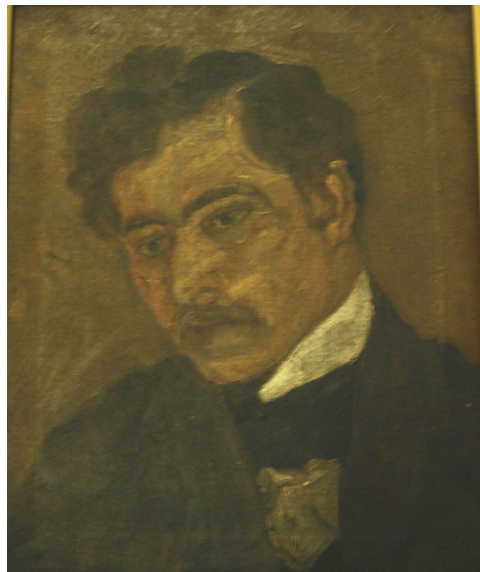
Д. В. НЕСТЕРЧУК*

**ПОСТАТЬ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ
В АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛАХ ЦДАМЛМ УКРАЇНИ**

Подано огляд архівних матеріалів з різних фондів ЦДАМЛМ України, пов'язаних із творчою спадщиною поета Олександра Олесь, а також біографічних документів до біографії поета. Згадується фонд В. Федоренка – дослідника творчості Олександра Олесь.

Ключові слова: поет; вірш; музика; спогад; епістолярія; дослідник.

Олександр Олесь (справжнє прізвище Кандиба Олександр Іванович) народився 5 грудня 1878 року в містечку Білопілья на Сумщині. Батько, Іван Федорович, працюючи на рибних промислах в Астрахані, загинув. Одинадцятирічний Олександр разом із молодшими сестрами Галиною та Марією залишились на руках у матері Олександри Василівни. У Білопільлі він спочатку навчався в початковій школі, потім – у двокласному училищі. Саме в дитинстві у малого Сашка починає проявлятися поетичний талент. Перебуваючи влітку в селі Верхосулля у діда за материнською лінією Василя Пархомовича Гриценка,

Портрет Олександра Олесь.
Автор невідомий. 1900-і рр.
П., олія.
Музейний фонд ЦДАМЛМ України.

хлопчина жив серед чудових краєвидів Засулля, а буяння природи пробуджувало в душі малого музику поезії. Саме ця музика стала наріжним каменем у творчості Олександра Олесь в майбутньому.

У п'ятнадцять років Олександр розпочав навчання у хліборобській школі в містечку Деркачі, оскільки на навчання в гімназії у родини не вистачало коштів. У стінах цієї школи Олександр Олесь починає

* *Нестерчук Дмитро Васильович* – головний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

вперше друкувати свої вірші українською і російською мовами. У 1903 році він вступає в Харківський ветеринарний інститут і починає пробувати себе як автор. Періодично друкує свої вірші, переймається подіями революції 1905 року і національного відродження – все це відображено в його творчості. Влітку 1906 року, перебуваючи в Криму, Олександр Олесь уклав першу збірку своєї поезії “З журбою радість обнялась”, яка вийшла друком вже в наступному році під літературним псевдонімом Олександр Олесь. Так лагідно “Олесь” називала його майбутня дружина Віра Свадковська. Після виходу першої збірки в світ поет отримав визнання серед публіки, інших майстрів слова, критики. У 1909 році виходить друга збірка “Поезії”, що, як і перша, глибоко пройнята внутрішньою лірикою в поєднанні із суспільними настроями. Цими ж мотивами характеризуються наступні збірки: “Поезія” (1911), “Твори” (драматичні оповідання) (1914), “Поезія” (1917), присвячена національній революції. На думку М. Зерова, саме ці книги були найкращими в творчому доробку поета.

Сам автор прагнув віднайти нові форми в українській поезії. Він бажав наповнити свою творчість музикою. Власне, тільки через неї можна було передати стан душі, переживань, боротьби почуттів.

Лихоліття революції підштовхнули Олесь емігрувати з України до Будапешта, згодом до Відня, Праги. За кордоном Олександр перевидає свої поезії, редагує суспільно-літературний журнал “На переломі”, видає нові збірки: “На чужині” (1919), “Перезва” (1921), “Кому повім печаль мою” (1931), “Минуле України в піснях. Княжі часи” (1931). Поезія еміграції сповнена тугою, ностальгією за батьківщиною. Вірші збірки “Перезви” мають глибокий сатиричний зміст, адресований українській еміграції, неоднорідній у своїх поглядах.

Значна частина доробку Олександра Олесь – дитяча література. Ще до еміграції поет здійснив переклади “Казок” В. Гауфа (1911), “Арабських казок” (1917). В еміграції було створено оригінальні віршовані казки та п’єси: “Злидні” (1927), “Солом’яний бичок” (1927), “Микита Кожум’яка” (1929), “Мисливець Хрін та його пси” (1944). У 1924 році митець переїхав до Праги, де став визначною постаттю в плеяді “празької школи”. У 1944 році він закінчив останній драматичний твір – “На полонині”. Загибель сина Олега Ольжича в таборі Заксенхаузен у червні 1944 року остаточно підірвала здоров’я поета, 22 липня 1944 року Олександра Олесь не стало¹.

В Україні документи Олександра Олесь зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. № 114), Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ф. № 15), а також у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) серед документів Українського вільного університету в Празі (Чехословаччина) (ф. № 3859).

Одержана цей вірш 1929 року,

Пришлось, що я вернувся додому...
 Уду, дивлюсь: мій край, моя земля...
 Сидять в сонці золотому
 Річки, і луки, і поля.
 Уду зеленого моту.
 Кружам великопотиска жука.
 У в'ється густина над душею,
 У на плечах нема береста.
 Ось-ось прийду до хатинки моєї,
 Де мати ще мене й не жде.
 Я окрикну: „Маїнко!“-до неї,
 Вона ж на груди упаде.
~~У будуть мати всі феєки свої пафки,~~
 У в них дзвенітимуть слова:
 „Я медалі - медалі цілі раки
 У соєла, в'єла, як трава“
 Трахнувся в мари рого ванка...
 У все збачнув і похолов:
 У ду дароного виснавив,
 А як каліткі квітне кров.

Вірш Олеся надісланий з емиграції. Переписаний сестрою поета М. І. Голубевою.
 Рукопис. ф. 513, оп. 1, од. зб. 1418, арк. 3.

Вельми шановна Татко Віра!

Вибагайте часкаво, але, хоч "збийте", не можу
вас пригадати! Кільше того: коли б, мабуть, ма
і піонер вас зустрів на вулиці, не рудув,
що зразу пізнав би вас, ког пам'ять (лише
на обличчя!) мав і мою домашню адресу.

Але допоможіть мені: згадайте - по скільки
тисв ми раді випили?

(Я тієї тисв дуже багато і через те, мабуть.

тійер в Карлсбаді. Можливо, що ви, після
какої зустрічі, пішли вше менше і тому
тійер в Бреззєні.)

Ви доведете, наї комсь ще зустрінусь
і пригадає аїтарі гаси?

Що до "автографів великих людей", то мушу
дже поїсредири, що з з того гасу не висте
а ні на мейншїр, (а ви?)

та коли ви колекціонерка, я вже готовий
заст вас і піїисаги книжки, але при умові:
- за сройо! (Ліпшоті - колекціонер!)

Трошеї не вшмаїте: вийшло на тих комсь
при зустрічі.

Дякую вам за вашого милого мшга.

29/VI 42

З повагою О. Олександр

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛІМ України) зберігає низку архівних документів, переважно пов'язаних з ім'ям поета та його творчим доробком. Матеріали з фондів установ та діячів української культури розподіляються за такими розділами: творчі документи, біографічні документи про Олександра Олеся, поет і музика, листування з родичами митця, образотворчі матеріали, матеріали дослідників життя та творчості поета.

Творча спадщина Олександра Олеся представлена віршованими текстами із різних фондів діячів української літератури. Так, у фонді М. Зерова зберігається переписаний ним вірш поета “Чужиною”, рукопис 1919 року². У фонді Петра Панча знаходимо вірш “Пісня сліпих”, записаний на клаптику паперу молодим П. Тичиною, шанувальником творчості Олександра Олеся³. Письменник Д. Гринько передрукував низку його віршів: “Айстри”, “Іскра”, “Літньої ночі” та інші⁴. Донька І. Карпенка-Карого, Марія Кресан-Тобілевич, письменниця, педагог, театральний діяч, здійснила інсценізацію вірша Олександра Олеся “Айстри”⁵. Фонд репертуарно-редакційної колегії з драматургії містить інсценізацію Ю. Костюка казки Олеся “Бабуся і ведмідь” 1961 р.⁶ У фонді редакції журналу “Художня література” (м. Харків 1927–1934 рр.) зберігається декілька поезій Олександра Олеся з революційних циклів, присвячених подіям 1905 і 1917 рр.⁷ Переклади віршів поета російською мовою зберігаються у фонді перекладача Б. Турганова⁸, який популяризував українську поезію серед російськомовного читацького загалу.

Серед біографічних матеріалів про Олександра Олеся слід відзначити спогади рідних, знайомих, які знали поета ще за життя. Архів-музей зберігає автографи та машинописи спогадів. Так, у фонді письменника і літературознавця Дмитра Косарика знаходимо спогади рідних сестер О. Олеся – Галини та Марії, під назвою “Спогад про наше дитинство”, які занурюють нас у далеке минуле поета, його дитинство, юність, у ті часи, коли він робив перші кроки до поетичного Парнасу. Як згадувалося вище, перші враження про природу малий хлопчина отримав у рідному для нього Верхосуллі:

“Багато було вражіннь у брата, під час перебування в його рідному селі, як він називав Верхосулля. Цілі дні серед природи. Садок, поле, річка Сула, недалеко ліс. Далекий краєвид залитий сонцем. Шумлять, колосяться жита, овес, біліє гречка. Гудуть бджоли, в'ються ластівки, співають в небі жайворонки. Захоплююче, весело, радісно... У вірші “В дитинстві ще, давно – давно” поет каже, що тоді розітнувся його перший спів”⁹.

Письменниця Надія Суровцова, багаторічний в'язень сталінських гулагів, теж залишила свої спогади під назвою “Думки та спогади про Олеся”. Вона згадувала, як вперше познайомилась із ним у київському літературно-мистецькому клубі “Родина”:

“А того разу познайомилась з Олесем. Не можна створити словами образ такої людини. Ну що ж, як сказати, що мав сірі очі, що русяве волосся було хвилясте, майже кучеряве, що мав невеличку борідку, вуса... Хіба це дає що-небудь? А голос – не грімкий, і вдача така тиха лагідна”.

У цих спогадах Суровцова також торкнулася емігрантського періоду життя Олеся у Відні.

“Склалось так, що Олесє опинився у Відні, центрі тодішньої української еміграції. І почалася мука безбарвного, бездіяльного животіння на чужині. Чужа мова, чужі звичаї, чужі люди. І муравління своїх: “уряд”, “нарид”. Як достеменно відтворено це з етнографічною точністю в його “Перезві”, серії поезій – ущипливих, повного гіркої сарказму, трагічних до крові, безмежно сумних від туги – всіх тих поезій безконечних еміграційних днів, подій. Пекучий сором за все те, що відбувалося в нього на очах, болючі розчарування останніх сподіванок, надії на поворот на батьківщину, що повставали і розбивалися одна по одній. І безмежна самотність”¹⁰.

У фонді балетмейстера і режисера В. Лібовицького міститься “Спогад про О. Олеся”. Цікавим епізодом цього твору є постановка В. Лібовицьким п’єси “Над Дніпром” за твором митця в місті Хуст (Закарпаття) на честь ювілею автора.

“Потім О. Олесє приїхав на прем’єру. Перед виставою ювіляра привітав директор театру, а урочисту промову виголосив поет Василь Гренджа-Донський. Пригадую, що він говорив про Олеся, як про великого корифея української лірики... Вистава пройшла надзвичайно успішно, захоплені глядачі викликали Олеся на сцену та зустріли його бурхливими оплесками. Олесє стояв на сцені серед акторів, я в костюмі водія, роль якого сам собі докомпонував – виголосив привітання від імені акторського колективу. Поет весь час стояв, в очах повно сліз, але не сказав ні слова. Не міг...”¹¹.

Поетеса Олена Журлива і її сестра Катерина Вишницька залишили “Спогади про Олеся” київського періоду життя поета (1910-ті рр.).

“Я і моя сестра Катерина Костівна Вишницька, яка живе зі мною, добре знали родину Кандиб, коли вони жили в Сумах, приблизно це було в 1915–1916 р.

Як зараз бачу Олександра Івановича, чую його повсякчас веселі та дотепні розмови з людьми, яких він зустрічав у своєму житті. Поет був у постійному русі, його сірі очі випромінювали стільки натхненної сили і душевної краси, що байдужим пройти повз нього було неможливо. Вперше я побачила О. Олеся йдучи по Рейтарській вулиці в Києві. Поет несподівано підійшов до мене, привітався і спитав: “Ви читаєте “Літературно-науковий вісник?”. І в ту ж мить на одній сторінці журналу він показав мені вірш, який я присвятила пам’яті Лесі Українки.

З цього почалось наше знайомство...”

“...Коли надходили різдвяні свята, наш гурток молоді нелегально збирав гроші на Червоний хрест.

З цією метою ми ходили з колядками до тих людей, які ми знали, підуть нам назустріч. Побували ми і в родині Олеся на Кузнечній вулиці здається № 97. Коли ми увійшли до святково прибраної хати, то побачили дружину поета і маленького синочка, який сидів під ялинкою в одній сорочині. Звали хлопчика Лесик, а дома, жартуючи, прозивали його “лелекою...”¹².

На сьогодні ці тексти опубліковані у періодиці, збірниках спогадів про поета.

До цього розділу належать критичні статті про творчість Олександра Олеся. У фонді М. Зерова міститься вирізка з журналу “Киевская мысль”, статті про творчість Олександра Олеся Л. Пахаревського “Молодая украинская литература” (1919)¹³.

У 1958 році після довгої перерви в Україні вийшла збірка поезій митця. Цього ж року друкуються критичні статті про творчість поета. Так, у фонді літературознавця Д. Копиці є його відгук “Не передати куті меду”¹⁴ на статтю літературознавця О. Бабишкіна “Олександр Олесь”. Звичайно, ці статті носили дещо тенденційний характер, але були “першими ластівками” про Олеся після довгих років забуття його імені.

Відомий художник української еміграції Микола Бутович, окрім пензля, вправлявся ще й пером. Йому належить ряд епіграм на видатних діячів української культури¹⁵. Так, про Олександра Олеся він склав три епіграми, процитуємо одну з них:

“Від айстер мастер і Гамбрінус,
Чому паде очиць на мінус?
Чому не держиш крок у Флека?
Чому остав в хвості далеко?
– Крилаті коні за коритом
Вже ржуть і в землю б’ють копитом,
І піна їм уже на спині, –
Натисни, ще не пізно й нині”

26. 01. 1941 ¹⁶

Поезія Олеся була співзвучна музиці. Сам митець прагнув, щоб його поезія стала невичерпним джерелом для композиторів. На сьогодні десятки композиторів, вітчизняних і зарубіжних, створили велику кількість музичних творів на слова Олександра Олеся.

Архів-музей зберігає значну творчу спадщину українських композиторів. Фонди багатьох із них мають у своєму складі музичні твори, створені на слова поета. Серед них: у фонді Г. Майбороди – прелюдія для чоловічого хору а cappella “Ранок встає” (1984)¹⁷; у фонді А. Кос-

Анатольського – пісня для голосу з супроводом М. Лисенка “Айстри”¹⁸; у фонді В. Верховинця – пісня для голосу з супроводом фортепіано “І нелюба свого” (1922)¹⁹; у фонді К. Стеценка – романси “Зустрітись, щоб зразу розлучитись”, “Чому”, серенада “О, не дивуйсь” (1912)²⁰; у фонді Л. Ревуцького – пісня “Щороку”²¹; у фонді Р. Верещагіна – “Айстри” для хору та симфонічного оркестру, романси “Ти не прийшла”, “Троза прийшла” (1950-ті – 1960-ті рр.)²²; у фонді С. Дрімцова – “З журбою радість...” (1912, партитура та клавір, автограф)²³; у фонді Н. Скоробагатько – В. Павленко, “І нелюба свого”, пісня [в обробці Н. Скоробагатько], автограф²⁴.

Епістолярна спадщина, пов’язана з ім’ям поета, представлена здебільшого листуванням літературознавця Д. Косарика з рідними сестрами поета М. І. Голубевою та Г. І. Грековою, племінницею Олександра Олесея В. П. Голубевою.

В одному з листів Д. Косарика до М. Голубевої він вітає її з виходом у світ збірника поезій Олександра Олесея за 1958 рік і обіцяє надіслати декілька примірників видання²⁵. У листах М. Голубевої до Д. Косарика від 8 січня 1957 року до 25 березня 1958 року (всього 6 листів) зустрічаємо спогади про брата, матір, деякі відомості до біографії митця, а також переписаний нею вірш “Приснилось, що я вернувся додому...”, який надіслав він з еміграції у 1929 р.²⁶

Процитуюємо рядки листа до Д. Косарика від 8 січня 1957 року:

“Брат – це моя найболючіша рана з усіх, що задавало життя, і написати спогади для мене не так легко: це треба розворушити рану, знову пережити минуле. Але я це зроблю, бо це мій обов’язок, бо останні роки до 1917-го року ми обоє жили в Києві і бачились майже щодня. Я не знаю, чи жива дружина мого брата і якщо жива, то де вона. Ось від кого, звичайно, Ви могли б дістати цінні матеріали.

Щодо листів, фотографій та інших конкретних пам’яток, то в мене нічого – нічого не залишилось. І справді:

“То вітер розвіяв,
То бурі зірвали,
То, граючись, діти малі розтаскали,”

бо життя носило мене, мов вітер перекоти – поле, з одного місця в друге, а що залишилось, то під час окупації все загинуло”²⁷.

У листах небоги В. П. Голубевої до Д. Косарика знаходимо відомості про смерть матері М. Голубевої (сестри поета), питання спадщини на авторський гонорар Олександра Олесея в зв’язку з виходом у світ однотомника його вибраних поезій (з 13 жовтня 1957 року до 25 вересня 1958 року)²⁸.

Листи другої сестри, Галини Грекової, до Д. Косарика подають деякі біографічні відомості, спогади про поета. Також Г. Грекова передала деякі образотворчі матеріали: дореволюційну поштову листівку з

його портретом, фото в групі з дітьми, фото чехословацьких літературознавців Ф. Главачека і М. Неврлі на могилі поета²⁹.

В архіві-музеї зберігається лише один автограф митця. Це лист-відповідь юній Вірі Вовк (ф. 1212), тоді ще Вірі Селянській. У своєму листі (подається пізніший передрук листа В. Вовк до поета) шістнадцятирічна Віра Вовк просить знаного поета надіслати декілька його книжок з автографами, так як збирає “автографи великих людей”³⁰. Олександр Олесь дав відповідь юній шанувальниці в іронічно-жартівливій манері.

“Вельмишановна Панно Віра!

Вибачте ласкаво, але “хоч убийте”, не можу Вас пригадати! Більше того: коли б, наприклад я тепер Вас зустрів на вулиці, не ручусь що зразу пізнав би Вас, хоч пам'ять (лише на обличчя!) мав і маю досить добру.

Але допоможіть мені: згадайте – по скільки пив ми тоді випили? (Я тоді пив дуже багато і через те, мабуть тепер в Карлсбаді. Можливо, що Ви після нашої зустрічі, пили вже менше і тому тепер в Дрездені).

Чи доведеться нам колись ще зустрінутись і пригадати старі часи? Що до “автографів великих людей”, то мушу Вас попередити, що я з того часу не виріс а ні на міліметр, (а Ви?). Та коли Ви колекціонера, я вже готовий для Вас і підписати книжки, але при умові: за фото! (Також колекціонер!).

Грошей не висилайте: вип'ємо на них колись при зустрічі.

Дякую Вам за Вашого милого листа

З пошаною О. Олесь.” 29.VI.1942 ³¹

Образотворчі матеріали представлені у фонді поетеси О. Журливої двома груповими фото на відпочинку Олександра Олеся з О. Журливою, М. Вороним, К. Вишницькою та ін.³² Крім цього, в музейній частині ЦДАМЛМ України зберігається його прижиттєвий портрет невідомого автора, виконаний на полотні олійними фарбами. Переданий портрет архіву-музею небогою поета по сестрі Марії, В. П. Голубевою наприкінці 1960-х рр.

Матеріали розділу “Дослідники творчості О. Олеся” представлений постаттю відомого колекціонера, автора численних статей, учасника видання двотомника поета (1990 р.) Володимира Степановича Федоренка (1942–2001) (ф. 1256, оп. 14) із колекції “Документи українських колекціонерів – збирачів творів літератури і мистецтва”. Будучи за фахом математиком, у свій вільний час займався дослідженням та популяризацією творчості митця.

Документи фонду представлені у розділах: “Творчі документи” який містить статті В. С. Федоренка про Олександра Олеся: “До ювілею Олександра Олеся: Знахідки в світі музики”, “Твори Олександра Олеся для дітей і музична культура”, “Я вірю в слово”, “Поезія Олександра Олеся” (1988 –1990 рр.)³³; а також повним бібліографічним покажчиком творів митця за 1905 –1990 рр.³⁴ та складеним В. С. Федо-

ренком родоводом Олександра Олеся (родини Кандиб (батьківська), родини Грищенків (материна), Свадківських (дружини))³⁵.

Епістолярій В. С. Федоренка представлений найбільшою кількістю документів у фонді. Адресатами та кореспондентами В. С. Федоренка були родичі Олександра Олеся та дослідники його творчості та життя. Серед родичів – онук поета, Кандиба Олег Олегович³⁶, позашлюбний син Олександра Олеся від Марії Фабіанової – Кандиба Олександр Олександрович³⁷, Кандиба Олександра Севастьянівна – троюрідна сестра поета³⁸, Галина Малікова – племінниця дружини, Віри Антонівни³⁹. Серед дослідників – український історик, перекладач у Чехії Богдан Зілинський⁴⁰, П. М. Король, який надав В. С. Федоренку чимало матеріалів, пов'язаних з Олександром Олесем⁴¹, Є. О. Мойсеєнко⁴², краєзнавець Г. Т. Петров⁴³.

Володимир Степанович Федоренко зібрав також документи, пов'язані із вшануванням пам'яті поета та його сина Олега Ольжича⁴⁴, а також образотворчі матеріали, серед яких – дві копії портретів Олександра Олеся авторства М. Фабіанової, фотографії похорону поета та його могили, будинків та помешкань, де поет народився та жив у різні роки⁴⁵.

Матеріали про Олександра Олеся, що зберігаються у ЦДАМЛМ України, складаються із так званої “олесіани” – творів за мотивами поезії митця, а також із документів дослідників життя та творчості поета. Отже, розглянута документальна база є корисним і необхідним доповненням до загальноукраїнської архівної спадщини видатного поета.

¹ Радішевський Р. П. Журба і радість Олександра Олеся // Олександр Олесь. Твори в двох томах. – К., 1990. – С. 5–47; Олександр Олесь. Автобіографія // Олександр Олесь. Твори в двох томах. – К., 1990. – С. 48–50.

² ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 1, од. зб. 124.

³ Там само, ф. 62, оп. 1, од. зб. 73.

⁴ Там само, ф. 541, оп. 1, од. зб. 11.

⁵ Там само, ф. 192, оп. 1, од. зб. 10.

⁶ Там само, ф. 1127, оп. 2, од. зб. 299.

⁷ Там само, ф. 584, оп. 1, од. зб. 165.

⁸ Там само, ф. 1060, оп. 1, од. зб. 297.

⁹ Там само, ф. 513, оп. 1, од. зб. 2620.

¹⁰ Там само, ф. 302, оп. 1, од. зб. 4.

¹¹ Там само, ф. 521, оп. 11, од. зб. 3.

¹² Там само, ф. 406, оп. 1, од. зб. 16.

¹³ Там само, ф. 28, оп. 1, од. зб. 181.

¹⁴ Там само, ф. 379, оп. 1, од. зб. 82.

¹⁵ Там само, ф. 1366, оп. 1, од. зб. 23, 25.

¹⁶ Там само, ф. 1366, оп. 1, од. зб. 23.

¹⁷ Там само, ф. 200, оп. 2, од. зб. 48.

¹⁸ Там само, ф. 124, оп. 1, од. зб. 898.

- ¹⁹ Там само, ф. 110, оп. 2, од. зб. 1.
- ²⁰ Там само, ф. 175, оп. 1, од. зб. 14, 16, 17.
- ²¹ Там само, ф. 198, оп. 2, од. зб. 4.
- ²² Там само, ф. 1105, оп. 1, од. зб. 16, 20.
- ²³ Там само, ф. 1155, оп. 1, од. зб. 15.
- ²⁴ Там само, ф. 1200, оп. 1, од. зб. 3.
- ²⁵ Там само, ф. 513, оп. 1, од. зб. 1168.
- ²⁶ Там само, ф. 513, оп. 1, од. зб. 1418.
- ²⁷ Там само, ф. 513, оп. 1, од. зб. 148, арк. 1, 1 зв.
- ²⁸ Там само, ф. 513, оп. 1, од. зб. 1419.
- ²⁹ Там само, ф. 513, оп. 1, од. зб. 1439.
- ³⁰ Там само, ф. 1212, оп. 1, од. зб. 115.
- ³¹ Там само, ф. 1212, оп. 1, од. зб. 296.
- ³² Там само, ф. 406, оп. 1, од. зб. 88, арк. 15, 16.
- ³³ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 1.
- ³⁴ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 2.
- ³⁵ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 3.
- ³⁶ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 8.
- ³⁷ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 9, 19, 20.
- ³⁸ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 10.
- ³⁹ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 12, 22.
- ⁴⁰ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 7, 18.
- ⁴¹ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 11, 21.
- ⁴² Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 13, 23.
- ⁴³ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 14, 24.
- ⁴⁴ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 25–35.
- ⁴⁵ Там само, ф. 1256, оп. 14, од. зб. 38–41.

The article presents the review of archival materials from various fonds of the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine related to the creative heritage of the poet Oleksandr Oles and documents to the biography of the poet (memoirs, letters of relatives and friends, photos). There is mentioned fond of V. Fedorenko – researcher of Oleksander Oles art.

Key words: the poet; the poem; the music; the memory; the epistolary; the researcher.

УДК 929Катамай:94(477)

А. Р. СМІЖАК*

**ДМИТРО КАТАМАЙ – ЧЛЕН БОЙОВОЇ УПРАВИ
УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ**

Висвітлено життєвий шлях та діяльність відомого українського військового і громадського діяча, члена бойової управи Українських січових стрільців Дмитра Катамая.

Ключові слова: Дмитро Катамай; Ямниця; товариство “Січ”; Українська військова організація; Українські січові стрільці; Перша світова війна.

Майбутній четар (підпоручник) УСС Дмитро Теодорович Катамай народився 28 вересня 1887 року в селі Ямниця тоді Станіславського повіту (тепер Івано-Франківської області). У сім’ї Федора та Анни було шестеро дітей (Дмитро, Семен, Григорій, Анастасія, Марія та Євдокія). Дмитро був найстаршим. Він добре навчався у Ямницькій народній школі, яка тоді була 2-класною. Вчителями Дмитра були українець Матей Козяк та польки Вільгельміна Пілярська і Роза Ферверіна. Змалку хлопець зацікавився читанням книг. Батько, за наполяганням учителів та місцевого пароха Антонія Струтинського, вирішив віддати сина до Станіславської духовної семінарії. У дитячі роки Дмитро міг вільно писати цілі абзаци, тримаючи ручку пальцями ніг – про це тепер розповідає його недалекий родич Василь Гулага.

На той час духовна семінарія міста виховувала сотні національно свідомих учнів, які в майбутньому проявили себе у розбудові української держави. До них зразу ж долучився Дмитро. У семінарії Катамай товаришував з Миколою Євшаном (Федюшка) із села Войнилова, котрий у майбутньому став відомим українським літературним критиком. Учніем семінарії на той час був і Дмитро Вітовський – пізніше вірний товариш Дмитра.

Дмитро Катамай.

* *Сміжак Андрій Романович* – головний спеціаліст відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Державного архіву Івано-Франківської області.

При семінарії діяв Таємний гурток, що відстоював ідеї радикальної партії. Катамай також був його членом. Учасники цього об'єднання видавали підпільний журнал "На розсвіті", що друкувався у Львові в 1907 році, і таємно розповсюджували його серед студентства та молоді. У цьому періодичному виданні Дмитро друкував і свої статті, проте на сьогодні невідомо, якого вони були змісту.

У 1909 році в Станіславові серед шкільної молоді поширюється писаний від руки місячник "Зірка" (під редакцією Івана Ставничого та Богдана Заклинського), у виданні котрого активну роль відіграв і Дмитро Катамай. Згадку про це знаходимо в книзі "Альманах Станіславівської землі", що була видана в еміграції 1975 року.

Паралельно Катамай проводить значну роботу в громаді свого села. У 1904 році з однодумцями заснували у Ямниці спортивно-пожежне товариство "Січ", що з часом набуває популярності і з кожним днем поповнюється новими членами. Також цього ж року у Ямниці було створено й інше товариство, яке мало назву "Спілкова Крамниця". Ці два товариства постійно конфліктували. Перше було організоване на засадах ідеології радикальної партії, основна мета – підготовка своїх членів до боротьби за соціальну рівність і справедливість, національну окремість та зміну політичного й суспільного устрою. Головним завданням товариства "Спілкова Крамниця" була боротьба з пияцтвом та жидівськими лихварями. У 1906 році ямницька "Січ" налічувала вже 140 членів. Згодом авторитет "Січі" у Ямниці розповсюджується і у навколишніх селах, зокрема в Павлівці та Тязеві, де формуються такі ж товариства.

Крім цього, Дмитро Катамай став одним із організаторів створення у 1909 році товариства "Січ" у Станіславові. Він офіційно увійшов до старшини станіславської "Січі". Серед когорти організаторів міської "Січі" був і Дмитро Вітовський. З цього часу вони з Катамаєм стають товаришами. Часто Вітовський навідувався до Катамає в гості.

Також Дмитро Катамай пропагував розвиток місцевої читальні "Просвіта". Заснована в березні 1896 року парохом Антоном Струтинським, Теодором Дмитрашом, Юрієм Шпільчаком та іншими ямничанами, вона не набула великої популярності серед ямницької громади. З часом читальня взагалі занепала і десять років майже не працювала. Катамай після смерті пароха Струтинського намагається відновити її існування. Як повідомляється в одноднівці "Під прапором Просвіти", виданій з нагоди ювілею читальні у Ямниці, на 1908 рік склад "Просвіти" був таким: Дмитро Бужанко був головою читальні, Василь Дейчаківський – заступником, Дмитро Катамай – секретарем, Василь Смицнюк – скарбником, а Михайло Семочко – бібліотекарем. Дмитро Катамай, як найбільш активний учасник читальні, вносив багато пропозицій із вдосконалення "Просвіти", часто, крім своїх прямих обов'язків,

Генеральна Старшина товариства “Січ”.
Крайній справа стоїть Дмитро Катамай. Львів, 1912 рік.

виконував роботу бібліотекаря. З цього часу читальня відновлює повноцінне життя, передплачуються часописи, збільшується бібліотека. Вже на 1914 рік у бібліотеці “Просвіти” налічувалося 1320 книг.

Станіславську духовну семінарію юнак закінчив досить успішно. Однак здобутих знань для нього було замало. Дізнавшись, що товариш Дмитро Вітовський вступає до Львівського університету, Катамай вирішує також продовжити навчання у Львові. Для того, щоб дістати кошти на навчання, батько Дмитра був змушений продати частину поля.

У Львові Катамай активно включається до громадського і політичного життя. У 1911 році він стає редактором друкованого органу радикальної партії – газети “Громадський голос”. Ця львівська газета виходила чималим тиражем і мала значний вплив на населення Львівського, Тернопільського та Станіславського повітів. У цьому періодичному виданні Катамай друкує низку статей про важливість національної боротьби за здобуття незалежності. Залучає до газети авторів, які також відстоювали ідеї будівництва незалежної держави. Крім “Громадського голосу”, Катамай був активним дописувачем журналу “Січові вісті” та засновником журналу “Ілюстрована Україна”.

1912 рік був часом великого військового напруження в Європі. Австрія готувалася до війни з Росією. У Галичині створювались військові організації польської молоді, й цим скористались українці. В тому ж році українська перша центральна “Січей” – “Головний січовий Комі-

Військова шапка УСС т. зв.
“мазепинка”, “катамайка”.
Автор проекту Дмитро Катамай.

тет”, розташований у Коломиї, був перейменований на “Український Січовий Союз”. “Січі” вчили й виховували українську молодь для боротьби за волю України, гартували її дух і готували до змагань, які незабаром прийшли і мали визначальну роль у боротьбі за українську державність. У “Січах” воскресали давні козацькі завзяття і посвята.

У 1912 році Дмитро Катамай стає членом Генеральної старшини товариства “Січ”. Його призначають на посаду Генерального обозного. Генеральна старшина товариства “Січ”, очолювана професором Кирилом Трильовським, не тільки координувала діяльність “Січей” у Галичині, а й заклала основи формування української армії. Організацією січових і сокільських здвигів пробуджувалися патріотичні настрої в українців, а також виховувалися майбутні військові кадри.

18 березня 1913 року у Львові на урочистих зборах на базі “Українського Січового Союзу” було засновано військово товариство “Січові Стрільці”, як Стрільцька секція Союзу. Кошовим товариства “Січові Стрільці” обрали адвоката Володимира Старосольського, а заступником – Дмитра Катамая.

У березні 1914 року Український Січовий Союз створив Стрільцьку Секцію, що координувала розвиток військових стрільцьких секцій у всій Галичині. Роботою секції було довірено керувати Дмитру Катамаю.

У квітні Катамай разом з іншими членами секції підготували військовий підручник з назвою “Правильник піхотинця” – перший військовий підручник українською мовою. У цей час Дмитро Катамай розробляє проект шапок-мазепинок для січовиків, а пізніше УСС. Називали ці шапки також “катамайками” від прізвища автора проекту. Крім цього, він долучається і до створення січових одностроїв, займається питанням екіпірування майбутніх вояків.

Окремо Дмитро розробляв проект військових перстенів УСС. Уперше питання про випуск сталевих перстенів з відповідним написом “Війна 1914–1916” обговорювалось на нараді старшин УСС на горі біля Нижніх Верецьких 7-го грудня 1914 року. Проект на їх виготовлення було погоджено. В павільйоні українського легіону в 1917 році на військовій виставці у Відні продавались, крім відзнак та кокард УСС, і воєнні перстені, розроблені Катамаєм, доходи від продажу яких ішли у

фонд допомоги сиротам, вдовам та інвалідам УСС. Сьогодні ці експонати можна зустріти тільки в музеях європейських країн та приватних колекціях.

Так українці, котрі були під окупацією Австро-Угорської імперії, започаткували організацію збройних сил нового періоду й одночасно продовжили військові традиції Запорізької Січі, перервані руйнуванням останньої у 1775 році російською царицею Катериною II. Ще через рік, у березні 1914, кошовий “Січових Стрільців” в обіжнику-заклику до громадськості писав: “...Україна стоїть напередодні нового життя. Треба поставити нову програму, приготувати силу, щоб в хвилі, коли прийде час “заліза і крові”, Україна мала голос...”. 28 червня 1914 року, в день січово-сокільського здвигу, вулицями Львова під звуки оркестру пройшов багатотисячний похід “Січі” та “Сокола”, з’явилися озброєні відділи стрілецьких організацій, яких з радістю зустріла українська громадськість міста. Велика заслуга в цьому належала Дмитру Катамаю.

Коли розпочалася Перша світова війна, у Львові 2 серпня 1914 року була створена центральна політична організація “Головна Українська Рада”, в яку об’єдналися три головні українські партії в Галичині: національно-демократична, радикальна і соціал-демократична. Вже на першому засіданні Головна Українська Рада вирішила організувати військову формацію добровольців для боротьби проти Росії з назвою “Українські Січові Стрільці”. Головні управи стрілецьких і руханкових організацій об’єдналися в т.зв. “Українську Боеву Управу” при Головній Українській Раді, що стала верховною владою над Українськими Січовими Стрільцями.

Головна Українська Рада і Українська Боева Управа 6 серпня 1914 року оголосили спільний мобілізаційний заклик до українського народу – ставати до збройної боротьби в ряди Українських Січових Стрільців.

На прохання Головної Української Ради Дмитра Катамая відпустили з австрійської армії, де він був аспірантом на старшину, і його було введено до складу Бойової Управи Січових Стрільців.

Українська Бойова Управа мала дві секції: 1. Секція акції, до якої увійшли Т. Рожановський – начальник, Д. Катамай – заступник, М. Волошин, М. Геник; 2. Секція організації в такому складі: К. Трильовський – голова, С. Шухевич – заступник голови, К. Бірецький, І. Боберський, Д. Вітовський, С. Горук, В. Темницький.

У середині серпня 1914 року Бойова Управа затвердила Комендантом Легіону Січових Стрільців Михайла Галушинського, а його заступником, незважаючи на відсутність високої військової освіти, – Дмитра Катамая. Цього ж року Українська Бойова Управа через поразки австрійців на фронтах переїхала до Відня. Комендантом Збірної Станиці у Відні з присвоєнням звання четаря було обрано Дмитра Катамая. Його

Стоять (зліва на право) проф. І. Боберський, В. Терлецьк.

від'їзд зі Львова до Відня відбувся дещо скоріше, ніж цілої Управи. Це було пов'язано з частими конфліктами начальника Галущинського із заступником Катамаєм. Погасити ці конфлікти намагався отаман Гриць Косак. Саме він дав наказ перевести Катамая до Відня.

Працював і проживав Д. Катамай у Відні з 1914 до 1918 року, до часу існування Станиці. Вона мала власну домівку-казарму на вулиці Гольдшмлягштрассе. Суть роботи Катамая у Відні полягала в тому, щоб формувати нові підрозділи УСС з евакуйованих галичан, котрі проживали у спеціально створених таборах Австрії. Вів постійну документацію між Віднем та фронтом, установлював втрати УСС та на їх вимогу відправляв нові військові кадри. З поранених січовиків, які після одужання прагнули повернутися на фронт, Катамай створював окремі підрозділи чи назначав досвідчених стрільців до новосформованих сотень. За час своєї роботи Дмитро зумів організувати не одну сотню УСС. Загалом Станиця стала потужним збірним пунктом для всіх вояків УСС.

Усі, хто добровільно ставали на службу рідному народові, приймали присягу на вірність Україні. В Центральному історичному архіві Львова зберігся наказ поручника Дмитра Катамая від 4 квітня 1916 року, в якому зазначено, що "...відбудеться присяга всіх рекрутів і добровольців запасної сотні" і що "перед присягою підпише кожний У.С.С. заяву добровільного вступлення до У.С.С."

Починаючи з 1916 року, Дмитро Катамай допомагав своїм односельчанам-переселенцям. У зв'язку з тим, що Ямниця опинилася в горні протистоянь австро-угорських та російських військ, жителів здебільшого евакуювали до містечка Гмінд. Через погані санітарні умови в таборі поширювалися різні хвороби, у зв'язку з чим була велика смертність. Катамай не раз навідувався до табору Гмінд. Він домогся покращення умов проживання для ямничан, налагодив до табору безперебійне постачання кращих за якістю харчів.

Революційні події 1917 року, створення Центральної Ради і проголошення 22 січня 1918 року незалежності України IV Універсалом підняло всю Галичину. Через деморалізованих довгою війною окремих вояків-старшин на Катамаю роблять кілька важких наклепів. Рoste незадоволення його керівництвом Станицею. Сипляться гіркі звинувачення, що зрештою позбавляють Дмитра посади. Його відкликають з Відня до Станіслава для встановлення всіх фактів правопорушень, однак жодних обвинувачень на нього не було накладено.

Далі біографія Дмитра Катамая має досить багато "білих" плям. Із Станіслава він переїхав до Києва. Залишається тільки здогадуватись, чому так сталося. За версією, він відбув до столиці у складі делегації з Галичини та Буковини для участі в проголошенні Акту Злуки. Там були і Василь Стефаник, Дмитро Вітовський, Семен Вітик, Осип Безпалко та інші.

Скільки часу Катамай був у Києві – не встановлено. Але ситуація блискавично змінилася, і Дмитро був змушений швидко покинути Україну, цього разу – назавжди. Це потрібно було робити поспіхом, адже на Галичину сунули з одного боку більшовицькі, а з другого – польські окупанти. Повертаючись із Києва до Відня, він зустрічався у Чернівцях із своєю сестрою Анастасією, яка прибула туди, попередньо сповіщена. Дмитро передав для родичів гроші, попрощався і більше в Ямницю не повертався.

Останні роки життя Дмитра Катамая найменш досліджені і потребують ґрунтовного вивчення. Відомо, що з виїздом до Відня він полишає військову справу і займається суто роботою в місцевих газетах.

Особисте життя Дмитра не склалося. Перший раз він одружився до війни з дівчиною Марією зі Львова. У них було двоє синів – Богдан і Святослав. Після війни одружився вдруге, а його перша дружина переїхала на постійне місце проживання до Станіслава. До речі, Марія часто бувала у Ямниці і підтримувала добрі стосунки з родичами Дмитра. Син Дмитра Катамая, Богдан, одружившись із полькою, виїхав до Англії. Святослав, який був калікою, проживав у Станіславі до кінця своїх днів.

У 1935 році до родини Дмитра в Ямниці прийшла поштою газета, в котрій ішлося про те, що 2 квітня Дмитро Катамай помер у Відні від

раку мозку. Похований на центральному кладовищі Відня. Місце знаходження могили досі не встановлене.

¹ Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен. – Т. I, 1975. – 960 с.

² Газета “Свобода”. – 1935. 2 травня, четвер. “Помер Дмитро Катамай”.

³ Дейчаківський І. І. Ямниця. – Львів: вид. Червона Калина, 1994. – 207 с.

⁴ Дейчаківський І. І. Ямничани. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. – 336 с.

⁵ Монолатій І. Українські легіонери: Формування та бойовий шлях УСС, 1914–1918 рр. – К.: Темпора, 2008. – 88 с.

⁶ Під прапором Просвіти. – Львів, 1936. – 20 с.

⁷ УСС: галицькі воїни Архистратига Махаїла. – Київ: Українська В. С., 2010. – 96 с.

⁸ Сміжак А. Р. Ямниця в період Першої світової війни (1914–1918 рр.). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 160 с.

⁹ Спогади Василя Гулаги: записано 5 жовтня 2013 року. Архів автора.

¹⁰ Вісті комбатанта – http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2012/02/blog-post_09.html.

The article deals with the life and work of the famous Ukrainian military and public figure, member of the combat council of Ukrainian Sich Riflemen – Dmytro Katamay.

Key words: Dmytro Katamay; Yamnytsya; the “Sich” Society; the Ukrainian military organization; the Ukrainian Sich Riflemen; the World War I.

УДК 930.253:341.74(477+73)“1919/1921”

Н. О. ЯКОБЧУК*

ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ ІВАНА КАМАНІНА (1850–1921)

Статтю присвячено 165-й річниці від дня народження українського історика, архівіста, археографа І. М. Каманіна. На основі комплексу джерел з документальної спадщини ученого реконструйовано його просопографічний портрет.

Ключові слова: І. М. Каманін; документальна спадщина; просопографія; історичне джерело; особистість.

На межі ХХ–ХХІ ст. усе більшого значення набуває персоніфікація історії, що ставить в основу подій та явищ минулого людину з її непересічними інтелектуальними й організаторськими здібностями, громадянською позицією, обдарованістю та конкретними вчинками. Посилений інтерес до особи в історії вимагає від сучасних дослідників не лише написання біографії, перерахування та уточнення окремих фактів, дат, але й поглибленого вивчення особистості людини, в усій багатогранності її соціально-психологічних та індивідуальних рис.

В умовах масового розсекречення архівних документів та активного запровадження до наукового обігу нових джерел історикам та джерелознавцям стає доступним цінний матеріал просопографічного характеру. Він дає змогу створити “живі” портрети відомих людей, відтворити їх образи у сукупності позитивних і негативних сторін життєпису, не замкнутого у статичні рамки “сухої” біографії.

У вересні 2015 року виповнилося 165 років від дня народження відомого українського історика, архівіста, археографа і палеографа кінця ХІХ – початку ХХ ст. Івана Михайловича Каманіна. У цій статті здійснимо реконструкцію просопографічного портрета ученого. Інформацію про основні етапи його життя та наукової діяльності можна знайти у багатьох статтях і на сторінках довідників та енциклопедій¹ Але її замало, щоб сформулювати уявлення про дослідника як особистість.

У документальній спадщині І. Каманіна наявний комплекс джерел, що містять хоч і фрагментарний, але важливий просопографічний матеріал. Це – офіційні документи, фотографії, джерела особового походження. Окремо можна використати спогади про ученого, некрологи, документи членів його родини та колег.

* *Якобчук Надія Олександрівна* – кандидат історичних наук, м. Київ.

Послужний список батька І. Каманіна та виписка з метричної книги науковця дали змогу з'ясувати його етнічне та соціальне походження. Сам Іван Михайлович в одному з листів, адресованих О. М. Куліш, припускав, що, зважаючи на прізвище, його предки, ймовірно, мешкали поблизу узбережжя річки Ками, але детальних відомостей про них виявити не вдалося². Батьки майбутнього історика не були пов'язані з наукою, хоча як для свого часу отримали гарну освіту. Михайло Михайлович Каманін був військовослужбовцем і походив з селянської родини Володимирської губернії. 4 грудня 1820 р. він став рекрутом артилерійської бригади і до 40 років дослужився до чину поручика артилерії. М. Каманін служив на території Володимирської, Московської і Смоленської губерній, а у 1849 р. його перевели до Києва. На Київщині він завершив військову кар'єру, звільнившись у запас у 1860 році³.

Мати ученого, Олександра Олександрівна Щуровська, походила із середовища міщан Смоленської губернії. Рано втративши батьків, вона виховувалася у родині священника, друга її батька. Родина Каманіних була багатодітною. У послужному списку М. Каманіна вказані імена та дати народження трьох дітей: сина Івана (11 вересня 1850 р.) та доньок Єлизавети (5 вересня 1846 р.) і Пелагеї (4 жовтня 1852 р.)⁴.

І. Каманін народився і провів перші дитячі роки у містечку Димер Київського повіту Київської губернії (зараз смт. Димер Вишгородського р-ну Київської обл.). Родина підтримувала дружні стосунки із сім'ями священників сусідніх сіл Глібовки та Демидово, у їх власній господі також панували українські традиції та побут, притаманний українському духовенству. Значний вплив на формування особистості майбутнього ученого мала мати. Олександра Каманіна була доброзичливою жінкою із сильним, вольовим характером. Вона дуже любила народні пісні та українську літературу, часто купувала і читала дітям твори українських письменників. У ранньому віці Іван Михайлович познайомився із творчістю Т. Шевченка і Гр. Квітки-Основ'яненка, знав напам'ять багато поезій з "Кобзаря" та українських пісень⁵. Батьки ученого були різними за характером людьми, але у родині царювало розуміння, взаємоповага, тепла та доброзичлива атмосфера, тому його дитинство було "окружено любов'ю и ласками"⁶.

У роки Кримської війни, коли М. Каманіна мобілізували до війська, родина переїхала до м. Звенигородки на Черкащині, а після його повернення, у 1857 р., оселилася в Києві – місті, з яким у майбутньому пов'яже своє життя і наукову працю Іван Михайлович.

У 1860 р. І. Каманін розпочав навчання у 2-й Київській гімназії, де, найімовірніше, і зародився його потяг до історичної науки. У той період серед інтелігенції поширився інтерес до старовини, громадські діячі захоплювалися давньою літературою, колекціонуванням тощо. Вчителі гімназії, на чолі з директором І. Слепушкіним, відзначалися жертівністю у справі служіння інтересам освіти, тому намагалися виховувати

своїх учнів у національному дусі. На уроках П. Житецького, І. Самчевського, Н. Тумасова, А. Юркевича та ін. гімназисти знайомилися з літописами Самовидця, Г. Грабянки, С. Величка, здобували загальні знання з української історії, вивчали мови⁷.

У 1868 р., після успішного закінчення гімназії, майбутній учений став студентом Київського університету Св. Володимира, обравши історико-філологічний факультет. Можливо, за прикладом своїх учителів, він мріяв про педагогічну діяльність. Особова справа студента І. Каманіна, відомості іспитів та протоколи засідань Ради Київського університету свідчать, що він мав високий рівень навчальних досягнень, здобув ґрунтовні знання з усіх профільних дисциплін. Відомості півкурсів (1870 р.) та випускних іспитів (1872 р.) І. Каманіна містять відмінні оцінки, і лише грецька, латинська, німецька мови та історія загальної літератури складені на “удовлетворительно”⁸.

Значну роль у професійному становленні і формуванні наукового світогляду дослідника відіграло знайомство з В. Антоновичем, який, отримавши звання доцента, викладав історію на його курсі. Під впливом свого викладача Іван Михайлович розпочав працювати в Київському архіві (далі – КЦАДА), вивчаючи літописи, поступово захопився архівістикою і з великим натхненням віддався науці. Навчаючись на останніх курсах, він за порадою М. Драгоманова перекладав із французької мови “Руководство по древней истории Востока до Персидских воен” Ф. Ленормана. Під керівництвом В. Антоновича написав наукове дослідження “Очерк истории Тверского княжества”, після захисту якого 3 листопада 1872 р. йому було присуджено ступінь кандидата історичних наук⁹. 17 січня 1873 р. Радою Київського університету І. Каманіну було видано відповідний диплом¹⁰.

Успішно розпочата наукова праця, приязні і доброзичливі взаємини з В. Антоновичем відкривали перед майбутнім дослідником широкі професійні перспективи. Але через хворобу він почав втрачати слух, тому педагогічна діяльність стала неможливою, а наукова опинилася під загрозою.

Для молодого вченого це було трагедією. Майже одразу після закінчення університету він одружився і потрібно було утримувати родину. Свідectво про шлюб свідчить, що урочистість відбулася 27 січня 1873 р. у Києві. Дружиною І. Каманіна стала Ольга Андріївна Птіцина – донька чиновника Київського артилерійського округу. А у грудні цього ж року у подружжя народився старший син Валеріан¹¹.

Щоб забезпечити сім'ю, учений у 1873 р. розпочав працювати в Київському губернському акцизному управлінні, посівши посаду контролера з нагляду за тютюновими фабриками міста. Довідка, видана Івану Михайловичу 4 червня 1876 р., свідчить, що посадові обов'язки він виконував дуже добросовісно і відзначався високою самоорганізованістю та внутрішньою дисципліною¹². На початку червня 1876 р. І. Каманін за

сумісництвом влаштувався вільнонайманим співробітником до КЦАДА. У намірі відновити архівну роботу його підтримав В. Антонович, про що учений завжди згадував з великою вдячністю¹³. Ім'я Івана Михайловича бачимо у списку службовців 1852–1902 рр., поданому Київському генерал-губернатору М. І. Драгомирову 20 березня 1903 року¹⁴.

Записи у різних варіантах послужного списку І. Каманіна засвідчують, що його професійна кар'єра відзначалася стабільністю і була пов'язана з однією установою – КЦАДА. 2 червня 1883 р. його було призначено на офіційну посаду помічника бібліотекаря та завідувача архіву. На цій посаді пропрацював 20 років і зарекомендував себе відповідальним, сумлінним і порядним працівником. За зразкову службу незмінно на одній і тій же посаді упродовж тривалого часу його було нагороджено орденами Св. Станіслава 3-го (26 грудня 1891 р.) і 2-го ступеня (1 січня 1893 р.), Св. Анни 3-го ступеня (3 лютого 1898 р.).

Зміни у професійній кар'єрі науковця відбулися у 1903 році. 1 січня 1903 р. його було призначено тимчасово виконувачем обов'язки керівника КЦАДА, а 2 листопада цього ж року він офіційно став архіваріусом, залишаючись на цій посаді впродовж наступних 18 років. За зразкову службу на посаді архіваріуса І. Каманіна було нагороджено орденом Св. Анни 2-го ступеня (1 січня 1906 р.) та званням кавалера ордена Св. Володимира 4-го ступеня (1 січня 1911 р.)¹⁵.

В останні роки життя був співробітником відділу соціальних наук УАН та ІНО ім. Драгоманова. У квітні – жовтні 1920 р. він обіймав посаду керівничого над працями Постійної комісії для виучування західно-руського й українського права УАН¹⁶.

Упродовж всієї своєї професійної кар'єри І. Каманін був відданий своїй роботі і, можна сказати, жив справами архіву, всіма силами намагався забезпечити його належне функціонування, вдосконалити систему опису архівних документів, перешкодити їх фальсифікації, вирішити кадрові питання та непрості побутові проблеми установи. Він неодноразово писав доповідні записки та оглядові статті, присвячені становищу КЦАДА у різні роки. Під час Першої світової війни особисто займався підготовкою майна архіву до евакуації в Саратов, особливо переймаючись збереженням документів при транспортуванні. Пізніше учений неодноразово приїжджав у відрядження до Києва, щоб дізнатися про час і можливість повернення додому¹⁷.

Підтвердженням вище сказаного є й спогади та некрологи сучасників І. Каманіна, які знали його особисто або мали можливість працювати в архіві під його керівництвом. Усі вони наголошують, що Іван Михайлович був дуже досвідченим науковцем, доброзичливо ставився до кожного відвідувача архіву, намагався допомогти у пошуковій роботі. Молоді дослідники знаходили в його особі цікавого співрозмовника, порадирика та наставника, з яким можна було поспілкуватися або навіть подискутувати на будь-яку наукову тему¹⁸.

І. Каманін належав до такого типу людей, які люблять свою працю, а її результат приносить їм задоволення. Як писав М. Василенко: “На архів І[ван] Мих[айлович] дивився не тільки як на обов’язок. Архів для нього був потребою, другим власним науковим кабінетом. Через це на всьому архіві лежав відбиток його особи <...> Ось чому, коли помер І[ван] М[ихайлович], відчувалась якась порожнеча в архіві. Було виїнято душу, що жила там довший час”¹⁹. Сам учений погоджувався з ним, зазначаючи в одному з листів до О. Куліш, що його робота – це його життя і втіха²⁰.

Важливі просопографічні відомості зафіксовані у його листуванні. З листів можна дізнатися про характер І. Каманіна, громадянську позицію, ставлення до праці, особливості приватного життя, стан здоров’я у різні періоди тощо. Однак більшість листів адресована колегам з роботи та знайомим, з якими ученого пов’язували винятково професійні інтереси, наукова діяльність або громадські справи. У таких епістолах переважає діловий стиль, а інформація особистого змісту практично відсутня. Це дає підстави стверджувати, що досліднику була властива певна внутрішня стриманість, закритість, недовірливість, а з іншого боку, можливо, він не мав близьких приятелів, з якими міг бути цілком відвертим. Листи свідчать, що І. Каманін належав до прямолінійних кореспондентів, які не приховували своїх думок і оцінок.

Найбільш відвертим учений був лише з одним своїм адресатом – дружиною Пантелеймона Куліша, Олександрою Михайлівною. Між дописувачами встановилися дуже приязні стосунки і в процесі тривалого і безперервного епістолярного діалогу вони поступово пізнавали душевний стан, індивідуальність, переконання один одного. В особі О. Куліш науковець знайшов близького друга, якому міг розповісти те, про що не писав іншим: родинні справи, особисті переживання тощо. Значне місце у кореспонденціях дослідника до письменниці посідає моральна підтримка, турбота про стан здоров’я, співчуття, бажання розрадити в горі, чуйне слово небайдужої людини²¹.

З листів І. Каманіна стало відомо, що він був постійно заклопотаний науковою діяльністю, видавничими, громадськими справами, проблемами Київського архіву. Учений часто вибачався перед Олександрою Михайлівною за “неаккуратність в листуванні”, пояснюючи це браком вільного часу: “У мене так багато роботи, що й минути немає вільної”²². Він повідомляв, що часто втомлювався, мало відпочивав, але при цьому ніколи не висловлював незадоволення роботою, бажання відійти від справ. “Як кину роботу – помру”, – писав дослідник 1909 року²³.

Відомості з листів доповнюють характеристики сучасників І. Каманіна про його ставлення до праці. Іван Михайлович був дуже відповідальним, прискіпливим і вимогливим як до самого себе, так і до своїх колег і підлеглих. Так, готуючи до видання твори П. Куліша, він

особисто підбирав людей, які під його чітким керівництвом робили рукописні копії опублікованих поезій і прози письменника. Учений сам перевіряв якість переписаних матеріалів і за необхідності вносив відповідні корективи, надавав рекомендації. Усі справи, пов'язані з виданням багатотомника, І. Каманін вів дуже скрупульозно, беріг кожний документ, отриманий для книги²⁴.

У зв'язку з цим ученому були властиві скептицизм і бажання керувати. Іван Михайлович неодноразово повідомляв О. Куліш, що нікому не довіряє²⁵. Він наголошував, що звик працювати самостійно, а до рекомендацій колег звертався лише, коли не міг сам вирішити проблему: “<...> я вовсе не думаю в своей работе пользоваться чужими указаниями. Я все сделаю сам и буду советовать с другими лишь в сомнительных для меня самого случаях <...>”²⁶.

У декількох листах І. Каманін висловив свою позицію щодо ролі праці в житті людини. Науковець зауважував, що найголовніше для успішного результату будь-якої роботи – це добрий початок. На його думку, праця повинна приносити задоволення, а, якщо працювати в умовах постійних докорів та тиску, то можна втратити любов до обраної справи²⁷.

Учений ділився з Олександрою Михайлівною роздумами про мету життя людини, певною мірою висловлював свої національні переконання, ставлення до подій, що відбувалися навколо нього. Він вважав, що кожна людина повинна мати мету, до здійснення якої йтиме упродовж життя. Життєвий шлях триватиме до того часу, поки вона не виконає поставлене перед собою завдання²⁸. Говорячи про свої національні інтереси, науковець зазначав, що, будучи росіянином за походженням, завжди з великою прихильністю ставився до українського національного руху, а зосередження на дослідженні вітчизняної історії ще більше зблизило його з представниками національної еліти²⁹. В одному з листів І. Каманін назвав Росію своєю рідною матір'ю-батьківщиною, а Україну – годувальницею і вихователькою, тому толерантно ставився до представників обох народів³⁰. “Родной матери я не знаю, и всю любовь к Родине я перенес на кормилицу – Украину; до конца дней моих останусь верно преданным ей питомцем”, – писав він у березні 1904 року³¹.

Через проблеми зі слухом учений не мав можливості брати активну участь у політичному житті, залишаючись на позиції спостерігача. Однак він пильно стежив за змінами в країні, брав близько до серця все, що відбувалося навколо нього. Зокрема, переймався подіями революції 1905–1907 рр., зазначаючи, що її наслідки будуть вкрай негативними для населення. Чи не найбільше його турбувало те, що революція провокувала національну ворожнечу, паралізувала життя міст і викликала у суспільстві відчуття невпевненості у завтрашньому дні³².

Він був активним учасником громадсько-культурних заходів, організованих українською інтелігенцією, цікавився українською пресою.

У спілкуванні з колегами, знайомими, в родинному колі надавав перевагу російській мові і в одному з листів до О. Куліш зізнавався, що у Києві “дуже рідко приходиться чути або говорити по-українськи”. Зауважимо, що лише цьому адресату дослідник писав листи українською мовою, хоча й зазначав, що не надто добре нею володіє³³. На його думку, українська мова дуже гарна та мелодійна, і лише читання не давало її забути³⁴.

Епістолярна спадщина І. Каманіна є важливим джерелом для дослідження його взаємовідносин з оточенням. До своїх колег та знайомих, серед яких були авторитетні науковці, громадські діячі, письменники, він ставився з повагою, але завжди мав власну думку щодо будь-якого питання і погоджувався з опонентом тільки за наявності в останнього переконливих аргументів. Дослідник не завжди позитивно сприймав об’єктивну критику сучасників щодо своєї діяльності, відстоюючи власну позицію. Так, після опублікування у газеті “Рада” різких рецензій Д. Дорошенка і С. Єфремова на перший том творів П. Куліша він мало спілкувався з українськими громадськими діячами Києва. Учений не погодився з більшістю критичних зауважень рецензентів, але вирішив не вступати з ними в дискусію і зосередився на продовженні роботи над виданням за розробленою програмою³⁵.

У листах І. Каманін інколи давав оцінку діяльності багатьох своїх сучасників. Він позитивно відгукувався про В. Шенрока, назвавши його “крупным дарованием” і “очень усердным работником”³⁶. Ставлення ж до В. Науменка було дуже критичним: він зазначав, що в останнього немає організаторських здібностей, щоб вдосконалити журнал “Киевская старина”, “зробити його живим”³⁷.

У листах ученого до О. Куліш відобразилися й окремі деталі його родинного життя, ставлення до дітей, взаємини з ними.

І. Каманін мав чотирьох дітей – двох синів (Валеріана і Георгія) та двох доньок (Анну і Катерину). Усі діти, крім старшого сина, жили разом з батьками у Києві. В. Каманін, закінчивши медичний факультет Київського університету, працював лікарем у Кам’янці-Подільському³⁸. У листах історик виступає турботливим, люблячим батьком, якого надзвичайно хвилювали будь-які негаразди його дітей. Зокрема, коли у липні 1903 р. у Києві відбувалися страйки робітників, він відклав усі свої відрядження, щоб бути поруч з родиною: “Выезжать в такую минуту, с одной стороны, не безопасно; а с другой, оставить детей не решаюсь”³⁹. Велике занепокоєння І. Каманіна викликала російсько-японська війна. Науковець хвилювався за старшого сина, якого могли мобілізувати до армії, тому влітку 1905 р. на місяць виїхав до Кам’янця-Подільського⁴⁰. Про сердечну теплоту і любов до доньок свідчать дарчі написи на книгах та фотокартках І. Каманіна. Наприклад, на титульному аркуші книги “Зверинецкие пещеры (их древность и святость)” є напис, зроблений рукою ученого, такого змісту: “Милой и дорогой моей дочурке Кате

Каманиной <...> дарю на память эту книгу. Горячо-горячо любящий ее отец 22.III.1915⁴¹.

Старша донька ученого Анна у роки Першої світової війни була сестрою милосердя, а потім працювала у бібліотеці Третього відділу ВУАН. Молодша, Катерина, після закінчення Фундуклеївської гімназії займалася педагогічною діяльністю, а у 1930-х рр. була робітницею на фабриці одягу.

На основі аналізу листування можна зробити висновок, що дослідник дуже любив дітей. Він часто розпитував Олександру Михайлівну про племінників і онуків, висловлював щире співчуття та підтримку, якщо дізнавався про їхні хвороби, а у листах, написаних перед приїздом у Кулішівку, консультувався щодо подарунків для малечі⁴².

У побуті Іван Михайлович був надзвичайно простою та скромною людиною, яка ніколи не хотіла завдавати людям зайвих клопотів і не вимагала до себе особливого ставлення⁴³. “Об удобствах моих не заботьтесь. Я человек простой и довольствуюсь простым и немногим в своей жизни”, – писав учений у листі до О. Куліш від 4 липня 1903 року, неодноразово підкреслюючи, що не любить розкоші⁴⁴.

Зважаючи на вік дописувачів, значне місце у взаємному листуванні І. Каманіна з О. Куліш посідала тема здоров'я. Майже у кожному листі дослідника відображено піклування про самопочуття адресата. Щодо самого І. Каманіна, то можна зробити висновок, що його здоров'я почало погіршуватися наприкінці 1900-х років. У 1909 р., після тривалої тяжкої хвороби, він писав: “Жизнь моя уже подорвана; неприятности же меня прямо убивают” [17, арк. 1]. Однак, незважаючи на проблеми зі здоров'ям, учений продовжував свою наукову і громадську діяльність.

Певну інформацію про особистість І. Каманіна містить його науковий доробок і, насамперед, рукописи. Праці ученого свідчать про різносторонність його наукових інтересів, ерудованість та скрупульозність у проведенні досліджень. У більшості рукописів статей є численні правки, коментарі, примітки, що відображає його ставлення до власної праці. На основі аналізу змісту рукописів та публікацій І. Каманіна можна визначити головні напрями його наукової діяльності та інтереси на різних етапах життя.

Про зовнішність ученого та коло його спілкування також можуть розповісти фотографії. Серед виявлених світлин є портрети ученого, зроблені професійним фотографом, та аматорські знімки в колі родини, друзів, колег. На фото бачимо доньок ученого Анну і Катерину, О. Вітвицьку, В. Антоновича, К. Болсуновського, М. Істоміна, І. Істоміна, О. Федотова-Чеховського та ін.

Отже, незважаючи на те, що просопографічна інформація у документальній спадщині І. М. Каманіна надто фрагментарна, вона дає підстави стверджувати, що перед нами непересічна постать початку ХХ століття. Авторитетний науковець, знаний і шанований багатьма

відомими діячами своєї доби, який відзначався широтою наукових інтересів, ерудованістю і надзвичайною відданістю улюбленій роботі. А водночас проста, невибаглива у побуті людина, доброзичлива у спілкуванні з колегами і друзями, турботлива у ставленні до родини.

Звичайно, І. Каманін не був позбавлений негативних рис. Дещо скептичний, вимогливий, інколи недовірливий і суперечливий, він звик сподіватися лише на самого себе і часто не сприймав критику, був досить стриманим і навіть закритим. Він не скаржився на долю, не афішував свого родинного життя, а у листуванні завжди уникав відвертих розмов і не відкривав власної душі.

¹ *Василенко М.* Наукова діяльність Івана Михайловича Каманіна / Микола Василенко // Записки соціально-економічного відділу ВУАН 1924–1925 рр. – К., 1926. – Т. 2–3. – С. 54–64; Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України : бібліографічний довідник: у 2 ч. / [ред.-упоряд. В. О. Горбик]. – К. : НАН України, Інститут історії України НАНУ, Центр пам'ятокознавства НАНУ і УТОПК, 2005 – Ч. 1. – 2005. – С. 240–249; Енциклопедія історії України: в 10 т. / [ред. кол. В. А. Смолій, Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін]. – К. : Наукова думка, 2003 – Т. 4: Ка-Кам. – 2007. – С. 47–48; Енциклопедія українознавства: словникова частина: в 10 т. / [ред. В. Кубійович]. – Львів : Молоде життя, 1993 – Т. 3. – 1994. – С.184; *Ємець О.* “Труди і дні” Івана Каманіна // Історія, історіографія, джерелознавство (статті, розвідки, замітки, есе) / Ольга Ємець. – К., 1996. – С. 251–268; *Ситник О.* Український історик Іван Каманін / Олександр Ситник // Український історик. – 1991. – № 1–2 (108–109). – С. 115–132; Щербина В. І. Іван Михайлович Каманін як архівіст / В. І. Щербина // Записки соціально-економічного відділу ВУАН 1924–1925 рр. – К., 1926. – Т. 2–3. – С. 44–53; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Незабутні постаті : довідкове видання / [авт.-упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк]. – К. : Світ успіху, 2005. – С. 186.

² Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ВР ІЛ НАН), ф. 19, спр. 1260, арк. 1зв.

³ Державний архів міста Києва (далі – ДАК), ф. 16, оп. 322, спр. 132, арк. 12 зв.; 13 зв.

⁴ Там само, арк. 14 зв.; 16 зв.

⁵ ВР ІЛ НАН, ф. 19, спр. 1260, арк. 2.

⁶ *Ємець О.* “Труди і дні” Івана Каманіна // Історія, історіографія, джерелознавство (статті, розвідки, замітки, есе) / Ольга Ємець. – К., 1996. – С. 263.

⁷ *Щербина В. І.* Іван Михайлович Каманін як архівіст / В. І. Щербина // Записки соціально-економічного відділу ВУАН 1924–1925 рр. – К., 1926. – Т. 2–3. – С. 44–45.

⁸ ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 478, арк. 34 зв.; ф. 16, оп. 311, спр. 118, арк. 70 зв. –71.

⁹ Там само, ф. 16, оп. 311, спр. 118, арк. 75.

¹⁰ Там само, ф. 16, оп. 322, спр. 132, арк. 11.

¹¹ Там само, арк. 3, 9.

¹² Там само, арк. 6.

¹³ [Каманін І. М.]. Невидані спомини І. М. Каманіна про В. Б. Антоновича / [І. М. Каманін] // Україна. – 1928. – Кн. 6. – С. 67.

¹⁴ Київський центральний архів давніх актів 1852–1943 : Збірник документів у 2 т. / [упоряд. Л. М. Муровцева, В. В. Страшко, Л. А. Сухих]. – К. : ЦДІАУ, 2002 – Т. 1 : (1852–1921) – 2002. – С. 268.

¹⁵ ДАК, ф. 16 оп. 465, спр. 4787, арк. 37 зв.

¹⁶ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф. 1303, оп. 1, спр. 6, арк. 1–1 зв.

¹⁷ Київський центральний архів давніх актів 1852–1943 : Збірник документів у 2 т. / [упоряд. Л. М. Муровцева, В. В. Страшко, Л. А. Сухих]. – К. : ЦДІАУ, 2002 – Т. 1 : (1852–1921) – 2002. – 456 с.

¹⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. ХХХІІІ, спр. 839, арк. 1–2.

¹⁹ *Василенко М.* Наукова діяльність Івана Михайловича Каманіна / Микола Василенко // Записки соціально-економічного відділу ВУАН 1924–1925 рр. – К., 1926. – Т. 2–3. – С. 63–64.

²⁰ ВР ІЛ НАН, ф. 19, спр. 1303, арк. 1.

²¹ ВР ІЛ НАН, ф. 19, спр. 1262, арк. 1; ф. 19, спр. 1267, арк. 2; ф. 19, спр. 1269, арк. 1.

²² Там само, ф. 19, спр. 1277, арк. 1.

²³ Там само, ф. 19, спр. 1303, арк. 1.

²⁴ ВР ІЛ НАН, ф. 19, спр. 1265, арк. 1.

²⁵ ІР НБУВ, ф. І, спр. 49724–49756, арк. 71.

²⁶ ВР ІЛ НАН, ф. 19, спр. 1259, арк. 2.

²⁷ ІР НБУВ, ф. І, спр. 49724–49756, арк. 70.

²⁸ ВР ІЛ НАН, ф. 19, спр. 1269, арк. 1 зв.

²⁹ Там само, ф. 19, спр. 1260, арк. 2.

³⁰ ВР ІЛ НАН, ф. 19, спр. 1260, арк. 2 зв.

³¹ Там само, арк. 2.

³² ІР НБУВ, ф. І, спр. 49724–49756, арк. 19.

³³ ВР ІЛ НАН, ф. 19, спр. 1271, арк. 2.

³⁴ Там само, ф. 19, спр. 1265, арк. 2 зв.

³⁵ Там само, ф. 19, спр. 1292, арк. 1 зв.; ф. 19, спр. 1305, арк. 1 зв.–2.

³⁶ Там само, ф. 19, спр. 1274, арк. 2.

³⁷ Там само, ф. 19, спр. 1271, арк. 2.

³⁸ ДАК, ф. 16 оп. 465, спр. 4787, арк. 27.

³⁹ ВР ІЛ НАН, ф. 19, спр. 1263, арк. 1.

⁴⁰ Там само, ф. 19, спр. 1272, арк. 2.

⁴¹ *Крячок М. І.* Документи фонду Івана Михайловича Каманіна як історичне джерело (за матеріалами ЦДАМЛІМ України) // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи / М. І. Крячок. – К., 1997. – С. 218.

⁴² ВР ІЛ НАН, ф. 19, спр. 1268, арк. 3 зв.; ф. 19, спр. 1290, арк. 2.

⁴³ Там само, ф. 19, спр. 1271, арк. 2 зв.

⁴⁴ Там само, ф. 19, спр. 1262, арк. 2 зв.

The article is dedicated to the 165th birth anniversary of Ukrainian historian, archivist, and arheografist I. M. Kamanin. Based on the complex of sources of documentary heritage of scientist the author reconstructed his prosopographical portrait.

Key words: I. M. Kamanin; the documentary heritage; the prosopography; the historical sources; the personality.

УДК 930.253:929Шептицький

Л. В. ЛЮБАРСЬКА*

**ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
АРХІЄПИСКОПА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО**

У добірці подано фотодокументи із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного до 150-річчя від дня народження архієпископа Андрея Шептицького.

Ключові слова: Андрей Шептицький; фотодокументи; ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

“Мудрість життя полягає в тому,
щоб любити те, що на правду є добром”

Митрополит Андрей Шептицький

Цього року в Україні та поза її межами вшановують 150-річчя від дня народження видатного релігійного та громадського діяча ХХ століття, мецената, предстоятеля Української греко-католицької церкви, Митрополита Галицького, Архієпископа Львівського Андрея Шептицького (світське: Роман Марія Алексáндр Шептицький; 1865–1944) з резиденцією у м. Львові.

Владика походив з вельможного українського роду, що бере свій початок у ХІІІ столітті, і мав на той час великі статки, але став монахом, за особистим дозволом Папи Лева ХІІІ перейшовши у східну традицію. Очоливши єпархію, він загалом реорганізував її і багато зробив для відновлення візантійських традицій, що є однією з основ греко-католицької церкви. За життя митрополит спромігся на численні суспільної ваги здобутки, тож доцільніше коротко згадати лиш найзнаковіші факти. Упродовж його діяльності між 1901 і 1944 роками в Галичині сім разів змінювалися

Митрополит УГКЦ
Андрей Шептицький.
З фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного
од. обл. 0-184139.

* Любарська Людмила Валентинівна – провідний науковий співробітник сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

господарі: австрійці, росіяни, українці, поляки, радянська влада, німці і знову радянська влада. Свого часу Андрей Шептицький очолив делегацію до цісаря Франца Йосифа з вимогою національного рівноправ'я для українців Галичини поряд з іншими народами монархії. Виступав у віденському сеймі, у Палаті панів, піклуючись про створення українського університету у Львові, і домогся цісарського декрету на його відкриття 1 вересня 1916 року.

Завдяки митрополиту Ватикан визнав УНР у 1919 році. Шептицький же профінансував створення Народної Лічниці у Львові, а також сиротинця, на утримання якого віддав жертвні гроші від Папи Бенедикта XV. Власний масток у Підлютому Андрей Шептицький подарував для влаштування літніх таборів дитячій патріотичній організації “Пласт”. Так само приватною колекцією церковника закладено Український національний музей – спершу п'ять кімнат у митрополичих палатах, а в 1911 році придбав для потреб музею цілий будинок на теперішній вулиці Драгоманова. Окрім того, заснував Земельний банк у Львові, підтримував діяльність українських культурно-просвітницьких товариств “Просвіта”, “Рідна школа”, “Сільський господар”. Під його егідою в українські села прийшла освіта: з'явилися народні школи, лікарні на кошти з прибуткових статей володінь роду Шептицьких.

За словами дослідників, Владика зробив неоціненний внесок у розвиток чернечого життя. Саме завдяки йому розвивалась УГКЦ за кордоном. Бо ж до митрополита існував лише Василіанський чин, а з його приходом відновився монастир студійського уставу. За ініціатииви Шептицького було засновано Львівську греко-католицьку академію (1928), Богословське наукове товариство (1929), відновлено роботу Голландського унійного апостолату, у Бельгії – східну гілку ордену бенедиктинців, започатковано унійний рух в Англії.

На початку радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. митрополит Андрей вітав відновлення української державності й створення уряду Української держави – Українського державного правління, 1941 р. очолив Українську Національну Раду, а 1944 – Всеукраїнську Національну Раду.

Під час німецької окупації митрополит звернувся з протестом проти винищення єврейського населення до райхсканцлера Гімmlера, виступив на захист радянських полонених у листах Гітлеру. Упродовж війни митрополит організував таємне визволення євреїв. Так, 14 серпня 1944 року зусиллями Владика Андрея таємно було вивезено 2000 єврейських дітей, яких переховували у криптах, монастирських школах, сиротинцях Львова й околиць. Досить згадати про намір світового єврейства долучити Андрея Шептицького до сонму Праведників світу.

Поховано Владика 1 листопада 1944 року у підземеллі Собору святого Юра. Його похорон у зайнятому радянськими військами Львові

перетворився на грандіозну маніфестацію. Загальна любов і шана від людей живить пам'ять про нього і сьогодні.

2015 рік Кабінет Міністрів України проголосив роком Андрея Шептицького. В Україні і за кордоном відбуваються численні наукові й культурно-мистецькі заходи, присвячені ювілейній даті. Зокрема, управління культури Львівської міської ради у партнерстві з національним телеком-оператором “Київстар” зініціювали проект “Зателефонуй Шептицькому” за безкоштовним номером 2907, який триває з 1 травня до кінця 2015 року. Номер 2907 було обрано не випадково – за датою народження Митрополита Галицького: 29 липня 1865 року. Цитати, які зможуть прослухати абоненти, зібрано з письмової спадщини предстоятеля Української греко-католицької церкви: думки митрополита голосом актора Андрія Твердака про любов, родину, подружнє життя, дитинство та виховання, а також про патріотизм, мистецтво, владу, державу й економіку. В окремому розділі голосового меню викладено історію роду Шептицьких. Музичним супроводом стала популярна на початку минулого століття мелодія Михайла Вербицького у виконанні львівського гітариста Остапа Мануляка.

Громада Львова активно обговорює спорудження пам'ятника Андрею Шептицькому, вперше готується до видання фотоальбом “На скелі віри”, що розповість про життя й діяльність Пастиря. Як свідчать автори проекту, ці фотографії до того ж є зразками фотомистецтва: “Це були дорогі фотографії кінця XIX – початку XX століть, там неймовірно висока якість. Але ті, які робили світлини, їх не підписували і інколи важко ідентифікувати, хто на них. Митрополит, що цікаво, ніби відчуваючи, підписував майже всі фотографії з його колекції, хто де зображений. Якщо говорити про фотографії у роки підпілля, то вони дуже неякісні і це зрозуміло – час був дуже непростий і кожна знімка могла бути претекстом до арешту”.

У фондах ЦДКФФА України зберігаються такі фотодокументи. На них бачимо митрополита як церковного, культурного, громадського діяча: серед дітей-сиріт, пластунів, з лікарями, митцями, підприємцями – свідчення його подвижницької праці у всіх сферах життя.

Андрей Шептицький – український церковний, культурний та громадський діяч, митрополит Української греко-католицької церкви. Поч. XX ст.
 З фондів ЦДКФФА України
 ім. Г. С. Пишеничного
 од. обл. 0-236955.

Андрей Шептицький – український церковний, культурний та громадський діяч, митрополит Української греко-католицької церкви, митрополит Галицький, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський.
 1916–1917 рр.
 З фондів ЦДКФФА України
 ім. Г. С. Пишеничного
 од. обл. 0-235470

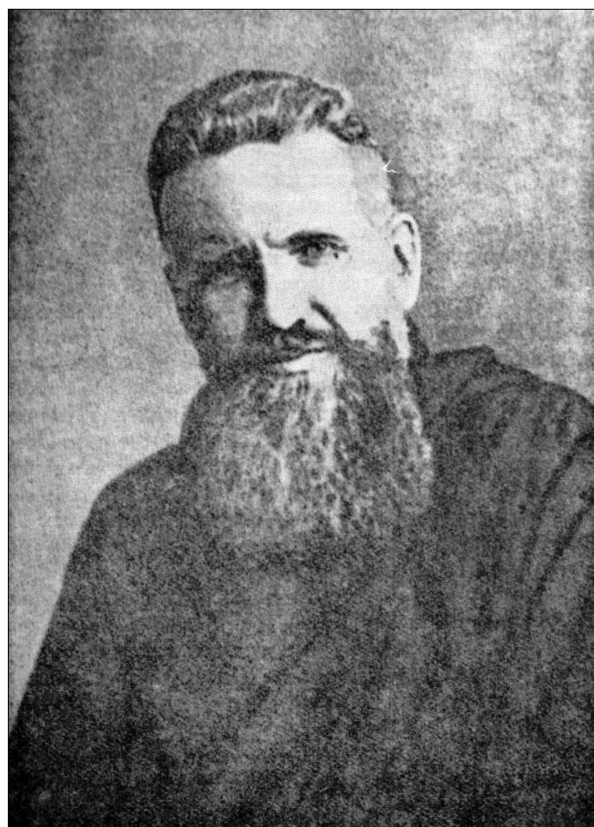
Зустріч митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького (в центрі) у м. Відні після повернення з ув'язнення в Росії.
м. Відень, 27 серпня 1917 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиличного од. обл. 0-235164.

Митрополит Андрей Шептицький у Стокгольмі (Швеція) після повернення із заслання.
Стоять (зліва направо) – єпископ Болян, співак Модест Менцинський, Микола Залізник.
м. Стокгольм, 1917 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиличного од. обл. 0-185745.

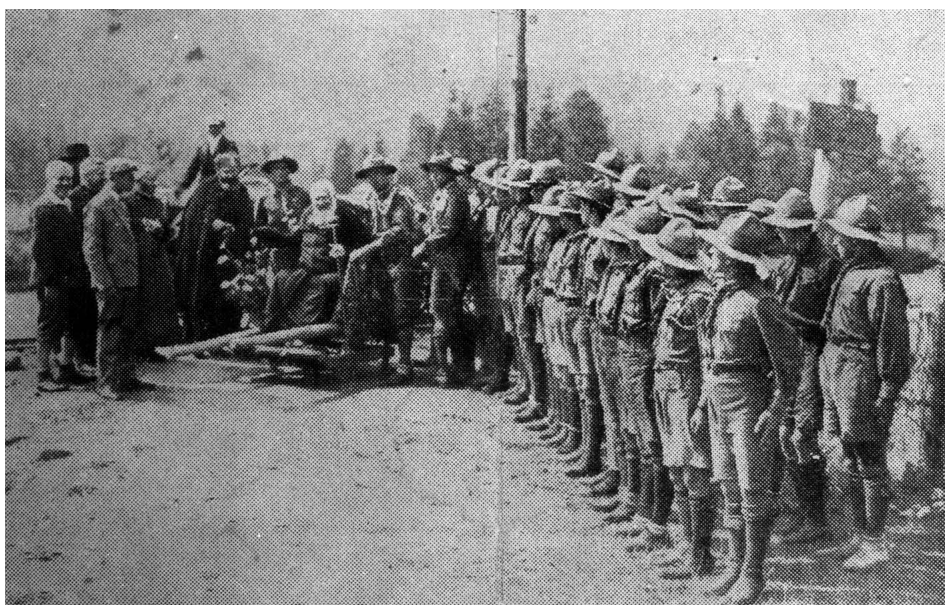
Митрополит Андрей Шептицький серед українських і німецьких старшин австро-угорської армії. Ліворуч – генерал-четар А. Кравс, праворуч – М. Василько. 1918 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиличного од. обл. 2-154066.

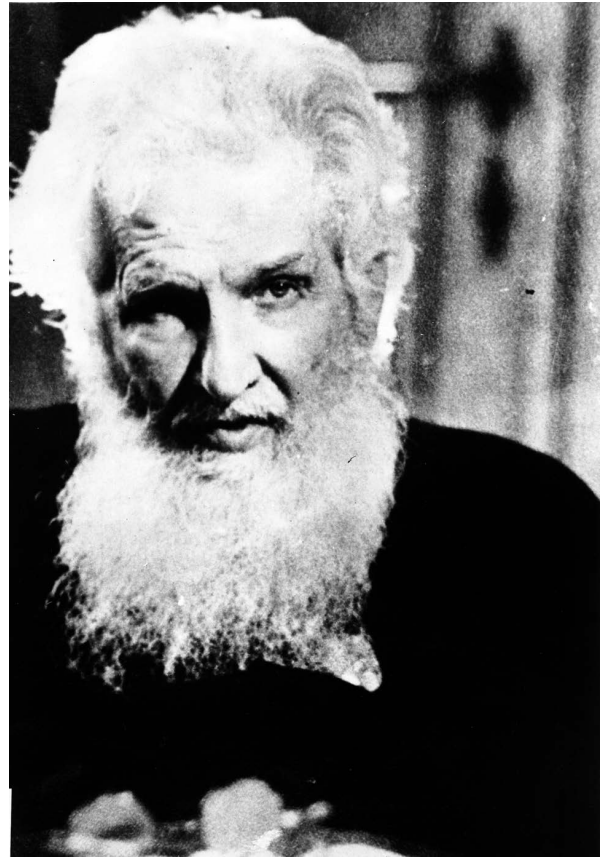
Митрополит УГКЦ, граф
Андрей Шептицький.
Львів, 1928 р.
З фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пиличного
од. обл. 0-222491.

Митрополит Андрей Шептицький серед дітей. (1941–1944 рр.)
З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного од. обл. 2-153973.

Глава УГКЦ, митрополит Галицький, Кир Андрей (Шептицький)
серед українських пластунів. (1941–1944 рр.)
З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного од. обл. 2-154144.

Андрей Шептицький –
митрополит УГКЦ,
митрополит Галицький,
архієпископ Львівський,
єпископ Кам'янець-
Подільський.
м. Львів, 1943 р.
*З фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного
од. обл. 2-158832.*

The photocollection presents photo documents of fonds of the Central State Archives of Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. S. Pshenychnyi to the 150th Anniversary of the Birth Date of Archbishop Andrey Sheptytsky.

Key words: Andrey Sheptytsky; the photo documents; the Central State Archives of Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. S. Pshenychnyi.

УДК [930.253+930.2]:929.52(477)“1504/1646”

Д. П. ВАЩУК*

**АРХІВ КНЯЗІВ ЧОРТОРИЙСЬКИХ:
ДИПЛОМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЧАТКОВОГО ПРОТОКОЛУ
ТА РЕЄСТР ДОКУМЕНТІВ****

Розглянуто 38 документів, що належать родинному архіву князів Чорторійських й охоплюють період із 1504 до 1646 рр. Здійснено їх розподіл за типологічними групами відповідно до сучасних джерелознавчих досліджень. Проведено дипломатичний аналіз початкового протоколу, подано реєстр документів та їх археографічний опис.

Ключові слова: князі Чорторійські; джерелознавство; дипломатика; археографія.

Вивчення історії окремих українських князівських родин XV – XVI ст. ніколи не втрачало своєї актуальності. Водночас, на сучасному етапі особливого значення набуває пошук і виявлення нових джерел, їх подальше впровадження до наукового обігу, а також систематизація раніше відомих документів за приналежністю до окремих сімей. Варто зазначити, що сучасні українські дослідники у своїй роботі зіштовхуються із низкою труднощів. Насамперед, це стосується розпорошеності “князівської документальної спадщини” XV – XVI ст. у архівосховищах різних країн (Україна, Польща, Литва, Білорусь, Росія та ін.). Незважаючи на те, що “князівська” тематика окресленого періоду є досить популярною серед вчених, публікацією документів, які б стосувались конкретних родин, займається не так багато дослідників.

Пропоноване дослідження стосується документальної спадщини князівської родини Чорторійських, представники якої довгий час відігравали важливу роль на політичній арені Центрально-Східної Європи. Об’єктом нашої уваги стали документальні матеріали фонду № 293 (Західно-Руські акти) Відділу рукописів Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург). У ньому нами було виявлено 38 документів.

* *Ващук Дмитро Петрович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

** Підготовка цієї статті стала можливою завдяки дотації КІУСу Альбертського університету з Вічного фонду імені родини Стасюків.

Усі вони є оригінальними, безпосередньо стосуються вказаної родини і є частиною сімейного архіву. Достеменно невідомо, за яких обставин вони потрапили до Санкт-Петербургу. Найвірогідніше, зі слів хранителя фонду Сергія Жемайтиса, це сталося у XIX ст., коли велика частина різноманітних документів була вивезена із Польщі та Правобережної України до Російської імперії. Хронологічно вони охоплюють період із 1504 по 1646 рр. У документах під №36 –38 (1646 р.) вписано акти першої третини XVI ст., зокрема під датами 12 вересня 1504 р., 5 березня 1505 р. та 28 лютого 1526 р.

Відповідно до сучасних досліджень¹, документи можна розділити за такими типологічними групами:

I. Джерела публічно-правового характеру:

Листи (різноманітного змісту):

- нагадувальні № 1, 9;
- про звільнення № 3;
- наказні № 5, 10, 12, 13, 25, 26, 30;
- повідомлення №19, 20, 21, 22;
- заставні № 29, 32;
- зобов'язуючі № 17;
- продажу № 34, 35.

Екстракти № 36, 37, 38

Підтвердження:

- на нерухомість №18;
- судового рішення №31.

Оренди: № 14, 15, 16

Квити: № 8, 11

До окремої групи публічно-правових документів належать **джерела судочинства**. Тут маємо декілька типів – “свідчення” (№ 23) і “запис” (№ 33). Водночас до цієї групи належить й лист-випис під № 24, оскільки у ньому здійснено випис розслідування вижа із судових книг князя Василя-Костянтина Костянтиновича Острозького.

II. Джерела приватно-правового характеру:

Дарчі записи: № 2, 27, 28

Договори № 4, 6, 7.

Тепер розглянемо початковий протокол вивчених документів². Він складається із таких складових: інтитуляції, інскрипції та салютації. Відповідно до інтитуляції (*intitulatio*) усі акти розподіляються на такі групи:

1) великокнязівські (господарські):

1.1. Олександра Ягеллончика – “Александрь, Божю м(и)л(о)стю корол полский, велики княз литовский, руски, пруский, жомоитский, и иных” (№ 37) (вписаний); а також документ № 38 (вписаний);

1.2 Сигізмунда I Старого – “Жикгимонт Божю м(и)л(о)стью корол полский великий кн(я)зь лит(о)вский, руский, пруский, жомоитский, мазовецкий и иных” (№ 1); а також документи № 3, 36 (вписаний);

1.3 Сигізмунда II Августа – “Жикгимонт Август, Божю м(и)л(о)стью корол полский и великий кн(я)зь лит(о)вский, руский, пруский, жомоитский, мазовецкий и иных” (№ 9); а також документ №10, 12, 13, 18, 25, 26, 30, 31;

1.4. Владислава IV Вази – “Владыславъ, з Божой ласки корол полский, великий княз литовський, руский, пруский, жомоитски, мазовецки, инфлянський, смоленський, черниговський, а шведский, кгодский, ваньдалский дедечны король” (№ 36); а також документи №37, 38.

2) князівські – “Я, Иван Федорович Чорторыский” (№4), “Я, Фридрихъ Глібович Пронский, воевода киевский, з малжонькою моею, кн(я)гини Федорою Б(о)гушовною” (№ 7), а також документи №6, 24, 32, 33, 34, 35.

3) шляхетські (зем’янські) – “Я, Сєнко Гринкевич Гавьсович” (№2), “Стефан Андріевич Велкович, скарбный г(о)с(по)д(а)рьский, ключник виленский” (№8), “Я, Казимир Лєдницький, мерчи кроля его м(и)л(о)сти” (№11), а також документи №17, 23, 27, 28, 29;

4) церковні – “Я, Марко Василевич Жоравницкий, нареченный епископ луцкий и острозский” (№14), а також документи №5 (інтитуляція пошкоджена), 15.

Інскрипція (*inscriptio*) є присутньою у багатьох актах. Наведемо найбільш цікаві приклади.

“Кн(я)зю Юрю Ивановичу Дубровицкому, а кн(я)зю Василю Федоровичу Четвертенскому, кн(я)зю Ивану Андріевичу Полубєнскому, а пану Боговитину Петровичу, а писарю н(а)шому пану Михайлу Василевичу, а пану Андрію Лозце, а Федору Гулевичу” (№1);

“Воеводе киевскому, державцы чернобылскому, кн(я)зю Фредрыху Глебовичу Пронскому, и малжонце его м(и)л(о)сти кн(я)г(и)ни Федоре Богушовне” (№9);

“Кн(я)зю Ивану Федоровичу Чорторыскому” (№12);

“Дворянину нашему” – хто саме був під цим звертанням із документа не відомо (№13);

“Наяснейший м(и)л(о)стивый г(о)с(по)д(а)рю” – саме так звертався до свого адресата епископ луцький та острозький Марко Жоравницький (№16);

“Велможный кн(я)же г(о)с(по)д(и)не, мне особливе ласкавый” – звернення маршалка дворного Євстафія Воловича до князя Івана Федровича Чорторійського (№19);

“Велможный кн(я)же, п(а)не а добродєя мой м(и)л(о)ст(и)ве, мне ласкавый” – звернення княгині Беати з Костельця, дружини князя Іллі Костянтиновича Острозького, до князя Івана Федоровича Чорторійського (№20);

“Старостиной бряславской и веницкой, кн(я)г(и)ни Илиной Костентиновича Острозьской, кн(я)г(и)ни Бияте с Костелца” (№25);

“Велебному вл(а)дыце луцкому и острозскому, Ивану Красенскому, верному нам милому, ласку н(а)шу королевскую, верный нам милый” (№30).

Інскрипція також є у таких документах: №3, 5, 10, 21, 22, 26 та 38 (вписаний).

Елементом салютації (*salutatio*) можуть виступати такі слова: “Ознаймуемъ симъ листом нашимъ нинешним и на потомъ будучимъ, кому будетъ потреба того ведати” (№18); “Ознаймуемъ всим вобец и каждому з особна, кому будетъ належи” (№31). В документі №36 салютація виглядає так: “Ознаймуем сим нашим листом, иж прошени естмо были о выдане екстрактом зъ Книгъ Канъцелярьи нашео болшоо, Великог(о) Княз(ства) Лим(овского), справу нижей выраженоо, которая нашла у Книгах светоблиное памети, короля ег(о) м(и)л(о)сти, Жыкгимонта Першог(о) тыми словы писана”. В інших двох, 37-му та 38-му, в основному тексті вона майже однакова, проте відрізняється у вписаному: “Чиним знаменито сим нашим листом и далей” (№36); “Чыним знаменито сим нашым листомъ, хто на нег(о) посмотрит, або чтучы ег(о) вслышыт, нинешным и потом будучым, кому будетъ потреб тог(о) ведати” (№37); у №38 вписаний текст не містить салютації.

Отже, у всіх проаналізованих документах присутній початковий протокол. Проте не у кожному він представлений повною мірою. Дипломатичний аналіз основної частини ділових паперів (аренги, промультгації, нарації, диспозиції, санкції та короборації) дав можливість встановити конкретних осіб із родини Чорторійських, які так чи інакше фігурують у змісті:

Княжна Марія Немирянка Резановичівна, дружина князя Михайла Васильовича Чорторійського, мати Федора Михайловича Чорторійського, бабуся Івана Федоровича Чорторійського (№ 38);

Князь Федір Михайлович Чорторійський – батько Івана Федоровича Чорторійського (№1, 2, 3, 36, 37);

Князь Іван Федорович Чорторійський (№ 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26);

Княжна Ганна Кузьмівна Заславська – дружина Івана Федоровича Чорторійського (30, 31, 32);

Княжна Олена Іванівна Чорторійська – дочка Івана Федоровича Чорторійського, дружина Остафія Івановича Горностая (№ 27, 28, 29);

Княжна Олександра Іванівна Чорторійська – онука Івана Федоровича Чорторійського (№ 34, 35).

У документі № 33 точних імен князя Чорторійського і його дружини не зазначено.

Серед усіх документів особливе значення мають №19 –22. Це приватні листи, котрі, як правило, не вписувались до Метрики Великого

князівства Литовського, а тому існують лише в оригіналах. Відтак вони є менш доступними, ніж актовий матеріал Книг Метрики Великого князівства Литовського.

Нижче ми наводимо реєстр 38 документів із археографічним описом кожного.

Реєстр документів

№ 1. 1528, березня 4. Вільно. Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда I Старого про створення комісії у складі князів Юрія Івановича Дубровицького, Василя Федоровича Четвертинського, Івана Андрійовича Полубенського та ін. для розгляду суперечки між луцьким старостою Федором Михайловичем Чорторійським та паном Богушем Боговитиновичем з приводу будівництва замку в урочищі Білеве.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 35. – Л. 1–10б.

Публікація: Ващук Д. Формування правової культури Великого князівства Литовського у другій половині XV – першій третині XVI ст. // Український історичний журнал. – № 1. – 2014. – С. 71–72.

Папір. Водяний знак – “тіара”. Загальні розміри: 32,5x21 см. Кількість рядків: арк. 1 –29, арк. 1зв. –21. Стан збереження – задовільний. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск слабкий. У багатьох місцях текст затертий. Збереглися залишки від печатки червоного кольору. Писар – Васькович (Івашкович) Копоть.

№ 2. 1530, листопада 13. Коріжичі. Оригінальний дарчий запис Семена Гавсовича князю Федору Михайловичу Чорторійському на третину купленого в брата маєтку Тудорова.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 43. – Л. 1–20б.

Папір. Водяний знак – “сокира” – міститься на арк. 2. Загальні розміри: арк. 1 – 32,5x31 см.; арк. 2 – 12x31 см. Кількість рядків: арк. 1 – 28, арк. 1зв. – 31, арк. 2 – 6, арк. 2зв. – чистий. Стан збереження – задовільний. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск слабкий. Збереглися сім печаток чорного кольору під паперовою кустодією. Ім’я писаря відсутнє.

№ 3. 1534, червня 27. Вільно. Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда I Старого литовському гетьману Юрію Миколайовичу Радзивілу про звільнення від військової служби князя Федора Михайловича Чорторійського і направлення замість нього сина, князя Івана Федоровича Чорторійського.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 69. – Л. 1–1об.

Публікація: Памятники истории Восточной Европы. Источники XV – XVI в. – Т. VI: Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки. Первая половина XVI в. / Составитель тома М. М. Кром. – М.; Варшава, 2002. – С. 82–83.

Папір. Водяний знак відсутній. Загальні розміри: 33,5x20,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 24, арк. 1зв. – архівна помітка XVIII ст. Стан збереження – добрий. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Посередині із незначними пошкодженнями збереглася печатка червоного кольору. Писар – Іван Горностай.

№ 4. 1548, лютий. Клевань. Договір князя Івана Федоровича Чорторійського з воєводою кийвським князем Фрідріхом Глібовичем Пронським про те, щоб люди архімандрита Пересопницького монастиря, які належали Чорторійським, не ловили рибу в ставку Жуковському.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 133. – Л. 1–1об.

Папір. Водяний знак – “собака”. Загальні розміри: 33x21 см. Кількість рядків: арк. 1 – 29, арк. 1зв. – чистий. Стан збереження – добрий. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Документ підписано князем Іваном Федоровичем Чорторійським. Збереглася печатка чорного кольору під паперовою кустодією. Ім’я писаря відсутнє.

№ 5. 1548, лютого 22. Новгородок. Оригінальний лист Київського митрополита Макарія єпископу луцькому та острозькому Феодосію про допуск священика Тимофія до священнослужительства у Святотроїцькій церкві у Білчихах по наданому йому на те праву князем Іваном Федоровичем Чорторійським.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 134. – Л. 1–1об.

Папір. Водяний знак – “тіара”. Загальні розміри: 32x20 см. Кількість рядків: арк. 1 – 20, арк. 1зв. – 2. Документ відреставрований у 1982 р. Два верхні кути надірвані і частина тексту втрачена. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Ім’я писаря відсутнє.

№ 6. 1548, червня 30. Білогородка. Договір князя Івана Федоровича Чорторійського із князем Фрідріхом Глібовичем Пронським про припинення суперечки стосовно ставок Білівського та Жуковського, незаконного вилову риби тощо.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 135. – Л. 1 – 2об.

Папір. Водяний знак – “кабан” – розташований на арк. 2. Загальні розміри: 32x42,5 см. Аркуш складено навпіл. Кількість рядків: арк. 1 – 32, арк. 1зв. – 32, арк. 2 – 28, арк. 2зв. – чистий. Стан збереження – добрий. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглася одна печатка зеленого кольору під паперовою кустодією. Ім’я писаря відсутнє.

№ 7. 1548, червня 30. Жуково. Договір князя Фрідріха Глібовича Пронського, воєводи київського, із князем Іваном Федоровичем Чорторійським про полюбовне вирішення суперечки щодо замку Білівського та ставку на р. Стубла біля маєтку Жуковського.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 136. – Л. 1 – 4об.

Папір. Водяний знак – “корона” – розташований на арк. 1 та 2. Загальні розміри обох аркушів: 31,5x43,5 см. Аркуші складено навпіл і прошито темно-коричневим шнурком. Кількість рядків: арк. 1 – 26, арк. 1зв. – 27, арк. 2 – 25, арк. 2зв. – 25, арк. 3 – 26, арк. 3зв. – 27, арк. 4 – 13, арк. 4зв. – чистий. Стан збереження – добрий. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглися залишки від шести печаток зеленого кольору. Ім’я писаря відсутнє.

№8. 1548, листопада 6. Вільно. Квит господарського скарбника, ключника віленського Стефана Андрійовича Велковича щодо отримання ним се ребцини за другу половину 1548 р. з волинських маєтків Шибського, Клевані, Білгорода, Шеплі та Корелічі, які належали князю Івану Федоровичу Чорторійському.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 138. – Л. 1 – 1об.

Папір. Водяний знак – “кабан”. Загальні розміри обох аркушів: 21,5x29 см. Аркуші складено навпіл і прошито темно-коричневим шнурком. Кількість рядків: арк. 1 – 20, арк. 1зв. – 2. Стан збереження – добрий. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглася печатка зеленого кольору під паперовою кустодією. Ім’я писаря відсутнє.

№ 9. 1554, грудня 27. Вільно. Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда II Августа київському воєводі, князю Фрідріху Глібовичу Пронському стосовно скарги князя Івана Федоровича Чорторійського про порушення домовленостей, згідно з якими дозволялось проїжджати дорогою через його маєток Жуковський та на збір мита.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 146. – Л. 1 – 2об.

Папір. Водяний знак – “гербовий щит” – розташований на арк. 2. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 31x42,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 26, арк. 1зв. – 18, арк. 2 – чистий, арк. 2зв. – 2. Стан збереження – добрий. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглися залишки печатки червоного кольору. Писар – Ян Гайко.

№ 10. 1557, березня 8. Вільно. Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда II Августа до маршалка Волинської землі, князя Василя-Костянтина Костянтиновича Острозького з наказом заборонити своїм підданим та степанському уряднику завдавати збитків у землях маєтку Сернського, яке належало князю Івану Федоровичу Чорторійському.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 150. – Л. 1 –1об.

Папір. Водяний знак відсутній. Загальні розміри: 21x33,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 19, арк. 1зв. – 8. Стан збереження – задовільний, верхня частина правого поля документа пошкоджена. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглися залишки печатки червоного кольору. Писар – Ян Шимкович.

№ 11. 1561, серпня 3. Клевань. Квит королівського мірника Казимира Ледницького про отримання ним 60-ти кіп грошей литовських від князя Івана Федоровича Чорторійського за здійснені заміри у маєтках Клевань, Білів та навколишніх селах.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 169. – Л. 1 –1об.

Папір. Водяний знак – “кабан” – розташований на арк. 1. Загальні розміри: 21x21,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 15, арк. 1зв. – 2. Стан збереження – добрий. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглася печатка Казимира Ледницького під кустодією. Ім’я писаря відсутнє.

№ 12. 1562, жовтня 8. Вільно. Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда II Августа до князя Івана Федоровича Чорторійського про встановлення терміну на свято Св. Миколи зимового у справі вирішення земельних суперечок із старостою луцьким, брацлавським та віницьким, князем Богушем Федоровичем Корецьким.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 171. – Л. 1 –1об.

Папір. Водяний знак відсутній. Загальні розміри: 21x34 см. Кількість рядків: арк. 1 – 35, арк. 1 зв. – 2. Стан збереження – добрий. Чорнило

світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглися мала печатка ВКЛ червоного кольору під кустодією. Писар – Ян Шимкович.

№ 13. 1563, лютого 22. Петриків. Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда II Августа до господарського дворянина з наказом оглянути описану господарським вижем шкоду, заподіяну маєткам князя Івана Федоровича Чорторійського, та записати все у відповідний реєстр.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 171. – Л. 1–1об.

Папір. Водяний знак відсутній. Загальні розміри: 20x32 см. Кількість рядків: арк. 1 – 21, арк. 1зв. – чистий. Стан збереження – добрий. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглися мала печатка ВКЛ червоного кольору під паперовою кустодією. Писар – Микола Нарушевич.

№ 14. 156[3, квітня 25]. Луцьк. Орендний запис єпископа луцького та острозького Марка Жоравницького князю Івану Федоровичу Чорторійському на маєток Медковський із щорічною платою 5 кіп грошей литовських.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 174. – Л. 1–2об.

Папір. Водяний знак відсутній. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 20,5x30,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 26, арк. 1зв. – 13, арк. 2. – чистий, арк. 2зв. – напис латиницею ймовірної дати документа. Документ відреставрований. Печатка втрачена. Втрачено невелику частину тексту посередині арк. 1 –1 зв. через обгорання, а також 13-ту стрічку арк. 1 зв., на якій було датування. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Ім'я писаря відсутнє.

№ 15. 1563, квітня 25. Луцьк. Орендний запис єпископа луцького та острозького Марка Жоравницького князю Івану Федоровичу Чорторійському на маєток Медковський із щорічною платою 5 кіп грошей литовських.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 175. – Л. 1–2об.

Папір. Водяний знак – “гербовий щит” – розташований на арк. 1. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 20,5x32 см. Кількість рядків: арк. 1 – 26, арк. 1зв. – 11, арк. 2. – чистий, арк. 2зв. – нерозбірливий напис латиницею. Документ відреставрований. Печатка втрачена. Втрачено невелику частину тексту посередині арк. 1 –1 зв. через обгорання. Чорнило чорне. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Ім'я писаря відсутнє.

№ 16. 1563, квітня 25. Луцьк. Лист єпископа луцького та острозького Марка Жоравницького до великого князя литовського, польського короля Сигізмунда II Августа із повідомленням про здачу в оренду князю Івану Федоровичу Чорторійському маєтку Медковського із щорічною платою 5 кіп грошей литовських.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 176. – Л. 1 –2об.

Папір. Водяний знак відсутній. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 21x32 см. Кількість рядків – 30; арк. 1зв. – чистий, арк. 2. – чистий, арк. 2зв. – чистий. Документ відреставрований. Втрачено невелику частину тексту посередині арк. 1 через обгорання. Чорнило чорне. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Ім'я писаря відсутнє.

№ 17. 1563, квітня 27. Сморгев. Лист князя Івана Федоровича Чорторійського єпископу луцькому та острозькому Марку Жоравницькому про зобов'язання щорічної сплати 5 кіп грошей литовських за оренду маєтку Медковського.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 177. – Л. 1 –1об.

Папір. Водяний знак – “корона на щиту”. Загальні розміри: 20x31,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 23, арк. 1зв. – нерозбірливий напис латиницею. Збереглася печатка князя І.Ф. Чорторійського під паперовою кустодією. Втрачено невелику частину тексту посередині аркушу через обгорання. Чорнило коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Ім'я писаря відсутнє.

№ 18. 1563, червня 19. Вільно. Підтверджувальна грамота великого князя литовського, польського короля Сигізмунда II Августа князю Івану Федоровичу Чорторійському та його нащадкам на володіння церковним маєтком Медковським, отриманим в оренду від єпископа луцького та острозького Марка Жоравницького із щорічною сплатою 5 кіп грошей литовських на користь Луцької соборної церкви Св. Івана Богослова.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 178. – Л. 1 –2об.

Папір. Водяний знак відсутній. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 28,5x40,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 39, арк. 1зв. – 8, арк. 2. – чистий, арк. 2зв. – напис латиницею дати документа та населеного пункту Медково. Збереглася мала печатка ВКЛ червоного кольору під кустодією. Втрачено невелику частину тексту посередині арк. 1 –1 зв. через обгорання. З цієї ж причини документ по стрічці №22 розірваний на дві частини. Чорнило темно-коричнєве. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Писар – Євстафій Волович.

№ 19. 1563, жовтня 09. Вільно. Лист маршалка двірного, підскарбія земського, писаря господарського Євстафія Воловича до князя Івана Федоровича Чорторійського із повідомленням про те, що король надіслав йому 16 ліктів оксамиту і 50 кін грошей, а також про справи військового характеру.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 181. – Л. 1–2об.

Папір. Водяний знак – «лілії на щиту» – розташований на арк. 2. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 20x31,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 22, арк. 1зв. – 8, арк. 2. – чистий, арк. 2 зв. – 6. Збереглися залишки печатки червоного кольору під паперовою кустодією. Чорнило коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Писар – Євстафій Волович.

№ 20. 1563, листопада 30. Рівне. Лист княгині Беати Острозької до князя Івана Федоровича Чорторійського про призначення терміну для виїзду уповноважених осіб для вирішення майнових справ.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 182. – Л. 1–1об.

Папір. Водяний знак відсутній. Загальні розміри: 21x33 см. Кількість рядків: арк. 1 – 22, арк. 1зв. – 6. Залишки печатки червоного кольору. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Ім'я писаря відсутнє.

№ 21. 1563, грудня 2. Рівне. Супровідний лист княгині Беати Острозької до князя Івана Федоровича Чорторійського із листом-проханням від пана маршалка про призначення йому часу для зустрічі.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 183. – Л. 1–1об.

Папір. Водяний знак – “лілія”. Загальні розміри: 20x33 см. Кількість рядків: арк. 1 – 19, арк. 1зв. – 8. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Ім'я писаря відсутнє.

№ 22. 1563, грудня 7. Рівне. Лист княгині Беати Острозької до князя Івана Федоровича Чорторійського про призначення терміну виїзду уповноважених осіб для вирішення майнових справ.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 184. – Л. 1–1об.

Папір. Водяний знак – відсутній. Загальні розміри: 20x32,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 24; арк. 1зв. – 6. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Ім'я писаря відсутнє.

№ 23. 1563, грудня 9. Рогачів. Лист вижа Єрофея Рогачевського до князя Івана Федоровича Чорторійського, який містить свідчення господарського зем'янина, пана Тимоша Коптевицького стосовно розмежування кордонів між маєтками Рубецьким та Хоценом і Решетським, Корчином та Головином, а також поселення деяких бояр з підданими на Корчинських землях по берегах річки Берестівки.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 185. – Л. 1 –2об.

Папір. Водяний знак – “кабан” – розташований на арк. 2. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 21,5x32 см. Кількість рядків: арк. 1 – 28; арк. 1зв. – 7; арк. 2 – чистий, арк. 2зв. – 5. Стан збереження – добрий. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглися залишки відбитої на арк. 2 печатки чорного кольору, а також видно сліди паперової кустодії. Ім'я писаря відсутнє.

№ 24. 1564, січня 2. Дубно. Випис із книг київського воєводи, князя Василя-Костянтина Костянтиновича Острозького, у якому міститься скарга князя Івана Федоровича Чорторійського на княгиню Беату Острозьку, про завдану шкоду внаслідок нападу на землі його маєтків Дубецького й Мідського.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 186. – Л. 1 –2об.

Папір. Водяний знак – “герб із квіткою” – розташований на арк. 2. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 32,5x42 см. Кількість рядків: арк. 1 – 30 арк. 1зв. – 27, арк. 2 і арк. 2зв. – чисті. Стан збереження – відмінний. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглася печатка червоного кольору під паперовою кустодією. Писар – Ян Проскура.

№ 25. 1564, липня 01. Бельськ. Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда II Августа до княгині Беати Острозької із наказом покарати відповідно до Статуту своїх слуг, які самовільно оселилися на землях князя Івана Федоровича Чорторійського.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 188. – Л. 1 –1об.

Папір. Водяний знак – “кабан”. Загальні розміри: 33,5x21 см. Кількість рядків: арк. 1 – 25, арк. 1зв. – 3. Стан збереження – добрий. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглося місце від печатки червоного кольору. Писар – Ян Шимкович.

№ 26. 1564, липня 01. Бельськ. Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда II Августа до княгині Беати Острозької про те,

щоб наказала своєму підданому залишити займану землю, яка належала князю Івану Федоровичу Чорторийському.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 189. – Л. 1–1об.

Папір. Водяний знак – “кабан” – розташований на кустодії. Загальні розміри: 33,5x21,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 17, арк. 1зв. – 2. Стан збереження – відмінний. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглася печатка червоного кольору під паперовою кустодією, яка додатково пришита білою ниткою. Писар – Ян Шимкович.

№ 27. 1568, грудня 7. Клевань. Дарчий запис новгородського воєводи Остафія Горностая своїй дружині, княжні Олені Іванівні Чорторийській на третину своїх маєтків у еквівалентній сумі 4 000 кп грошей на випадок своєї смерті.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 214. – Л. 1–2об.

Публікація: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – Т. I (1361–1598). – СПб., 1863. – № 150. – С. 163–164.

Папір. Водяний знак – “підкова” – розташований на арк. 1. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 33x42 см. Кількість рядків: арк. 1 – 31, арк. 1зв. – 30, арк. 2. – 17, арк. 2зв. – чистий. Стан збереження – добрий. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглося вісім печаток зеленого кольору під паперовою кустодією. Документ особисто підписаний Остафієм Горностаєм. Ім’я писаря відсутнє.

№ 28. 1568, грудня 7. Клевань. Дарчий запис новгородського воєводи Остафія Горностая своїй дружині, княжні Олені Іванівні Чорторийській 4 000 кп грошей на випадок своєї смерті.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 215. – Л. 1–4об.

Папір. Водяний знак – “сокира” – розташований на арк. 3 та арк. 4. Аркуші складено навпіл та прошито червоним шнурком. Загальні розміри: 33x42 см. Кількість рядків: арк. 1 – 26, арк. 1зв. – 27, арк. 2. – 26, арк. 2зв. – 25, арк. 3 – 8, арк. 3зв. – 4зв. – чисті. Стан збереження – добрий. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглося вісім печаток зеленого кольору під паперовою кустодією. Документ особисто підписаний Остафієм Горностаєм. Ім’я писаря відсутнє.

№ 29. 1568, грудня 20. Клевань. Заставний запис воєводи новгородського Остафія Горностаєва своїй дружині, княжні Олені Іванівні Чорторійській, на частини власних маєтків у забезпечення позичених у неї 3 000 кп грошей.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 216. – Л. 1–2об.

Папір. Водяний знак – “підкова” – розташований на арк. 1. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 33x42 см. Кількість рядків: арк. 1 – 31, арк. 1зв. – 32, арк. 2 – арк. 2зв. – чисті. Стан збереження – добрий. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглося вісім печаток зеленого кольору під паперовою кустодією. Документ особисто підписаний Остафієм Горностаєм. Ім’я писаря відсутнє.

№ 30. 1570, травня 10. Варшава. Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда II Августа до владики луцького та острозького Івана Красенського із засторогою не втручатися у маєток княгині Анни Кузьмівни Чорторійської Медковській, а задовольнятися збором з нього у 5 кп грошей литовських, призначених його попередником Марком Жоравницьким.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 221. – Л. 1–2об.

Папір. Водяний знак – “квітка” – розташований на арк. 1. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 32,5x43 см. Кількість рядків: арк. 1 – 33, арк. 1зв. – чистий, арк. 2 – чистий, арк. 2зв. – 2. Стан збереження – відмінний. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглася королівська печатка червоного кольору під паперовою кустодією. Ім’я писаря відсутнє.

№ 31. 1571, червня 18. Варшава. Підтвердження рішення у суперечці між княгинєю Анною Кузьмівною Чорторійською із єпископом луцьким та острозьким Іваном Красенським стосовно церковного маєтку.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 247. – Л. 1–1об.

Папір. Водяний знак – “герб”. Загальні розміри: 32,5x21 см. Кількість рядків: арк. 1 – 24, арк. 1зв. – чистий. Стан збереження – добрий. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Збереглося місце від королівської печатки червоного кольору. Ім’я писаря відсутнє.

№ 32. 1578, лютого 2. Клевань. Лист заставний княгині Анни Кузьмівни Чорторійської княгині Анні Юрїївні Гольшанській на маєток у Пінському повіті у забезпечення позичених у неї 200 кп грошей литовських.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 284. – Л. 1–2об.

Папір. Водяний знак – “герб” – розташований на арк. 1. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 33,5x42,5 см. Кількість рядків: арк. 1–34, арк. 1зв. – 32, арк. 2 – арк. 2зв. – чисті. Стан збереження – добрий. Чорнило чорне. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Містяться особисті підписи князя Івана Чорторійського та пана Стефана Лозки. Збереглися три місця від печаток. Ім’я писаря відсутнє.

№ 33. 1593, січня 9. Запис про визнання у суді князем Чорторійським та його дружиною свого листа.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 315. – Л. 1–10б.

Папір. Водяний знак – “кінь”. Загальні розміри: 31x21 см. Кількість рядків: арк. 1 – 7, арк. 1зв. – чистий. Стан збереження – добрий. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Містяться особисті підписи судді, підсудка і писаря. Без печаток. Писар – Лев Потій.

№ 34. 1598, серпня 27. Клевань. Лист продажу Миколи Яловицького із дружиною, княжною Олександрою Іванівною Чорторійською, частини маєтку Глуського у Новогрудському воєводстві із навколишніми селами, князю Юрію Івановичу Чорторійському.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 335. – Л. 1–20б.

Папір. Водяний знак – “герб із головою корови” – розташований на арк. 1. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 32,5x41,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 40, арк. 1зв. – 42, арк. 2 – 26, арк. 2зв. – чистий. Стан збереження – добрий. Чорнило чорне. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Перша літера виділена. Містяться особисті підписи Миколи Яловицького, Олександри Чорторійської, Федора Чаплич-Шпановського, Василя Семашка, Андрія Загоровського та Івана Шпаковського. Збереглося шість печаток червоного кольору під паперовою кустодією. Ім’я писаря відсутнє.

№ 35. 1598, серпня 27. Клевань. Лист продажу Миколи Яловицького та княгині Олександри Іванівни Чорторійської половини маєтку Корелицького з усіма прилеглими землями і селами у Новогрудському воєводстві князю Юрію Івановичу Чорторійському за 11 000 кін грошей литовських.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 336. – Л. 1–40б.

Папір. Водяний знак – “герб із головою корови” – розташований на арк. 1 та арк. 3. Аркуші складено навпіл та зшиті червоною ниткою. Загальні розміри: 32,5x42 см. Кількість рядків: арк. 1 – 35, арк. 1зв. – 32,

арк. 2 – 29, арк. 2 зв. – 24, арк. 3 – арк. 4зв. – чисті. Стан збереження – добрий. Чорнило світло-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Перша літера виділена. Містяться особисті підписи Миколи Яловицького, Олександри Чорторійської, Федора Чаплич-Шпановського, Василя Семашка, Андрія Загоровського та Івана Шпаковського. Збереглося шість печаток червоного кольору під паперовою кустодією. Ім'я писаря відсутнє.

№ 36. 1646, листопада 18. Варшава. Екстракт із Книги Метрики Великокого князівства Литовського привілею короля Сигізмунда I Старого від 28 лютого 1526 р., пожалуваного князю Федору Михайловичу Чорторійському на підтвердження прав володіння Пересопницьким монастирем, маєтком Суско, купленого у князя Івана Корецького, та третьою маєтку Колнятич, отриманого записним листом від Івана Гуці.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 392. – Л. 1 – 2об.

Опубліковано: Текст документа 1526 р.: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22. (1547): Užrašymų knyga 22 / Parengė A. Blanuca, D. Vashchuk, D. Antanavičius. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2010 (далі. – LM 22). – № 5.8. – Р. 21–22; Lietuvos Metrika. Kn. 12. (1522-1529): Užrašymų knyga 12 / Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis. – Vilnius, 2001. – № 565a, 565b. – Р. 436–437. **Весь документ:** Вашук Д. Документи князів Чорторійських початку XVII ст. (за матеріалами Російської національної бібліотеки // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Випуск 14. – К., 2014. – С. 308–311.

Папір. Водяний знак – “риба” – розташований на арк. 1. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 33x20,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 28, арк. 1зв. – 29, арк. 2 – 25, арк. 2зв. – чистий. Стан збереження – відмінний. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Містяться особисті підписи Ольбрехта Радзивілла та Яна Завіши. Збереглася великокнязівська печатка червоного кольору під паперовою кустодією. Ім'я писаря відсутнє.

№ 37. 1646, грудня 4. Варшава. Екстракт із Книги Метрики Великокого князівства Литовського привілею короля Олександра Ягеллончика від 5 березня 1505 р., пожалуваного князю Федору Михайловичу Чорторійському на володіння Пересопницьким монастирем.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 393. – Л. 1 – 2об.

Опубліковано: Виписаний документ за 1505 р.: LM 22. – № 5.7. – Р. 21. **Весь документ:** Вашук Д. Документи князів Чорторійських початку XVII ст. (за матеріалами Російської національної бібліотеки // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Випуск 14. – К., 2014. – С. 306–308.

Папір. Водяний знак – “герб” – розташований на арк. 1. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 33х20,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 23, арк. 1зв. – 27, арк. 2 – арк. 2зв. – чисті. Стан збереження – відмінний. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Містяться особисті підписи Ольбрехта Радзивілла та Яна Завіши. Збереглася великокнязівська печатка червоного кольору під паперовою кустодією. Ім’я писаря відсутнє.

№ 38. 1646, грудня 4. Варшава. Екстракт із Книги Метрики Великого князівства Литовського привілею короля Олександра Ягеллончика від 12 вересня 1504 р., пожалуваного луцькому старості, князю Семену Юрійовичу Гольшанському з інформацією про ув’язання княгині Марії Чорторійської у володіння Пересопницьким монастирем.

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. – Ф. 293 (Западно-Русские акты). – Оп. 1. – Ед. хр. 394. – Л. 1–2об.

Опубліковано: Виписаний документ за 1504 р.: Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – Т. I. – СПб, 1846. – С. 359; LM 22. – № 5.6. – Р. 20. Весь документ: Ващук Д. Документи князів Чорторійських початку XVII ст. (за матеріалами Російської національної бібліотеки // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Випуск 14. – К., 2014. – С. 305–306.

Папір. Водяний знак – “герб” – розташований на арк. 1. Аркуш складено навпіл. Загальні розміри: 33х20,5 см. Кількість рядків: арк. 1 – 34, арк. 1зв. – арк.2 зв. – чисті. Стан збереження – відмінний. Чорнило темно-коричневе. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Містяться особисті підписи Ольбрехта Радзивілла та Яна Завіши. Збереглася великокнязівська печатка червоного кольору під паперовою кустодією. Ім’я писаря відсутнє.

¹ *Хорошкевич А.* Жалованные грамоты Литовской Метрики конца XV века и их классификация // Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. – Рига, 1970. – С. 52–53; *Ковальский Н.* Источники по истории Украины XVI–XVII вв. в Литовской Метрике и фондах приказов ЦГАДА. – Днепропетровск, 1979. – С. 14–33; *Каиштанов С.* Русская дипломатика. – М., 1988. – С. 150–154; *Менжинский В.* Документальный состав книг Записей Литовской Метрики за 1522–1552 гг. // Литовская Метрика: Исследования 1988 г. – Вильнюс, 1992. – С. 50–51; *Жеребцова Л.* Формування митної системи на українських землях Великого князівства Литовського: джерела і методи дослідження // Дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 71–110; *Блануца А.* Шляхетське землеволодіння у Великому князівстві Литовському: джерела дослідження // Український історичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 194–207; *Його ж.* Господарська політики королеви Бони у Великому князівстві Литовському (за матеріалами 32 книги записів Литовської метрики) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших

часів до кінця XVIII ст.). – К., 2011. – Вип. 11. – С. 191–206; *Ващук Д.* Інститут “старини” у Великому князівстві Литовському (аналіз матеріалів Литовської Метрики) // Український історичний журнал. – 2011. – №1. – С. 195–209; *Його ж.* Матеріали Литовської Метрики до вивчення інститутів “старини” та “новини” у Великому князівстві Литовському // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Випуск 11. – К., 2011. – С. 207–216.

² Докладніше про дипломатичний аналіз актів XV–XVI ст. див. праці: *Дзярновіч А.* “...in nostra Livonia” Дакументальныя крыніцы па гісторыі палітычных адносінаў паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Лівоніяй у канцы XV – першай палове XVI ст.: Сістэматызацыя і актывы аналіз. – Т. I. – Мінск, 2003. – С. 219–220; *Князі Масальскі: документи і матеріалы XVI ст.* Випуск 1 / Підготовка до друку й авторський текст Андрія Блануці, Дмитра Ващука. – К., 2007. – 176 с.; *Ващук Д.* Дипломатичний аналіз українських актових джерел кінця XV – першої половини XVI ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії й методики: Збірка наукових праць. – К., 2013. – Число 22–23. – С. 238–258; *Кауштанов С.* Исследования по истории княжеских канцелярий средневековой Руси. – М., 2014. – 674 с.

There are considered 38 documents belonging to the family archives of Prince Czartoryski and cover the period from 1504 to 1646. The documents are distributed to the typological groups according to modern sources researches. The author made diplomatic analysis of initial protocol and presented the registry of documents and their archeographical description.

Key words: Princes Czartoryski family; the source study; the diplomacy; the archeography.

УДК 930.253:341.74(477+73)“1919/1921”

О. В. ТЕРЕЩЕНКО*

ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ УНР У США
В ЛИСТАХ ЮЛІАНА БАЧИНСЬКОГО

Публікуються документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), що висвітлюють дипломатичну діяльність Юліана Бачинського, українсько-американські та українсько-російські відносини, особливості діяльності Надзвичайної дипломатичної місії у Вашингтоні, причини непорозумінь між українськими дипломатичними урядовцями.

Ключові слова: Українська Народна Республіка; Міністерство закордонних справ УНР; дипломатичні представництва; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України; політика держав Антанти; зовнішня політика.

“У. Н. Республіка буде визнана Антантою тоді, коли Антанта зрозуміє, що без визнання У. Н. Республіки не буде миру на сході Європи”, – ці, майже пророчі слова належать українському громадському і політичному діячеві, публіцисту та дипломату Юліану Олександровичу Бачинському. 28 березня за ст.ст. (ф. 3934, оп. 1, спр. 1, арк. 1) відзначаємо 145-у річницю з дня його народження.

У ЦДАВО України зберігаються документи особового фонду Юліана Бачинського за 1895–1933 рр. (ф. 3934), листування з дипломатичною місією у Вашингтоні про внутрішню боротьбу серед українських емігрантів в Америці за 1919–1920 рр. (ф. 3752), відгуки в українській пресі Америки про діяльність української дипломатичної місії УНР у Вашингтоні і голови місії Ю. Бачинського за 1919 р. (ф. 3696), які є важливим джерелом для вивчення дипломатичної діяльності Ю. Бачинського, українсько-американських відносин, української дипломатії взагалі.

Український дипломат –
Юліан Олександрович Бачинський.
ЦДАВО України, ф. 3914, оп. 1,
спр. 29, арк. 2.

* Терещенко Олена Валеріївна – головний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

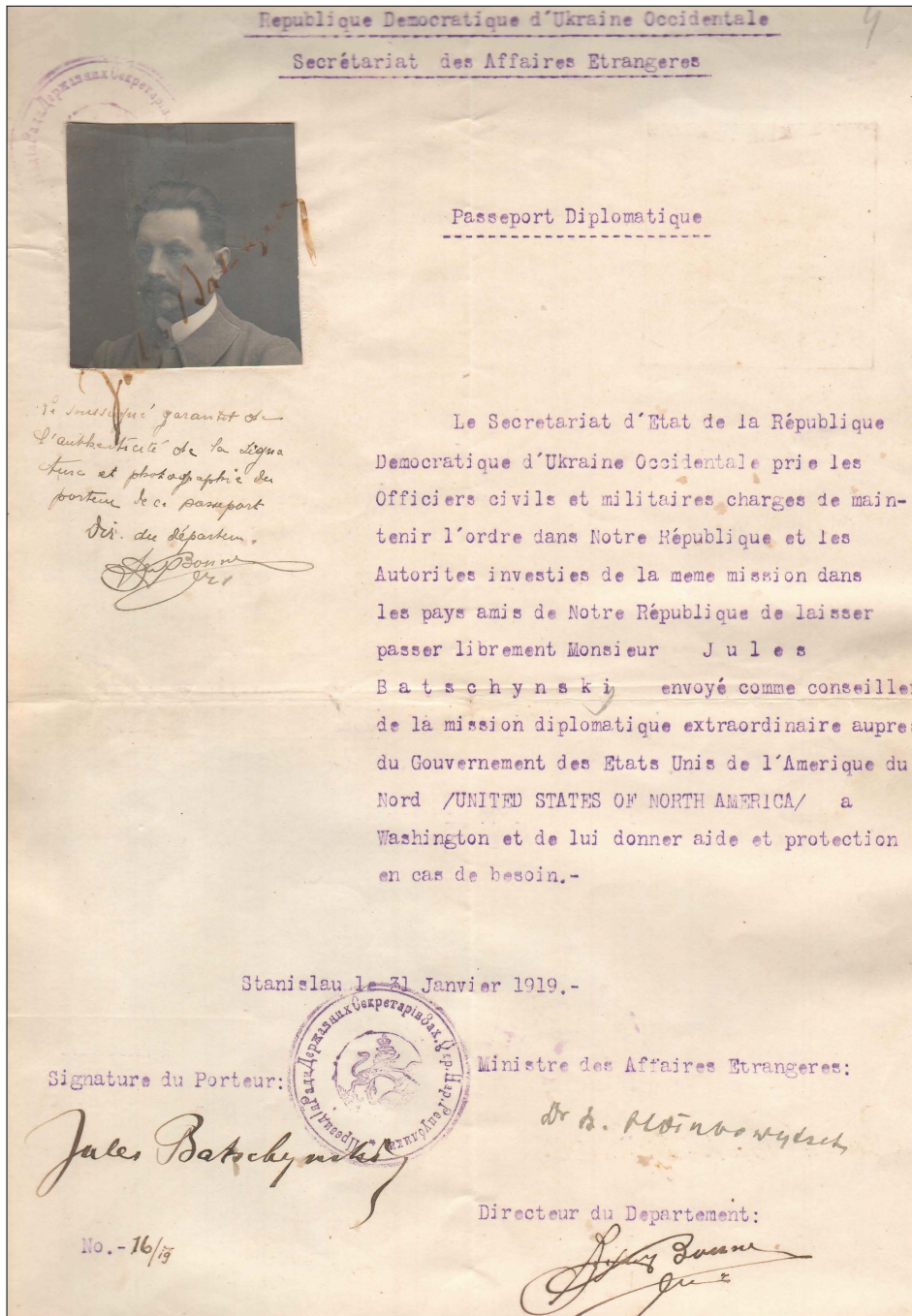

Фотокартка з особового фонду Ю. Бачинського.
ЦДАВО України, ф. 3914, оп. 1, спр. 29, арк. 20.

Народився майбутній дипломат у с. Новосілка (нині село Підгаєцького району Тернопільської області) в родині церковного діяча, ректора Львівської греко-католицької семінарії. Здобув юридичну освіту у Львівському і Берлінському університетах. Упродовж 1905–1906 рр. Ю. Бачинський перебував у США та Канаді. У 1918 р. стає членом Української Національної Ради в Галичині, а з 1919–1921 рр. – головою дипломатичної місії УНР у Вашингтоні. З 1921 р. перебуває в еміграції – в Австрії, Німеччині. Але в 1933 р. прийняв рішення приїхати до радянської України, працював науковим співробітником “Української радянської енциклопедії”. У листопаді 1934 р. заарештований та засуджений до десятирічного ув’язнення у таборах ГУЛАГу, де 6 червня 1940 р. помер.

У 1895 р. Ю. Бачинський заявив про себе книгою “Ukraina irredenta” (Україна уярмлена) і, за словами Володимира Дорошенка, став першим із політичних мислителів, хто зробив спробу теоретично обґрунтувати необхідність державної незалежності України. Реалізувати свою ідею про політичну самостійність України Бачинський намагався на посаді голови Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки у Вашингтоні.

Понад 90 років тому українсько-американські відносини пережили суперечливі моменти. У 1919 р. український уряд опинився перед проблемою пошуку союзників, які могли надати військову, фінансову і політичну допомогу для боротьби за незалежність. Ще 10 січня 1919 р. Рада Народних Міністрів ухвалила законопроект про призначення ди-

Дипломатичний паспорт голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Вашингтоні Ю. Бачинського.
ЦДАВО України, ф. 3934, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

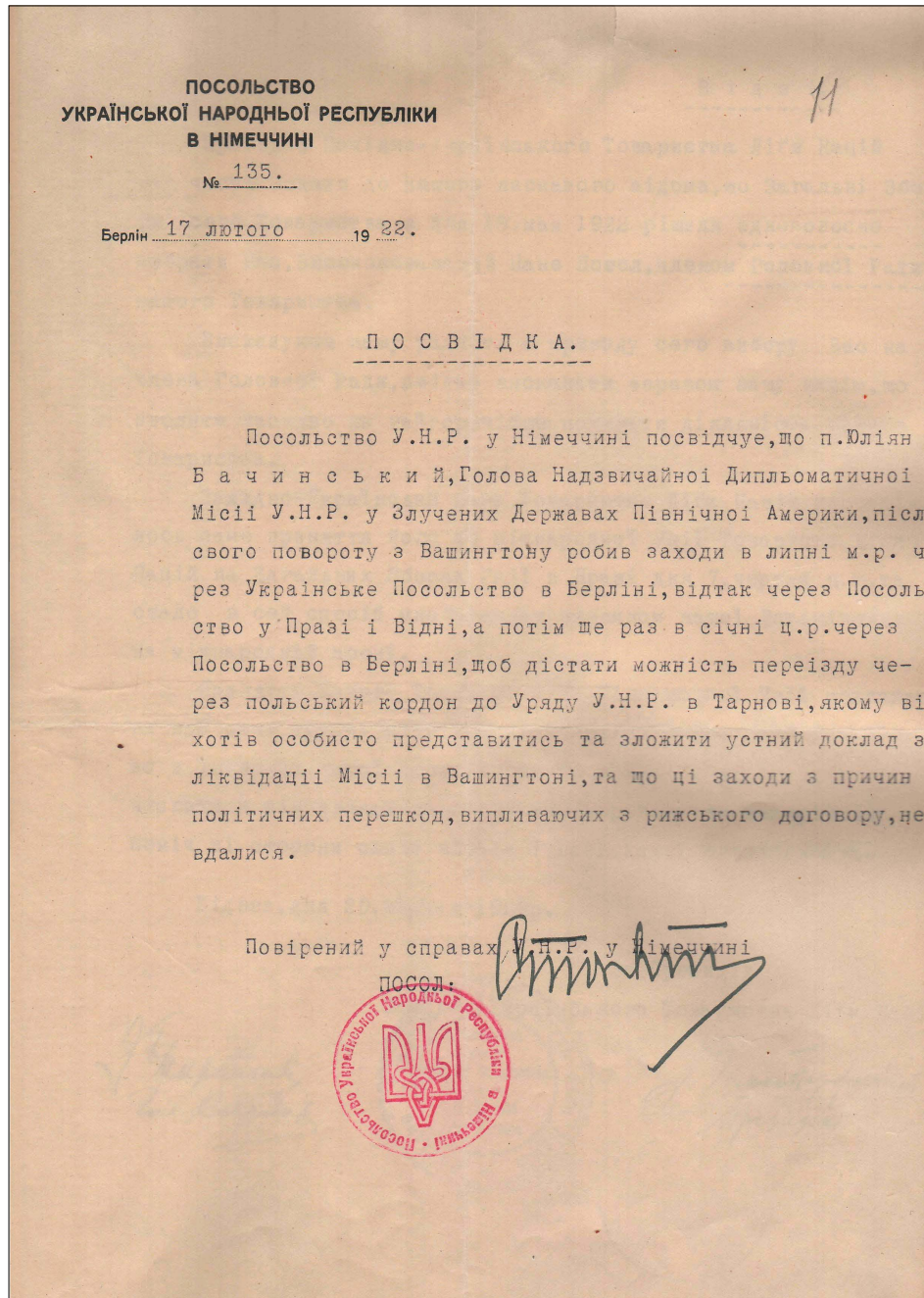

Фотокартка з особового фонду Ю. Бачинського.
ЦДАВО України, ф. 3914, оп. 1, спр. 29, арк. 19.

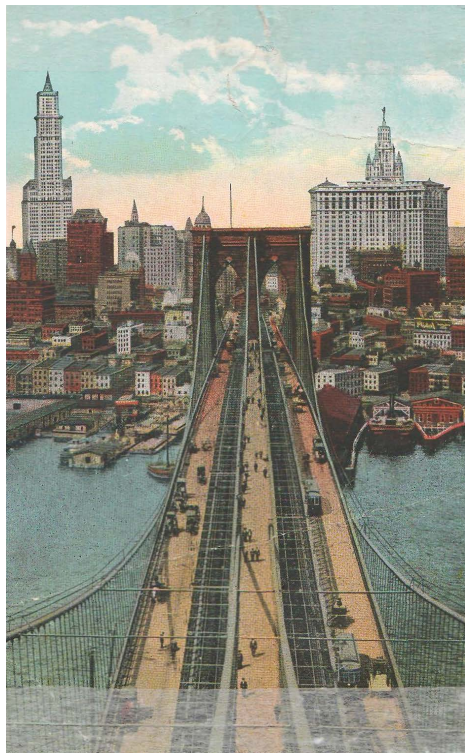
пломатичної місії до США. Уряд УНР надавав їй великого значення. Міністр закордонних справ УНР В. Темницький у листі до Ю. Бачинського від 11 липня 1919 р. закликав “негайно по прибуттю до Америки” зайнятися популяризацією української справи за кордоном за рахунок пожертв “українського населення Америки” (ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 2, 2зв.). 1 серпня 1919 р. Юліан Бачинський і секретар місії Віктор Козакевич прибули до Вашингтона (ф. 3696, оп. 2, спр. 287, арк. 41). Вже в перші місяці після прибуття до Вашингтона український дипломат розпочав переговори з Американським Червоним Хрестом та іншими гуманітарними організаціями про надання фінансової допомоги українській армії, намагався об’єднати розколоту українську діаспору, вів пропагандистську роботу на користь української держави. Юліан Бачинський був непримиренним противником російської політики щодо України, що відбилася у чернетках листів до українських урядовців. Його міркування залишаються актуальними і донині.

На жаль, 28 грудня 1921 р. Міністерство закордонних справ УНР повідомило “п. Голову Дипломатичної місії в Вашингтоні, що через фінансове становище Уряд Республіки немає змоги утримувати надалі зазначену Місію а тому вона мусить бути ліквідована” (ф. 3696, оп. 1, спр. 519, арк. 25).

Попри значні дипломатичні зусилля уряду УНР, спрямовані на те, аби втримати незалежність України і здобути міжнародне визнання, українським дипломатам так і не вдалося заручитися підтримкою світу. Не принесла результатів і діяльність Надзвичайної місії у Вашингтоні. Причини невдачі криються у неприйнятті уряду США незалежної УНР, географічної віддаленості місії УНР у Вашингтоні від уряду та дипло-

Посвідчення Ю. Бачинського.
ЦДАВО України, ф. 3934, оп. 1, спр. 1, арк. 11.

Поштова листівка з зображенням
Бруклінського мосту в Нью-Йорку.
ЦДАВО України, ф. 3934, оп. 1,
спр. 26, арк. 115зв.

матичних представництв у Європі (ф. 3696, оп. 2, спр. 287, арк. 111), роз'єднаності українських емігрантських організацій, суперечках між членами місії.

У відповідь на закиди, зроблені Міністерством закордонних справ УНР, “що до відсутності належної енергії й продуктивності в діяльності Місії та відповідного уміння й такту в відношеннях з українцями емігрантами в Америці” (ф. 3696, оп. 1, спр. 519, арк. 25), невиправданих фінансових витратах, Ю. Бачинський відстоював свою честь як голова вашингтонської місії у листах до чиновників міністерства (наприклад, у листі до А. Ніковського). У ЦДАВО України збереглися епістолярні свідчення про небайдужість Ю. Бачинського до долі українського народу (листування з М. Тишкевичем та П. Чижевським). Також у фон-

дах архіву містяться тексти звернення Ю. Бачинського до Державного департаменту США та протоколу конференції Ю. Бачинського з чиновником Міністерства закордонних справ США, з яких можна зробити певні висновки про труднощі українсько-американських відносин у 1919–1921 рр. Саме ці архівні документи представлені в публікації, де збережені індивідуальні особливості авторської лексики, правопису, пунктуації.

№ 1

Лист Ю. Бачинського до М. Тишкевича¹UKRAINIAN MISSION
WASHINGTON D. C.До Високоповажаного
Добродія – Голови
делегатії УНР в Парижі
гр. Михайла Тишкевича

19 вересня 1919

Високоповажаний Пане Голово!

З американської “Свободи”² – з 16-ого вересня с.р. ч. 110, довідав ся, що Ви переняли [від] д. Сидоренка³ провід делегатії УНР в Парижі. В виду сего я позволяю собі переслати Вам Високоповажаний Пане Голово мої найширшії гратуляції а заразом бажаю найкращих успіхів на тім новім, тяжкім і повнім [вирішальности становиску] Вашім.

Рівночасно однак звертаюсь до Вас із прозьбою – будьте ласкаві – зарадіть, щоби й подальше [висилали] по вашингтонській Місії усі ноти паризької делегатії до паризької мирової Конференції і всі публікації делегатії. Крім того, прошу Вас, сповіщайте мене про хід переговорів Ваших з Мировою Конференцією, щоб мої конференції з Вашингтонським правительством держались одної лінії з Вашими а також, щоби супроти української імміграції в Америці я міг бути речником Ваших зусиль. Се дуже важне. До мене, як до голови Місії для З. Д. Америки⁴, звертають ся і поодинокі іммігранти і представники тутейших українських організацій, з запитами про заходи паризької делегатії в справі У Н Республіки перед паризькою конференцією – та я їм нічого не можу сказати навіть не можу заперечити ті вістки, які вони находять в часописах – звістки приватні і півофіціальні, для паризької делегатії такі [нариси] не корисні. Я не дістаю з Парижа ніяких інформацій. Не дістаю навіть [вяснень], або хоч би просто заперечень тих некорисних для паризької делегатії вісток, що появляють ся в тутейших українських часописах, прим. в “Народній Воли”⁵, в “Українській газеті” інш. Ті вістки впливають пригноблюючо на загал українських іммігрантів, зневірюють їх, а українській групі большевиків дають знамени та оружие в агітації проти УНРеспубліки в загалі а проти українських дипломатичних місій спеціально. Тому так потрібні мені інформації Ваші про хід Ваших переговорів з Мировою конференцією – і про відносини в самій українській делегатії – з огляду на закиди, які їй ставлять ся, інформації письменні, а як треба то й каблеграфічні. При тій нагоді, позволю собі звернути Вашу, Високоповажаний Пане Голово, увагу на одно ще: коли Ви схочете завести непосредні, поза Місією вашингтонською, зносини з тутейшими українськими організаціями або часописями, то робіть се не з одною організацією або часописею – а з усіма, – в противнім разі знеохотите до себе наші організації і часописи, і Ваші найліпші заміри розібють ся о пасивність великої або й більшої частини української імміграції, – жодна організація не хоче уважати і не уважає себе гіршою від других.

Що до моїх конференцій в міністерстві для справ закордонних (Department of State) в справі Української Народної Республіки, можу покищо казати Вам се, що правительство 3 Єднаних Держав стоїть на теперішню хвилю на станови[ску] – федеративної Росії, - що однак не виключає, щоби при змінних обставинах, особливо на Україні – не стануло супроти України на нашім станови[ску]. Взагалі маю вражіння, що і вашингтонське правительство, інші Правительства антанті – не мають ясного і сталого пляну, що до уложеня відносин на сході Європи – чи, як вони називають – в Росії, - і не одної що “зміни курсу” можна надіяти ся. Остаточне однак вирішення справи східної Європи випаде, по моїй думці, не після волі правительств антанті, а по випадковій ділаючих сил там – в східній Європі і в тім-в самій Україні.

Надіюсь від Вас, Високоповажаний Пане Голово, пару слів відповіді і остаюсь з правдивим для Вас поважаням.

(Підпис) Ю. Бачинський

ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 3, арк. 4, 4зв., 5. Автограф.

¹ Граф Михайло Станіславович Тишкевич – український дипломат, публіцист, митець і меценат. У лютому 1919 р. уряд УНР призначив Тишкевича головою дипломатичного представництва при Ватикані, 22 серпня 1919 р. української місії при мировій Конференції в Парижі по Григорію Сидоренку.

² “Свобода” – україномовна газета, що виходить безперервно з 1893 року. Перша українська газета у США, одна з найстаріших українських газет у діаспорі. Офіційний орган Українського Народного Союзу.

³ Григорій Микитович Сидоренко – політичний, державний діяч. Із 20 січня 1919 р. очолював делегацію УНР на Паризькій мирній конференції. 1919–1922 рр. – посол УНР у Відні.

⁴ З’єднані Держави Америки – Сполучені Штати Америки.

⁵ “Народна воля” – газета, заснована Українською забезпеченово-допомоговою організацією в США в 1911 році.

№ 2

Лист М. Тишкевича до Ю. Бачинського

DELEGATION
DE LA REPUBLIQUE UKRAINIENNE
37. RUE LA PEROUSE
TEL.: PASSY 33-87

PARIS, LE 11 марта 1920

Його Ексцеленції Пану Голові Надзвичайної
Дипломатичної Місії в Америці

Високоповажаний Пане После,

Ваш лист з дня 29 січня я одержав. Перш усього складаю Вам глибоку подяку за Вашу книжку з такою палкою присвятою; відтак за ці широкі інформації про умовини нашого національного життя в Зєдинених Державах

посеред яких Вам доводиться працювати. Ваш лист згідно з Вашим бажанням буде переданий при першій нагоді до Нашого Уряду і я старатись му негайно по одержанню для Вас яких небудь доручень чи вказівок переслати їх Вам.

Що до листа якогось члена нашої Делегації з нечитким підписом то тут маємо діло з одним із тих інтриг на які Вам доводиться так часто дивитись в своєму середовищі. Дня 10-го січня склад делегації був сформований мною наново і деякі з бувших її членів мали свої мотиви, щоб бути невдоволеними новим станом; деякі з них ще й до нині користуються фірмою Делегації і то не лишень на папері, Лист висланий до Вас не міг бути написаний з доручення Делегації. Делегація одержувала брошури видавані Вами і не могла робити Вам таких закидів.

Ваше офіційне становище в Вашингтоні має чимало аналогій з моім тутешнім, коли зважити агітацію земляків невдоволених нашою ясною і твердою лінією згідною з політикою Уряду. Про конфлікти з виступившими членами Делегації, представниками поодиноких партій, які глядять на загальну справу із становища вузьких інтересів, нерідко особистих — можна би написати справоздання не менше від Вашого.

Наше загальне політичне становище знаходиться тут мабуть у стадії вирішуючій. Справа нашого визнання стає актуальною і коли про її здійснення казати важко то це без сумніву тому, що становище на Україні є наскрізь нез'ясоване і для Антанти зовсім невиразне. Воно відбивається прикро на самій нашій дипломатичній праці. Така важлива справа як фінансова не знаходиться в належній формі. Наша Делегація не виплатила за цей мсць плати своїм служачим за для недостачи засобів і коли так піде далі то можемо опинитись в непорядному становищі. Ми одержали вже телеграму від члена Директорії Макаренка¹ і Міністра Мартоса² з обіцянкою грошей, а проте нам необхідні кошти хоча би на будені витрати. Ми були би Вам незвичайно вдячні, колиб Ви нам на цей час позичили хочаби пять тисяч доларів.

З високою до Вас пошаною

(Підпис) Тишкевич

ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 3, арк. 20-21. Оригінал, машинопис.

¹ Андрій Гаврилович Макаренко – громадський і політичний діяч. У листопаді 1918 р. обраний членом Директорії УНР.

² Борис Миколайович Мартос – державний, громадський і політичний діяч, учений-економіст. 3 грудня 1918 р. – міністр продовольчих справ, з квітня 1919 р. – міністр фінансів і голова Ради народних міністрів УНР.

№ 3

Лист П. Чижевського до Ю. Бачинського

MISSION EXTRAORDINAIRE
COMMERCIALE ET FINANCIERE
DE
L'UKRAINE
POUR LA FRANCE, L'ITALIE
LA BELGIQUE ET LA SUISSE
48, rue du stand, 48

GENEVE, le 7/7-1920.
Павло Чижевський¹,
Отель ВІКТОРІЯ.
Високоповажному Пану Глові
Української Діпломатичної Місії
в Сполучених Державах
Північної Америки.

Високоповажний Пане!

Пишу до Вас не яко Голова Місії, а яко український громадянин – в справі, що торкається всего громадянства українського поза всіма партіями і станами, або краще — вище всіх партій і станів.

Останні події на Україні загрожують існуванню української державности. Ми може знаходимося на передодні цілковитої катастрофи самої ідеї української державности. І в тих страшних обставинах українська інтелігенція не тільки не виявила бажання міцнішого об'єднання, а навпаки мов ще яскравійше поділилася на кілька ворожих таборів....

Нема нічого дивного, що в таких обставинах виникають думки про можливости урятування справи й про можливости єдиної акції. А на Тім ґрунті виникла й думка про скликання за кордоном, в Європі, всеукраїнського національного конгресу, який мав би на меті утворення СУБЕРЕННОЇ УКРАЇНИ з усих земель, де живуть українці від Дну до Сяну.

Перед нами дві можливости, що являються наслідком Польсько-Української згоди:

Перша – Або ми дістанемо незалежну Україну, обкраяну з усих боків, втративши майже половину наших земель й половину людности — це в кращому випадкові.

Друга – Або ми, коли Польсько-Українська згода сбанкрутує, знову й на довгі, може, роки, підпадемо під владу Москівщини

Але ж ми маємо тверду надію, що і в першій і в другій випадку Україна нарешті здобуде незалежність в етнографичних межах – тільки коли і як?

У першому випадку ми матимемо свій уряд, уряд своєї держави, якому з огляду на офіціальне становище, з огляду на ті договори, що він склав з иншими державами, не зручно було би офіціально виступати в таких справах як прилучення до України Галичини, Буковини, Басарабії то що.

У другому випадкові ми опинилися би зовсім без своєї держави і повинні б були, шляхом міцної, єдиної, позапартійної організації всесвітнього українського громадянства збудувати Українську державу в етнографичних межах.

От же в обох випадках – і в кращому і в гіршому, нагальна потрібність всесвітнього об'єднання української інтелігенції є очевидною.

Виходячи з такої точки погляду заснувався міжпартійний ініціативний Комітет у Женеві – з віділом у Відні, що почав уже працювати над скликанням всеукраїнського Національного конгресу.

З доданої сюди відозви Комітету Ви довідаєтесь, яким шляхом він гадає досягти мети, – довідаєтесь, що він ні на один мент не бажав би якось моно-

полізувати ту справу: він почав, а далі вже від громадянства буде залежати повести далі справу...

Очевидно, що в повітрі давно вже носиться думка про те, що потрібна якась єдність. Доказом того являється, наприклад Комітет Незалежної України, (до якого й я, між иншм, належав) який хоч і не був, власне кажучи, організацією широко громадянською, а обґрунтовував свій вплив на персональних (чи на персональному) авторитеті, але ж придбав собі деяке довіря між американськими українськими колами громадянства.

В данному ж разі справа має бути обґрунтованою не на персональних впливах, справа йде про єднання всієї інтеллігенції коло одного прапора – прапора незалежної України.

Після отих пояснень я дозволяю собі звернутися до Вас з проханням:

1/ Сприяти як найширшому росповсюдженню думки про Всеукраїнський Національний Конгрес між американською українською людністю.

2/ Дозволити повернути ті гроші, що Ви вислали (коло 500 доларів) Комітету незалежної України* (скарбнику Коваленку²) на організацію Першого українського Національного Конгресу з умовою, що одна десята частина може бути витрачена на підготовчі видатки, а решта буде залишена на роспорядження конгресу, а коли б він не зібрався, так повинна бути повернута жертводавцю, або на вказану ним мету.

Ваша жертва й інші подібні будуть зберігатися на біжучому рахунку Женевського Українського клубу.

З найщирішим поважанням Голова українського Клубу в Женеві, колишній член президії українських послів Першої Російської Державної Думи.

(Підпис) Павло Чижевський

(*) Ком. Нац. Укр. ліквідується. Відбулися вже перші Ліквідац. збори й обрано ліквід. Ком.

ЦДАВО України, ф. 3934, оп. 1, спр. 27, арк. 6, бзв. Оригінал, машинопис.

¹ Павло Іванович Чижевський – громадський і політичний діяч, депутат 1-ї Державної думи від Полтавської губернії. З 1918 – голова української торгової делегації у Швейцарії, член екзильного уряду УНР у м. Тарнові.

² Коваленко Олександр Михайлович – український вчений, громадсько-політичний діяч, письменник. З 1919 року перебував на службі в Українській дипломатичній місії – спочатку в Женеві, а потім у Парижі обіймав посаду 1-го секретаря Української дипломатичної місії (консула УНР).

№ 4

Лист Ю. Бачинського до Державного департаменту США

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ

Вашингтон Д. К.

23-го цвітня 1921.

*Високоповажаний Секретар Державний,
Державний Секретаріат, Вашингтон.*

Пане:

Советський російський уряд звернувся до уряду Злучених Держав з пропозицією відновлення торговельних взаємин між Злученими Державами Аме-

рики [т]а Росією. Уряд Злучених Держав Америки відповів на це, що наколи в Росії задумується поробити фундаментальні зміни, які містилиби в собі належну пошану для охорони осіб і майна та установлялиби умови, які для ведення торгівлі доконче потрібні, тоді уряд Злучених Держав буде рад дістати переконуючі докази про довершення таких змін; але доки такі докази не будуть дані, уряд Злучених Держав не бачить ніякої відповідної підстави для розважування торговельних зносин.

Лишаючи на боці питання, чи російський советський уряд буде в силі дати урядові Злучених Держав переконуючі докази про довершення цих фундаментальних змін, яких бажає уряд Злучених Держав, я, як дипломатичний представник Української Народньої Республіки, що стоїть під начальством генерала Петлюри, уповноважений є зложити в імені мого уряду вже тепер урядові Злучених Держав Америки заяву, що о скілько евентуальний торговельний договір між Урядом Злучених Держав Америки [т]а Російським Советським Урядом мав би бути розтягнений також і на територію Української Народньої Республіки окуповану тепер ворожими, чуженецькими військами російського Советського Уряду, так український народ як і його уряд ніколи не будуть могли узнати для себе обовязуючим постанови такого договора.

Уряд Української Народньої Республіки бажає також заявити, що така сама доля стринула би такий торговельний договір і тоді коли би Російський коли би Російський Советський Уряд, який не може заперечити політичної відрубности України, підставив до торговельних переговорів накинений ним Україні т. зв. Український Советський Уряд. Цей Український Советський Уряд так само немає нічого спільного з українським населенням як і російський советський Уряд, і українське населення так само не узнавало і не узнає його своїм Урядом, а урядом чужим, наізничим експозитурою московського Уряду і тому його зарядження ніколи не піддавалося і не піддається.

Уряд Української Народньої Республіки вважає за конечне зложити отою заяву Урядові Злучених Держав Америки саме тому, щоби в першій лінії боронити інтереси Української Народньої Республіки і її населення, а друге щоби остерегти Уряд Злучених Держав перед невикональністю такого торговельного договору, коли би він мав бути заключеним. Бо нема сумніву, що плянуючи товарообмін зі Злученими Державами Америки, Російський Советський Уряд – згідно зі своєю усталеною політикою насильного вивозу усякого добра з України до Росії – буде старатися дістати американський товар в заміну на добро зареквіроване головно на Україні. Але вже тепер, мимо страшного терору, якого російський Советський Уряд уживає для держання своєї влади на Україні і безупинних карних експедицій на українські села для перебрання від них усих ріжнородних продуктів рільного господарства не є в силі накинути населенню свій авторітет і добути ві[д] нього жаданих ним продуктів. І як безсильним є він тепер в використуванню богацтв України для себе, так само безсильним буде він в доставлюванню українського добра американським купцям в-заміну [н]а їх продукти.

Уряд Української Народньої Республіки і українське населення є, безперечно, незвичайно заінтересовані в наладженню торговельних взаємин зі Злученими Державами як і з іншими державами світа. Але ті торговельні взаємини будуть могли бути удержувані стало і зі справдішньою користю обох контрагуючих сторін лише тоді, коли українське населення загалом і кождий

український горожанин з окрема будуть мати достачні заповнення на свободіно орудування своїми продуктами, добутими їх працею і запобігливістю, а з другої сторони будуть загварантовані в спокійнім посіданню набутих ними за свої товари чужих товарів. Це однак можливе є лише при авторитеті таких державних установ, які, виходячи із бажань українського населення у виконуванню своїх завдань виявляли би його дійсну, не фальшовану волю. Поки цього нема, поки українська територія є окупована ворожими військами чужого уряду, [д]о ти ніякий торговельний договір з таким урядом – о скілько той договір мав би бути розтягнений і на українську територію, не може мати вдоволяючих результатів.

Українській нарід веде вже три роки безперестанно кроваву боротьбу з російським, совітським наїздником. Як жорстокою і безглядною є та боротьба можна бачити з циркулярів московського уряду до совітського війська оперуючого на Україні і його адміністративних установ. Один з тих циркулярів, виданий наставником московського совітського Уряду на Україні Раковським¹, я позволяю собі ту[т] залучити. Я одначе уважаю потрібним зазначити ту[т] виразно, що отся боротьба українського народу є боротьбою не лише проти большевизму як такого проти його економічної і політичної системи але і проти него як чужого наїздника – боротьба, яку український нарід звів уже з повним успіхом проти наших наїздників на українську територію, а саме проти німців і австро-угорських сил а пізніше проти російського генерала Денікіна², який воюючи проти московських большевиків, рівночасно наступив і на Українську Народню Республіку в імя вже пережитого і несповниного вже більше ідеалу “єдиної неділимої Росії”.

О свою цілковиту політичну незалежність буде український нарід вести боротьбу аж до повного успіху, мимо того, що так давні як і нові російські завойовники України виставляють ту “єдину неділиму Росію” уже як федерацію України з Росією. Та вже раз, вище 200 літ тому, Україна увійшла в конфедерацію з Росією, яка хоч торжественно забезпечувала Україні цілковиту самоуправу, мимо того зістала перемінена в безпощадний гнет й визиск українського народу Росією. Як наслідок цього болючого досвіду існує тепер непохитне переконання українського народу, що пропонована федерація це тільки нова форма російського імперіялізму висунена – в виду безупинного кривавого протесту проти него українського народу – для /приєднання його на ново до Російської держави, не з іншою метою як тільки щоби коштом України відбудувати господарське життя Росії/ і її давню політичну могутність.

Росія в виді своїх влад і своїх державних інституцій виявила за весь час своєї історії, аж до найновіших часів, свою спосібність лише в двох напрямках – в насильстві і поневоленні чужих народів. І здається нам нема нації в цивілізованім світі, яка не виявляла би своєї симпатії і доброзичливости тим поневоленим народам. Та дивна річ, помимо цієї симпатії і доброзичливости, є нації які все ще обороняють, дораджують, а навіть стараються насильно відновити зеднання сих народів з Росією, цею Росією якої влади – так давні як і нова не то цим поневоленим народам, але і свому власному російському народові, не змогли принести добробуту і щастя.

Україна, при своїм географічнім положенню, числености населення і багатстві краю зможе понад всякій сумнів сама існувати як зовсім незалежна політична індивідуальність, і при помочі свого власного уряду, обдарованого

довірям населення, зможе дуже скоро і вповні відбудувати своє господарське життя, спаралізоване давнім царським і новим совітським російським урядом, не лише для свого власного пожитку, але і для пожитку других держав Європи. В злучі з Росією ця відбудова України була би коли не цілком унеможливлена, то незмірно утруднена.

Цілковита незалежність України причиниться також в великій мірі до закріплення миру в Європі. Я вже в ноті з д. 12-го мая 1920 року, яку я мав честь предложити Урядові Злучених Держав Америки в справі визнання Української Народньої Республіки, зазначив, що без політичного визволення українського народа неможливий є мир на Сході Європи. А без миру на Сході Європи неможливо є думати про відновлення нормальних торговельних взаємин між Сходом [т]а Заходом Європи і Америки. А без відновлення тих торговельних взаємин, навряд чи можливо буде запобігти господарській а що за тим іде політичній катастрофі в цілій уже Європі. Це безперечно, мусіло би відбитися і на Злучених Державах Америки.

Я позволю собі ту[т] висловити думку Уряду Української Народньої Республіки, що всякий чин, з якої небудь сторони, який хоч би і посередно скріплював заходи котрих небудь кругів Російських до відбудови “єдиної неділимой Росії”, у якій небудь формі, хоч би навіть федерації російського народа з другими народами давньої Росії, — отже й українським є не чином що веде до миру а чином, що веде до дальшої руїни і дальшого хаосу на Сході Європи. Уряд Української Народньої Республіки вважає, що таким чином був би і торговельний договір між Урядом Злучених Держав [т]а Урядом Совітської Росії, коли би його постанови мали розтягтися і на територію Української Народньої Республіки.

Прийміть Пане і т. д.

ЮЛІАН БАЧИНСЬКИЙ.

Дипломатичний Представник Української
Народньої Республіки.

За згідність:

В. о. Начальника Диплом. Відділу (*підпис*)

ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 440, арк. 3–4 і зв., 5. Засв.копія, машинопис.

¹ Християн Георгійович Раковський – більшовицький політичний діяч. 29 січня 1919 року був призначений головою Раднаркому і наркомом зовнішніх справ УСРР, сприяв відкриттю дипломатичних місій УСРР за кордоном

² Антон Іванович Денікін – російський військовий діяч, генерал-лейтенант, один із лідерів Білого руху та головнокомандувач Збройних сил Півдня Росії у 1918–1920 рр.

№ 5

Протокол конференції Юліана Бачинського з шефом відділу для справ російських в Міністерстві закордонних справ СШАUKRAINIAN DIPLOMATIC MISSION
WASHINGTON. D. C.*Дня 9-го червня, 1921.*

ПРОТОКОЛ

з конференції Голови Української Дипломатичної Місії у Вашингтоні, п. Юліана Бачинського з шефом відділу для Справ Російських в Міністерстві Закордонних Справ п. Пулом, дня 9-го червня, 1921.

З приводу призначення новою адміністрацією (презид. Гардинга¹) нового шефа Відділу для Російських Справ в Міністерстві Закордонних Справ, п. Пула, Голова У. Д. Місії, п. Юліан Бачинський, відбув дня 9-го червня, 1921, конференцію з п. Пулом, щоби поінформуватися про становище нового уряду Злучених Держав до Української Народної Республіки і взагалі до вільного руху українського народу.

В конференції взяв також участь радник Місії п. Іван Ардан¹.

Голова Місії спитав п. Пула, яке становище нового (республіканського) уряду Злучених Держав до Української Народної Республіки?

Пан Пул відповів, що уряд Злучених Держав відносить ся симпатично до всіх народів Росії, отже і до українського, а з цими що ввіли зорганізувати менше більше сталі уряди та завести сякий-такий лад у себе і правлять своєю територією, як ось прибалтійські народи, удержує приязні взаємини. Це одначе не значить, що уряд Злучених Держав формально визнає ці держави, бо уряд Злучених Держав є тої думки, що таке визнання під цю пору було-би рівнозначне випереджуванню подій в Росії.

Голова Місії спитав: Яке-ж є спеціально відношення до Української Народної Республіки?

Пан Пул відповів, що відношення уряду З. Д. до України є подібне як і до других нових держав, одначе українське питання більше скомпліковане цим, що українська територія є в руках советів а поза українською територією є аж два уряди – Петлюри і Скоропадського.

Голова Місії відповів, що совети мають власть лише в деяких містах і вздовж деяких залізничних шляхів, між цим як решта території знаходиться в руках місцевого українського населення, через що, стисло беручи, не можна говорити про власть советів на Україні.

На це п. Пул відповів: – так, ми знаємо це.

Що-ж до Скоропадського – говорив дальше Голова Місії, – то про него не можна говорити в цім самім значінню що про Петлюру та про уряд У. Н. Р., бо Скоропадський репрезентує лише себе самого і вивлачених великих посідачів землі, не має найменшої симпатії та авторитету серед населення і не має ніякого зорганізованого уряду. За те населення раз-враз маніфестує в своїх виступах свою солідарність з генералом Петлюрою і урядом Української Народної Республіки, так що одиноким Українським урядом являється тільки уряд У. Н. Р. під начальством Генерала С. В. Петлюри, мимо того, що цей уряд хвилево не знаходиться на українській території.

А які зносини має уряд Петлюри з українським населенням – спитав п. Пул.

Зносини є безнастанні і дуже живі. Делегати з усіх частин української території раз-враз приїзджають до уряду, до Тарнова, а уряд зі свого боку висилає своїх емісарів з інструкціями до населення. Навіть козаки кубанські та донські вислали були недавно своїх представників до уряду У. Н. Р. в ціли уложення спільної акції проти большевиків.

Це інтересно – сказав п. Пул.

А як на думку уряду Злучених Держав уложаться відносини на території давньої Росії? – спитав Голова Місії.

На це п. Пул по короткій надумі відповів виминаючо: Уряд цим питанням не займається, бо це вже входить в обсяг вгадування. А як Ви дивитесь на це?

Голова Місії відповів: Після упадку большевиків, який є тільки питанням часу, нові пограничні держави зорганізуються правдоподібно у союз для оборони перед Росією та взаїмних економічних користий. Я думаю, що можливо створиться балтійсько-чорноморський союз, до якого належала-би також Україна, союз рівних з рівними для досягнення спеціальних цілей.

То Росія не належала-би до цього союзу? – спитав п. Пул.

Голова відповів: На мою думку, ні, бо раз, пограничні народи так зневірені в щирість Росіян та їх всіх дотеперішних урядів, що годі припускати, щоби вони згодилися на якусь федерацію з ними, а друге, Росія тепер так економічно знищена, що федерація з нею значила-би відбудову Росії коштом пограничних народів. А чи теперішний уряд З. Д. стоїть за федерацію цих народів з Росією?

П. Пул відказав: Ні, Уряд З. Д. вважає, що це не його діло рішати, який має бути на будуче лад на сході Європи. Є це діло цих народів, які там живуть. Уряд З. Д. в цій справі займає становище неутральне і буде рахуватися з цим фактичним станом, який там витвориться.

А що буде як теперішний стан потриває ще скільки літ? – спитав Голова.

Супроти цього ми безсильні – відповів п. Пул. Ми можемо тільки вижити.

На цій конференції закінчено.

При відходнім п. Пул заявив, що помимо цього, що уряд Української Народної Республіки не є визнаний урядом Злучених Держав, він рад буде бачити в своїй канцелярії колинебудь кого з панів з Місії для інформації і обговорювання справ.

(Підпис) Юліян Бачинський

Голова Місії

(Підпис) Іван Ардан²

Радник Місії

ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 30, арк. 1–3. Оригінал, машинопис.

¹ Воррен Гамалііл Гардінг – двадцять дев'ятий Президент США з 1921 до 1923, від Республіканської партії.

² Іван Ардан – публіцист, редактор, видавець, священник. У 1920 році став радником Першої української дипломатичної місії у Вашингтоні, керівником Пресового бюро. Брав активну участь в організації життя емігрантів.

№ 6

Лист (чернетка) Ю. Бачинського до А. Ніковського¹UKRAINIAN DIPLOMATIC MISSION
WASHINGTON D.C.

Г.М 23/21

9 лютого 1921

До
Пана Міністра
закордонних справ У.Н.Р.
А. Ніковського*Вельмиповажаний Пане Міністре!*

Маю честь ствердити отсим отримання Вашого розпорядку з д. 28 грудня 1920 р. – Тарнів, Департамент чужоземних зносин, ч. 993/4649 – про ліквідацію Місії в Вашингтоні, з висловом Вашого повного невдоволення із моєї діяльності, як голови Місії.

Приймаючи до відома отсей розпорядок, маю честь запропонувати Міністерству закордонних справ обрахунок коштів ліквідації Місії. При тім позволю собі відповісти на ті закиди, які Ви, Пане Міністре, уважали за відповідне зробити мені з приводу моєї діяльності, як голови Місії.

В докладі з 14. жовтня 1920 р. я – відповідно до Вашого розпорядку з д. 9 серпня 1920 р. – Департамент загальний, відділ бухгалтерії, ч. 1647, м. Тарнів – подав загальний звіт фінансовий Місії за час від зложення Місії по кінець квітня 1920 р. і стан каси Місії з днем висилки згаданого докладу, то є: 14 жовтня 1920 р.

Маю честь запропонувати тепер – в залучнику під 1) – загальний звіт фінансовий від 1 мая 1920 р. по кінець січня 1921 р.

Вже в докладі з 14 жовтня 1920 р. подав я до відома Міністерству закордонних справ, що в той час Місія вдержувала ся кредитом і що довг Місії в дни 14 жовтня виносив \$ 13.568.98. У фінансовім звіті, який залучаю тепер під 1) – довг Місії зріс з кінцем січня 1921 р. до висоти \$ 30.972.27. (ся квота входить проте як перша позиція в обрахунок коштів ліквідації Місії.

Дальші позиції є такі:

За підставу обрахунку беру найконечніші видатки місячні Місії, які були зроблені в посліднім місяці, в січні с.р. То є – \$ 4.700.63. Ту квоту треба долучити тільки разів до довгу Місії, то є, до суми \$ 30.972.27, кілька місяців пройде до остаточного зліквідування Місії. Коли прийняти на се 3 місяці (лютий, марець, квітень), як час потрібний на отримання сего докладу Міністерством закордонних справ і на отримання Місією від Міністерства потрібних на ліквідацію грошей, то ся сума винесе \$ 45.074.16.

На кінець до тої суми треба дочислити ще суму, яка вийде з розплати членів Місії – місного персоналу. Високість сеї суми я подав уже в докладі з 14 жовтня 1920 р. складаєть ся вона з таких позицій:

Місячна платня (без додатків) голови Місії	\$ 1000.00
-//- секретаря Місії	\$ 382.50

-//- урядовцєви	\$ 160.00
Кошта подорожі до первісного місця пробування членів Місії:	
голови Місії (до розрахунку з Міністерством	\$ 2000.00
секретарєв і урядовцєви Місії по \$ 50.00 (оба вони горожани З. Д. Аме- рики)	\$ 100.00
	разом \$ 3.642.50

Ся сума додана до попередної суми \$ 45.074.16 дає \$ 48.716.66 і ся сума є сумою потрібною до ліквідації Місії – приймаючи день на остаточну ліквідацію Місії – 30 квітня 1921 р.

До сего ліквідаційного розрахунку позволяю собі долучити ще отсю мою відповідь на закиди Ваші, Пане Міністре, що до моєї діяльності, як голови Місії.

В виду сего, що Уряд З'єдинених Держав Америки відносить ся негативно до визнання У.Н.Республіки, – як, впрочім, і до всіх інших держав, що повстали на території давної Росії, Ви, Пане Міністре, висловлюєте думку, що “обовязком Місії мусіло бути зацікавлення Вашингтонського Уряду, як не з боку політичного визнання, як такого, так хочби з боку окопомічних інтересів (бо Україна може бути широким полем економічної експлоатації)”, – а я про се не подбав.

Позвольте Пане Міністре, що я, для стверження лише правди, поминаючи мою особисту оборону, відповім на се, як слідує:

Передовсім, щодо формального боку сего закиду: Ви, Пане Міністре, справили сей закид під злою адресою. Зацікавлення вашингтонського уряду Україною з боку економічних інтересів не було обовязком дипломатичної Місії, яку я маю честь репрезентувати, а обовязком окремої Місії, яку поручено Урядом У.Н.Республіки п. М. Імханицькому², представникови міністерств торгівлі і фінансів. На се п. Імханицький мав визначені і були йому виплачені окремі фонди, не лише на платню, але і на канцелярію, на пропаганду і на представництво.

Мимо сего, я, як голова дипломатичної Місії, не уважав себе звільненим від заходів зацікавити також і з мого боку вашингтонський Уряд, а крім того ще й політичні, торговельні, фінансові і промислові круги американські економічною стороною української справи. Коли Ви, Пане Міністре, мали час перечитати мою ноту до вашингтонського Уряду про визнання Української Народної Республіки, то мусіли зауважити, як рішучо і докладно я підношу там економічну сторону української справи. А також, Пане Міністре, Коли Ви мали час переглянути брошури видані Місією, згл. Пресовим бюроом Місії “Friends of Ukraine”, мусіли зауважити брошури: “Ukraine and Russia” і “Trade with Ukraine”, які саме займають ся економічними відносинами і матеріяльним богатством України, і також брошуру “Ukraine and Ukrainians”, яка крім наших справ займаєть ся також в окремім відділі: Industry – матеріяльним богатством України. Ті брошури, як і інші видані Місією, були розіслані – кожда в 5000 примірниках – до вашингтонського Уряду, дипломатичного тіла, послам і сенаторам американського Конгресу, до преси, політиків, визначніших публицистів, університетських бібліотек і значніших публичних бібліотек. Крім того заходом пресового бюроа Місії надрукована зістала в тижневику “Exporte Trade” ч. 20 стаття “Ukraine, the latent possibilities of commerce between Ukraine and the United States” (Україна, укриті можливости торгівлі

між Україною [т]а З'єдиненими Державами) і мапа України, а в Експортній Енциклопедії “Exporters Encyclopedia” на рік 1921 подібна змістом стаття “Ukraine” (стр. 1432–1438), з мапою України із додатком про загальні пояснення що до формальностей, які обов'язують при висилці товарів на Україну і 9 ріжних пароплавних ліній, якими можна висилати товари на Україну. Інші, принагідні комунікати пресового бюро Місії про господарські відносини на Україні, поминаю.

Чи є се много? – Я не скажу, що се много, але й не скажу, що се є мало, на всякий случай, се не є – нічо. Можу додати ту[т] ще й те, що я задумав був видати в англійськiм перекладі книжку “L'importance economique de l'Ukraine”, видану бельгійсько-голяндською Місією з приводу економічно-фінансової конференції в Брукселі в літі м.р. Про се писав я до голови Місії п. Яковліва³ – та не зміг єї видати, бо Місія (вашингтонська) опинила ся без фондів.

Не думаю, Пане Міністре, що і другий Ваш закид, що я не дбав про допомогу нашій армії з боку Американського Червоного Хреста і т.зв. “[У.М.С.А.]⁴” – є слушний. Не лише з Амер. Червоним Хрестом але й з другими гуманітарними американськими інституціями, а також і з вашингтонським Урядом я вів дуже живі переговори, і – як з дальшого представлення сеї справи із доложених ту[т] документів, Ви, Пане Міністре, побачите, з нецілком уже так малим результатом.

В справі санітарної підмоги нашій армії я розпочав переговори з Амер. Червоним Хрестом вже в перших місяцях після приїзду Місії до Вашингтона. Признаю, що ті початкові переговори були дуже невидатні, а властиво негативні, – Червоний Хрест відмовляв ся дати санітарну підмогу нашій армії з тої причини, що вашингтонський Уряд не узнає У.Н.Республіки і єї армії, отже Амер. Червоний Хрест, як інституція державна, не може давати “неіснуючій” армії ніякої підмоги. Та мимо того я не переставав пересправляти дальше з Червоним Хрестом, – але, що й не дуже вже надіяв ся на него, звернув ся я за такою підмогою до приватного гуманітарного Товариства – квекрів⁵, в Філадельфії “American Friends Service Committen” – Товариства дуже поважного і звісного в цілій Европі з часів війни і незалежного від вашингтонського Уряду.

“Amer. Friends Service Com.” виявив далеко більшу жиливість і охоту прийти Україні зі санітарною підмогою, і після й не дуже довгих пересправ, згодив ся вислати на Україну санітарну Місію, поки що в числі 10–15 перзоналу. Крім того заявив готовість вислати на Україну ще 80 лікарів, яких держав тоді у Франції, наколи Уряд У.Н.Р. зложить на удержання на рік для кожного по \$ 1800. Я зі своєї сторони, від Місії, заявив готовість зложити на удержання першої висилки 10–15 осіб і на транспорт медикаментів \$ 28.000. Умовлено було також, що медикаментів буде уживати ся тих, що були закуплені Урядом У.Н.Р. (а відтак передані українським кооперативам “Оцуксови”⁶) в Парижі, в Американській Ліквідаційній Комісії в літі 1919 р. З огляду на се, я й вислав 17 грудня 1919 р. до гр. М. Тишкевича в Парижі каблеграму з запитом, чи можливи буде тій санітарній Місії уживати медикаментів, закуплених в Парижі. Гр. Тишкевич відповів, що “Оцукс” на се годить ся (Залучник під 2).

Щоби знова Товариство “Amer. Friends Service” не мало яких перешкод зі сторони вашингтонського Уряду, почало воно умовляти ся з Амер. Червоним Хрестом що до спільної акції обох сих Товариств. Амер. Червоний Хрест

годив ся на се, але під умовою, що “Am. Friends Service” буде працювати під його повною контролею і в тих районах, в яких Він йому вкаже. Та на се “Am. Friends Service Com.” не хотіло згодити ся, бо не хотіло вязати собі рук і резигнувати зі своєї незалежності. І до умови не прийшли.

Мимо того “Am. Friends Service Com.” справи не кинув, від віддав себе під протекторат англійського Уряду і під його протекторатом вислав санітарну підмогу (відділ англійський) на Україну, на частини окуповані Польщею і українським радянським (згл. московським) Урядом. В переїзді через Варшаву представник сего Товариства був на авдієнції у Пана Головного Отамана Петлюри, що було оповіщене окремим комунікатом української Місії в Варшаві, з зазначенням, що та санітарна Місія їде за старанням моїм, як голови вашингтонської Місії. Ви, Пане Міністре, були тоді в Києві і про се може не знаєте всеж таки про мої переговори з “Am. Friends Service Com.” і з Амер. Червоним Хрестом я писав до Міністерства закордонних справ, в моїм докладі з 6 січня 1920 р.

Переговори з Амер. Червоним Хрестом велися дальше, але й дальше потрафляли на тяжкі перешкоди. Найважнішою була Камянецька катастрофа в Листопаді 1919 р., коли Уряд У.Н.Р. мусів залишити територію У.Н.Республіки. Представництво Амер. Ліквідаційної Комісії в Парижі хотіло навіть в наслідок сего уневажнити контракт заключений з Українським Урядом, згл. з “Оцуксом” що до купна-продажі повоєнних американських засобів у Франції. Із сим становищем Ліквідаційної Комісії згоджувалось і представництво Амер. Червоного Хреста в Парижі, що стверджує залучена під 3) каблеграма Преставництва Амер. Червоного Хреста в Парижи до Д-ра Фаранда⁷, директора Начальної Управи Амер. Червоного Хреста в Вашингтоні.

Мимо сего я вів дальше переговори. В кінці парижське Представництво Амер. Червоного Хреста (яке орудувало всіма справами Амер. Червоного Хреста в Європі) згодило ся – з певними застереженнями – підняти ся санітарної помочи на Україні – свіцькому населенню, на території на захід від лінії Севастополь-Полтава по границі Рومунії, Чехословачини і Польщі, як свідчать про се залучники під 4), 5), 6).

Справа здавалось, наладжувала ся добре. В тім – 5 січня 1920 р. дістаю від п. В. Тимошенка⁸ з Парижа каблеграму, що Амер. Ліквідаційна Комісія мимо всего дальше намагаєть ся зломити Контракт купна-продажі з Урядом У.Н.Р. згл. з “Оцуксом” (Залучник 7) а 19 січня 1920 р. каблеграму від гр. Тишкевича, що контракт сей зістав таки уневажнений (Залучник 8). І знова почали ся конференції, кореспонденції з Амер. Червоним Хрестом, з міністром війни Бейкером⁹, з Управою Ліквідаційної Комісії і т.п. ту[т], в Вашингтоні. Про хід тих переговорів можуть Вас, Пане Міністре, поінформувати залучені під 9), 10), 11) листи.

І здавало ся знова, що справа налагоджуєть ся добре. В тім дістаю від “Оцукса” і від гр. Тишкевича каблеграми, що Амер. Ліквідаційна Комісія намагаєть ся силою відобрати від “Оцукса” продані йому повоєнні засоби (між ними і медикаменти) і прохають мене, щоби я добив ся зхоження неутральної Комісії для полагодження спору. Так я звернув ся уже впрост до президента Вілзона¹⁰ і прохав його, щоби він установив Комісію для розслідження справи. Президент Вілзон відмовив ся однак від сего через те, що справа опи[ни]ла ся була вже перед французським судом (Залучники 12), 13), 14), 15).

Не лишало ся отже нічо иншого, як ждати рішення суду. “Оцукс” був певний, що суд рішить в його користь. Ми, ту[т]– противно, сумнівали ся. В кінци я рішив ся вислати до Парижа адвоката Місії п. Ізби-Смита¹¹, щоби він там на місці розпочав нові переговори з Амер. Ліквідаційною Комісією. Сему спротивив ся “Оцукс”, але я вже на власну відвічальність вислав п. Ізби-Смита до Парижа. Суд, як ми надіяли ся, відкинув позов “Оцукса”, так як ся справа відносилась до двох чужих держав і суд не узнав себе компетентним рішати єї. Так тепер прийшло ся робити п. Ізби-Смитови. І він довів до того, що мимо, що закуплені американські річи належали вже невідключно до Амер. Ліквідаційної Комісії, Комісія вдала ся на ново в переговори і по довгих пересправах заключила д. 10 серпня 1920 р. з “Оцуксом” таку корисну для “Оцукса” умову, якої “Оцукс” з разу навіть не міг припускати, щоби се було можливе. В залучнику (6) даю копію сеї умови. “Оцукс” дістав:

1. половину медичних і фармацевтичних засобів, що були на складі в Марселі (ліки, шпитальні засоби, шпитальні одіння, вовняні покривала до ліжок, постіль і т.п. вартости 2.812.500 фр.
 2. зі складу в Бург і Лангр – автомобілі і мотоциклі з усіма приборами – вартости 1.655.725 фр.
 3. половину реальних претенсій Амер. Ліквідаційної Комісії до залізничних компаній за страти річий – вартости 437.500 фр.
 4. відшкодовання за страти в грошах готівкою 500.000 фр.
- Разом5.405.725 фр.

Крім того Амер. Червоний Хрест набув другу половину засобів в Марселі, зобовязанням ужити їх лише для українського населення – вартости. 2.812.500.фр.
Разом 8.218.225 ф.

Зауважую, що всі ліки і інші річи вартости 7.280.725 фр. дістав “Оцукс” згл. українське населення цілком задармо, без зобовязання чи Уряду тим “Оцукса” чи кого небудь на Україні заплатити за те хочби одного шага, навіть Червоний Хрест усю ту половину, що купив зі складів в Марселі має зужити безвідплатно на Україні.

Можливо, що Ви, Пане Міністре. при браку часу і при догляді інших справ, незмогли про се довідати ся. Але п. Ізби-Смит був також у Варшаві, бачив ся там з п. Міністром А. Лівіцьким¹² і п. Міністром Барановським¹³ і з ними про се говорив, і я в моім докладі з 22 серпня 1920 р. Вам про се згадував. На всякий случай, думаю, що не можна закинути мені, що я не старав ся о допомогу для України з боку Амер. Червоного Хреста. Признаю, що не удалося мені роздобути сеї допомоги для нашої армії, але се було вже цілком неможливе, – всі переговори з Амер. Червоним Хрестом починались з того, що Амер. Червоний Хрест ставив як перше услівя, що та допомога не може відносити ся до нашого війська. І я на се мусів згодити ся щоби добути допомоги принаймні свіцькому населенню України. Але “Оцукс” може всі ліки і інші засоби, які припали йому після умови з 10 серпня 1920 р. віддати нашій армії.

З Товариством “[У.М.С.А.]” я не пересправляв, тому, що йому ще від 3 серпня 1918 р. на підставі розпорядку президента Вільсона не вільно було працювати на території України так само як і на території Советської Росії, а поза тими територіями держить ся стисло вказівок Амер. Червоного Хреста. І

тому коли Амер. Червоний Хрест не може після наказу вашингтонського Уряду давати підмогу нашій армії – не може їй давати і “[У.М.С.А.]”. І ту[т] не допоможе се, що наша армія бореться з большевиками бо хоч Уряд З’єдинених Держав є проти большевизму, то він є й проти того, щоби Українці (враз з другими народами колишньої Росії) відривалися від Росії, – без уваги на те, що вона тепер большевицька. Про се Уряд З’єдинених Держав кілька разів офіційно заявляв. Тим часом українці боряться не тільки проти большевизму, але й проти Росії взагалі. Всеж таки уважаю, що не виключена є підмога для нашої армії у “[У.М.С.А.]” і ся підмога – по моїй думці – могла би йти посередною дорогою, коли би удалося варшавській Місії виїхати її у “[У.М.С.А.]” з титулу, що наша армія є союзна з польською армією. Думаю, що коли, “[У.М.С.А.]” дає свою підмогу – культурну, до якої саме по свому статуту є призначене – російським полоненим в Польщі і Німеччині, то тим більше могло би давати її українцям-воjakам, інтернованим в таборах в Польщі. Та про се повинні подбати українські установи в Польщі.

Крім того, що старався я про підмогу для України у Амер. Червоного Хреста і у “Amer. Friends Service Com.”, не відтягався я пособлювати подібній акції, коли виходила вона з ініціативи інших людей чи кругів. Коли в січні м.р. заложено в Чикаго “Американсько-український підпомоговий Комітет (American-Ukrainian Relict Committee) для зорганізованя підпомогової акції для України серед протестантських кругів і звернено до мене, щоби я зі своєї сторони тій акції допоміг, я від сего не відмовився. Сей Комітет складався з Українців і Американців. Пляновано зорганізованя серед протестантського загалу збірку на 10 міль.дол. і річий наладунок одного пароплава. Коли до сеї акції потреба було і від української сторони відповідної суми грошей, а Українці не могли її зложити, я дав від Місії \$ 2000, відтак \$ 5000. Крім того видав я брошуру в 5000 примірниках “Inhuman Blockade Strangling a Nation” (Нелюдська бльокада задавлююча нарід), яку розіслав до всіх американських гуманітарних інституцій, преси, висших шкіл, до послів і сенаторів, до дипломатичного тіла і вашингтонського Уряду і т.д.

На чолі тої організації стояв голова Унії протестантських церков для місіонарської роботи в Росії “The Russia and General Missionary Alliance” п. W. Colby. Коли в марті м.р. назначений зівстав новий міністер закордонних справ В. Colby¹⁴, мені донесено, що тамтой Колби є стрієчним братом міністра і що він радби допогти мені в моїй дипломатичній роботі. Я попрохав його до Вашингтону – і він приїхав, – був раз і другий раз. Та після конференції з ним я побачив, що сей добродій мимо свого високого і відповідального становища, пустився на звичайний швіндель¹⁵. Показалося, що він не є в ніякій родинній звязи з міністром, а відтак, коли я звернув увагу на се чикаговських українців і запропонував їм вглянути в рахунки підпомогової акції і українські члени сего Комітету тих рахунків від него зажадали – він відмовився їх преджити, і більше до Комітету не показався. Ціла акція розбилася. Се був оден досвід більше, як неможливо є в якій небудь роботі спускатися на американських Українців.

Згадую ту[т] про се тому, щоби дати Вам, Пане Міністре, доказ, що власне старався я де лише було можливе добити ся якої помочи Україні. І коли не все вийшло так як я бажав, то здається, сему не моя вина, а тих нещасливих відносин на Україні – а також і серед української іміграції в Америці, за котрі, думаю, мене винуватити не можна.

Закидуєте мені даліше, Пане Міністре, що “організації нашої іміграції в Америці не тільки негативно стали відносити ся до Місії, але й ворожо”, і моїм “моральним обовязком було налагодити не тільки тісний звязок поміж цими організаціями але установити єдність між ними самими і Місією”. Сей закид, Пане Міністре, мене найбільше дивує. Коли Ви, Пане Міністре, доходите до таких заключень мимо моїх докладних звідомлень про відносини між українською іміграцією, звідомлень в докладах до Міністерства з 11 листопада 1919 р., з 6 січня 1920 р., 29 січня 1920 р. і 22 серпня 1920 р. – то мені з виправдувань себе приходиться ся зрезигнувати, бо значить – всі ті звідомлення в Ваших очах, се – брехня. В виду сего, я наведу ту[т] лише самі факти – з доложенням документів, для ствердження правди, а не для виправдування себе.

Коли я приїхав до Америки і побачив розбиття сил української іміграції і просто хоробливу ворожнечу між ними, я поклав собі за одно з моїх важнійших завдань звести ті сили в одне, висуваючи перед нею те, що могло єї обєдинити і що могло усі ріжницї, що єї ділили ослабити, усунути подальше на бік – ідеал Незалежної України. І в тій цілі я оголосив був в часописях відповідний поклик до української іміграції (Залучник 17), а відтак по довгих, тяжких і нераз дуже прикрих конференціях скликав у вересни 1919 р. на дні 28 і 29 з’їзд до Нью-Йорку представників усіх українських організацій: політичних, запомогових, просвітних, гімнастичних і представників редакцій часописей. Що сей З’їзд відбув ся і що взагалі міг спокійно через два дні радити і що учасники не порозбивали собі голови – як се на всіх вічах і зборах було тоді звичайною річею, се всі уважали за диво. Але я се доконав. І прийшло до згоди – принаймні, як здавалося, на якийсь час (в Залучнику під 18 є протокол нарад сего з’їзду).

Відтак, щоби обєдинити і маси імігрантів в імя ідеалу української незалежности, я відбув по важнійших центрах української іміграції ряд віч, і то: д. 13 і 15 вересня 1919 в Нью-Йорку і д. 2 і 3 жовтня 1919 у Філадельфії і д. 16 листопада 1919 р. два віча в Чикаго і д. 19 листопада 1919 р. в Клівленд (Звідомлення часописей з тих віч я залучив до докладу до Міністерства з д. 6. січня 1920 р.).

Коли в грудни 1919 р. я вибирав ся на дальшу обїздку українських центрів – до Скрентону, Шамокин і Пітсбург, адвокат місії п. Ізби-Смит закомунікував мені, що в Міністерстві закордонних справ у Вашингтоні уважають, що я не повинен займатись українською пропагандою між імігрантами, і – взагалі, повинен держати ся на боці від імігрантів. Що се значить? – Хоч се сказане було у формі невинної, нібито необовязуючої мене думки, поза нею крило ся рішуче жадання, щоби я залишив українську пропаганду між імігрантами і зірвав з ними зносини. І щож мені оставалось? – нічо иншого, як відкликати дальші віча і зірвати явні зносини з імігрантами. Чи Ви, Пане Міністре, вважаєте, що я мав поступити інакше? – Піднесу ту[т] одно ще характеристичне: в тім саме часі дістав я лист від одного з п-ів голов Місій в Європі, який читав звідомлення зі скликаних мною віч зі запитом і прихильною порадою, чи не вважаю я, що ті віча можуть бути ненаруку вашингтонському Урядови, і чи не може він добачити в тім, що я мішаю ся у внутрішні справи З’єдинених Держав?

Ви закидуєте мені, Пане Міністре, що я не наладив тісного звязку між українськими організаціями [т]а Місією. Що до сего, то я міг би відкликатися

до всіх тих докладів, які я вислав до Міністерства закордонних справ і в яких я з'ясував усі мої старання налагодити такий зв'язок з Місією і причини задля яких налагодження такого зв'язку було неможливе. Але, коли всі ті доклади не мають для Вас жадного значіння, згл., Вас, Пане Міністре, не переконують, то я вже до тих докладів повідкликую ся, зате позволю собі спитати ся Вас, Пане Міністре:

Ви знаєте, що “Український народний комітет” – перед роком найсильніша українська організація, збирала між імігрантами гроші на підмогу жертвам війни на Україні і зібрав \$ 120.000; Ви знаєте – як се впрочім всі знають не лише ту[т] в Америці, але й в Європі – серед українців, що всі ті гроші провідники сеї організації розібрали між себе (для жертв війни дали всегонавсього \$ 300 для українських полонених в Італії); Ви, Пане Міністре, здасть ся знаєте і про загальне обурення імігрантів на “Народний Комітет” з приводу сего, і також і про се, що з приводу сего Загальні Надзвичайні Збори сеї організації 29 квітня м.р. рішили Комітет зліквідувати. – Так я питаю тепер Вас, Пане Міністре: чи Ви, коли би були головою Місії в Вашингтоні, мали би відвагу, довідавшись про ту фінансову господарку Комітету налагоджувати тісний зв'язок між ним [т]а Місією? – чи Ви не старали би ся всякі зв'язки, які не були би вже з тим Комітетом навязані, чим скорше зірвати, щоби те обурення і неслава, які мали спасти на той Комітет не стали й на союзника його – Місію? – Я признаю, що Комітет зі своєї сторони старав ся всіма способами вийти в тісний зв'язок з Місією, старав ся про се навіть погрозами, що коли не з'єднають з ним, то він подбач, щоби Уряд У.Н.Р. мене відкликав, – то я, мимо тих погроз, відкину в пропоновану ним єдність – бо не смів допустити до того, щоби Місія мала стати заслоною для його зловчинків і виставляти єї на закиди, що вона єднаючись з ним, є з ним співвинна в тім злочині. – Чи можу сподівати ся від Вас, Пане Міністре, відповіді на сей запит?

На загальних Зборах в квітні м.р. рішено Комітет зліквідувати. Однак новий виділ, що мав перевести ліквідацію, сего не зробив, бо голові виділу Б. Лотоцькому¹⁶ бажало би можливо найдовше представляти себе на всі сторони за “представника американської іміграції”. Та решткам Народного Комітету видало би се самозванством і вони зажадали скликання нових загальних зборів. Такі загальні збори відбули ся 1 лютого с.р. На Зборах з'явило ся так мало делегатів, що запропоновано було відбути не загальні Збори а звичайну нараду. Та на се не згодила ся більшість і рішено відбути Загальні Збори. І ті збори ствердили, що нема тепер ніякої інституції, яка могла би репрезентувати українську іміграцію в З'єдинених Державах і вибрали комісію з трех людей, яка має порозуміти ся з ріжними кругами іміграції, чи не удало б ся створити яке нове репрезентаційне тіло для української іміграції. Народний Комітет в дійсности перестав існувати (Залучник 19).

А тепер, друга організація – “Федерація Українців в Сполучених Державах”. Чи мав я може з нею налагодити тісні зв'язки? – Так як же було можливо налагоджувати з нею зв'язки, коли єї провідники М. Січинський¹⁷ і М. Цеглинський¹⁸ так управляли нею, що вона ціла, як була, втікла перед ними до большевиків. Лишило ся пять людей – самі “провідники”. Се стало ся як раз в той час, коли Місія приїхала до Америки. І ті провідники, найшовшись в десператським¹⁹ становищі, кинулись до мене, щоби я їх ратував – їх і партію. І я був згоден на се. Думав що примістивши їх, коли не в Місії, то в пресо-

вім бюро Місії, дам їм можливість поволи відтягнути назад їх партийників від большевиків. Та щож – Січинський показався цілком неспосібним до якоїсь реальної роботи, і ми остаточно розійшли ся. А з Цеглинським таки й неможливо було зійти ся. Я пропонував йому співробітництво в пресовім бюро Місії, але під умовою, що він мусить сидіти в Нью-Йорку, щоби мати сталий контакт з нью-йоркською пресою і з українськими імігрантами-робітниками. Та він сего не хотів – він хотів конче бути в Місії і в Вашингтоні. Але я, знаючи як се було би небезпечно для Місії, з огляду на його характер – про него можете Пане Міністре розвідатися блисше у п. посла М. Василька²⁰ або у п. М. Залізняка²¹, – а друге, що ту[т] у Вашингтоні нема ніяких імігрантів (у Вашингтоні заборонено ставити фабрики) – на се згодити ся не міг. Я готов був прийти з помічю Федерації і у відновленню єї органу – “Української газети” – я годив ся дати Федерації з пресового фонду Місії таку саму суму, яку вони зберуть з передплати на ту часопись – зберуть 500 чи 1000 передплатників, то зн. відтягнуть від большевиків 500 чи 1000 українських імігрантів, я дам їм другу таку суму, яку ті передплатники зложили. Та вони і на се незгодились – вони хотіли бути в Місії і у Вашингтоні. Так ми і розійшли ся. І з пімсти за се, що я їх не взяв “на ласковий хліб” до Місії, й розпочали компанію проти мене, зразу ту[т], в Америці, а відтак в Європі, куди і виїхали, щоби привести звідтам такого голову, який робив би все те, що їм було би на руку. Тепер вже Федерації нема. Ще удалось було їм після розриву з Місією вмістити секретаря Федерації П. Репена²² при тижневнику “Народне Слово”, як редактора, та по пару місяцях організація запомогова “Народна поміч”, якої “Народне слово” було органом, погнала його. І Федерація зникла. Про неї вже ніхто навіть не згадує.

Інші організації поминаю, – вони такі слабі, що ніколи се самостійно в політичних справах не йшли і перекидали ся або до “Народного Комітету” або до Федерації.

Чи при такім стані річий, Ви, Пане Міністре, уважте за слушне піддержувати дальше закид, що я занедбав “налагодити не тільки тісний звязок поміж цими організаціями, але й установити єдність між ними самими [т]а Місією? – Чи уважте дальше, що се було можливе і що я о се не старав ся?

Ви, Пане Міністре, забуваєте одно: 4/5 української іміграції в Америці – се Галичани, які не перейшли української революції, і як перед війною так і тепер остали Галичанами. Вони не творять свого власного нового життя а у всіх своїх виступах являють ся лише відгомонам сего, що дієть ся в Галичині. Тому, коли Галичани йшли разом з Наддніпрянцями, то і вони солідаризували ся з Наддніпрянцями, а коли Галичани розійшли ся з Наддніпрянцями, вони знова стали Галичанами. І сему не зарадять не то я з моєю Місією але й десять Місій. Доведіть до єдності там – на Україні, то єдність буде й ту[т], а доки до тої єдності там не доведете, доти не буде єдності і ту[т] – єдності між іміграцією [т]а представництвом У.Н.Р.

1/5 часть української іміграції є знова з Наддніпрянщини. Та з нею ще гірше. Галичане знають себе хоч, що вони – Українці-Галичани, а Наддніпрянці не знають сего, що вони Українці і з України, і як перед війною так і тепер знають те, що вони “руські”. Ніяких організацій не мають – спроби втягнути їх в яку організацію не вдались: оскільки вони не остають при православних “русских” церквах, то перейшли до большевиків і то не українських

а русских. І ту[т] також не допоможе нічо Місія – вони мусять перебути ту революцію, яку перебули їх країне – на Україні. Але ту[т], в Америці, вони єї не перебудуть.

Позвольте, на кінець, Пане Міністре, звернути Вашу увагу на одно ще. Се вже не відносить ся до закидів, які Ви мені зробили, а має значіння більш загальне. Ви в отсім своїм розпорядку, в яким повідомляєте мене про Ваше рішення ліквідувати вашингтонську Місію, ужили, між иншим “такий зворот: “Міністерство вважало, що обовязком Місії мусіло бути – зацікавлення Вашингтонського Уряду, як не з боку політичного визнання, яко такого, так хочби з боку економічних інтересів”. Отже, що до тих економічних інтересів я бажав би висловити Вам мою думку.

Я уважаю, що висування на перше місце, в такій демонстративній формі – як се тепер робить ся нашими політиками – економічних інтересів поодиноких держав Європи і Америки в відношенню до України, не відповідає дійсним інтересам тих держав, головно антанти, яка у вирішуванню справи української державности, є одним з рішаючих чинників. Що до З’єдинених Держав Америки – або говорячи загально – Америки, то вона не бачила і не бачить для себе ніяких особливих інтересів економічних на Україні і взагалі в східній Європі (то є, і в Росії). Вона нічого від України не потребує, бо те що може Україна дати, вона в далеко більшій мірі сама має; вона і не рефлектує на Україну як на ринок збуту своїх товарів. Україна – се ринок, як був так і буде, західно-європейських (разом з Німеччиною) держав, і для З’єдинених Держав, як був так і на дальше остане ринком передовсім сама Америка (північна і полуднева) і Азія. Правда, тепер коли Європа так ослабла, то Америка значно збільшила свій вивіз до Європи, – але се є лише переходове і вона знає, що в міру як Англія, Франція, Бельгія, Німеччина будуть із свого теперішнього господарського занепаду підноситься, той американський вивіз буде зменшувати ся і поверне назад до свого давного, нормального, то є, релятивним цілком малого розміру. Європа не є ринком для Америки (з виїмкою пшениці, бавовни і почасті мяса). І тому і відношення З’єдинених Держав до питання визнання чи невизнання У.Н.Республіки не визначають ся поглядом на економічні інтереси З’єдинених Держав на Україні а політичною Концепцією виснутого з економічних інтересів З’єдинених Держав в Азії (в Сибірі і в Китаю). А з тою Концепцією не згоджується розчленовання Росії, отже – й визнання У.Н.Республіки. – Се не значить, що Уряд З’єдинених Держав ніколи вже не мавби визнати У.Н.Республіку. Так не є. Вже тепер помітно, що Уряд, а в першій лінії міродайні круги торговельні і промислові, приходять до висновку, що єдності давної Росії не вдаєть ся вдержати, і Уряд, рад-нерад, буде мусів помиритися з тим. Тоді він і визнає У.Н.Республіку, розумієть ся – коли вона не залишить добивати ся сего.

Економічний бік української справи, як взагалі цілої східної Європи, не мають для З’єдинених Держав ніякого особливого інтересу. І тому так глухими є вони на пропозиції і російського Совету і Уряду У.Н.Республіки на ріжні примани в разі ріжних замовлень, концесій і т.п. І коли в Європі так голосні є відзиви за відновленням торгу з “Росією” і Англія заключає навіть зі Советом по всім формальним правилам торговельний договір, Уряд Вашингтонський виганяє советського представника з Америки.

В ноті до Вашингтонського Уряду о визнання У.Н.Республіки я також вказав на матеріяльне богатство України і на широке поле для американського

Капіталу для експлоатації того багатства. Але я знав, що то не приманить Вашингтонського Уряду. Бо – що Америці по Уряді У.Н.Республіки? Чи Уряд У.Н.Республіки дасть Америці кращі Концесії для експлоатації багатств України, як Уряд “російський”? – Цілком ні. Колиби ходило о експлоатацію їх, то певно “російський” Уряд дасть Америці вигідніші умови, бо він певно не буде так дорожити вигодами і дбати про економічні інтереси України, як Уряд У.Н.Республіки. І я підніс те багатство України не для примани а лише тому, щоби показати Вашингтонському Урядови, що Україна має сильні, здорові підвалини до державного існування і не стане тягарем для других (як прим. Польща). Зате я підніс сильніше політичну сторону української справи: що У.Н.Республіка потрібна для політичної рівноваги в східній Європі і для миру цілої Європи. Без У.Н.Республіки ніколи не прийде до миру в східній Європі, ніколи не вернуть там нормальні відносини і через те ніколи не зможуть наладити ся нормальні торговельні взаємини між східною і західною Європою (чого так конечно потребує Європа і чого власне потребує й Америка, вже хоч би тому, щоби збути ся того тягару, яким стала для неї Європа і розвіяти те марево світової революції, яка грозить й Америці. Коли чим, скорше не настануть нормальні відносини в Європі).

Та не лише З’єдинених Держав Америки але й великим державам Європи Україна – як У.Н.Республіка, не є ніякою економічною приманою. І з того боку беручи – справа української державности стоїть навіть гірше у відношенню до великих держав Європи – в першій лінії Англії і Франції – як до З’єдинених Держав Америки. У.Н.Республіка побудована на сильних, здорових економічних підвалинах є до певної міри для З’єдинених Держав Америки аргументом, але для держав антанти? – Антанта не потребує якихсь сильних нових держав, їй потреба Кольоній не лише в Азії і в Африці, але й в Європі. І так само як З’єдинених Держав так само і державам антанти легше буде експлоатувати Україну при “російським” Уряді, як при Уряді У.Н.Республіки.

Економічний бік української справи не є аргументом для держав Антанти. О скільки багатша Україна від Польщі, Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії! А мимо того – Польща, Литва, Латвія, Естонія і Фінляндія зістали визнані антантою, а Україна – ні. – Але вона може бути визнана і буде, але також не задля економічних інтересів антантських держав на Україні, а з політичних.

У.Н.Республіка буде визнана антантою тоді, коли антанта зрозуміє, що без визнання У.Н.Республіки не буде миру на сході Європи. Без миру на сході Європи держави антанти не зможуть скористувати ся східно-європейським ринком, а без того ринку не зможе відновити ся господарське життя на Заході Європи. Без віднови того життя банкрутство Європи є неминуче, а тоді неминуча є й загальна світова революція, чи під фірмою болшевізму чи під фірмою соціалістичної революції (болшевізму не уважаю за соціалістичну революцію – се лише екстремний відрух в ліво, як реакція до екстремно-правого режиму бувшої Росії. Росія переходить тепер, в ґрунті річи, буржуазийну революцію, свою Велику Французську Революцію, – болшевізм – се радикальне нищення всіх февдальних залишень і тут – для угрунтування вільної дороги російській демократії. Болшовизм є тому лише переходовим явищем. Се не виключає, що безпосередно після болшевізму може наступити реакція в право, та се буде лише природний зик-заковий, маятниковий рух, який знайде свою середну – в демократичній, буржуазійній Росії).

Другий політичний резон для визнання У.Н.Республіки є для антанти – вдержання політичної рівноваги на сході Європи – для уможливлення зреалізовання того, що поодинокі держави антанти – знова в першій лінії Франція і Англія – мали на оці, коли укладали версальський, сан-жерменський і севрський договори.

Коли не буде У.Н.Республіки, то Росія буде сталою погрозою для нових прибалтійських держав а передовсім для Польщі, якій визначено таку важну роль у переведенню версальського договору. Росія, обиджена і скривджена своїми союзниками в світовій війні, буде після найбільшої правдоподібності старати ся зійти ся зі своїм товаришем недолі – Німеччиною, а тоді – всі надії Франції на Польщу, розібють ся. Одна У.Н.Республіка може держати Росію на місці, не дозволити їй рушити ся, і тоді [держави] Польща буде могла сповнити ту роль, яку їй призначено при укладанню версальського договору. Для забезпечення сего, мігби бути заключений французсько-польсько-український мілітарний союз. Те саме завдання моглаби У.Н.Республіка сповнити для оборони решти прибалтійських держав, які Росія, без сумніву, буде старати ся знова відзекати. Се буде йти по лінії політичних інтересів Англії в східній Європі. Для забезпечення сего мігби бути заключений балтійсько-чорноморський мілітарний союз. З таких же політичних зглядів потрібна є У.Н.Республіка для Румунії і Польщі. Економічні згляди грають ту[т] або другорядну роль або ніяку (Румунія).

Для Англії визнання У.Н.Республіки дало би ще ті користи, що вільніші були би її руки в центральній Азії, а передовсім в Перзії і в Афганістані, що дало би їй можливість тривкіше забезпечити посідання Індії; також запевнило би їй краще вдержання в своїх руках Дарданелів і добувати ся користий із севрського договору. Без У.Н.Республіки над тим усім висіла би гроза Великої Росії. І знова лише політичні згляди промовляють тут за визнанням У.Н.Республіки Англією, а не економічні інтереси Англії на Україні.

Уважаю, що саме політичні вимоги накажуть антанті визнати У.Н.Республіку. А ті політичні вимоги зводять ся до двох підставових: доведення до миру в східній Європі і вдержання на сході Європи політичної рівноваги. І се повинно бути для Уряду і для дипломатичних представників У.Н.Республіки вихідною точкою в їх заходах за визнання У.Н.Республіки у великих державах антанти. Для українського загалу лишаєть ся доказати, що без У.Н.Республіки неможливо довести до миру на Сході Європи, а після визнання антантою У.Н.Республіки, доказати, що мир в східній Європі став можливим лише завдяки У.Н.Республіці.

Прийміть Пане Міністре запевнення мого правдивого поважання для Вас

Голова Місії

ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 68-81зв. Автограф.

¹ Андрій Васильович Ніковський – громадсько-політичний і державний діяч. 26 травня 1920 р. – міністр закордонних справ УНР.

² М. Імханицький – фінансовий агент Міністерства торгівлі і фінансів УНР.

³ Андрій Іванович Яковлів – громадський, політичний і державний діяч, учений-правознавець. У 1919 р. – голова надзвичайної дипломатичної місії УНР у Бельгії та Нідерландах.

⁴ Можливо – Young Men's Christian Association (YMCA) – “християнська асоціація для юнаків” – одна з найбільших християнських молодіжних організацій у світі. Заснована 1844 року.

⁵ Квекри – квакери, Релігійна Спілка Друзів – протестантська конфесія у християнстві, відома своїми пацифістськими настановами і гуманістичним спрямуванням.

⁶ ОЦУКС – Об’єднання центральних українських кооперативних спілок за кордоном.

⁷ Фаранд – представник Американського Червоного Хреста у Вашингтоні.

⁸ Володимир Прокіпович Тимошенко – вчений-економіст, радник дипломатичної місії УНР у Парижі.

⁹ М. Бейкер – Військовий міністр США.

¹⁰ Томас Вудро Вілсон – 28-й Президент США (1913–1921). Відомий також як історик і політолог. Лауреат Нобелівської премії миру 1919, присудженої за миротворчі зусилля.

¹¹ Джеймс С. Ізбі-Сміт – юрисконсульт дипломатичної місії у Вашингтоні

¹² Андрій Миколайович Лівницький – громадський, політичний і державний діяч, правознавець. З квітня 1919 р. – міністр юстиції УНР, з серпня – міністр закордонних справ УНР. Від жовтня – голова дипломатичної місії в Польщі.

¹³ Христофор Антонович Барановський – державний, громадський і кооперативний діяч. У 1919–1920 рр. – міністр фінансів УНР.

¹⁴ Бейнбрідж Колбі – міністр закордонних справ США.

¹⁵ шахрай – лемківська говірка.

¹⁶ Володимир-Богдан Львович Лотоцький – український громадський діяч, журналіст, сьомий головний редактор “Свободи”.

¹⁷ Мирослав Миколайович Січинський – український громадсько-політичний діяч. Входив до проводу Федерації українців США (1915–1918). 1920 – став співзасновником організації “Оборона України” та редактором її часопису “Українська громада”.

¹⁸ М. Цеглинський – входив до проводу Федерації українців США.

¹⁹ ризикованому

²⁰ Микола Василько – громадський і політичний діяч. 1918 – дипломатичний представник ЗУНР у Відні.

²¹ Микола Кіндратович Залізняк – громадський і політичний діяч, науковець, публіцист, дипломат. 1919–1920 – посол УНР у Фінляндії.

²² П. Репен – входив до проводу Федерації українців США.

There are published the documents of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine covering diplomacy of Yulian Bachynsky, Ukrainian-American and Ukrainian-Russian relations, peculiarities of the Extraordinary diplomatic mission in Washington, causes friction between Ukrainian diplomatic officials.

Key words: the Ukrainian People's Republic; the Ministry of Foreign Affairs of UNR; the diplomatic missions; Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine; policy of the Entente; the Foreign Policy.

Н. М. ХРИСТОВА*

**ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ “АРХІВИ – НАУКА – СУСПІЛЬСТВО:
ШЛЯХИ ВЗАЄМОДІЇ”**

Цьогорічну Всеукраїнську науково-практичну конференцію з міжнародною участю “Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії”, яка відбулася 21–22 травня 2015 року, було присвячено двадцятій річниці функціонування галузевої наукової установи – Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Співорганізаторами форуму виступили Державна архівна служба України, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Спілка архівістів України.

Метою організаторів конференції було привернути увагу широкого наукового загалу до актуальних проблем проведення прикладних наукових досліджень у сфері архівної справи та їх впливу на розбудову інноваційної моделі розвитку архівів України.

Серед учасників конференції було 85 представників архівних, наукових, музейних, бібліотечних установ та вищих навчальних закладів з 11 міст України – Києва, Запоріжжя, Канева, Кіровограда, Львова, Миколаєва, Одеси, Харкова, Хмельницького, Черкас, Чернівців. Долучилися до роботи конференції також представники Республіки Казахстан та Республіки Білорусь.

У вітальному слові до учасників конференції Голова Державної архівної служби України Т. І. Баранова акцентувала увагу не лише на важливості проведення Інститутом прикладних наукових досліджень у галузі, а й на необхідності підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, які працюють в архівних установах нашої держави. За її переконанням, проведення такого форуму всеукраїнського масштабу – чергове підтвердження авторитету співробітників Інституту серед колег-архівістів та наукової спільноти.

* *Хрystова Наталія Миколаївна* – кандидат історичних наук, заступник директора УНДІАСД.

Вітальне слово Голови Державної архівної служби України Т. І. Баранової.

Про проблеми організаційного становлення Інституту, його перші наукові здобутки, формування колективу дослідників розповів присутнім перший директор УНДІАСД (1994–2001) В. П. Ляхоцький – доктор історичних наук, професор.

Доповідь теперішнього директора УНДІАСД, кандидата історичних наук О.Я. Гараніна була присвячена здобуткам галузевої наукової установи за двадцять років її існування, окреслено перспективні напрями розвитку прикладних наукових досліджень.

Голова Співки архівістів України, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка М. Г. Щербак у своєму виступі проаналізував основні напрями наукових досліджень викладачів та аспірантів кафедри.

Директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Г. В. Папакін акцентував увагу на тому, що особливого значення для реалізації прогностичної функції новітнього джерелознавства набуває його архівний напрямок, тобто дослідження та використання наявної джерельної бази вітчизняної історії, що зберігається в державних архівах України.

Учасників конференції зацікавив виступ доктора історичних наук, професора кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Я. С. Калакури “Українське архівознавство: критерії національного”. Відомий учений висвітлив сучасне ро-

зуміння українського архівознавства як спеціальної системи знань, тісно пов'язаної з українською історичною наукою, джерелознавством, археографією, спеціальними історичними дисциплінами, виокремив критерії українськості архівознавства, обґрунтувавши своє бачення подальшого розвитку вітчизняної архівної науки.

Головний науковий співробітник відділу історії міжнародних зв'язків і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор М. М. Варварцев ознайомив учасників конференції із власним досвідом роботи в архівах Італії, акцентувавши увагу на джерельному багатстві їх архівних фондів.

Про розроблення теоретичних проблем археографії, публікації збірників документів, бібліографічних довідників тощо розповів завідувач відділу археографії Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи, кандидат історичних наук В. С. Поздняков (м. Мінськ).

У змістовній доповіді доктора історичних наук, професора кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка М. Г. Палієнко "Між історією та інформологією: до проблеми вироблення нової парадигми архівної освіти" охарактеризовано сучасну концепцію архівної освіти, що інтегрально поєднує традиційні підходи до формування архівіста-історика на базі університетської історичної освіти з опануванням сучасними інформаційними технологіями, застосуванням міждисциплінарних інноваційних методик, усвідомленням ролі архівіста не тільки як зберігача, але й творця історичної пам'яті.

Засновник школи документознавства, відомий учений, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу документознавства УНДІАСД С. Г. Кулешов окреслив перспективні напрями досліджень в українському документознавстві.

Вітальне слово В. П. Ляхощького, доктора історичних наук, професора, першого директора УНДІАСД (1994–2001).

Під час роботи пленарного засідання конференції.

Подальше обговорення актуальних питань розвитку архівної науки відбувалося на секційних засіданнях. Учасники першої секції “Актуальні проблеми наукових досліджень у сфері архівознавства та документознавства” обговорили питання теоретичного та методологічного забезпечення архівної науки та її проблеми на сучасному етапі, проаналізували особливості формування та збереження НАФ у галузевих архівах, обмінялись думками щодо застосування сучасних ділових термінів та специфіки підготовки національних термінологічних словників, висвітлили міжнародний досвід стратегічного планування архівної галузі тощо.

Учасники конференції, які працювали в другій секції “Архівна наука в Україні у контексті розвитку інформаційного суспільства: здобутки, проблеми, перспективи”, відзначили актуальність доповідей, присвячених проблемам розвитку електронного документознавства, формування НАФ цифровими аудіовізуальними документами, використанні інформаційно-комунікаційних технологій у функціонуванні архівних установ.

Робота дослідників у третій секції зосереджувалась на обговоренні теоретичних і практичних питань, пов’язаних із роллю архівних, музейних, бібліотечних установ як галузевих наукових центрів та осередків національної пам’яті. Науковці четвертої секції “Архівні фонди як джерело розвитку історичних досліджень” обговорювали широке коло питань, пов’язаних із дослідженнями української історії різних періодів.

Привітання від Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (БілНДІДАС). На фото: В. С. Поздняков, кандидат історичних наук, завідувач відділу археографії БілНДІДАС (на передньому плані) вітає директора УНДІАСД О. Я. Гараніна.

дів. Завершальна сесія конференції була присвячена підбиттю підсумків та ухваленню резолюції.

Учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) “Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії”, заслухавши доповіді на пленарному засіданні, обговорили теоретичні, методичні і практичні проблеми розвитку наукових досліджень у галузі архівознавства, документознавства, джерелознавства, а також практичні питання, пов’язані зі специфікою діяльності архівних установ на сучасному етапі. Усвідомлюючи важливість подальшого розвитку галузевої науки та розвитку архівної справи в Україні в контексті входження до європейського наукового та інформаційного простору, вони констатували, що стан науково-методичної, організаційної та практичної роботи науковців, дослідників та фахівців-архівістів є достатнім, хоча ця діяльність потребує активізації за окремими напрямками. Зокрема, очевидно є необхідність збільшення частки інноваційних досліджень у тематиці НДР УНДІАСД, підвищення рівня теоретичних і прикладних досліджень, посилення їх міждисциплінарного характеру, подальшого розвитку конкурсних і програмно-цілевих засад планування науково-дослідних робіт.

Підсумкове фото учасників конференції.

Учасники конференції висловили впевненість, що проведений захід сприятиме інноваційному розвитку галузевої науки, об'єднанню зусиль у дослідженні актуальних питань теорії і практики архівної роботи, стане дієвим поштовхом для втілення нових, цікавих ідей для оптимізації нашої спільної діяльності.

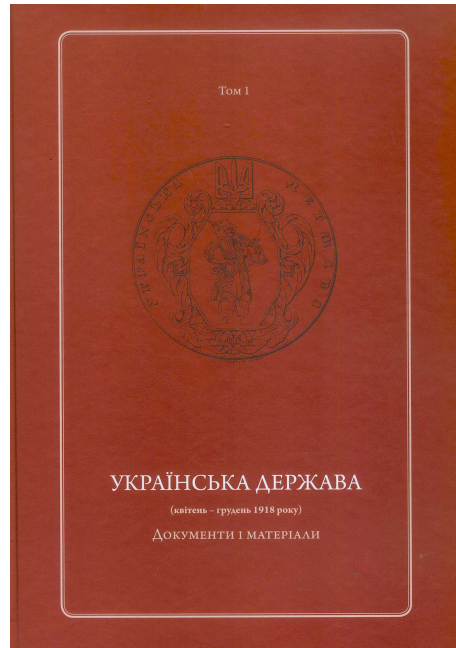
Конференція посилить інтеграцію науки і практики, забезпечить взаємне збагачення досвіду роботи концептуальними підходами щодо формування інформаційного простору нашої держави та його вагомої складової – ресурсу з архівознавчих та документознавчих питань, слугуватиме подальшому розвитку галузевого інтегрованого інформаційного ресурсу. Адже в епоху стрімкого розвитку інформаційних технологій, інтернаціоналізації та глобалізації наукових процесів виняткового значення набувають проблеми збереження і примноження Національного архівного фонду, використання архівних документів дослідниками різних спеціальностей та об'єктивне висвітлення історичного минулого нашої країни. Важливе місце, з огляду на суспільно-політичну модернізацію нашої країни, мають теоретичні та практичні проблеми керування документальними процесами, особливо – електронний документообіг.

Хочеться вірити, що обговорення учасниками Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) “Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії” широкого кола актуальних теоретичних, методологічних та практичних питань сприятиме активізації впровадження результатів наукових розробок у практичну діяльність архівних установ, посилить їх вплив на розвиток архівної справи в Україні та підвищить якість архівної та документознавчої науки і освіти.

В. В. ТЕЛЬВАК*

ВАЖЛИВИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ПРОЕКТ З ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. – Т.1. – XVIII + 790 с.; – Т.2. – XX + 412 с. / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. – К.: Темпора, 2015.

У серії “Джерела до вивчення історії Української революції” вийшов двотомний збірник документів та матеріалів з історії Гетьманату Павла Скоропадського 1918 р. Цей важливий і складний археографічний проект став результатом тривалої спільної праці колективу українських науковців і архівістів, очолюваного професором Р. Я. Пирогом.

Поява такої масштабної публікації історичних джерел революційної доби 1917–1921 рр. є непересічною подією в науковому і культурно-освітньому житті України. По-перше, йдеться про документи з історії функціонування

вищих органів влади й управління Української Держави, які комплексно ніколи не видавалися. По-друге, вони репрезентують не тільки Гетьманат П. Скоропадського, а й цілісний консервативно-ліберальний етап Української революції. По-третє, з виходом цього збірника завершена публікація документів інституціонального рівня національних державних утворень в Україні: Центральної Ради і Генерального секретаріату – Ради народних міністрів УНР (видані 1996 р.); Директорії і Ради міністрів УНР (видані 2006 р.); і нарешті – Української Держави (2015 р.). Із жалем доводиться констатувати, що часовий інтервал між ними – десятиліття. Як не можна не помітити й загальну низхідну тенденцію у царині оприлюднення історичних джерел. Потужні археографічні проекти останніми роками стали рідкістю.

* *Тельвак Віталій Васильович* – доктор історичних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

Весь комплекс опублікованих документів і матеріалів збірника (471 позиція) укладачі цілком умотивовано поділили на три розділи, що відповідають внутрішній структурі державно – управлінських інститутів Гетьманату. Перший – Рада Міністрів, яка в умовах відсутності вищого представницького органу була своєрідним симбіозом законодавчої і виконавчої влади. Другий – Мала Рада Міністрів як дорадча інстанція попереднього розгляду питань, насамперед фінансово-економічного характеру. Третя – державні акти Гетьмана П. Скоропадського, а також документи різних урядових структур.

Подані в першому томі журналі засідань уряду дають повне уявлення про вироблення та реалізацію державної політики у всіх найважливіших галузях життєдіяльності Гетьманату. Безперечно, серед них провідною була аграрна реформа, втіленням якої П. Скоропадський сподівався створити потужну соціально-політичну базу гетьманського правління. За документами простежується напружена законотворча діяльність профільного міністерства, спротив поміщиків продажу землі, причини незавершеності аграрних перетворень. Не менш детальною постає й боротьба за реалізацію продовольчої політики, спрямованої головним чином на виконання харчових і сировинних зобов'язань України перед Центральними державами. Урядові документи підтверджують ключову роль міністерства фінансів у створенні власної валюти, налагодженні податкової і митної служб, складання державного бюджету. Матеріали засідань Ради Міністрів висвітлюють одну з найуспішніших сфер діяльності – освітньо-культурну: відкриття українських навчальних закладів, Академії наук, мистецьких установ тощо. Загалом опубліковані журнали засідань усіх трьох кабінетів міністрів (1-й і 2-й – Ф. Лизогуба, 3-й – С. Гербеля) засвідчують надзвичайно напружену роботу вищих урядовців. Прикметно, що засідання розпочиналися о 9-й год. вечора і закінчувалися пізно уночі. І основним продуктом їх діяльності були ухвалені законопроекти, які набували чинності після затвердження главою держави.

Опубліковані документи дають змогу персоніфікувати роботу уряду. За доволі нетривалий відтинок функціонування Гетьманату (сім з половиною місяців) посади глав 15 міністерств обіймали понад тридцять осіб. В основному це були фахівці у певних галузях економіки, науки, управління, переважно етнічні українці, члени партії кадетів. Загалом такий уряд влаштував П. Скоропадський, оскільки відповідав його уявленням про політичну модель Гетьманату та першочергові завдання ліберальних соціально-економічних реформ. Журнали Ради Міністрів містять відомості про особисту участь кожного члена уряду в засіданнях, кількість внесених законопроектів, виступи під час обговорення питань порядку денного, офіційно внесені “осібні гадки”, тобто незгоду з рішенням тощо.

За цими матеріалами уважний дослідник простежить прояви партійно-політичних, ідеологічних позицій окремих міністрів, а також існування згуртованої кадетської більшості (М. Василенко, А. Ржепецький, С. Гербель, Ю. Вагнер та інші) і українофільської групи (Д. Дорошенко, Б. Бутенко, В. Любинський, О. Рогоза). Відображено у них і ставлення міністрів до численних законодавчих внесень штабквартири Гетьмана, котре можна кваліфікувати як латентний спротив, особливо щодо зростаючих фінансових запитів.

Уперше опубліковані документи є важливим джерелом для вивчення складних взаємин Гетьмана, Ради Міністрів з німецькими військовими і дипломатами. Вони засвідчують істотну залежність від “союзників”, кволі протести уряду проти їх відверто грабіжницької політики, намагання не загострювати відносини.

Важливо, що упорядники сконцентрували в одному розділі офіційні акти Гетьмана П. Скоропадського – грамоти, універсали, відручні листи, накази. Вони не тільки органічно доповнюють документи Ради Міністрів, але й дають можливість з’ясувати особливості перебігу їх ухвалення, вплив глави держави на кадрові рішення уряду, зміни в його складі, раптові відставки урядовців тощо.

Окремо слід сказати про високу інформативність такого елемента науково-довідкового апарату видання, як примітки. У них вміщено відомості майже про всіх осіб, які зафіксовані в протоколах засідань уряду. Заслугує на добре слово й видавництво “Темпора” за ошатний дизайн книги. Поза сумнівом, вітчизняні і зарубіжні науковці, насамперед дослідники подій українських національно-визвольних змагань, мають всі підстави тішитися появою такого інформативного зібрання історичних джерел.

Водночас з професійного погляду джерелознавця слід висловити деякі зауваження, міркування та побажання. Впадає у вічі відсутність, властивої таким масштабним виданням, ґрунтовної історичної передмови. Адже видання розраховане не тільки на вузьке коло дослідників цієї проблеми, а тому читач мав би отримати певні відомості про історичний контекст створення цих документів, державні інститути та постаті, які їх продукували.

Загальновідомо про потужний селянський повстанський рух улітку 1918 р. проти гетьманської влади та окупаційних військ. В опублікованих документах заходи уряду, боротьба силових структур з його придушення відображені слабо. Це пояснюється втратою журналів секретних засідань Кабінету Міністрів. І все ж упорядники мали можливість компенсувати цю прогалину за рахунок залучення інших джерел. Відсутність ілюстративного матеріалу дещо збіднює сприйняття змісту документів, позбавляє читача візуальної персоніфікації учасників тих подій.

Насамкінець слід висловити цілком обґрунтовані сподівання, що оприлюднення великого масиву оригінальних, автентичних документів, їх введення у науковий обіг дасть новий імпульс поглибленому вивченню складної і суперечливої історії Української Держави 1918 р., її місця і ролі у здобутках і поразках революційної доби. Це також сприятиме остаточному знівелюванню застарілої історіографічної традиції контрверсійного зображення ретроспективної панорами останнього українського Гетьманату.

Наукове видання

**Архіви
України**
4 • 2015

Редактор *Володимир Янішевський*

Літературне редагування *Марини Цілини*

Коректор *Микола Дзьобак*

Переклад англійською мовою *Ольги Волкотруб*

Художньо-технічний редактор *Тетяна Остапенко*

Оригінал-макет *Ірини Собко*

Здано до набору 08.09.2015. Підписано до друку 26.11.2015. Формат паперу 70x108/₁₆.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 30,27. Умовн. фарбо-відб. 30,79. Обл.-вид. арк. 28,71.
Наклад 103. Зам. .

“Архіви України”, № 4, 2015. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ 18783-7583ПР від 28.03.2012

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 року)

Адреса редакції:

03110, Київ-110, вул. Солом’янська, 24.

ДЦЗД НАФ 03110, Київ-110, вул. Солом’янська, 24.